

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Підручник

2-ге видання,
перероблене і доповнене

Львів
ЛНУ ім. Івана Франка
2023

УДК 336.7.01(477)(075.8)

Б 23

Автори:

М. Крупка, Є. Андрущак, І. Барилюк, В. Бодаковський, Б. Вишивана,
О. Глущенко, Н. Жмурко, К. Льїна, В. Кміть, Ю. Кудляк, О. Микуляк,
М. Мрочко, Н. Пайтра, О. Підхомний, І. Приймак, Л. Яструбецька

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф. *О. Колодізєв*
(Харківський національний економічний університет імені С. Кузнеця);
д-р екон. наук, проф. *В. Корнєєв*
(Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання
економіки Міністерства економіки України);
д-р екон. наук, проф. *П. Нікіфоров*
(Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича)

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 45 / 3 від 30 березня 2023 року)*

Б 23

Банківська система : підручник / [М. Крупка, Є. Андрущак,
Н. Пайтра та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. Крупки. – 2-ге
вид., переробл. і доповн. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – 524 с.

ISBN 978-617-10-0830-4

Висвітлено сутність банківської системи та її роль у фінансовій системі держа-
ви. Розглянуто діяльність банківських установ як суб'єктів ринкового середовища.
Відображено інструменти та методи банківського впливу на економічні ресурси
та управління ризиками.

Книга є водночас теоретичним і практичним виданням, у якому використано
сучасні підходи до забезпечення навчального процесу.

Для студентів, аспірантів, викладачів економічних спеціальностей, економіс-
тів-практиків.

УДК 336.7.01(477)(075.8)

ISBN 978-617-10-0830-4

© Крупка М., Андрущак Є., Пайтра Н. та ін., 2023
© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	7
ЧАСТИНА I. ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	11
РОЗДІЛ 1. Основи функціонування банківської системи.....	11
1.1. Поняття банківської системи та принципи її функціонування	12
1.2. Структура та функції банківської системи	19
1.3. Історія розвитку банків і трансформація їхньої ролі в системі ринкової інфраструктури.....	24
1.4. Становлення банківської системи України.....	29
РОЗДІЛ 2. Еволюція поглядів на економічну роль банківництва	43
2.1. Натуралістична теорія кредиту	45
2.2. Капіталотворча теорія кредиту	46
2.3. Кейнсіанська теорія грошово-кредитного регулювання	49
2.4. Монетаристська теорія грошово-кредитного регулювання ...	52
2.5. Кейнсіансько-неокласичний синтез	55
РОЗДІЛ 3. Центральний банк в економічній системі держави.....	61
3.1. Організація та принципи діяльності НБУ	62
3.2. Функції та операції центрального банку України	71
3.3. Реалізація грошово-кредитної політики для забезпечення стабільності національної грошової одиниці ...	81
3.4. Регулювання банківської діяльності в Україні	85
РОЗДІЛ 4. Банківська система у казначейському обслуговуванні бюджетних коштів в Україні	93
4.1. Казначейське обслуговування бюджетних коштів: сутність, завдання, організація	94
4.2. Внутрішня платіжна система Казначейства	101
4.3. Економічний зміст та призначення Єдиного казначейського рахунку	107
4.4. Роль банків у процесі виконання державного та місцевих бюджетів	115

ЧАСТИНА ІІ. БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ У РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	125
РОЗДІЛ 5. Основи організації діяльності банків в Україні	125
5.1. Функції і типи банків	126
5.2. Порядок створення, реєстрації та ліцензування банків в Україні	132
5.3. Організаційна та функціональна структура комерційного банку.....	141
5.4. Реорганізація, тимчасова адміністрація і ліквідація банку	150
РОЗДІЛ 6. Діяльність банківських об'єднань	159
6.1. Причини утворення і тенденції розвитку об'єднань банків в Україні	160
6.2. Асоціації банків і саморегулювні організації на ринку банківських послуг.....	165
6.3. Банківські картелі і синдиковане кредитування.....	172
6.4. Банківсько-страхова взаємодія за умов формування нової фінансової архітектури.....	180
РОЗДІЛ 7. Взаємодія банків з іншими професійними учасниками фінансового ринку	191
7.1. Специфіка співпраці інститутів фінансового посередництва.....	192
7.2. Небанківські фінансові установи як конкуренти банків.....	199
7.3. Форми та переваги інтеграції банківського і небанківського фінансового капіталу	215
7.4. Інститути інфраструктури та забезпечення фінансового ринку як середовище банківської діяльності	220
РОЗДІЛ 8. Платіжний ринок України	231
8.1. Поняття та структура платіжного ринку України.....	232
8.2. Платіжні системи на ринку України	242
8.3. Державне регулювання платіжного ринку України	252
РОЗДІЛ 9. Банківські установи на валютному ринку України	263
9.1. Структура валютного ринку України та його учасники.....	264
9.2. Економічний зміст валюти та валютних операцій.....	272
9.3. Призначення та принципи валютного регулювання та валютного нагляду в Україні.....	285

РОЗДІЛ 10. Розвиток фінтеху в Україні та світі.....	301
10.1. Сутність поняття “фінтех” у ринковій економіці.....	302
10.2. Формування Національним банком України стратегії розвитку вітчизняного фінтеху.....	306
10.3. Динаміка впливу фінтех-індустрії на якість та вартість обслуговування клієнтів банків та фінансових посередників.....	317
ЧАСТИНА ІІІ. ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ БАНКІВСЬКОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ ТА РИЗИКИ.....	329
РОЗДІЛ 11. Операції банків у ринковій економіці	329
11.1. Формування ресурсної бази банків.....	330
11.2. Організація банківського кредитування.....	338
11.3. Операції банків з цінними паперами	341
11.4. Розрахунково-касові операції банків	345
11.5. Банківські послуги	349
РОЗДІЛ 12. Ризик-менеджмент банківської діяльності.....	355
12.1. Система управління банківськими ризиками	356
12.2. Кредитний ризик.....	370
12.3. Ризик незбалансованої ліквідності	377
12.4. Процентний ризик	384
12.5. Ринковий ризик.....	387
12.6. Валютний ризик та ризики міжнародних операцій.....	390
12.7. Операційний ризик.....	394
12.8. Комплаєнс-ризик та інші нефінансові ризики	399
РОЗДІЛ 13. Управління фінансовою безпекою банківських установ	405
13.1. Сутність та значення фінансової безпеки в функціонуванні банківських установ.....	406
13.2. Класифікація загроз фінансовій безпеці банківських установ.....	411
13.3. Система управління фінансовою безпекою банківських установ.....	422
РОЗДІЛ 14. Роль інституту фінансового моніторингу у трансформації соціально-економічних функцій сучасної банківської системи.....	437
14.1. Інститут фінансового моніторингу як сучасний засіб контролю господарських операцій у глобальному економічному просторі.....	438

14.2. Висвітлення проблеми сумнівних фінансових операцій у рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду	455
14.3. Основні документи Вольфсберзької групи з питань протидії відмиванню коштів у приватному банківському секторі	465
14.4. Взаємодія підрозділу фінансової розвідки з банківською системою	473
14.5. Особливості фінансового моніторингу у банківській сфері України	479
Ключі відповідей до тестів	496
Словник термінів	499
Предметний покажчик	507
Список рекомендованої літератури	508

ВСТУП

За умов розбудови ринкової економіки, високої динамічності внутрішнього та зовнішнього середовища якість виконання державою своїх конституційних функцій та її фінансові можливості залежать від ефективності функціонування банківської системи. Сьогодні в контексті глобалізації та євроінтеграції економічних процесів важливим напрямом стратегічної політики держави є розвиток та регулювання банківської системи як одного з головних чинників соціально-економічних перетворень у країні. Водночас глибокі суперечності нинішнього цивілізаційного процесу ставлять особливі вимоги до формування стратегії розвитку України. Потрібно відкоригувати загальну спрямованість трансформації, надати їй сучасних форм, знайти такі шляхи та механізми входження у світову економіку, які б дали змогу максимально використати позитивні наслідки глобального розвитку, а також мінімізувати труднощі, пов'язані з адаптацією національної економічної системи до закономірностей розвитку світового господарства.

Упродовж останніх років в Україні досить активно відбувається процес гармонізації національних стандартів освіти з міжнародними, особливо в контексті європейської інтеграції та сучасних викликів і реалій функціонування ЗВО України. Це стосується як освітньо-наукової сфери загалом, так і зростаючих теоретичних та практичних потреб забезпечення всіх спеціальностей, у тому числі фінансово-економічних, у формуванні цілісного уявлення трансформаційних змін в економіці України та її суспільному житті. При підготовці другого видання підручника, згідно з удосконаленням навчальної програми дисципліни "Банківська система", були внесені зміни в структуру підручника.

Однією із вагомих ініціатив Міністерства освіти і науки України у підготовці фахівців за спеціальністю 072 – "Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок" є безперервне уточнення переліку нормативної частини дисциплін для навчального плану на освітньо-кваліфікаційному ступені "бакалавр" і "магістр". Зокрема, для бакалаврів у перелік нормативних уведено такі дисципліни: "Грошово-кредитні системи країн світу", "Податкова система", "Фондовий ринок, біржова та депозитарна діяльність", "Банківська система", "Бюджетна система", "Міжнародні валютно-кредитні відносини та віртуальні активи" тощо. Це й зрозуміло, адже фінансово-кредитна сфера відіграє головну роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни.

Розвиток банківської системи є одним із пріоритетних напрямів реформування української економіки, вагомим чинником вирішення нагальних соціально-економічних проблем держави, розвитку фінансового ринку, зростання інвестиційної активності суб'єктів господарювання і добробуту громадян. Як відомо, в умовах сучасної економіки перемагають ті учасники ринку, які забезпечують правильне управління рухом фінансових ресурсів і капіталів, що є в їхньому розпорядженні, та пошук додаткових резервів їхнього зростання. Щоб організувати ефективне управління, необхідно добре знати теорію й практику банківської справи (банківництва). Тобто розвиток ринкових відносин в Україні неможливо уявити без активної участі висококваліфікованих фахівців у сфері фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку, які мають глибокі теоретичні знання та добротну практичну підготовку.

“Банківська система” – синтетична дисципліна, яка поєднує різні аспекти таких дисциплін, як: “Економічна теорія”, “Гроші і кредит”, “Фінанси”, “Фінанси підприємств”, “Фінансовий і управлінський облік”, “Статистика”, “Економіка підприємств”, “Менеджмент”, “Страхування”, “Фондовий ринок”, “Біржова та депозитарна діяльність”, “Економічний аналіз”, “Інвестування” тощо. Цей навчальний курс посідає важливе місце серед інших дисциплін та потребує новітнього навчально-методичного забезпечення.

Метою підготовленого підручника є розкриття теорії, методології, практичного інструментарію ведення банківської діяльності у комплексному взаємозв'язку з позицій забезпечення сталого економічного розвитку економіки.

У оновленому підручнику викладені матеріали дають можливість студентам ознайомитися з розвитком фінансової науки, а також з особливостями функціонування банківської системи та засвоїти програму цієї дисципліни, з урахуванням причинно-наслідкових змін, що відбуваються в економіці України. Підручник містить 14 тем, які висвітлено у трьох розділах. Матеріал наведено з урахуванням найновіших надбань світової та вітчизняної науки і практики у відповідній сфері, а також запропоновано навчальну та наукову літературу з цієї проблематики. Під час написання підручника використовували наукові напрацювання авторського колективу, матеріали для проведення лекцій, різноманітні фахові літературні джерела, законодавчі й нормативні документи, що регулюють фінансово-кредитну діяльність в Україні та світі.

Структура підручника зумовлена системним підходом до вивчення проблем банківського сектору. Перша частина присвячена теоретич-

ним основам функціонування банківської системи, які викладено з позицій ресурсних та інституційних чинників діяльності банків. Її зміст збагачено аналізом історичних етапів розвитку поглядів на економічну природу та суспільну роль банківської системи. Висвітлено роль і місце банків у системі державних фінансів з погляду організації грошових та бюджетних відносин у національній економіці.

У другій частині банки розглянуто як невід'ємні інститути сучасного ринкового середовища. Розкрито системоутворювальні взаємозв'язки банківських установ, а саме: названо особливості діяльності банків як учасників асоціацій, картелів і трестів, проаналізовано взаємодію банків з іншими професійними учасниками фінансового ринку. Охарактеризовано особливості та подано тенденції розвитку платіжних систем за умов поширення новітніх інформаційних технологій. Звернуто увагу на глобальний характер сучасної банківської системи та оцінено вплив цього феномена на економіку України.

У третій частині конкретизовано інструменти та методи діяльності банків. Проаналізовано широкий спектр актуальних банківських продуктів і послуг. Висвітлено ризик-менеджмент діяльності банків як ключову підсистему управління їхньою діяльністю. Розглянуто принципи реагування на критичні загрози безпеці банківських установ. Зазначено роль інституту фінансового моніторингу як чинника посилення регуляторних функцій банків у системі сучасних суспільних відносин.

Сформована структура підручника дає змогу охопити найактуальніші проблеми банківської системи та забезпечує логічну послідовність їхнього розкриття в навчальному процесі. Акцентовано увагу на методологічних підходах до усестороннього аналізу й оцінки чинників зовнішнього та внутрішнього середовища і формування комплексної стратегії як основи ефективного функціонування банківської системи. Водночас достатньо кваліфіковані фахівці можуть ознайомитись з окремими частинами підручника без прочитання попередніх параграфів.

До кожного розділу підручника подано перелік тестових завдань, запитання для самоконтролю, які допоможуть глибше засвоїти матеріал. Робота з підручником буде ефективною в поєднанні з уважним і осмисленим вивченням відповідних законодавчих і нормативно-правових документів, навчально-методичної та періодичної літератури.

Книга стане в пригоді студентам не лише фінансово-економічного профілю, а й інших спеціальностей, магістрам, аспірантам, широкому читацькому загалу, який цікавиться проблематикою банківського сектору у трансформаційній економічній системі України.

Структура підручника така:

Частина	Розділи	Автори
Частина I Основи функціонування банківської системи	Розділ 1. Економічні та інституційні основи банківської системи України	М. Крупка, Н. Пайтра
	Розділ 2. Еволюція поглядів на економічну роль банківництва	М. Мрочко, К. Ільїна
	Розділ 3. Центральний банк в економічній системі держави	М. Крупка, Є. Андрущак
	Розділ 4. Банківська система у казначейському обслуговуванні бюджетних коштів в Україні	І. Приймак, В. Кміть
Частина II Банківські установи у ринковому середовищі	Розділ 5. Основи організації діяльності банків в Україні	Н. Пайтра
	Розділ 6. Діяльність банківських груп, асоціацій, картелів, трестів	Н. Пайтра, І. Барилюк
	Розділ 7. Взаємодія банків з іншими професійними учасниками фінансового ринку	О. Микуляк
	Розділ 8. Платіжний ринок України	Б. Вишивана
	Розділ 9. Банківські установи на валютному ринку	Н. Жмурко, В. Бодаковський
	Розділ 10. Розвиток фінтеху в Україні	Н. Пайтра
Частина III Інструменти та методи банківського впливу на економічні ресурси та ризики	Розділ 11. Операції банків у ринковій економіці	Є. Андрущак
	Розділ 12. Ризик-менеджмент банківської діяльності	Н. Пайтра, Ю. Кудряк
	Розділ 13. Управління фінансовою безпекою банківських установ	Л. Яструбецька
	Розділ 14. Роль інституту фінансового моніторингу у трансформації соціально-економічних функцій сучасної банківської системи	О. Підхомний, О. Глушенко

Автори висловлюють глибоку подяку рецензентам – професорам О. Колодізеву, В. Корнеєву та П. Нікіфорову, а також співробітникам кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка за допомогу в підготовці цього підручника. Усі побажання та зауваження просимо надсилати за електронною адресою: finance_franko@ukr.net або 79008, м. Львів, проспект Свободи, 18, економічний факультет, кафедра фінансів, грошового обігу і кредиту.

ЧАСТИНА I

ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Розділ 1

Основи функціонування банківської системи

- 1.1. *Поняття банківської системи та принципи її функціонування.*
- 1.2. *Структура та функції банківської системи.*
- 1.3. *Історія розвитку банків і трансформація їхньої ролі в системі ринкової інфраструктури.*
- 1.4. *Становлення банківської системи України.*

1.1. Поняття банківської системи та принципи її функціонування

Важлива умова ефективного функціонування ринкової економіки – наявність налагодженої фінансової системи, неодмінним елементом якої є банківська система.

Структура фінансової системи України спрямована на оптимальну реалізацію стратегії країни щодо економічного розвитку, тому динамічна та перебуває під впливом змін економічного стану як держави, так і міжнародного середовища (рис. 1.1).

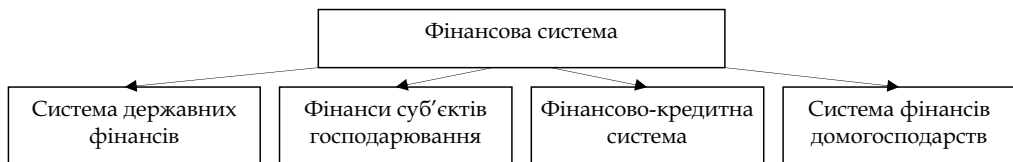

Рис. 1.1. Структура фінансової системи

Визначення такої структури пов'язане з системою національних рахунків, проте у процесі економічного розвитку вона може доповнюватися. Система державних фінансів забезпечує безперерійну діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади країни. Фінанси суб'єктів господарювання охоплюють бізнесовий сектор, що займається виробництвом і реалізацією товарів та послуг. Фінансово-кредитна система поєднує ресурси, пов'язані з постачанням фінансових послуг. Система фінансів домогосподарств об'єднує кошти кінцевих споживачів товарів та послуг і фізичних осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність. Серед складових, що забезпечують рух фінансових потоків у межах фінансової системи, потрібно виділити фінансовий ринок.

У цьому трактуванні до складу фінансово-кредитної системи належать банківська система (центральний банк та комерційні банки) і небанківські фінансові посередники (страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди, пенсійні фонди тощо). Специфіка української фінансово-кредитної системи полягає в тому, що домінуючу роль у ній відіграють банки, активи яких у загальній структурі є у кілька разів більшими від активів інших фінансових посередників (понад 70 %).

Серед іноземних науковців прийнято використовувати інший критерій поділу фінансової системи (рис. 1.2).

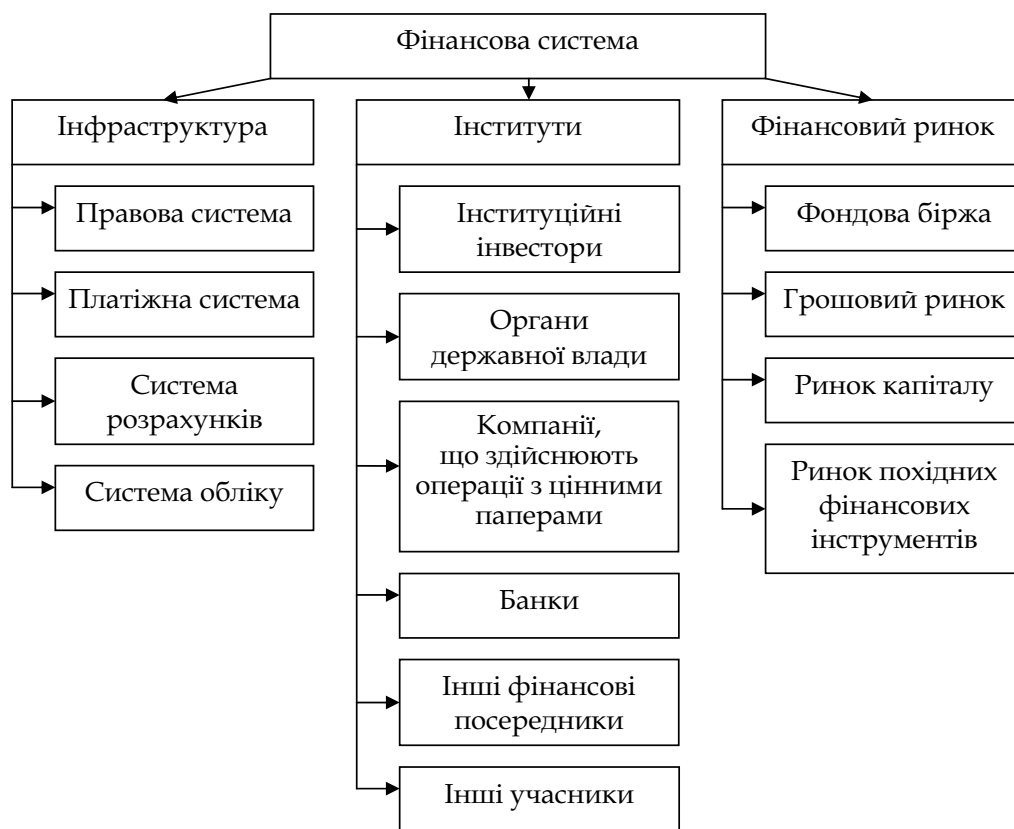

Рис. 1.2. Взаємопов'язані елементи фінансової системи

Наведена класифікація не суперечить описаній нами вище, тобто якщо ресурси суб'єктів господарювання, населення та кредитні інститути є двигуном системи, державні фінанси є системою управління, інфраструктура – необхідна канва ринкової конкурентної діяльності, то фінансовий ринок забезпечує функціонування системи шляхом циркуляції грошових потоків.

За допомогою основних посередників – банків – фінансовий ринок здійснює перерозподіл ресурсів на платних засадах і суттєво впливає на стійкість, ліквідність та ефективність фінансової системи. Це пов'язано з тим, що фінансовий ринок точно відображає і покликаний задовольняти попит і пропозицію на фінансові ресурси. На сучасному етапі фінансовий ринок перебуває під значним впливом процесів глобалізації та діджиталізації. Так, суттєву конкуренцію класичним банківським установам тепер складають віртуальні банки (без відділень, створені

як онлайн-платформи обслуговування клієнтів, проте прив'язані до банківської ліцензії звичайного банку). Вони мають нижчий обсяг витрат через незначні витрати на утримання персоналу та приміщень, а отже, можуть пропонувати нижчу вартість послуг, що, у свою чергу, позитивно впливає на ціну та якість банківських продуктів. Окрім того, суттєва тенденція до онлайн-формату надання послуг, що посилилася у період COVID-19 та не знизилася у період війни, змушує навіть класичні банки докладати значних зусиль у вдосконалення власних програмних продуктів, що на даному етапі користуються більшою популярністю, ніж фізичні відділення. Банки мають зважати також на зростання у сфері використання криптовалютних розрахунків, що посилюють актуальність дистанційного обслуговування клієнтів.

Зростання ролі банківської системи в період після перемоги буде пов'язаним з раціональним розподілом ресурсів між сферами економіки для відновлення економічних процесів у довоєнних обсягах та розвиток у пріоритетних напрямках для удосконалення структури національної промисловості від ресурсоорієнтованих галузей до галузей, що виробляють високотехнологічні кінцеві продукти та послуги. Звичайно, необхідним є і розвиток фондового ринку та небанківських фінансових посередників, що сприятиме посиленню конкуренції, зниженню вартості ресурсів та розширенню спектра пропонованих послуг.

Як бачимо, банківська система є важливою складовою фінансової системи країни, а ефективна робота банків необхідна для безперебійного обігу фінансових ресурсів між сферами економіки країни.

Розглядаючи поняття "банківська система", передусім з'ясуємо значення терміна "система", який із грецької означає "ціле", у якому гармонійно та взаємопов'язано розташовані окремі частини цього цілого. Зарубіжні автори розглядають систему як множину об'єктів разом із відносинами між об'єктами і між їхніми атрибутами (властивостями), як будь-яку сукупність, що складається із взаємозалежних частин. Визначати поняття "системи" варто через послідовність ознак, коли додавання кожної окремої ознаки дедалі більше обмежує клас об'єктів, що підпадають під визначення, проте об'єкти, що залишаються, отримують дедалі більш розгорнуту змістовну характеристику.

Отже, для банківської системи характерні: складність, цілісність, структурність, динамічність, відкритість, гнучкість, ефективність, вона є невід'ємною частиною соціально-економічної системи. Складність банківської системи зумовлена різноманітністю банків, її складових елементів, різнохарактерним зв'язком між ними. Структурність означає, що банківська система поєднує свої елементи у внутрішньоорганізовану

структуру. Динамічність визначається тим, що банківська система не перебуває в статичному стані, постійно зазнає впливу внутрішнього та зовнішнього середовищ. Розвиваючись як єдине ціле, вона вдосконалюється, доповнюється новими компонентами, усередині виникають нові зв'язки. Цілісність банківської системи означає, що вона охоплює різноманіття банків, підпорядкованих НБУ. Відкритість пояснюється інтенсивною взаємодією із державними структурами, з організаціями інших країн, а також вона означає, що тільки за умови ефективної, організованої роботи всієї банківської системи, а не окремих елементів, забезпечується функціонування системи як єдиного цілого, гарантуючи виконання покладених на неї цілей та завдань.

Сучасні наукові трактування поняття “банківська система” можна об'єднати у три напрями:

- 1) банківська система як сукупність банків країни у визначеному часовому інтервалі (періоді);
- 2) банківська система як кредитна;
- 3) банківська система, до складу якої входить банківська інфраструктура як складова кредитної системи.

Перший підхід характеризує загальні риси банківської системи. Наприклад, на думку А. Мороза, банківська система – це сукупність різних видів банків та банківських установ у їхньому взаємозв'язку, складова частина кредитної системи¹.

Савлук М. трактує банківську систему як законодавчо визначену, чітко структуровану та субординовану сукупність фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально-пов'язані в самостійну економічну структуру².

Визначення банківської системи, наведене в Законі України “Про банки та банківську діяльність”, теж можна віднести до першого підходу: “Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України”³.

До прихильників другого підходу належать О. Костюченко, А. Селіванова. На думку О. Костюченко, банківська система – це розгалужена

¹ Енциклопедія банківської справи України / за заг. ред. В.С. Стельмаха. Київ : Молодь, Ін. Юре, 2001. С. 56.

² Гроші та кредит : підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М.І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2001. С. 64.

³ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07. 12. 2000 р. № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

сукупність банків, банківських інститутів, фінансово-кредитних установ, що діють у межах єдиного фінансово-кредитного механізму на чолі з центральним банком¹.

Згідно з третім підходом, до складу банківської системи зачисляють банківську інфраструктуру.

Зокрема, О. Дзюблук вважає, що банківська система є чітко структурована, де виділяється два рівні: рівень центрального банку та рівень комерційних банків. Натомість банківську інфраструктуру він трактує як допоміжну ланку, яка входить до банківської системи, проте не належить до жодного із названих рівнів².

Вважаємо, що банківська система – це сукупність усіх банківських установ, що функціонують у тій чи іншій країні в певний історичний період, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, утворюючи специфічну економічну й організаційно-правову структуру, яка забезпечує функціонування грошового ринку та економіки загалом.

Якщо порівняти банківську систему з іншими, то можна виявити в ній спільні для всіх систем риси, що підтверджує її цілісний характер, а також властивості, які підкреслюють банківську специфіку. До загальних рис банківської системи належать такі³:

- 1) *поєднання багатьох однотипних елементів*, які підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку;
- 2) *динамічність*: банківська система постійно розвивається, адаптує до змін економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема, змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;
- 3) *закритість банківської системи* виявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням суто банківських операцій. Значний обсяг інформації, згідно з національним законодавством, є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;

¹ Костюченко О.А. Правові аспекти банківської діяльності : посібник. Київ : Криниця, 2003. С. 34.

² Дзюблук О.В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах реформування економіки. Київ : Поліграф-книга, 2000. С. 77, 78.

³ Банківська система України : монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. Суми : ДВНЗ "УаБС НБУ", 2010. С. 15-17.

- 4) *саморегуляція банківської системи* полягає у тому, що у випадку банкрутства одного з банків інші банківські установи займають його нішу, якщо змінюється економічна ситуація в країні, у банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

До специфічних рис банківської системи можна віднести такі:

- 1) дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України;
- 2) централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо й банківської діяльності загалом;
- 3) гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи зі збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить до системи;
- 4) наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремої банківської установи, а також взаємодію банків. Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій.

Банківська система є важливою складовою економіки будь-якої країни, а рівень її розвитку визначається рівнем розвитку ринкових відносин. Через банківську систему проходять грошові розрахунки і платежі підприємств, організацій і населення. Вона мобілізує і перетворює в капітал тимчасово вільні грошові кошти, заощадження та доходи різних верств населення, виконує різноманітні кредитні, посередницькі, інвестиційні, довірчі та інші операції.

Комерційні банки є особливою категорією підприємств, що виконують функції фінансових посередників. Вони залучають капітали, заощадження населення й інші незадіяні грошові кошти, що вивільняються в процесі господарської діяльності, й надають їх у користування іншим економічним агентам, які відчувають потребу в додатковому капіталі. Фінансові посередники таким чином виконують важливу функцію перерозподілу капіталу між сферами діяльності та конкретними їхніми учасниками.

У процесі діяльності банківської системи створюються нові вимоги і зобов'язання, що стають товаром на грошовому ринку. Так, приймаючи внески клієнтів, банківська установа створює власне зобов'язання – депозит, а видаючи позику, – нову вимогу до позичальника. Цей процес створення нових зобов'язань і обміну їх на зобов'язання інших контр-агентів визначає суть фінансового посередництва.

Банківська діяльність здійснюється на підставі певних принципів. Першим і базовим принципом є робота в межах реально наявних ресурсів; це означає, що банк повинен не тільки забезпечувати кількісну відповідність між своїми ресурсами і кредитними вкладеннями, а й управляти трансформаційними процесами пасивно-активних операцій. Жорстку залежність активів банку від характеру його пасивів потрібно враховувати в разі визначення економічних нормативів діяльності банків і регулювання їхніх операцій.

Принцип роботи в межах реально залучених ресурсів як фундамент комерційної діяльності підвищує зацікавленість банку в нарощуванні депозитів. Так розвивається справжня конкуренція за пасиви та стимулюється пошук із боку банків найефективніших сфер вкладання своїх ресурсів, тобто в найрентабельніші й найдинамічніші галузі.

Другим важливим принципом діяльності банків є повна економічна самостійність, що передбачає й економічну відповідальність банку за результати своєї діяльності, а не лише свободу розпорядження власними ресурсами банку і вільний вибір клієнтів та вкладників. За своїми зобов'язаннями банк відповідає не тільки в межах прибутку, а й власним капіталом і майном.

Згідно з третім принципом, банк діє відповідно до ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності.

Четвертий принцип роботи банку полягає в тому, що його діяльність можна регулювати тільки непрямыми економічними методами (наприклад, запровадження економічних нормативів). Держава визначає "правила гри" для банків, однак не може давати їм наказів щодо ведення певної діяльності.

Головна роль банківської системи у фінансовій системі та національній економіці пояснюється специфікою банківської діяльності:

- 1) банки залучають і зберігають суспільні ліквідні кошти. Наявність та примноження цих коштів є суттєвим чинником стабільності й розвитку фінансової системи;
- 2) банки використовують ці кошти для кредитування й інвестування, тобто залучають обмежені заощадження у виробничий процес. За умов ринкової економіки ці кошти необхідно спрямовувати в економічні сектори, які можуть використовувати їх ефективніше та продуктивніше. Отже, банки впливають на структуру економіки та можливості економічного зростання;
- 3) банки є провідниками монетарної політики центрального банку. Сильна та пристосована до економічних умов банківська система необхідна для оперативного передавання імпульсів монетарної політики всій фінансовій системі;

- 4) банки створюють основу механізму національних розрахунків і функціонування платіжної системи. Їхня надійність та ефективність – важливий компонент розвиненої економіки. Крім того, проблеми з розрахунками можуть мати серйозні та глибокі негативні наслідки з огляду на високий ступінь взаємозв'язку фінансової і виробничої систем;
- 5) зважаючи на те, що інтеграція фінансової системи значна, розвиток кризи в одній національній банківській системі негативно впливає на стабільність банків у інших країнах;
- 6) банки – довірчі організації, оскільки в основі їхньої діяльності є довіра з боку суспільства, без якої банківська система не може сподіватися на надходження коштів, а це негативно позначиться на розвитку економіки.

Тому банки в усьому світі перебувають під державним наглядом і контролем більше, ніж підприємства інших видів діяльності, а метою державного регулювання є надійність банківської системи і стабільність її подальшого розвитку, дотримання законів та нормативів діяльності, уникнення надмірного ризику й монополізації діяльності, задоволення потреб клієнтів і кредиторів.

1.2. Структура та функції банківської системи

Економічний розвиток країни за умов трансформації фінансово-економічних відносин потребує налагодженої системи інституційного забезпечення. Коли певна частина суб'єктів фінансово-економічних відносин володіє фінансовими ресурсами, а інша має в них потребу, постає питання про активізацію діяльності посередницьких структур, що функціонують у середовищі економічної нестійкості та зростаючої конкуренції.

Основною ланкою цієї сфери є банківська система, якій належить провідне місце у механізмі організації та регулювання фінансового обслуговування господарського життя суспільства. За роки економічної незалежності в Україні побудована власна банківська система, проте тенденції розвитку світових ринків висувають нові вимоги до функціонування банківських структур, підвищення якості наданих ними послуг, забезпечення стійкості та ліквідності.

Банки сьогодні є одними із основних суб'єктів фінансового ринку зокрема та економіки загалом. На відміну від більшості фінансових

інститутів, вони мають у розпорядженні залучені кошти фізичних та юридичних осіб, тому, виконуючи функцію управління фінансовими ресурсами, банківські структури значну увагу змушені приділяти забезпеченню можливості в майбутньому повернути кошти вкладникам, дотриманню нормативів та обмежень, які забезпечують стабільність функціонування банківської системи.

Структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов та в різних країнах розвивається залежно від ступеня розвитку ринкового господарства й історичних особливостей становлення банківської справи.

Дворівнева структура – ключовий принцип побудови банківських систем у ринкових економіках, їхня вирішальна якісна ознака, що, безумовно, відрізняє їх від інших систем.

Згідно зі ст. 4 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, перший рівень банківської системи України представлений Національним банком України (НБУ), який відповідає за підтримання стабільності національної грошової одиниці та функціонування банківської системи. НБУ, як і центральні банки країн з ринковою економікою, є емісійним центром держави, банком банків, банком уряду, органом банківського регулювання і нагляду, монетарного та валютного регулювання економіки, впливає за допомогою визначених законодавством функцій та операцій на всі сфери економічного життя країни.

До другого рівня банківської системи України належать банки з різними формами власності, спеціалізацією та сферами діяльності. У ринковій економіці банки відіграють домінуючу роль, вони акумулюють значну частину кредитних ресурсів і надають своїм клієнтам повний комплекс фінансових послуг, включаючи кредитування, залучення депозитів, розрахункове обслуговування, займаються випуском і розміщенням цінних паперів тощо.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, сприяють появі нових банківських установ, безумовно, вони відіграють неоднакову роль. Зокрема, без НБУ неможливе функціонування банківської системи, великі системоутворюючі банки посідають вагомніше місце в системі, ніж малі, проте всі вони важливі для економічної системи. Головним завданням сьогодення повинно бути прагнення до фінансової стійкості системи загалом та гармонійної взаємодії усіх її інститутів.

У теорії банківництва існують різноманітні класифікації функцій банківської системи. Наведемо деякі з них.

На думку Д. Гетманцева, банківська система бере участь у виконанні основних функцій фінансової системи, зокрема, шляхом¹: забезпечення переміщення фінансових ресурсів у часі через кордони держав та між окремими галузями; розробки та забезпечення способів управління ризиком; забезпечення механізму об'єднання фінансових ресурсів та їхнього розподілу між окремими суб'єктами господарювання; забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем, зокрема, завдяки удосконаленню способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі; забезпечення ринку насиченням ціновою інформацією, що дає змогу координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Савлук М. виділяє три функції, які спроможна виконувати банківська система²: трансформаційну, створення платіжних засобів та регулювання грошового обороту (емісійну), забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційну).

Погоджуючись із М. Савлуком, виділяємо три функції банківської системи, а саме: трансформаційну, створення грошей і регулювання грошової маси та стабілізаційну.

Сутність трансформаційної функції полягає в тому, що, мобілізуючи тимчасово вільні кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки перетворюють їх у реально діючий капітал. Банківські установи залучають вільні кошти підприємств і населення та вкладають їх на свій ризик у розвиток суб'єктів господарювання, впливаючи на розмір, якість, вартість і терміни грошових капіталів.

Функція створення грошей і регулювання грошової маси означає, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відносно зміни попиту на гроші. У вирішенні цієї проблеми керівна роль належить НБУ, на який покладено здійснення грошово-кредитної політики в країні. У виконанні цієї функції бере участь не тільки НБУ, а й усі інші банки як посередники в реалізації грошово-кредитної політики НБУ та провідники дії грошового мультиплікатора в економіці.

Стабілізаційна функція характеризує сталість банківської діяльності й грошового ринку. Банківській діяльності притаманні високі ризики, оскільки банківські установи працюють переважно із залученими ко-

¹ Гетманцев Д. Банківська система України. Юридична газета. URL : <http://www.yur-gazeta.com/ru/article/1239/>

² Гроші та кредит : підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М.І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2001. 599 с.

штами суб'єктів господарювання та населення, то вони постійно перебувають у стані підвищеної загрози втрати грошей, унаслідок чого може настати їхнє банкрутство та втрата довіри до всієї банківської системи. Виконання цієї функції забезпечують прийняттям нормативних актів, що регламентують діяльність усіх ланок банківської системи, та створенням належного механізму нагляду за дотриманням чинного банківського законодавства на макрорівні. Крім того, стабілізаційна функція реалізується через управління ризиками в кожному банку, тобто на мікрорівні.

Світові глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність активізації банківського сектора як регулятора соціально-економічного розвитку суспільства. Саме банки мають важелі впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та багато інших сфер економіки.

Події останніх років у світовій економіці підтвердили, що будь-які зміни у сфері фінансових та грошово-кредитних відносин неминуче позначаються на економічному розвитку країн, тим більше за умов щораз більшої взаємозалежності країн. Якщо аналізувати тенденції та наслідки світової фінансової кризи, то поточна рецесія є синхронною і найважчою за останні 80 років. Тому потрібно напрацьовувати превентивні заходи регулювання, що сприятимуть, принаймні, пом'якшенню впливу наслідків кризи на економіку та банківську систему зокрема.

Можна виокремити три основні групи чинників, які визначають стійкість банківських систем у глобальних умовах:

- зовнішні чинники;
- чинники стану світових економічних процесів;
- чинники діяльності окремого банку.

Першу групу становлять зовнішні чинники, не пов'язані безпосередньо з діяльністю кожного банку зокрема і банківської системи загалом. Значимою є загальна економічна ситуація, яка визначається, насамперед, реалізацією економічної політики. Негативними чинниками є нестабільність фінансового ринку, системна банківська криза, зatoryжна стагнація виробничої сфери, невиконання державою своїх зобов'язань, зокрема, фінансування державних замовлень, нерегульована нормативно-правова база і постійна зміна законодавчих актів тощо. До цієї групи належать також чинники, пов'язані з практичною діяльністю головного інституту грошово-кредитної системи – НБУ – у разі виконання покладених на нього найважливіших функцій: по-перше, проведення грошово-кредитної політики; по-друге, регулювання грошового обігу в країні; по-третє, здійснення банківського нагляду.

Серед чинників цієї групи маємо виділити військові дії на території України, які вносять корективи не лише економічного та безпекового

характеру, а їй вимагають від банківських установ взаємодії з іноземними контрагентами для забезпечення можливостей громадян розпоряджатися власними ресурсами за межами країни. Треба наголосити, що з 2014 року Національний банк та комерційні банки вже напрацювали механізми роботи в умовах військових дій, зокрема, пов'язані з втратою майна та ресурсів, формування резервів, налагодження безперебійного обслуговування, безпекові протоколи банківських програмних сервісів тощо, що стало основою для застосування аналогічних заходів з 24 лютого 2022 року та сприяло стабільній роботі банківського сектора та вживанню заходів оперативної підтримки від НБУ. Новими викликами цього періоду стали напрацювання механізмів відчуження та націоналізації активів банківських установ походженням з країни-агресора.

Друга група – чинники стану світових економічних процесів. Прикладом є світова фінансова криза 2008 року, яка позначилася на фінансово-економічному становищі більшості країн. Незважаючи на відмінність причин кризових явищ, спільними можемо назвати: велику концентрацію фіктивного капіталу, лібералізацію фінансової та банківської систем, низький рівень капіталізації банківського сектору, нерозвиненість фінансових інститутів тощо. Згідно з прогнозами, кризові явища відбуватимуться і в майбутньому, а їхньою причиною називають нагромадження фіктивної вартості, тобто фіктивний характер капіталізації досягне граничного рівня і буде зведений до значення реальної капіталізації.

Світовий досвід та узагальнення причин і наслідків банківських криз дають змогу визначити такі заходи щодо подолання негативних наслідків (для деяких країн вони можуть стати чинниками, дотримання яких допоможе попередити кризові явища): реструктуризація банківської системи; посилення банківського нагляду; рекапіталізація банків; подолання кризи ліквідності; посилений контроль за ризиками кредитування та створення нових фінансових інструментів.

Третя група чинників пов'язана з діяльністю самого банку і його фінансовими можливостями, де головним є таке:

- дотримання обов'язкових економічних нормативів, установлених Національним банком України, оскільки їхнє недотримання не тільки створює реальну загрозу фінансовому стану банку, а й через застосування штрафних санкцій може негативно позначитися на стані власних коштів банку. Оскільки за допомогою регулятивних інструментів підтримується цілісність, стійкість та ліквідність банківської системи, вони постійно мають відповідати вимогам часу, а отже, не лише забезпечувати регулювання нових фінансових продуктів, а й діяти превентивно для створення подушки безпеки на випадки непередбачуваних ситуацій;

- узгодженість кредитної політики банку з об'єктивними потребами економіки, тобто орієнтація на перерозподіл грошових засобів на фінансовому ринку або на перерозподіл коштів реального сектору економіки;
- ступінь ризикованості кредитної політики;
- кадровий склад, за яким визначається якість системи управління банківськими операціями та формування ефективної корпоративної політики;
- імідж банку, дотримання етичних норм у ділових стосунках з партнерами, що забезпечує довіру клієнтів, зокрема населення, до банківської системи.

Для ефективного функціонування та розвитку банківської системи потрібно постійно удосконалювати відповідну інфраструктуру, до елементів якої зачисляють: розрахунково-касові та клірингові центри; дилерські фірми для роботи з цінними паперами; фірми з аудиту банків та організації, які визначають рейтинги банків та які забезпечують їх спеціальним обладнанням і матеріалами, інформацією, спеціалістами тощо.

Належне функціонування банківської системи на таких засадах забезпечить зростання її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках банківських послуг та вирішення однієї із найгостріших проблем – неузгодженості з розвитком реального сектору економіки.

1.3. Історія розвитку банків і трансформація їхньої ролі в системі ринкової інфраструктури

Розвиток банків пов'язаний з генезисом економіки та держави. Первинним етапом створення банківництва було лихварство, що виникло унаслідок накопичення надлишків ресурсів у одних людей та їх нестачі в інших. Ставлення до лихварів було різко негативним через значні відсотки, що вимагалися за користування позикою. Лихварів прирівнювали до злодіїв та вбивць і власне в такому ракурсі вперше згадували в клинописних таблицях Стародавнього Вавилону.

До виникнення грошей, як загального еквівалента в сучасному розумінні, кредити надавалися в натуральній формі (продукти харчування, худоба, реманент), таким самим способом сплачувалися і відсотки.

Тоді ж виникали і перші нормативно-правові акти, пов'язані з за-

хистом прав позичальника, зокрема, законодавство, що захищало мало-забезпечені верстви населення від сплати надмірних відсотків.

Негативне ставлення до лихварства та природна потреба в кредиті зумовили виділення спеціальних установ, що виконували функції банків. Це були храми, яким довіряло населення, а тому використовувало як зберігачів коштів та касирів, що виплачували за рахунками своїх клієнтів та приймали гроші від їхніх боржників. Саме наявність значних ресурсів давала змогу використовувати їх для надання безвідсоткових або низьковідсоткових позик, проте доступ до таких ресурсів був лише у можновладців. У зв'язку з цим пересічне населення все ж використовувало послуги лихварів.

Наступний етап розвитку банківництва пов'язаний із боротьбою з лихварством у період Стародавньої Греції та Риму, де неплатоспроможні боржники не лише позбувалися майна, а й ставали рабами кредитора, що спричиняло часті повстання та вигнання лихварів з конфіскацією їхнього майна. Однак значного впливу на лихварство ці процеси не мали, оскільки потреба в кредитах не зникала, а одних лихварів змінювали інші. Стан розвитку банків залежав від стану справ у державі: у мирний час був доступ до ресурсів храмів за низьких відсотків, у час війни храми згортали діяльність, тому попитом користувалися послуги лихварів, а відсоток за позикою значно зростав.

Ще однією категорією населення, які надавали банківські послуги, були міняйли, потреба в них виникала у зв'язку з тим, що на території Стародавньої Греції монети карбували більш ніж у тисячі полісах, а це суттєво утруднювало торгівлю. Оскільки за послугу обміну брали плату, то з часом міняйли накопичили капітал та почали надавати позики, вже згодом з використанням коштів населення. Додатково надавалися послуги зберігання цінностей та поручительства. Міняйлами ставали переважно колишні раби, оскільки таку професію вважали аморальною, проте вона давала їм можливість отримати проміжний статус у суспільстві (між рабами та громадянами, на рівні з іноземцями), а зрідка навіть претендувати на громадянство. Лише з III ст. до н. е. справу почали вважати почесною та до неї стали долучатися громадяни Еллади.

На той час кредитування найчастіше використовували для стимулювання торгівлі та споживчих потреб населення, давньогрецькі мислителі також пропонували залучення кредитів містами для будівництва та торгівлі рабами.

Залежно від терміну кредиту працювали два види банків: комерційні (надавали короткострокові кредити за рахунок вкладень населення) та іпотечні (видавали заставними листами, реалізувавши які, позичальник

отримував довгостроковий кредит під заставу нерухомого майна). Крім того, виникали інші види фінансових посередників – ощадні каси та кредитні спілки.

Законодавчого регламентування депозитно-кредитних відносин не було, тому договори укладали у двох примірниках при свідках (зазвичай це були раби, яких мали право катувати для встановлення правдивих умов угоди). Захист прав кредиторів та позичальників відбувався у суді, у цьому разі програш кредитора, наприклад, звинуваченого в підробленні документів, міг стати причиною втрати його репутації, а згодом і банкрутства.

Розвиток банківництва за часів Римської імперії відбувався на вищому рівні через законодавче регулювання відносин, зокрема, відмінено продаж у рабство за несплату боргів, розроблено типові форми документів, визначено універсальні способи обліку операцій, у тому числі книгу рахунків, де депозити вели за кожним вкладником окремо від поточних розрахунків клієнта. Значного поширення набули безготівкові розрахунки через письмові розпорядження банкові. Важливим атрибутом банківництва вважалося збереження банківської таємниці.

Для раннього Середньовіччя характерний занепад банківської справи з огляду на натуралізацію господарства.

Відновлення банків було зумовлене розвитком торгівлі та ремесел. Крім того, починаючи з IX ст. активну роль у державі починала відігравати Церква, що була землевласником, отримувала митні платежі та десятину доходу у вигляді податку і використовувала банки для обліку та примноження багатства.

З економічним розвитком відбувалося вдосконалення вексельних і безготівкових розрахунків, що перебували під жорстким контролем держави та були відмежовані від лихварства. Згодом для посилення контролю за цими операціями в Італії приватні банки були об'єднані в декілька державних.

Кредитною діяльністю, крім лихварів, займалися об'єднання купців, що формували капітал з власних внесків та вкладів населення. Короткострокові кредити (до року) могли надаватися без відсотків, проте невчасне повернення каралося штрафом у двократному розмірі кредиту, а у випадку продовження терміну користування вже сплачувалися відсотки.

У період великих географічних відкриттів банки кредитували морські подорожі купців, але, зважаючи на високий ризик (процвіталو піратство, рівень оснащення не завжди сприяв стійкості кораблів, несприятливі погодні умови на морі тощо), рівень відсоткових ставок був вищим, ніж у звичайному кредитуванні. Існували також домовленості

про вкладення коштів у морську подорож, що передбачали не сплату відсотків, а отримання частини прибутку пропорційно до вкладених коштів. У цьому разі передбачали, що після повернення мандрівник складе детальний звіт про витрати та доходи, на підставі якого будуть проведені розрахунки.

Банкрутства банків та купецьких об'єднань часто виникали через кредитування держави чи витрат монархів, економічні проблеми яких не дозволяли розраховуватися з боргами, що, відповідно, сприяло неповерненню вкладів населення, зниженню довіри та відсутності джерел отримання додаткових вкладів.

На той час уже чітко виділилися два види рахунків: поточні, які використовуються для розрахунків та не приносять прибутку, та строкові, що вкладаються для отримання прибутку у вигляді процента.

Найбільшого розвитку банки набули в Італії, звідки походять термін "банк" та перші установи у сучасному розумінні банку. Наприклад, у 1171 році у Венеції діяло товариство закритого типу, що приймало вклади від населення (депозитний вклад), а в 1407 році у Генуї створено банк Святого Георгія, що спочатку був союзом кредиторів держави, а згодом почав приймати вклади від населення. Уже на той час від банків вимагали публічної звітності, а саме щорічного друкування балансів.

Італійські банкіри створювали філії в інших країнах, зокрема, у Німеччині, де рівень державного втручання був суттєво нижчим, в Англії, де вони зайняли місце вигнаних з країни євреїв, а позику надавали як подарунок, що мав бути повернутий з вдячністю (відсотком), оскільки лихварство було поза законом. Іншими варіантами надання кредиту було фінансування з участю у прибутках, застава з правом продажу, оплата іншими грошима тощо. З часом держава та Церква, які засуджували лихварство, зрозуміли необхідність кредитних відносин та зняли заборону на цю діяльність, лише встановлювали максимальні відсотки, які можна стягувати з населення.

Альтернативою приватних банків були побожні банки, створювані монахами, які надавали безпроцентні кредити під заставу майна, хоч і вони згодом брали малий процент для оплати адміністративних послуг, проте навіть за таких умов становили значну конкуренцію приватним структурам.

На півночі Італії виникли перші аналоги ломбардів, де можна було взяти кредит під заставу цінних речей зі сплатою відсотків за користування.

В Англії банківська справа зародилася у середині XVII ст., коли купці почали зберігати вільні кошти в ювелірних майстернях з виплатою

відсотків та отримували розписку про зберігання, яку використовували на рівні з грошима.

Динамічне економічне зростання Великої Британії потребувало наявності центрального банку, який створено 1694 року як акціонерну компанію, що мала право емісії, обслуговування державних рахунків, кредитування уряду та звичайних банківських операцій – залучення депозитів, облік векселів тощо. Банк був націоналізований лише в 1946 році.

Створення акціонерних банків поза 65 милями в радіусі Лондона та відкриття філій центрального банку було дозволено у 1826 році, що спричинило зростання кількості банківських установ. Крім акціонерних, діяли торговельні банки, що кредитували міжнародну торгівлю, ощадні банки, які залучали вільні кошти населення.

У Франції значні економічні проблеми вирішено за допомогою створення у 1716 році єдиного акціонерного банку, що мав право випускати асигнації. За два роки було покрито борги держави, оскільки асигнації цінували на рівні з золотими грошима. У 1718 році банк став Королівським банком Франції (власне центральним). Проте такий успіх був короточасним з огляду на необмежений випуск асигнацій в обіг. У 1720 році Королівський банк збанкрутував. аналогічний крах з інтервалом у 60 років очікував і Вексельну касу, створену Ж. Тюрго.

Оскільки право на емісію не належало одному банкові, то з кількарічним інтервалом відбувалися крахи банків та інфляція валюти. Аби зупинити цей процес, на основі Каси поточних розрахунків та коштів уряду у 1800 році створено Банк Франції, якому законодавчо на 15 років надали виняткове право здійснення емісії та вилучення банкнот інших банків. Згодом до складу банку увійшла і Каса комерційних розрахунків.

Зазначимо, що, не враховуючи малих фірм, які займалися валютними операціями, в провінції Франції практично не було банків. Цю нішу намагався заповнити Банк Франції, створюючи філії у великих містах, однак вони були закриті через збитковість. Тоді уряд ініціював створення регіональних емісійних банків, діяльність яких жорстко регламентувалася. Значну роль на той час відігравали приватні банківські дома, найвідоміший серед них – Банківський дім Ротшильдів.

Протягом кризових 1840–1848 років функції єдиного емісійного банку виконував Банк Франції внаслідок об'єднання з іншими емісійними банками, загальну суму емісії обмежували законодавчо. Банк був націоналізований у 1945 році.

З розвитком залізничного транспорту розвивалася й банківська система, яка забезпечувала масштабне кредитування під заставу цінних

паперів підприємств. Урядом було засновано банк “Земельний кредит” для фінансування під заставу нерухомості. Зростання рентабельності в галузі сприяло суттєвому збільшенню кількості філій Банку Франції.

У Німеччині внаслідок роздрібненості держави було безліч валют та емісійних банків. Крім звичайних акціонерних банків, масштабно діяли товариства взаємного кредиту селян та народні банки міщан. Основною функцією банків був обмін валют у межах союзу та поза ним, окрім того, надавали й кредити, обліковували векселі, вели безготівкові розрахунки. Функцію центрального банку виконував Пруський банк, згодом перейменований в Імперський, виняткове право емісії він отримав у 1900 році, коли інші 32 банки, які мали цей привілей, відмовилися від нього.

Як і у Франції, тут важливу роль у розвитку промисловості відігравали банківські дома, саме у Франкфурті почав діяти Дім Рокшильдів, який мав сфери впливу у всій Європі. Місцеві органи влади мали право створювати ощадні каси, що першими отримали право відкривати чекові рахунки.

Подальший розвиток банківництва пов’язаний з поступовою універсалізацією банків та розширенням їхнього впливу на економічні процеси. Глобалізація сприяє взаємопроникненню банківських систем різних країн та створенню організацій, що здійснюють регулювання на наднаціональних рівнях. Суттєве поширення фінтеху диктує динамізм у діяльності банків у світі та гнучкість у регулятивних процесах, окрім того, необхідність у наскрізному фінансовому моніторингу через схожість продуктів, що використовуються всіма фінансовими посередниками. Цікавим також є факт розробки центральними банками власних цифрових валют, що стануть наступним кроком у сучасному банківському обслуговуванні.

1.4. Становлення банківської системи України

Поява банківництва на українських землях пов’язана з виникненням грецьких міст-колоній та їхньою торгівлею з місцевими племенами скіфів і кіммерійців та, відповідно, поширенням стандартів банківської справи Стародавньої Греції на вітчизняний економічний розвиток. Зі зміною влади на римську відбулося вдосконалення банківської діяльності та посилення її регламентації з боку держави, стандартизація основних документів і положень.

Наступному етапові розвитку банківської справи на території України сприяло утворення Київської Русі. Наприклад, за князя Ярослава Мудрого основні принципи ведення банківництва були прописані

в “Руській правді”. Зокрема, зазначалося, що в разі відмови боржника сплачувати борг кредитор повинен був привести свідків позики, а довготривале неповернення боргу карали додатковим штрафом.

У Книзі законів було передбачено передання коштів на зберігання та необхідність складання присяги зберігача за умови, якщо не збігаються суми, обговорені між сторонами угоди.

Щодо процентів за користування кредитом, то вони обговорювалися при свідках, як і сума, що надавалась у користування. Проте якщо позика не перевищувала трьох гривень, то можна було її надавати без свідків, а якщо позичальник відмовлявся платити, то мав у присязі довести свою правоту. За свідченнями істориків, користування грошима коштувало половину отриманої суми. Причому, проценти можна було брати тільки протягом двох років. Короткострокові позики надавалися під 20 %.

Звернемо увагу на такий спосіб захисту позичальника, як відтермінування платежу за умови, що він втратив куплене за позичені гроші майно під час подорожі, пожежі, війни тощо. Проте якщо боржник пропив, програв або втратив таке майно через власну безпорадність, то його долею розпоряджався кредитор, який міг відтермінувати платежі або продати боржника в рабство.

На продаж у рабство також заслуговував той боржник, який був винен кільком місцевим кредиторам та брав на зберігання майно іноземців, які не знали про його справи, а потім відмовлявся його повертати. В такому випадку виручені від продажу його майна та його самого гроші повертали спершу іноземцям, а решту розподіляли між місцевими кредиторами. Якщо позичальник заборгував державі, то спочатку погашали саме ці позики, однак не повертали кошти тим, хто брав дуже високі відсотки.

Банківських установ у Київській Русі не було, а позики надавали купці, які мали вільні кошти, або лихварі-євреї, які брали дуже високі відсотки. Після повстання у 1113 році, лихварів було виселено за межі держави з майном без права повернення.

Після руйнування Київської Русі на українських землях панувала татаро-монгольська орда, а з XIV ст. – Польсько-Литовська держава. Банківництво того періоду представляли християнські та єврейські установи. Першим було законодавчо заборонено надавати кредит під відсотки, другі надавали його в різних формах, заборона стосувалася лише застави рухомого майна. Заборону отримання процентів за кредит обходили через позики з участю в прибутку, продаж застави з правом подальшого викупу за більшу ціну, сплату боргу в іншій дорожчій валюті тощо.

У XV ст. кредитування перейшло на новий рівень, що було пов'язано

не лише з використанням застави, а й з реєстрацією кредитів в актах земського суду. У випадку невиконання зобов'язань у цих актах зазначали майно, що перейде у власність кредитора. Застава використовувалася у двох формах: заставне майно використовував кредитор до погашення боргу або заставне майно використовував позичальник.

Неповернення беззаставного кредиту передбачало ув'язнення в боргову тюрму, якої можна було уникнути тим, хто мав захисні грамоти короля чи церковного суду.

Кредитуванням у XV ст. займалися купці, що володіли надлишковими ресурсами. Створювалися цілі торговельно-банківські доми, що були аналогами сучасних банків. Згодом у великих містах виникали спеціальні установи, де, крім іншого, укладалися кредитні угоди.

Зі створенням Речі Посполитої почали використовуватися сільські та міські кредити, зароджувалися перші централізовані банки. Кредити для селян поміщики надавали для сплати податків та вели реєстр селянських боргів. Борги могли бути і громадськими, тоді використовували поруку на основі солідарної відповідальності.

Крім того, за кошти поміщиків, благодійників та багатих селян, внесків селян-учасників функціонували громадські кредитні установи, де могли отримати кредит селяни, які постраждали від стихійних лих або мали намір почати власну справу. Такі установи створювалися у грошовій та зерновій формах, відсотки за користування кредитами були незначними.

Єврейські банки формувалися на базі кагалів (об'єднання євреїв) та використовували вкладення багатих громадян для кредитування торгівлі під заставу майна.

Церковні банки часто засновувалися на кошти меценатів. Вони надавали короткострокові кредити під заставу цінного майна бідним верствам населення без виплати відсотків або з мінімальними відсотками, якщо сума була вищою від певної межі (наприклад, 50 злотих). Хоча, за даними банківських книг, переважними боржниками були єпископи, священники та шляхта.

На початок XVIII ст. більшість українських земель (окрім західних) належала до Російської імперії, тому формування банківської системи відбувалося під впливом, передусім, державних банків. Наприклад, у Києві, Харкові, Одесі діяли контори Держбанку та земельного банку, Земський банк в Одесі, відділення Селянського поземельного та Державного дворянського земельного банків. Земський банк Херсонської губернії в Одесі діяв для надання довгострокових кредитів у заставних листах під заставу землі.

Першим земельним банком був Харківський, на підставі його статуту створювалися земельні банки в інших містах. Усі вони надавали довгострокові кредити під заставу землі та міської нерухомості.

Державний дворянський земельний банк кредитував тільки з відомства міністра фінансів лише спадкових дворян під заставу землі. Позики видавалися під малі відсотки і на тривалий термін (48 років), часто списувалися, відтерміновувалися, тому банк не був рентабельним та в післяреволюційний час був приєднаний до Селянського поземельного банку, який кредитував заможних селян на купівлю землі та представляв інтереси дворян-землевласників. Часто банки купували землю для перепродажу. Застава землі враховувалася від 75 % її вартості, а з часом вона зросла до 100 % для підтримання державної політики розвитку фермерських господарств. Позики надавалися на термін від 24 до 55 років.

Окрім державних іпотечних банків існували і приватні, зокрема, Сільський банк графині Олександри Браницької та Сумський банк Івана Харитоненка (власник цукрових підприємств та відомий український меценат тих часів). На відміну від Сільського банку, що надавав довгострокові кредити під заставу землі, Сумський банк позичав гроші на три роки під кругову поруку громади без застави.

Серед приватних акціонерних банків, що діяли на території України, можна виділити Харківський торговельний, Київський приватний комерційний, Миколаївський комерційний, Катеринославський комерційний, Кременчуцький комерційний, Бердичівський комерційний, Херсонський комерційний, Кам'янець-Подільський комерційний, Одеський торговельно-промисловий, Одеський обліковий тощо. Проте такі банки поступалися у конкурентній боротьбі філіям Державного банку, місцевим товариствам взаємного кредитування та міським банкам. Міські банки створювалися при міських думах з капіталу громади та здійснювали широкий спектр операцій для малого й середнього бізнесу, у тому числі операції з управління капіталом. Товариства взаємного кредитування (ощадно-позикові та кредитні) виникли після відміни кріпацтва та з огляду на потреби в коштах, на засадах кругової поруки й спільно зібраних під час заснування коштів. Такі товариства кредитували своїх членів на короткий термін під середні відсотки та мали право отримувати кошти на поповнення капіталу від місцевої влади й державних банків. З часом виникла потреба в координації діяльності товариств взаємного кредитування, цей процес відбувався з перешкодами з боку держави, проте його результатом стало створення Союзбанку, який підняв банківську діяльність на новий рівень.

Додатковим чинником тиску на приватні банки була державна обмежувальна політика, спрямована на зменшення кількості наявних приватних банків та створення нових.

Кредитуванням промисловості займалися філії російських столичних банків – Петербурзького міжнародного комерційного банку, Російського банку для зовнішньої торгівлі, Російського торговельно-промислового та Російсько-азійського банків. Зокрема, Петербурзький міжнародний комерційний банк суттєво вплинув на розвиток транспортного машинобудування та суднобудування, а також металургійної, вугільної, цементної промисловості та сільського господарства. Наголо-симо, що банківські установи контролювали значну частину української промисловості, особливо сільського господарства та переробки його продуктів.

Частина українських земель, що не увійшла до складу Російської імперії, належала Австро-Угорській імперії. Зберігачами заощаджень бідніших верств населення тут були ощадні каси, які гарантували виплату певного процента, проте зрідка кредитували. Зазначимо, що за підтримки Спілки ощадних кас Галичини та Крайового банку жодна з ощадних кас не збанкрутувала.

Банками в сучасному розумінні можна назвати банківські доми, що діяли як товариства з необмеженою відповідальністю та були розділені на відділи відповідно до послуг, які надавали. Такі структури через поєднання іпотечних і дисконтних кредитів не були стійкими, а тому банкрутували у кризові періоди.

Центром галицького банківництва була філія Австрійського національного банку, яка надавала широкий спектр послуг і була зберігачем частини капіталів майже всіх банків, які діяли тут.

Переважна більшість створених у Галичині й на Буковині банків були спеціалізованими, наприклад, перепродажем за спекулятивними цінами земельних ділянок займався Львівський парцеляційний банк, створений у співпраці банкірів та землевласників. Для фінансування промислового виробництва створено Промисловий банк. Буковинський крайовий банк кредитував селян.

Проблемний розвиток банківництва у цей час пов'язаний з кріпацтвом, як наслідок – бідністю населення та бажанням отримувати надприбутки купцями, які мали вільні кошти.

У другій половині XIX ст. на Західній Україні набув поширення кооперативний рух як спосіб не лише акумулювання коштів для кредитування, а й національно-патріотичного виховання населення, оскільки часто з прибутку від їхньої діяльності фінансували школи, читальні, товариство “Просвіта” та інші національні організації.

Першим банком західного регіону був банк “Дністер”, створений у Львові як товариство взаємного кредитування. З часом у Крайовий союз кредитовий було об’єднано 258 кооперативних організацій різного типу.

У той же час на території Галичини функціонували й іпотечні банки та кредитні товариства різного типу, що кредитували під заставу нерухомого майна, головню землі.

Позитивний вплив на кредитування бідних верств населення мали побожні банки при церквах, які створювалися з внесків громади для підтримки своїх членів короткостроковими позиками. Кредити часто надавалися під заставу цінних речей. Деякі побожні банки, які мали багатих меценатів, надавали позики поза межами власної громади. Найвідоміші побожні банки належали до вірменських общин.

З 1917 по 1920 рік різні уряди мали намір відстояти автономію, а потім і самостійність України; хоч їхня діяльність була короткотерміною, усі вони докладали зусиль до створення банківської системи та грошової одиниці як необхідних атрибутів держави.

Декларацією генерального секретаріату Центральної Ради Київську контору Державного банку Російської імперії перетворили в Український державний банк. До банківської системи крім Державного банку та його відділень входили також відділення державних ощадних кас. На перших порах у зв’язку з військовим станом операції банків зводилися до обмінних. Проте у квітні 1918 року за умови стабілізації банки почали обслуговувати потреби держави та підприємств.

30 квітня 1918 року влада в Україні перейшла до гетьманату. У цей час відділення Державного банку здійснювали мінімальне кредитування, що не забезпечувало нормального фінансування економіки. Новостворений Земельний банк мав сприяти розвитку сільськогосподарського виробництва під заставу землі. Банкові у власність перейшло досить багато земель, через що було ухвалено рішення про випуск тимчасових свідоцтв для залучення капіталу під забезпечення всім майном банку. Проте внаслідок зміни влади випуск паперів не був завершений.

У грудні 1918 року політична влада перейшла до Директорії. Законодавчо передбачено здавання прикрас, золотих та срібних монет для забезпечення випуску паперових грошей. Це було раціонально для ефективної емісії, проте заможні громадяни покидали країну, зменшуючи інвестиційний потенціал. Військові дії потребували збільшення фінансування, яке покривалося додатковою емісією, у цьому разі ступінь захисту банкнот посилювався.

Загалом напередодні 1919 року на території України створено розгалужену мережу кредитно-банківських установ. Однак упродовж на-

ступних трьох років її було націоналізовано, колишні приватні банки злито в Загальноукраїнський народний банк, а на зламі 20–30-х років ХХ ст. автономію банківської системи України остаточно ліквідовано.

У 1922 році утворився СРСР, а землі Західної України до 1939 року перебували у володінні Польщі, Чехословаччини та Угорщини. Цей період для кожної з держав пов'язаний зі стабілізацією економічних процесів, закріпленням за одним банком функцій центрального, введенням грошових одиниць тощо.

У складі колишнього СРСР Україна не мала власної банківської системи, а на її території функціонувала мережа установ Державного банку СРСР. Таких установ у 80-х роках минулого століття налічувалося понад 600. Банківська система СРСР як складова системи командно-адміністративної була надто обмеженою і неефективною. Діяла державна монополія на банківські грошові операції, не існувало ринку цінних паперів. Крім того, Держбанк СРСР, функціонуючи як орган уряду, був залежний від нього, що позначалося на ефективності його діяльності. Банки діяли як контролери в економіці, оскільки розподіл ресурсів відбувався на підставі планів виробництва продукції. Окрім Держбанку функціонували ще Будбанк та Зовнішторгбанк.

У 1987–1988 роках відбулося реформування банківської системи СРСР з метою створення дворівневої структури, на нижньому рівні якої функціонували б новостворені спеціалізовані банки: Агропромбанк, Промбудбанк і Банк соціальних капіталовкладень, та реформований Ощадбанк (створений з ощадних кас) і перейменований Зовнішекономбанк.

Фундамент української банківської системи закладено створенням перших кооперативних комерційних банків на підставі Закону СРСР “Про кооперацію” (1988). Перший кооперативний банк “Таврія” зареєстровано в листопаді 1988 року.

Становлення банківської системи в незалежній Україні бере початок від 20 березня 1991 року, коли ухвалено Закон України “Про банки і банківську діяльність”. Цей Закон був юридичною підставою для створення класичної дворівневої банківської системи на чолі з центральним банком, яким юридично і реально став Національний банк України, заснований на базі українського республіканського відділення Державного банку колишнього СРСР. Цим документом декларувалася ліквідація державної монополії на банківську справу; державний контроль і нагляд за банківською діяльністю покладалися на НБУ, який визнавався повністю незалежним від органів виконавчої влади держави.

Процес створення комерційних банків в Україні започатковано ще 1989 року (24 січня 1989 року створено перший український

комерційний банк – Український інвестиційний банк). Засновниками комерційних та кооперативних банків ставали державні установи й організації, підприємства, професійні спілки, кооперативи. За 1989–1991 роки зареєстровано близько 60 українських банків. Однак усі ці банки реєстрували у Москві.

Початком другого етапу формування банківської системи України була перереєстрація з 2 жовтня 1991 року українських банків в Українській книзі реєстрації банків. У цей же період відбулося акціонування державних банків їхнім персоналом і клієнтами (зміна організаційно-правової форми та власників).

У 1992–1993 роках створено банки “нової хвилі” зі значним залученням приватного капіталу. Під час гіперінфляції простежувалося масове заснування дрібних “кишенькових” банків: упродовж 1993 року зареєстровано понад 100 таких установ, які обслуговували в основному своїх акціонерів. До банків, які обслуговували розрахунки населення і підприємств, можна зачислити Ощадбанк, банк Україна, Промінвестбанк та Укрсоцбанк.

У жовтні 1993 року створено Систему електронних платежів для здійснення розрахунків між банківськими установами, органами Державного казначейства на території України зі застосуванням електронних засобів приймання, опрацювання, передавання та захисту інформації.

Для 1994–1996 років характерне припинення інфляційних процесів; у 1996 році проведено грошову реформу, що позитивно вплинуло на функціонування економіки, у тому числі банків. Національний банк запровадив правила регулювання діяльності комерційних банків. Це, з одного боку, призвело до банкрутства значної кількості банків, а з іншого, – дало позитивні результати, оскільки сприяло стабілізації банківської системи і забезпечувало задоволення інтересів клієнтів на належному рівні.

На цьому ж етапі в Україні почали створювати банки з залученням іноземного капіталу.

Наступним випробуванням для банківської системи була криза 1997–1998 років, що спричинила девальвацію гривні та завдала великих втрат банкам. Наявність значного обсягу тіньової економіки посилювала збільшення кредиторської та дебіторської заборгованостей, розрахунки бартером та векселями поза банками.

З метою заохочення створення банківських депозитів, посилення безпеки вкладів та зростання довіри до банків розпочав діяльність у 1998 році Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, заснований для захисту прав та законних інтересів вкладників банків і виведення неплатоспроможних банків з ринку. Активна фаза його діяльності почалася після світової фінансової кризи.

Визначальним моментом у формуванні банківської системи України стало ухвалення 20 травня 1999 року Закону України “Про Національний банк України”, а 7 грудня 2000 року – нової редакції Закону України “Про банки і банківську діяльність”. Ці законодавчі акти створили правову основу для функціонування банківської системи України, суттєво посилили нормативні вимоги до банків.

2004–2008 роки вважаються періодом, коли банківська система активно розвивалася у напрямках розширення спектра послуг, технічного забезпечення, філійної мережі, підвищення якості обслуговування тощо. Цей час також характеризується активною появою на ринку найбільших фінансових груп світу, зокрема, BNP Paribas, Raiffeisen, Unicredit, Erste, OTP, PKO Bank Polski, Commerzbank, Swedbank та інших, які зі значним коефіцієнтом купили вітчизняні банки з розширеною мережею філій. У подальшому це допомогло банківській системі, оскільки позитивно вплинуло на якість банківських послуг на ринку через посилення конкуренції, окрім того, материнські структури допомагали дочірнім подолати наслідки фінансової кризи.

Стабільний поступальний розвиток банківської системи призупинено світовою фінансовою кризою 2007–2008 років, яка не лише спричинила багато банківських банкрутств, а й змусила НБУ переглянути ставлення до процесу регулювання в напрямі посилення вимог до багатьох аспектів банківської діяльності, особливо до капіталізації. Цей період пов’язаний з суттєвим розширенням механізмів підтримки банківської діяльності, аж до застосування викупу банків державою (Родовід, Київ та Укргазбанк, Міністерство фінансів стало основним акціонером цих установ). Проте збитковість нових державних банків дає змогу зробити висновки про нераціональне використання коштів, що були вкладені у їхню діяльність.

Додатковим результатом кризи було ухвалення рішення про обмеження кредитування в іноземній валюті за відсутності валютних надходжень з метою уникнення численних проблемних позик для фізичних осіб через коливання валютних курсів, суттєве зростання потреб банків у нарощуванні резервів та гострі дискусії стосовно вилучення заставлених у іпотеку квартир і реструктуризацій зобов’язань. Фактичним наслідком суттєвої кредитної експансії без належного аналізу кредитоспроможності позичальників і досі є високий рівень непрацюючих кредитів (NPL), проте зниження обсягів валютних кредитів допомогло знизити кредитні ризики та переглянути бізнес-моделі, сформувані здоровіші активи, а отже, і більшу стійкість усїєї банківської системи.

Варто зауважити, що значні витрати на відновлення банківських систем у всьому світі та в Україні були спрямовані, насамперед, на відновлення довіри до банків та, безумовно, стимулювання економічного розвитку через зниження базових облікових ставок, кількісне пом'якшення і пожвавлення кредитування. Експерти вважають, що ці механізми допомогли подолати рецесію, але й стали одним з факторів посилення уваги до системи страхування депозитів.

Новим етапом розвитку банківської діяльності варто назвати кризу 2014–2015 років, спровоковану АТО на Донбасі та анексією Криму, що завдало значних збитків економіці країни та банківництву зокрема. Дії НБУ були спрямовані на мінімізацію наслідків фінансової кризи шляхом проведення стрес-тестування (механізм, запропонований МВФ як одна з умов програм кредитування, застосовується НБУ і на сучасному етапі з метою превентивного аналізу банківського ринку щодо потреб докапіталізації на щорічній основі) та виведення з ринку значної кількості банків (понад 100), які порушували нормативні вимоги, брали участь у сумнівних операціях, мали непрозору структуру власності тощо. Банки, які зберегли ліцензії, отримали підтримку ліквідності та відновили діяльність. За результатами банкрутств досі ведуться розслідування про незаконні виведення активів та інші протиправні дії власників та менеджерів, відбувається значна кількість судових процесів про оскарження дій регулятора та триває полеміка експертів про можливість застосування альтернативних варіантів стабілізації, проте усі визнають, що ці безпрецедентні заходи допомогли уникнути краху банківської системи та допомогли підготувати її до пандемії COVID-19 та повномасштабної війни.

Отриманий досвід Національним банком було застосовано для проведення максимально швидкої та продуманої націоналізації найбільшої банківської установи країни – Приватбанку (понад 20 млн клієнтів). Паніки змогли уникнути через належну комунікацію НБУ зі спільнотою, застосування повного гарантування вкладів населення, активну роботу з клієнтами на місцях та відсутність обмежень на зняття ресурсів. Унаслідок таких дій частка держави у банківській системі наближається до 50 %, що негативно трактується експертами через низьку ефективність управління державними підприємствами, посилення корупційного тиску та зниження якості послуг, низьку операційну рентабельність та низьку якість їхніх активів. Проте банкрутство Приватбанку явно мало б суттєво гірші наслідки для економіки, а робота над розробкою планів залучення акціонерів з числа міжнародних фінансових організацій (у першу чергу як гарантів якості управління та прозорості діяльності),

а згодом інших приватних інвесторів ведеться Міністерством фінансів з моменту отримання банку у власність. Паралельно ведеться діяльність з правового відстоювання цього рішення в судах різних рівнів та розслідувань щодо роботи банку за попередніх власників.

Поступове відновлення прибутковості та рентабельності банків дозволило НБУ запроваджувати міжнародні стандарти капіталізації та оцінки ризиків, продовжувати роботу з непрацюючими активами.

У цей період суттєво розширилося застосування фінтехрішень у банківській діяльності, зокрема запроваджено Bank ID, використання QR-кодів для банкінгу, оновлення в платіжних сервісах та реалізація NFC-платежів, активізація систем онлайн і мобільного банкінгу тощо. Варто звернути увагу на створення необанків, які пропонують стандартні банківські послуги в цифровому форматі (Monobank, Sportbank, Todobank, Izibank, O.Bank, Neobank).

З 1 липня 2020 року Національний банк перейняв на себе функції регулятора ринку небанківських фінансових послуг: страхових, лізингових, факторингових компаній, кредитних спілок, ломбардів та інших фінансових компаній. Створення єдиних умов діяльності та доступу до фінансової підтримки для усіх учасників ринку фінансових послуг формує стандартні конкурентні умови та сприяє більшій надійності та фінансовій стійкості.

Запроваджені через пандемію карантинні заходи помітно позначилися на роботі банківського сектора, зокрема на низхідній динаміці залучення депозитів, кредитування і прибутковості учасників ринку. Національний банк значно пом'якшив вимоги до банків щодо відповідності умовам нових капіталізаційних нормативів та розширив підстави на отримання підтримки ліквідності. Водночас проведена реформа банківської системи суттєво посилила її стабільність та готовність до шоків, навчила банки гнучко змінювати бізнес-моделі та адаптовувати продукти до потреб ринку.

Банківський сектор швидко прилаштувався до роботи за умов воєнного стану, великою мірою завдяки підтримці НБУ. Незважаючи на необхідність формування додаткових резервів (повна та своєчасна оцінка ризиків, оперативна реструктуризація задля нормалізації боргового навантаження на клієнтів) та зростання збитків, сектор зберігає операційну прибутковість та стійкість. А після перемоги ключовим завданням банків стане підтримання економічного відновлення країни.

Питання для самоконтролю

1. *Поняття фінансової системи та основні підходи до її трактування.*
2. *Сутність банківської системи.*
3. *Принципи банківської діяльності.*
4. *Поясніть специфіку банківської діяльності.*
5. *Структура банківської системи України.*
6. *Функції банківської системи.*
7. *Роль банківської системи у глобалізаційних процесах.*
8. *Історія розвитку банківництва у світі.*
9. *Поширення банківської справи на теренах України до періоду незалежності.*
10. *Становлення незалежної банківської системи в Україні.*

Тестові завдання

1. Фінансова система охоплює:
 - 1) інфраструктуру, інститути, фінансовий ринок;
 - 2) правову та банківську системи, фінансовий ринок;
 - 3) органи державної та місцевої влади, платіжну систему;
 - 4) немає правильної відповіді.
2. Функція створення грошей і регулювання грошової маси означає ...
 - 1) те, що забезпечити сталість банківської діяльності й грошового ринку покликаний НБУ;
 - 2) те, що, мобілізуючи тимчасово вільні кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки перетворюють їх у реально діючий капітал;
 - 3) те, що банківська система оперативно змінює масу грошей у обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відносно зміни попиту на гроші;
 - 4) правильної відповіді немає.
3. Сукупність усіх банківських установ, що функціонують у тій чи іншій країні в певний історичний період, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, утворюючи специфічну економічну й організаційно-правову структуру, яка забезпечує функціонування грошового ринку та економіки загалом, – це ...
 - 1) фінансова система;
 - 2) кредитна система;

- 3) банківська система;
 - 4) приватна система.
4. Принципи банківської діяльності такі:
- 1) юридична самостійність, діяльність відповідно до ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності, регулювання тільки непрямыми економічними методами;
 - 2) робота в межах реально наявних ресурсів, повна економічна самостійність, діяльність відповідно до ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності, регулювання тільки непрямыми економічними методами;
 - 3) робота з позиченими ресурсами, повна економічна самостійність, діяльність відповідно до ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності, регулювання тільки прямими економічними методами;
 - 4) правильної відповіді немає.
5. До загальних рис банківської системи можна віднести такі:
- 1) поєднання багатьох однотипних елементів, стабільність системи, закритість системи, саморегуляція системи;
 - 2) поєднання обмеженої кількості елементів, динамічність системи, закритість системи, саморегуляція системи;
 - 3) поєднання багатьох однотипних елементів, динамічність системи, відкритість системи, саморегуляція системи;
 - 4) поєднання багатьох однотипних елементів, динамічність системи, закритість системи, саморегуляція системи.
6. Структура банківської системи України:
- 1) проста;
 - 2) дворівнева;
 - 3) складна;
 - 4) трирівнева.
7. До функцій банківської системи належать:
- 1) трансформаційна, створення грошей і регулювання грошової маси, стабілізаційна;
 - 2) трансформаційна, створення грошей і регулювання грошової маси, комерційна;
 - 3) створення грошей і регулювання грошової маси, стабілізаційна, комерційна;
 - 4) створення грошей і регулювання грошової маси, комерційна, регулювальна.
8. Можна виокремити три головні групи чинників, які визначають стійкість банківських систем у глобальних умовах:

- 1) зовнішні чинники, чинники стану світових економічних процесів і діяльності окремого банку;
 - 2) внутрішні чинники, чинники стану світових економічних процесів і діяльності НБУ;
 - 3) зовнішні чинники, чинники діяльності окремого банку та НБУ;
 - 4) правильної відповіді немає.
9. Перші згадки про банки з'явилися в період існування...
- 1) Стародавньої Греції;
 - 2) Стародавнього Риму;
 - 3) Київської Русі;
 - 4) Вавилонського царства.
10. Для другого етапу формування банківської системи України було характерно:
- 1) створення нової хвилі банків;
 - 2) стабілізація у зв'язку з введенням гривні;
 - 3) перереєстрація банків в Українській книзі реєстрації банків;
 - 4) створення центрального банку.

Розділ 2

Еволюція поглядів на економічну роль банківництва

- 2.1. *Натуралістична теорія кредиту.*
- 2.2. *Капіталотворча теорія кредиту.*
- 2.3. *Кейнсіанська теорія
грошово-кредитного регулювання.*
- 2.4. *Монетаристська теорія
грошово-кредитного регулювання.*
- 2.5. *Кейнсіансько-неокласичний синтез.*

Дослідженню проблем кредиту присвячено праці видатних учених кількох останніх століть. Це дало змогу сформуванати наукові підходи до тлумачення суті кредиту, його ролі в економіці, місця і значення банків у розвитку виробництва та державному регулюванні. Еволюція теорій кредиту відбувалась у такій послідовності: натуралістична, капіталотворча, теорії грошово-кредитного регулювання. Натуралістична теорія кредиту домінувала в XVIII – на початку XIX ст. Її засновниками були класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо та інші. З середини XIX ст., з посиленням ролі банків, панівною стала капіталотворча теорія кредиту, прихильники якої виправдовували кредитну експансію і вважали, що банки всесильні, а кредит – рушійна сила економіки. Капіталотворча теорія кредиту лягла в основу теорій грошово-кредитного регулювання, які віддають перевагу активному втручанням держави в господарські процеси. Наприклад, для подолання наслідків світової економічної кризи 1929–1933 років, використано запропоновані Дж. М. Кейнсом принципи кредитного регулювання економіки. Подальшого розвитку теорії грошово-кредитного регулювання набули у працях неокейнсіанців – Е. Хансена, П. Самуельсона, С. Харріса, Дж. Гелбрейта та інших, а також у представників неокласичного підходу – М. Фрідмана, Р. Роса, А. Бернса, Н. Джекоба, О. Файта, Ж. Рюеффа, які запропонували свої рекомендації згладжування циклічних коливань, подолання економічних криз та інфляції. Зокрема, лідер монетаризму М. Фрідман та А. Шварц, досліджуючи монетарну історію Сполучених Штатів Америки впродовж 1867–1960 років дійшли висновку, що зміна грошової пропозиції значно впливає на рівень ділової активності. Проте існує інтервал між зміною темпу зростання пропозиції грошей і зміною обсягу виробництва, який може тривати від кількох місяців до двох років. Тому важко визначити, яку політику – “дешевих” чи “дорогих” грошей – провадити, щоб досягти бажаного результату. “Зважаючи на складність оцінювання наслідків екзогенних змін пропозиції грошей для ділової активності та істотність такого впливу, монетаристи виступають противниками проведення активної антициклічної монетарної політики. Натомість М. Фрідман запропонував метод автоматичного регулювання обсягу грошової маси, звівши його до так званого грошового правила: сталий приріст кількості грошей із року в рік, який би відповідав щорічному темпові зростання реального ВВП у довгостроковій перспективі”¹.

Представники кейнсіансько-неокласичного синтезу Дж. Хікс, Е. Хансен, Р. Манделл, Д. Флемінг, Дж. Тобін та інші, поєднавши ма-

¹ Гриценко А.А., Кричевська Т.О. Тема 12. Моделі грошового ринку : [розділ підруч. “Макроекономіка”]. Економічна теорія. 2010. № 1. С. 110.

кроекономічний аналіз кейнсіанства і мікроекономічний аналіз неокласиків, внесли свої пропозиції щодо проведення грошово-кредитного регулювання в умовах економічного піднесення, що супроводжується інфляцією і є нестабільним.

2.1. Натуралістична теорія кредиту

Натуралістична теорія кредиту сформувалась і досягла найбільшого розвитку в епоху домонополістичного капіталізму. Представники цієї теорії розглядали кредит як форму руху виробничого капіталу.

Суть натуралістичної теорії кредиту зводиться до таких положень:

- об'єктом кредиту є тимчасово вільний капітал, тобто сукупність натуральних речових благ, які можуть бути позичені одним економічним суб'єктом іншому;
- позиковий капітал – це дійсний капітал (у речовій формі), його рух збігається з рухом виробничого капіталу;
- роль кредиту полягає в переході матеріальних благ від одного суб'єкта до іншого, тобто їхньому перерозподілі в суспільстві;
- банки є пасивними посередниками в кредиті;
- пасивні операції банків є первинними порівняно з активними.

Основоположники натуралістичної теорії кредиту – класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, А. Тюрго, Дж. С. Мілль.

Сміт А. і Рікардо Д. вважали, що об'єктом кредиту є не позиковий капітал, а капітал у його речовій формі. Гроші, які позичають, – це лише технічний засіб перенесення реального капіталу від одного економічного суб'єкта до іншого для використання фактично наявного капіталу. Зокрема, Д. Рікардо писав: "Я не маю жодного уявлення про те, щоб кредит мав узагалі яке-небудь значення у разі виробництва товарів; товари можна виробляти тільки за допомогою праці, машин і сирих матеріалів, і якщо ці останні використовують в одному місці, то вони обов'язково повинні бути вилучені з іншого місця. Кредит є засобом, який по черзі переноситься від однієї особи до іншої для використання фактично наявного капіталу; він не створює капіталу, він тільки визначає, як цей капітал буде застосований"¹.

Сміт А. вбачав роль банків у сприянні розвитку виробничої діяльності не в тому, що вони збільшують капітал, проводячи активні операції, а в тому, що вони перетворюють більшу частину капіталу в активний продуктивний капітал.

¹ David Ricardo. Principles of Political Economy and Taxation. 1919.

Отже, представники натуралістичної теорії кредиту недооцінювали роль кредиту і вбачали в ньому лише спосіб передавання речових благ з одних рук в інші, а роль банків вони зводили лише до простого посередництва між тим, у кого є надлишок капіталу, і тим, хто його потребує.

Погляди класиків політичної економії на кредит підтримували Ж. Б. Сей, Д. Р. Мак-Кулох, А. Вагнер, А. Маршал та ін.

Зростання наприкінці ХІХ та у ХХ ст. ролі кредиту і значення банків у розвитку виробництва та державному регулюванні економіки послабили передумови для подальшого розвитку натуралістичної теорії кредиту. Її змінила капіталотворча теорія.

2.2. Капіталотворча теорія кредиту

Основоположником капіталотворчої теорії кредиту вважають шотландця Дж. Ло (1671–1729), міністра фінансів за часів правління короля Франції Людовіка XV, що у 1716 році створив приватний емісійний банк у Франції, який 1718 року перетворено у державний Королівський банк. Саме Дж. Ло висловив ідею про те, що кредит має силу давати дохід, а банки в цьому разі є не просто фінансовими посередниками, а установами, які створюють капітал.

Дж. Ло вважав, що кредит – це гроші й багатство, і він спроможний надати руху всім невикористаним виробничим ресурсам. Кредит відіграє провідну роль у розвитку економіки. Використання кредиту збільшує масу грошей за один рік більше, ніж найквітучіша торгівля в стані досягнути за десятиріччя. На гроші купують додаткову робочу силу, яка створює більшу кількість продуктів у країні, примножуючи національне багатство. Збільшити ж кількість грошей можна і без розширення добування благородних металів – золота і срібла – за допомогою кредиту, випуском кредитних грошей.

Цю ідею він спробував утілити в життя: із бюджету Франції було видано кредит, який планували погасити за кошти прибутків від французьких колоній на Міссісіпі та в Луїзіані. Однак тоді проєкт зазнав невдачі. Незабезпечені банкноти, випущені державним Королівським банком Франції, катастрофічно знецінилися. Королівський банк збанкрутував і був ліквідований 1720 року.

Згодом ідеї Дж. Ло розвинув англійський економіст Г. Маклеод (1821–1902). У Г. Маклеода кредит і гроші – це купівельна сила, а все, що має купівельну силу, – це багатство. І оскільки кредит дає прибуток, то він

є виробничим капіталом. Банки, на думку Г. Маклеода, – це “фабрики кредиту”. Вони створюють кредит і, відповідно, капітал. Ці погляди на підтримку капіталотворчої теорії кредиту Г. Маклеод висвітлює у працях “Основи політичної економії” та “Теорія і практика банківської справи”. Розглядаючи банки як “фабрики кредиту”, учений відводив вирішальну роль у їхній діяльності активним операціям. Пасивні операції банків у теорії Г. Маклеода мають другорядне значення. Вчений уважав, що банки не повинні чекати, доки вкладники принесуть до них гроші на депозити, щоб розмістити їх потім у позики. Депозитною чи готівковою емісією банки можуть проводити кредитні операції, унаслідок яких потім формуються депозити. Тобто, на відміну від Дж. Ло, Г. Маклеод для можливості проведення кредитної експансії розглядав емісію не тільки банкнот, а й чеків. Тому він не бачив суттєвої відмінності між емісійними та депозитними (комерційними) банками. Якщо перші можуть кредитувати за допомогою готівкової емісії, то другі – за допомогою безготівкової (депозитної). Водночас Г. Маклеод уже розумів, що творення капіталу за допомогою кредиту не може бути безмежним. Тому він навіть ставив завдання визначити межу “розумного” розширення кредиту. Популярність капіталотворчої теорії зростає наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., що було зумовлено значним посиленням ролі банків в економіці. Про це свідчили дослідження Дж. А. Гобсона, Р. Гільфердинга та ін.

На початку ХХ ст. значний внесок у розвиток капіталотворчої теорії кредиту зробили німецький банкір А. Ган, австрійський учений Й. Шумпетер, англійські економісти Дж. М. Кейнс і Р. Хоутрі, американський економіст Е. Хансен.

Ган А. та Шумпетер Й. одні з перших намагалися пристосувати основні положення капіталотворчої теорії кредиту до потреб державного регулювання економіки. Вони трактували кредит як засіб створення капіталу. Й. Шумпетер у книзі “Теорія економічного розвитку” (1911) багато уваги приділяв сутності кредиту і його значенню, наголошуючи на тому, що економічний розвиток країни неможливий без кредиту. Вчений писав: “...кредит – це в основному формування купівельної вартості для передачі її підприємцю”, і далі: “...він – звісно, якщо все відбувалося відповідно до очікувань підприємця – збільшив потік благ на ту кількість товарів, загальна вартість яких перевищує суму взятих кредитів, а також вартість вилучених ним прямо чи опосередковано з цього потоку благ...”¹ Це повністю відповідає положенням капіталотворчої теорії кредиту.

¹ Joseph A. Schumpeter. The Theory of Economic Development. 1911.

Шумпетер Й., досліджуючи внутрішні фактори економічного зростання у розробленій ним інноваційній теорії підприємництва, розглядав кредит як важливу умову використання наявних факторів для створення нових виробничих комбінацій (нововведень), що, як уважав учений, і визначають нові динамічні зміни в економіці. На його думку, для того щоб підприємці-новатори отримали в своє розпорядження засоби виробництва, вони повинні використати банківський кредит. Отже, банки створюють гроші для новаторів. Виступаючи від імені народного господарства, банки видають повноваження на проведення нових виробничих комбінацій, тобто дають змогу економічному суб'єкту здійснити інновацію. У ринковій економіці ...власник майна (...) перебуває в положенні неіснуючого, прагнучи реалізувати нову комбінацію, що, на відміну від уже існуючої, не може бути фінансована з доходів, які надходять, а лише з користування кредитом (...) і купівлі (...) необхідних засобів виробництва¹.

Як і А. Ган, Й. Шумпетер уважав, що банки всесильні, вони не просто перерозподіляють уже наявні в економіці капітали, а, надаючи кредити, сприяють постійному економічному зростанню і розвитку. З погляду вчених, кредит створює депозити і, відповідно, капітал; кредит безмежний, активи є первинними щодо пасивів.

А. Ган спробував пояснити механізм дії капіталотворчої функції кредиту на підставі надання банками контокорентного кредиту, який може збільшити "купівельну силу" підприємства і сприяти зростанню виробництва. Він називав контокорентний кредит "хребтом усієї банківської діяльності". Вчений радив застосовувати кредитну політику, спрямовану на розширення кредитування для підтримки економічної кон'юнктури. Ця теорія отримала назву "експансіоністська теорія кредиту". Проте гіперінфляція в Німеччині у 20-х роках ХХ ст. та світова економічна криза 1929–1933 років довели помилковість поглядів А. Гана на кредитну експансію як єдину умову високої економічної кон'юнктури. Тому А. Ган та його послідовники замість постійної кредитної експансії почали радити періодично проводити кредитну рестрикцію.

Отже, підсумовуючи підходи А. Гана та Й. Шумпетера до трактування капіталотворчої теорії кредиту, виділимо основні положення їхньої концепції, а саме: банки всесильні; активні операції банків первинні стосовно пасивних (кредит створює депозити і, відповідно, капітал); кредит безмежний, відповідно, безмежні депозити і капітал.

¹ Joseph A. Schumpeter. The Theory of Economic Development. 1911.

Ідеї А. Гана розвинули Дж. М. Кейнс (1883–1946) і його наукові послідовники. З використанням “раціональних зерен” капіталотворчої теорії вони обґрунтували принципи кредитного регулювання економіки, відповідно до яких кредит визначає економічний розвиток, а кризи й безробіття можуть бути ліквідовані втручанням емісійного банку та уряду в економічні процеси.

2.3. Кейнсіанська теорія грошово-кредитного регулювання

Кейнсіанська теорія грошей сформувалась у 20–30-х роках ХХ ст., тобто в період різкого загострення економічних і соціальних проблем, які спричинили світову економічну кризу 1929–1933 років. Для виходу з кризи та тривалої депресії необхідно було не тільки з’ясувати причини економічних потрясінь і криз, а й запропонувати механізм державного регулювання економіки, який би дав змогу подолати падіння виробництва та масове безробіття. Дж. М. Кейнс уважав, що періодичні спади і депресії є характерною рисою ринку вільної конкуренції, тому для забезпечення ринкової рівноваги та стабільного розвитку потрібно створити механізм державного регулювання економіки. У праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” учений критикував основи класичної теорії. Він стверджував, що ринкова економіка не є саморегульованою системою, яка здатна на безперервне процвітання. Нестабільність приватних інвестицій зумовлює нестабільність економіки.

Базовим кейнсіанським рівнянням є рівняння сукупних видатків

$$C_a + I_g + X_n + G = ВВП, \quad (2.1)$$

де C_a – споживання; I_g – інвестиції; X_n – чистий експорт; G – державні видатки.

Кейнс Дж. М. дослідив роль процента і його вплив на динаміку інвестицій та з’ясував, як динаміка інвестицій впливає на зміну інвестиційного попиту, зайнятості, темпи економічного зростання. Кейнсіанський передавальний механізм монетарної політики зображено на рис. 2.1.

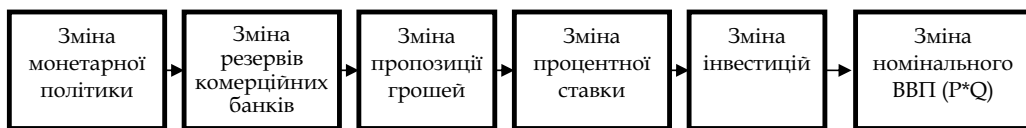

Рис. 2.1. Кейнсіанський передавальний механізм монетарної політики¹

Кейнс Дж. М. довів залежність економічної активності й зайнятості від зниження позикового процента у праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей”. Високий рівень відсотка, на думку Дж. М. Кейнса, стимулює суб’єктів грошового ринку віддавати перевагу купівлі цінних паперів, а не інвестувати у фізичний капітал, тобто вкладати в розширення виробництва чи споживання. Причиною зростання відсотка, як уважав учений, є недостатня кількість грошей в обігу, наслідок чого – обмеження пропозиції капіталу порівняно з попитом. Якщо збільшити кредитну експансію, то можна розширити масу грошей в обігу і пропозицію позикового капіталу. У цьому разі знижуватиметься ставка відсотка і зростатимуть інвестиції, що в кінцевому підсумку збільшить виробничий капітал і споживчий попит, знизить рівень безробіття. Вчений виправдовував помірну інфляцію та грошово-кредитну політику, спрямовану на розширення пропозиції грошей з метою стимулювання ефективного попиту для сприяння зайнятості та економічного зростання. Тобто, відповідно до концепції, гроші впливають на процент, процент – на інвестиції, інвестиції – на виробництво, виробництво – на дохід, дохід – на ціни. Проте згодом учений дійшов висновку, що вплив кредитної експансії на рівень процента є відчутним лише в певних межах, після виходу за які процент перестає реагувати на збільшення кількості грошей в обігу, а розширення кредитної експансії набуває інфляційного характеру (“ліквідна пастка”). Кейнсіанська теорія “ліквідної пастки” ґрунтується на його теорії спекулятивного попиту на гроші. “Ліквідна пастка” може виникнути, коли поточна ставка процента нижча від певного критичного рівня. Суб’єкти ринку в цьому випадку зберігатимуть своє багатство у формі грошей, припинивши нарощувати доходні активи, тобто нададуть перевагу ліквідності. Інвестиційний попит перестане зростати. Розірветься зв’язок між грошима і виробництвом, ринки розбалансуються, ціни зростуть.

¹ Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. Макроекономіка / пер. з англ. ; наук. ред. пер. Тетяна Панчишина. Львів : Просвіта, 1997. С. 398.

Тому Дж. М. Кейнс після світової економічної кризи 1929–1933 років відмовився від ідеї своїх попередників щодо безмежних капіталотворчих можливостей кредиту і банків та радив поряд з кредитними інструментами широко використовувати інші заходи регулювання економіки, зокрема витрати держави, оскільки у базовому кейнсіанському рівнянні державні видатки – компонент сукупного попиту. Отже, вони є важливим елементом політики державного регулювання. Збільшення чи зменшення державних видатків сприяє розширенню або скороченню обсягу внутрішнього виробництва. З огляду на це, держава під час спадів повинна збільшувати свої видатки, а під час інфляції – зменшувати їх. Податкова політика впливає на споживання та інвестиції прямо і передбачувано. Що ж до впливу зміни пропозиції грошей на номінальний ВВП, то, на думку Дж. М. Кейнса і його послідовників, цей вплив має довгий передавальний механізм, у якому багато слабких місць. Тому монетарна політика, порівняно з фіскальною, є менш ефективною і надійною. Зокрема, 1936 року у праці “Загальна теорія зайнятості, процента і грошей” учений писав: “Зі свого боку, я тепер ставлюсь дещо скептично до можливості успіху чисто грошової політики, спрямованої на регулювання норми процента. Я сподіваюсь на те, що держава... братиме на себе щораз більшу відповідальність за пряму організацію інвестицій”¹. Проте це не означало, що Дж. М. Кейнс повністю відступив від ідей капіталотворчої теорії кредиту. Теоретичні підходи Дж. М. Кейнса, використані правлячими колами як методи регулювання економіки, допомогли виходу країн зі світової економічної кризи 1929–1933 років, послабили глибину спадів після Другої світової війни, сприяли формуванню системи державного регулювання в разі подолання економічних криз, які виникали у другій половині ХХ та на початку ХХІ ст. Його послідовники Л. Лернет, П. Самуельсон, Е. Хансен, С. Харріс та інші розвинули ідеї про необхідність втручання держави в економічні процеси, у тому числі застосовуючи кредит. Вони пропонували формувати грошово-кредитну політику, змінюючи облікову ставку центрального банку.

Отже, на думку кейнсіанців, хоча гроші й мають значення, управління ними через проведення монетарної політики є менш дієвим інструментом стабілізації економіки порівняно з фіскальною політикою, оскільки за допомогою регулювання податків, дефіцитного фінансування суспільних потреб можна оперативніше впливати на платоспроможний попит.

¹ Keynes J. M. The General Theory of Employment. Interest and Money. 1936.

Подальшого розвитку капіталотворча теорія кредиту набула в теорії монетаризму, представниками якої є М. Фрідман, Р. Рос, А. Бернс, Ж. Рюефф, О. Файт та ін.

2.4. Монетаристська теорія грошово-кредитного регулювання

Монетаризм виник у 50-х роках, а як наукова школа сформувався у 60–70-х роках ХХ ст. у США. Його ідеологом був видатний американський учений, лауреат Нобелівської премії з економіки 1976 року Мілтон Фрідман. Свої ідеї вчений висвітлював у таких відомих працях, які принесли йому міжнародне визнання та світову славу: “Кількісна теорія грошей: нове формулювання” (1956), “Програма монетарної стабілізації” (1959), “Інфляція: причини і наслідки” (1963), “Монетарна історія Сполучених Штатів 1867–1960” (1963, співавтор А. Шварц), “Оптимальна кількість грошей та інші нариси” (1969), “Гроші й економічний розвиток” (1973) та ін.

Монетаристи, на відміну від кейнсіанців, теорія яких була спрямована на боротьбу з безробіттям та економічним спадом 20–30-х років за допомогою “накачування попиту”, головну увагу зосередили на подоланні інфляції, що виникла у 70-х роках ХХ ст. Кейнсіанські рецепти державного регулювання через фіскально-бюджетну політику в той період виявилися неможливими. Монетаристи, відводячи грошам провідну роль (“гроші вирішують усе”), запропонували свої підходи та методи грошово-кредитного регулювання.

Учені Чиказького університету Ф. Найт, Дж. Стіглер, Дж. Вайнер, Г. Саймонс під керівництвом М. Фрідмана, дотримуючись головних положень кількісної теорії грошей, розвинули її далі. Вони наголошували на тому, що “кількісна теорія” є теорією попиту на гроші. На думку монетаристів, ринкова система забезпечує високий рівень саморегулювання, їй притаманна внутрішня стійкість, тому втручання держави у її функціонування є шкідливим і спричинює порушення гармонії та посилює нестабільність системи. Тобто монетаристи є прихильниками вільного ринку. Держава, навіть усупереч своїм добрим намірам, використовуючи дискретну фіскальну та монетарну політику, посилює циклічні коливання, придушує індивідуальну ініціативу, свободу людини.

Базовим рівнянням монетаристів є рівняння обміну І. Фішера

$$M \cdot V = P \cdot Q, \quad (2.2)$$

де M – кількість грошей у обігу; V – швидкість обігу грошей за певний період; P – середній рівень цін; Q – фізичний обсяг товарів і послуг.

Представники монетаризму стверджують, що швидкість обігу грошей V є стабільною у короткотермінових періодах і змінюється лише в довготермінових, однак ці зміни є плавними і їх можна легко передбачити.

Отже, на думку монетаристів, зміна пропозиції грошей є головним чинником, від якого залежить попит на всі види активів і поточний обсяг виробництва та ціни. І вона в кінцевому підсумку прогнозовано змінює номінальний ВВП.

Передавальний механізм монетаристів відображено на рис. 2.2.

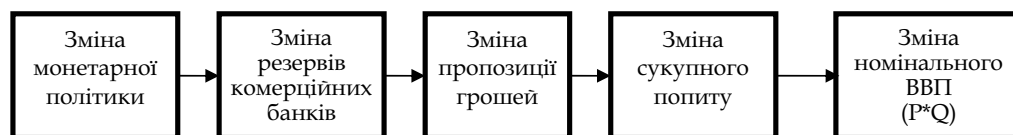

Рис. 2.2. Монетаристський передавальний механізм грошово-кредитної політики¹

У праці “Монетарна історія Сполучених Штатів 1867–1960” М. Фрідман та А. Шварц довели, що номінальний обсяг ВВП залежить від динаміки грошової маси. Причому, динаміка ВВП та, відповідно, цін з певним відставанням прямує за зміною грошової маси в обігу. Отже, через регулювання грошової маси в обігу можна запобігати кризовим явищам та інфляційним процесам, згладжуючи коливання ділового циклу. Водночас з монетаристського погляду, неправильне грошово-кредитне регулювання може більше дестабілізувати економіку, ніж внутрішні чинники. Це зумовлено двома причинами: 1) існуванням непередбачених часових лагів; 2) неможливістю одночасно стабілізувати процентну ставку і пропозицію грошей.

Оскільки зміна пропозиції грошей впливає на ВВП як упродовж короткого періоду (від шести до восьми місяців), так і в тривалішому періоді (до двох років), то передбачити часові лаги важко. Тому не відомо,

¹ Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. Макроекономіка / пер. з англ. ; наук. ред. пер. Тетяна Панчишина. Львів : Просвіта, 1997. С. 398.

яку дискретну політику потрібно використовувати на певний момент – спрямовану на розширення грошової пропозиції чи на її звуження. Адже невміле і несвоєчасне її застосування може посилити негативні тенденції на грошовому ринку. Наприклад, у праці “Монетарна історія Сполучених Штатів 1867–1960” М. Фідман та А. Шварц наголосили, що світова економічна криза 1929–1933 років була спровокована помилковими рішеннями у сфері монетарної політики, які призвели до надмірного скорочення грошової пропозиції та платоспроможного попиту. “Монетарний крах з 1929 р. по 1933 р. не був неминучим результатом того, що відбувалось раніше. Він був результатом політики, яку проводили впродовж цих років. Як уже зазначено, упродовж цих років існували альтернативні стратегії, які могли покласти кінець монетарному краху. Незважаючи на те, що ФРС проголосила, що вона проводила політику легких грошей, фактично вона проводила досить жорстку політику”¹.

Щодо використання процентних ставок, то, на думку монетаристів, контролюючи їх для стабілізації інвестицій, монетарна влада сприятиме розширенню грошової пропозиції, що, відповідно, може призвести до розвитку інфляційних процесів.

Грошово-кредитне регулювання монетаристи пропонують проводити, стабілізуючи не процентні ставки, а темпи зростання пропозиції грошей. М. Фідман наголосив на необхідності використовувати для регулювання грошової пропозиції “грошове правило”, за яким грошову масу треба щорічно збільшувати поступово, відповідно до темпу зростання потенційного реального ВВП. Розраховані М. Фідманом за таким правилом темпи зростання грошової пропозиції M для США становили 3–5 %. “Рівняння Фідмана”, побудоване за цим правилом, має такий вигляд:

$$\Delta M = \Delta P + \Delta Y, \quad (2.3)$$

де ΔM – середньорічний темп приросту грошової маси, %; ΔP – середньорічний темп очікуваної інфляції, %; ΔY – середньорічний темп приросту номінального ВВП, %.

Монетаристську теорію сьогодні активно застосовують на практиці. Наприклад, під час прем’єрства М. Тетчер рекомендації монетаристів успішно використовували для грошово-кредитного регулювання у Великій Британії. Монетаристські підходи сприяли також ринковій модернізації країн Південно-Східної Азії, Східної Європи.

¹ Фридман М., Шварц А. Монетарная история Соединенных Штатов 1867–1960. Київ : “Ваклер”, 2007. С. 724.

2.5. Кейнсіансько-неокласичний синтез

Історичний розвиток теорій грошей, кредиту та грошово-кредитного регулювання засвідчує, що популярність тієї чи іншої теорії визначена об'єктивними економічними проблемами, які постають перед світовою наукою і практикою, та намаганням їх вирішити за допомогою наукових рекомендацій. У період між Першою та Другою світовими війнами, а також після Другої світової війни до 60-х років ХХ ст. значного поширення, особливо в англomовних країнах (США, Великій Британії, Канаді) та Японії, набуло кейнсіанське економічне вчення. Пропозиції кейнсіанців слугували основою проведення державної політики грошово-кредитного регулювання. Це було зумовлене потребою подолання економічного спаду, депресії, боротьбою з безробіттям.

У середині 60-х і на початку 70-х років ХХ ст., коли проблеми безробіття стали другорядними і гостро постала потреба боротьби з інфляцією, особливої популярності набула монетаристська теорія грошово-кредитного регулювання, яка й нині посідає чільне місце в економічній теорії, слугує науково-методологічним підґрунтям у разі формування грошово-кредитної політики провідних держав світу. Монетаристи, як уже зазначено, в особі свого лідера М. Фрідмана, а також представників економічної теорії пропозиції (М. Фелдстайна, А. Лаффера), школи раціональних сподівань (Р. Лукаса, Дж. Мута) та інших учених, які є прихильниками цього напрямку, вважають, що ринкова економіка має внутрішній механізм стійкої динамічної рівноваги і не потребує допомоги з боку держави. Водночас, коли світова економіка у 70-80-х роках ХХ ст. почала рівномірно розвиватися, а інфляційні процеси стабілізувалися, хоча можливість їхнього виникнення не зникла, так само, як і загроза появи безробіття, використовувати у чистому вигляді рецепти кейнсіанців чи монетаристів стало недоцільно, тому відбулося взаємопроникнення цих теорій, тобто кейнсіансько-неокласичний синтез.

Ідея компромісу між кейнсіанцями та неокласиками висунута значно раніше, ніж були зроблені перші кроки на цьому шляху. Ще 1939 року Дж. Хікс у відомій статті "Кейнс і класики: запропонована інтерпретація" писав, що варто використати кейнсіанський макроаналіз, який пропонує методи державного регулювання економіки для ліквідації масового безробіття і забезпечення повної зайнятості ресурсів, і в разі досягнення цього результату мікроекономічні проблеми (ціноутворення, розподіл доходів) вирішувати на засадах конкурентного ринку відповідно до останніх здобутків неокласики.

Під час формування кейнсіансько-неокласичного синтезу ставили мету: усунути деякі нечіткі, неоднозначні та суперечливі місця вчення Дж. М. Кейнса, поєднати макроекономічний аналіз кейнсіанства і мікроекономічний аналіз неокласиків, універсалізувати кейнсіанство. Кейнсіансько-неокласичний синтез повинен був дати адекватну відповідь на питання, які постали перед економічними системами в період піднесення, що супроводжувалося інфляцією і мало нестабільний характер. Крім того, за умов економічного зростання головною проблемою стає не попит, а нагромадження ресурсів. Тому виникла необхідність формування загальної концепції регулювання економіки, яка була б придатною за умов не тільки спаду, а й економічного зростання. З кейнсіанства “синтез” узяв дослідження ефективного попиту, теорію економічних циклів і антициклічну політику, з неокласичної теорії – теорію факторів виробництва, теорію розподілу, моделі економічного прогнозування. Практичне використання “неокласичного синтезу” сприяло створенню на Заході оновленого й ефективного господарського механізму, який поєднував ринкову конкуренцію з державним регулюванням.

Біля витоків кейнсіансько-неокласичного синтезу були відомі американські економісти, лауреати Нобелівської премії Пол Е. Самуельсон, І. Лоуренс, Р. Клейн.

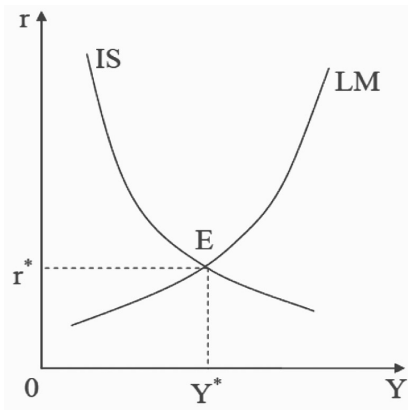

Рис. 2.3. Модель IS-LM

Одним з перших кроків у формуванні кейнсіансько-неокласичного синтезу була побудова П. Самуельсоном у підручнику “Економікс” спрощеної моделі Дж. М. Кейнса, яку називають “кейнсіанський хрест” або “45-градусна модель”. Наступним етапом кейнсіансько-неокласичного синтезу стала модель *IS-LM* Хікса-Хансена, яка об’єднала дослідження реального (виробничого) сектору з аналізом грошового ринку. Модель *IS-LM* зображено на рис. 2.3. Системою координат графіка є сукупний обсяг виробництва Y і процентна ставка r .

Модель *IS-LM* дає змогу з’ясувати вплив на економічні процеси окремих складових державної економічної політики. Крива *IS* відображає вплив фінансово-бюджетної політики держави, а крива *LM* – грошово-кредитної.

Крива IS у моделі характеризує ситуацію на ринку товарів і послуг. Вона охоплює точки, у яких сумарна кількість вироблених товарів дорівнює кількості товарів, на які є попит, а також точки, у яких товарний ринок перебуває у рівновазі. Для кожного визначеного рівня процентної ставки крива IS відображає, яким повинен бути сукупний обсяг виробництва для досягнення рівноваги на товарному ринку.

Крива LM відображає точки, що відповідають стану рівноваги на грошовому ринку. Цей стан досягається за умови, коли величина попиту на гроші дорівнює величині пропозиції грошей. Для кожного рівня сукупного обсягу виробництва крива LM показує, якою повинна бути процентна ставка, щоб досягти рівноваги на ринку грошей.

Точка перетину E кривих IS і LM – це таке співвідношення між сукупним обсягом виробництва і процентною ставкою, за якого сукупний обсяг виробництва дорівнює сукупному попиту, а величина попиту на гроші дорівнює пропозиції грошей, тобто товарний та грошовий ринки перебувають у рівновазі.

Пізніше американський економіст Р. А. Манделл (лауреат Нобелівської премії 1999 р.) й англійський економіст Д. Флемінг розробили відкриту модель $IS-LM-BP$. Цю модель називають MF -модель за початковими літерами прізвищ авторів. На відміну від закритої моделі $IS-LM$, відкрита модель $IS-LM-BP$ враховує не тільки норму процента та внутрішню пропозицію грошей, а й обмінний курс національної валюти. Вона описує також залежність бюджетної і грошово-кредитної політики від режиму валютних курсів.

Вагомий внесок у розвиток кейнсіансько-неокласичного синтезу зробив американський вчений Дж. Тобін – лауреатом Нобелівської премії 1981 року. Дж. Тобін досліджував проблеми функціонування фінансових ринків і розвинув теорію Дж. М. Кейнса аналізом інвестиційної функції. Грошово-кредитна та бюджетна політики, на думку Дж. Тобіна, можуть змінювати інвестиції, заощадження, споживання, впливаючи на вибір певної структури портфеля активів.

Отже, представники кейнсіансько-неокласичного синтезу вважали, що економіка є змішаною системою, у якій домінують ринок і приватна власність, проте вона повинна опиратися на державне регулювання. Таке регулювання треба проводити за допомогою фіскальних і монетарних методів.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає суть натуралістичної теорії кредиту?
2. Назвіть засновників натуралістичної теорії кредиту.
3. Розкрийте суть капіталотворчої теорії кредиту.
4. Кого вважають засновником капіталотворчої теорії кредиту?
5. Який внесок у розвиток капіталотворчої теорії кредиту зробив англійський економіст Г. Маклеод?
6. У чому полягає внесок німецького банкіра А. Гана у розвиток капіталотворчої теорії кредиту?
7. Що додав Дж. М. Кейнс у розвиток капіталотворчої теорії кредиту?
8. Як пропонують здійснювати грошово-кредитне регулювання монетаристи?
9. У чому полягають відмінності кейнсіанського і монетаристського передавального механізму?
10. З використанням моделі IS-LM поясніть вплив на економічні процеси окремих складових державної економічної політики.

Тестові завдання

1. Засновником капіталотворчої теорії кредиту вважають...
 - 1) А. Сміта;
 - 2) Дж. Кейнса;
 - 3) Дж. Ло;
 - 4) Д. Рікардо.
2. Представниками натуралістичної теорії кредиту є...
 - 1) А. Ган, Г. Маклеод;
 - 2) А. Сміт, Дж. Міль;
 - 3) А. Маршал, Дж. М. Кейнс.
 - 4) М. Фрідман, А. Шварц.

3. З погляду представників натуралістичної теорії кредиту первинними операціями банків є ...

- 1) активні операції;
- 2) пасивні операції;
- 3) комісійно-посередницькі послуги банків;
- 4) правильної відповіді немає.

4. А. Сміт і Д. Рікардо вважали, що об'єктом кредиту є ...

- 1) грошовий позиковий капітал;
- 2) капітал у його речовій формі;
- 3) грошовий позиковий капітал та капітал у його речовій формі;
- 4) правильної відповіді немає.

5. У передавальному механізмі Дж. М. Кейнса зміна пропозиції грошей впливає на зміну...

- 1) процентної ставки;
- 2) сукупного попиту;
- 3) ділових циклів;
- 4) швидкості обігу грошей.

6. На думку якого вченого банки – це “фабрики кредиту”, вони створюють кредит і, відповідно, капітал?

- 1) Р. Лукаса;
- 2) А. Маршала;
- 3) Г. Маклеода;
- 4) Дж. С. Міля.

7. У моделі *IS-LM* крива *LM* дає змогу з'ясувати вплив на економічні процеси...

- 1) фіскально-бюджетної політики держави;
- 2) грошово-кредитної політики держави;
- 3) промислової політики держави;
- 4) соціальної політики держави.

8. У моделі *IS-LM* крива *IS* охоплює точки...

- 1) у яких товарний ринок перебуває в рівновазі;
- 2) що відповідають стану рівноваги на грошовому ринку;
- 3) у яких інвестиційний ринок перебуває в рівновазі;
- 4) усі відповіді правильні.

9. Який учений дослідив роль процента і його вплив на динаміку інвестицій та з'ясував, як динаміка інвестицій впливає на зміну інвестиційного попиту, зайнятості, темпи економічного зростання?

- 1) А. Сміт;
- 2) М. Фрідман;
- 3) Дж. М. Кейнс;
- 4) П. Самуельсон.

10. Грошово-кредитне регулювання монетаристи пропонують здійснювати за допомогою...

- 1) стабілізації процентних ставок;
- 2) стабілізації темпів зростання пропозиції грошей;
- 3) одночасної стабілізації процентної ставки і пропозиції грошей;
- 4) правильної відповіді немає.

*Р*ОЗДІЛ 3

Центральний банк в економічній системі держави

- 3.1. *Організація та принципи діяльності НБУ.*
- 3.2. *Функції та операції центрального банку України.*
- 3.3. *Реалізація грошово-кредитної політики для забезпечення стабільності національної грошової одиниці.*
- 3.4. *Регулювання банківської діяльності в Україні.*

3.1. Організація та принципи діяльності НБУ

На першому рівні банківської системи є центральний банк. Його роль і значення для функціонування економічної системи формувалися історично. Поява центральних банків пов'язана з потребою централізації банкотної емісії. Комерційні банки, чий банкноти могли успішно виконувати функцію кредитного знаряддя обігу, згодом почали називати емісійними. Держава, видаючи відповідні закони, активно сприяла процесу виокремлення таких банків. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у більшості країн емісія всіх банкнот була зосереджена в одному емісійному банку, який став центральним.

Крім монопольного права емісії банкнот, центральні банки почали перебирати на себе й інші важливі функції регулювання грошового обігу, проведення монетарної політики, нагляду за комерційними банками. Сьогодні центральні банки більшості країн – це економічно самостійні центральні органи державного управління.

Згідно з Законом України “Про Національний банк України”, НБУ є центральним банком України. НБУ має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 млн грн. Національний банк є економічно самостійним, незалежним від уряду інститутом. Це запорука ефективної діяльності центрального банку, оскільки в межах повноважень НБУ, використовуючи відповідний інструментарій, може чинити потужний вплив на економічну систему. Ці можливості центрального банку небезпечно використовувати для досягнення цілей, що суперечать основній меті діяльності НБУ, закріпленій законодавчо, – забезпечення стабільності грошової одиниці України. Наголосимо, що пріоритетом у цьому питанні визначено досягнення та підтримку цінової стабільності (інфляційне таргетування). НБУ також сприяє фінансовій стабільності та дотриманню стійких темпів економічного зростання за умови, що це не перешкоджає виконанню головної мети діяльності. Отже, згідно з Законом, НБУ підзвітний Президенту України та Верховній Раді в межах їхніх конституційних повноважень, а з Кабінетом Міністрів працює в режимі взаємних консультацій.

Підзвітність означає таке:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;

- 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;
- 4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;
- 5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Не допустиме втручання органів державної влади та інших державних органів чи їхніх посадових і службових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку, Ради Національного банку, Правління Національного банку чи службовців Національного банку інакше, як у межах, визначених законодавством.

Національний банк не має права надавати кредити в національній та іноземній валюті як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває в державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України.

Національний банк не має права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності. Одержання прибутку не є метою діяльності НБУ, тому позитивну різницю між доходами і витратами НБУ за підсумками звітного періоду відносять до Державного бюджету України.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки з власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених випадках – також за кошти Державного бюджету України.

НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності й перебуває у його повному господарському віданні.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та інших банків, а органи державної влади та банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Головні принципи діяльності НБУ такі:

- управлінська незалежність;
- підзвітність Президенту і Верховній Раді;
- економічна самостійність;
- господарська автономність;
- кошторисне фінансування;
- некомерційний характер діяльності;
- централізованість;

- гнучкість;
- відповідальність.

Структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Вищим органом управління є Рада НБУ, керівний орган – Правління НБУ.

До організаційної структури НБУ входять: Секретаріат Ради Національного банку, Департамент внутрішнього аудиту, Юридичний департамент, Департамент комунікацій, Управління захисту прав споживачів фінансових послуг, Департамент ризик-менеджменту, Відділ режимно-секретної роботи, Департамент персоналу, Відділ з питань запобігання та виявлення корупції, Департамент безпеки, Офіс Правління Національного банку.

Пруденційний нагляд представлений такими департаментами:

- Департамент банківського нагляду;
- Департамент нагляду за ринком небанківських фінансових послуг;
- Департамент інспектування;
- Департамент ліцензування;
- Департамент фінансового моніторингу.

Монетарна стабільність:

- Департамент монетарної політики та економічного аналізу;
- Департамент статистики та звітності;
- Департамент фінансової стабільності;
- Департамент методології регулювання діяльності небанківських фінансових установ;
- Управління європейської інтеграції та міжнародних програм.

Ринкові операції:

- Департамент кредитного аналізу та підтримки ліквідності;
- Департамент відкритих ринків;
- Департамент методології регулювання діяльності банків;
- Управління корпоративних прав та депозитарної діяльності Національного банку.

Платіжні системи та грошовий обіг:

- Департамент платіжних систем та інноваційного розвитку;
- Департамент грошового обігу;
- Департамент інформаційних технологій;
- Департамент стратегії та розвитку;
- Центральне сховище;
- Державна скарбниця України;
- Банкотно-монетний двір Національного банку.

Фінансово-адміністративний та операційний блок:

- Департамент бухгалтерського обліку;
- Департамент фінансового контролінгу;
- Департамент забезпечення діяльності Національного банку;
- Департамент закупівель;
- Операційний департамент;
- Управління роботи з проблемними активами;
- Департамент з управління діяльністю Корпоративного недержавного Пенсійного фонду Національного банку.

Відповідно до Конституції України, головними завданнями Ради Національного банку є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та контроль за проведенням грошово-кредитної політики.

У межах повноважень Рада НБУ:

- 1) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики на підставі пропозицій, наданих Правлінням Національного банку, схвалює та публікує їх в офіційних виданнях та подає щороку до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування;
- 2) здійснює у встановленому нею порядку контроль за проведенням грошово-кредитної політики;
- 3) приймає у порядку, визначеному Регламентом Ради Національного банку України, рішення про інформування Президента України або Верховної Ради України про виникнення підстав для звільнення з посади призначеного відповідно Президентом України або Верховною Радою України члена Ради Національного банку;
- 4) затверджує щорічно до 15 листопада поточного року кошторис адміністративних витрат Національного банку на наступний рік;
- 5) приймає рішення про спрямування прибутку до розподілу на збільшення статутного капіталу Національного банку;
- 6) затверджує Регламент Ради Національного банку України, положення про Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку;
- 7) затверджує за поданням Правління Національного банку Кодекс етики працівників Національного банку;
- 8) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;
- 9) визначає порядок, періодичність проведення внутрішнього аудиту у структурних підрозділах Національного банку та затверджує річний план його проведення, затверджує положення про підрозділ внутрішнього аудиту;

- 10) затверджує до 1 листопада звітного року аудиторську фірму для проведення аудиту річної фінансової звітності Національного банку;
- 11) розглядає аудиторський звіт та затверджує до 30 квітня наступного за звітним року річну фінансову звітність Національного банку, річний звіт про управління Національного банку, звіт про виконання кошторису адміністративних витрат Національного банку та розподіл прибутку до розподілу за звітний рік;
- 12) затверджує рішення Правління Національного банку про участь Національного банку у міжнародних фінансових організаціях;
- 13) оцінює стан виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку з питань, які є обов'язковими для виконання Правлінням Національного банку;
- 14) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;
- 15) затверджує за поданням Правління Національного банку методику визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників;
- 16) створює Аудиторський комітет та інші робочі органи Ради Національного банку, визначає їхній склад та керівників;
- 17) призначає на посаду та звільняє з посади керівника підрозділу внутрішнього аудиту;
- 18) призначає на посади та звільняє з посад першого заступника та заступників Голови Національного банку за поданням Голови Національного банку;
- 19) здійснює нагляд за діяльністю підрозділу внутрішнього аудиту;
- 20) підтверджує наявність або відсутність ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова Національного банку, якого призначає на посаду Верховна Рада України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою.

Президент України призначає чотирьох членів Ради Національного банку, видаючи відповідний указ. Верховна Рада України призначає чотирьох членів Ради Національного банку, приймаючи відповідну постанову.

Термін повноважень членів Ради Національного банку – сім років, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на термін виконання ним повноважень за посадою.

Голову Ради Національного банку обирає Рада Національного банку зі свого складу терміном на три роки. Головою Ради Національного банку не може бути обрано Голову Національного банку.

Засідання Ради Національного банку проводять не рідше одного разу в квартал, вони є правочинними за наявності не менше шести її членів. Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів. Кожний член Ради Національного банку має один голос.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку. Згідно з Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності НБУ” від 09.07.2010 р. № 2478-VI, Раду позбавлено права застосування відкладального вето щодо рішень Правління.

У листопаді 2016 року розпочав свою роботу Аудиторський комітет, який є консультативним робочим органом Ради Національного банку України, створеним відповідно до законодавства та принципів колегіальності прийняття управлінських рішень у центральному банку.

Головна мета діяльності Аудиторського комітету – оцінка надійності та результативності системи внутрішнього контролю в Національному банку, повноти та достовірності його річної фінансової звітності.

Крім того, Рада НБУ наділила Аудиторський комітет повноваженнями в частині нагляду за витратами та виконанням кошторису адміністративних витрат, за діяльністю підрозділу внутрішнього аудиту, управління капіталом та інших фінансових питаннях, віднесених до повноважень Ради.

Відповідно до законодавства, кількість членів Аудиторського комітету не може бути більшою п'яти осіб. Зараз до складу Аудиторського комітету входять три члени Ради НБУ.

Члени Комітету готують та подають на розгляд Ради НБУ проекти рішень, висновків, рекомендацій та пропозиції з питань, які належать до їхньої компетенції. Засідання Аудиторського комітету проводяться не менше ніж десять разів на рік.

Вища експертна рада при Раді Національного банку України є також дорадчо-консультативним органом. Головним завданням Вищої експертної ради є експертно-консультативна підтримка Ради Національного банку України, зокрема, щодо:

- проведення експертизи впливу параметрів грошово-кредитної політики на соціально-економічний розвиток України;
- визначення ризиків і загроз економічному зростанню держави;
- підготовки рекомендацій для усунення цих загроз.

Вища експертна рада формується з провідних вітчизняних та іноземних учених у галузі економіки та фінансів; державних діячів, які працювали у сферах державного управління та місцевого самоврядування; досвідчених фахівців банківського ринку. Участь у роботі Вищої експертної ради добровільна.

Кількісний та персональний склад Вищої експертної ради затверджується рішенням Голови Ради Національного банку України. Голова Ради Національного банку України є співголовою Вищої експертної ради.

Правління Національного банку, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій та керує діяльністю Національного банку.

Правління Національного банку:

1) ухвалює рішення:

- щодо надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;
- щодо економічних засобів та монетарних методів для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики;
- щодо банківського регулювання та нагляду та нагляду за небанківськими фінансовими посередниками;
- щодо організації системи рефінансування;
- щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;
- щодо регулювання діяльності учасників платіжного ринку, у тому числі функціонування платіжних систем та систем розрахунків;
- про емісію валюти України, цифрових грошей Національного банку та вилучення з обігу банкнот і монет;
- про запровадження та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку;
- про диверсифікацію активів Національного банку та їхньої ліквідності;
- щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;
- про формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;

- щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;
- про визначення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;
- про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;
- про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;
- про встановлення економічних нормативів для банків та інших фінансових установ, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк;
- про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;
- про застосування заходів впливу до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряє Національний банк;
- про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;
- про участь у міжнародних фінансових організаціях;
- про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;
- щодо визначення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);
- про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;
- про фінансову спроможність приймаючого банку виконати зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами;
- про створення комітетів Правління Національного банку;
- щодо державного регулювання на платіжному ринку, у тому числі нагляду за діяльністю учасників платіжного ринку та оверсайту платіжної інфраструктури;
- про встановлення пруденційних нормативів для небанківських надавачів платіжних послуг;
- про встановлення вимог щодо формування буферів капіталу та їхніх значень для банків, банківських груп та підгруп банківських груп;
- про встановлення економічних нормативів для банківських груп та підгруп банківських груп;
- про встановлення в умовах воєнного стану чи під час особливого періоду особливостей здійснення банківського регулювання та нагляду, а також державного регулювання та нагляду за діяль-

ністю на ринках небанківських фінансових послуг, у тому числі застосування до банків, небанківських фінансових установ та інших осіб, регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, заходів впливу (санкцій);

- про встановлення в умовах воєнного стану чи під час особливого періоду особливостей регулювання грошово-кредитного ринку та здійснення валютного регулювання та нагляду;

2) подає для затвердження Радою Національного банку річну фінансову звітність Національного банку, проєкт кошторису адміністративних витрат на наступний рік та інші документи і рішення; надає на вимогу Ради Національного банку для інформування бухгалтерські, статистичні та інші необхідні для виконання її завдань відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України щодо платіжного ринку, а також щодо ринків небанківських фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи й установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

4) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

5) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку методику визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників;

6) визначає порядок надання юридичним особам, які мають намір здійснювати банківську діяльність, банківських ліцензій, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом;

7) видає нормативно-правові акти Національного банку;

8) затверджує Регламент Правління Національного банку України;

9) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку Кодекс етики працівників Національного банку;

10) визначає комунікаційну політику Національного банку;

11) виконує інші функції, що випливають з основної мети діяльності Національного банку та не віднесені до повноважень Голови Національного банку та Ради Національного банку.

Правління Національного банку очолює Голова Національного банку. Воно складається з семи осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку.

Рішення Правління Національного банку ухвалюють простою більшістю голосів. Кожний член Правління має один голос. Засідання Правління є правомочним, якщо на ньому присутні не менше чотирьох членів.

Голову Національного банку призначає на посаду Верховна Рада України за поданням Президента України терміном на сім років. Одна й та сама особа не може бути Головою Національного банку більше ніж два терміни підряд.

Отже, сьогодні організаційно-правові основи діяльності НБУ законодавчо врегульовані на достатньо високому рівні. Перелік функцій і повноважень Національного банку, а також ступінь його незалежності відповідають статусу центрального банку.

3.2. Функції та операції центрального банку України

Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Також Національний банк виконує такі функції:

1) відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує готівковий грошовий обіг; здійснює емісію цифрових грошей Національного банку відповідно до закону та визначає порядок емісії і використання цифрових грошей Національного банку;

3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;

4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної та фінансової статистики, статистики платіжного балансу, міжнародної інвестиційної позиції, зовнішнього боргу, статистичної інформації фінансових установ, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк;

6) здійснює державне регулювання на платіжному ринку, визначає засади функціонування платіжного ринку України, регулює діяльність надавачів платіжних послуг, надавачів обмежених платіжних послуг, платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг, визна-

чає порядок надання платіжних послуг та обмежених платіжних послуг, здійснює нагляд за діяльністю учасників платіжного ринку;

7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських та платіжних технологій, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних та облікових систем, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та діяльності на платіжному ринку, засобів захисту інформації про банківську діяльність та діяльність на платіжному ринку;

8) здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі; здійснює державне регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі на ринках небанківських фінансових послуг за діяльністю небанківських фінансових установ та інших осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги;

9) здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, створює та веде Кредитний реєстр Національного банку України;

10) веде Державний реєстр фінансових установ, реєстр колекторських компаній, а у визначених Національним банком випадках – інші реєстри осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк;

11) веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

12) здійснює попередню кваліфікацію осіб, які можуть брати участь у виведенні неплатоспроможних банків з ринку, та складає перелік таких осіб;

13) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; забезпечує представництво інтересів Національного банку в органах влади іноземних держав, захист прав та інтересів Національного банку в закордонних юрисдикційних органах;

14) здійснює валютне регулювання, визначає порядок виконання операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами;

15) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютного резерву та здійснення операцій із золотовалютним резервом та банківськими металами;

16) аналізує та прогнозує динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс;

17) організовує та здійснює інкасацію коштів та перевезення валютних цінностей, у визначеному Національним банком порядку видає юридичним особам ліцензії на надання банкам послуг з інкасації, зупиняє, поновлює та відкликає їх;

18) здійснює відповідно до закону державну політику у сфері охорони державної таємниці, у тому числі в системі Національного банку, бере участь в організаційно-правових заходах щодо охорони державної таємниці;

19) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

20) визначає особливості функціонування банківської системи України, діяльності небанківських фінансових установ та інших осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, здійснення нагляду, в тому числі валютного, за такими особами у разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

21) вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України;

22) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;

23) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку;

24) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом;

25) визначає порядок здійснення в Україні маршрутизації, клірингу та взаєморозрахунків між учасниками платіжної системи за операціями, які здійснені в межах України із застосуванням платіжних карток, емітованих банками-резидентами;

26) утворює засвідчувальний центр для забезпечення внесення відомостей про банки, інших осіб, що здійснюють діяльність на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, операторів платіжних систем та/або учасників платіжних систем, технологічних операторів платіжних послуг, які мають намір надавати кваліфіковані електронні довірчі послуги;

- 27) здійснює авторизацію діяльності на платіжному ринку;
 - 28) створює та здійснює ведення Реєстру платіжної інфраструктури;
 - 29) здійснює оверсайт платіжної інфраструктури;
 - 30) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
 - 31) здійснює державне регулювання та нагляд у сфері обороту забезпечених віртуальних активів, що забезпечені валютними цінностями відповідно до закону, що регулює оборот віртуальних активів;
 - 32) здійснює аналіз стану фінансової системи щодо фінансової стабільності;
 - 33) визначає порядок, вимоги та заходи щодо забезпечення кіберзахисту та інформаційної безпеки банками, іншими особами, що здійснюють діяльність на ринках фінансових послуг;
 - 34) забезпечує формування та ведення реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури у банківській системі України, визначає критерії та порядок віднесення об'єктів у банківській системі України до об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, забезпечує проведення оцінювання стану кіберзахисту та аудиту інформаційної безпеки у банківській системі України;
 - 35) здійснює захист прав споживачів фінансових послуг, що надаються банками, а також іншими фінансовими установами та особами, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги;
 - 36) організовує роботу та здійснює заходи з підвищення рівня фінансової грамотності населення;
 - 37) встановлює вимоги до банків, що здійснюватимуть емісію депозитних сертифікатів банків;
 - 38) визначає напрями розвитку технологій та інновацій на ринку фінансових послуг.
- Отже, головними напрямами діяльності НБУ є:
- здійснення емісії національних грошей і організація грошового обігу;
 - реалізація грошово-кредитної (у тому числі валютної) політики;
 - виконання функцій "банку банків" і "банкера уряду";
 - забезпечення банківського регулювання і нагляду;
 - реалізація функції розрахунково-касового центру держави;
 - представництво інтересів України в центральних банках інших держав, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

Емісія грошей – це випуск грошей в обіг у всіх формах, що призводить до збільшення грошової маси в обігу. Ці операції НБУ проводить через Центральне сховище, створюючи резервні фонди банкнот і монет. У порядку емісії вони потрапляють до сховищ територіальних управлінь Національного банку. Їхні операційні відділи провадять касове обслуговування банків.

Для отримання та здавання готівки банк завчасно надсилає засобами електронної пошти до територіальних управлінь заявки за підписом уповноваженої особи банку з розподілом сум за номіналами. Форма, термін і час подання заявок обумовлені територіальним управлінням за домовленістю з банками у договорах про касове обслуговування.

Територіальне управління розглядає заявки і, враховуючи фактичну наявність банкнот та монет у сховищах територіального управління, визначає остаточні обсяги поставок готівки. У день отримання готівки від інкасаторів банк, що одержав готівку, зобов'язаний надіслати через систему електронних платежів територіальним управлінням електронний інформаційний документ про отримання готівки до завершення операційного дня.

У банках для отримання готівки також створюють операційні каси. Для банків і підприємств визначено граничний залишок готівки в касі. Ліміти залишків для підприємств визначають згідно з домовленістю із банком, який їх обслуговує. Залишок коштів у касі підприємства понад ліміт здають у банк щоденно. Надлишок готівки в касі банку, а також зношені банкноти передають до сховища територіальних управлінь і Центрального сховища, де їх зачисляють на рахунки банків у НБУ.

Банкноти і монети є безумовними зобов'язаннями НБУ і забезпечені всіма його активами.

НБУ як емісійний центр країни має виняткові повноваження щодо організації та регулювання готівково-касового грошового обігу в державі. У межах повноважень НБУ визначає правила, які регулюють:

- випуск готівки в обіг;
- зберігання готівки;
- перевезення готівки;
- інкасацію готівки;
- вилучення готівки з обігу;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, підприємств та організацій.

Наголосимо, що в широкому розумінні емісійна діяльність центрального банку охоплює не лише випуск в обіг готівки, а й поповнення обігу всіма видами грошей, що в підсумку впливає на загальний обсяг

грошової маси. Йдеться про кредитну емісію, яку здійснює центральний банк, регулюючи обсяг надлишкових резервів комерційних банків. Цей механізм центральний банк використовує в процесі реалізації монетарної політики.

Загалом схему грошово-кредитного регулювання, що має на меті вплив на кількість грошей в обігу, можна описати так: центральний банк, використовуючи відповідний інструментарій, коригує обсяг надлишкових резервів комерційних банків, у яких відповідно змінюється здатність до кредитування суб'єктів господарювання та населення. Обсяг кредитів, наданих банківською системою, впливає на сукупну грошову масу в обігу.

Головними економічними засобами і методами грошово-кредитної (монетарної) політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- процентну політику;
- рефінансування комерційних банків;
- валютні інтервенції (купівля-продаж валютних цінностей на валютних ринках);
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними;
- операції з деривативними фінансовими інструментами.

Вибір і поєднання інструментів, що їх використовують у певній економічній ситуації, залежать від стратегії центрального банку. Проте можна назвати вимогу до інструментарію центрального банку будь-якої розвиненої країни – це дієвість. Для регулювання обсягу грошової маси вживають заходи або зі стимулювання зростання грошової маси (експансивна кредитна політика), або із заборони її збільшення (рестрикційна кредитна й антиінфляційна політика).

Із сутності монетарної політики та механізму її реалізації випливає функція НБУ як “банку банків” і “кредитора останньої надії”.

Ставку, за якою центральний банк надає позики комерційним банкам, називають офіційною обліковою ставкою, або обліковою ставкою центрального банку. Національний банк запроваджує порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями.

Як кредитор останньої інстанції, НБУ здійснює рефінансування (відновлення ресурсної бази) банків, використовуючи такі інструменти:

- кредити овернайт;
- кредити терміном до 14 і до 90 днів;

- довгострокові кредити рефінансування;
- операції прямого репо;
- операції з власними борговими зобов'язаннями;
- операції з державними облігаціями України;
- валютні свопи;
- кредити екстреної підтримки ліквідності.

Поряд з виконанням функції “банку банків” Національний банк провадить постійний нагляд за дотриманням банками, їхніми підрозділами, афілійованими (будь-яка юридична особа, у якій банк має істотну участь, або яка має істотну участь у банку) і спорідненими (юридична особа, яка має спільних з банком власників істотної участі) особами банків на території України та за її межами, банківськими групами, представництвами і філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку й економічних нормативів.

Згідно зі Законом України “Про Національний банк України”, головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

НБУ також організовує і здійснює міжбанківські розрахунки в Україні відповідно до чинного законодавства. Система електронних платежів (СЕП) НБУ – загальнодержавна платіжна система, що забезпечує розрахунки між банківськими установами, органами державного казначейства на території України із застосуванням електронних засобів приймання, опрацювання, передавання і захисту інформації.

СЕП відповідає світовим стандартам і дає змогу відмовитися від використання поштових і телеграфних авізо й значно підвищити швидкість, якість та надійність проведення платежів, безпеку і конфіденційність банківської інформації.

Для роботи в СЕП комерційний банк (філія) укладає з НБУ договори на інформаційно-розрахункове обслуговування в СЕП НБУ та використання криптографічних засобів захисту інформації в інформаційно-обчислювальній мережі НБУ.

Відповідно до умов договорів, НБУ надає комерційним банкам (філіям) – учасникам СЕП:

- а) необхідні програмно-технічні комплекси СЕП;
- б) програмні засоби електронного зв'язку;
- в) апаратно-програмні засоби захисту інформації.

Система електронних платежів діє на підставі рахунків у центральному банку, що їх відкривають комерційні банки, а тому діяльність СЕП неможлива без участі НБУ.

Основною формою взаємодії НБУ й уряду є обслуговування розрахунків і зберігання коштів Державного бюджету України та позабюджетних фондів у Національному банку на рахунку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

За умов хронічного дефіциту державних бюджетів посилюється функція кредитування й управління державним боргом. Управління державним боргом передбачає операції центрального банку з розміщення і погашення позик, виплати доходів за ними, проведення конверсії та консолідації цінних паперів. Центральний банк використовує різні методи управління державним боргом: купує або продає державні зобов'язання, щоби вплинути на їхні курси і прибутковість, змінює умови продажу, різними способами підвищує привабливість державних зобов'язань для приватних інвесторів.

Центральний банк допомагає урядові визначити найбільш доцільний момент для випуску боргових зобов'язань, їхню ціну, прибутковість та інші характеристики, що забезпечують привабливість випуску для інвесторів, місце їхнього найоптимальнішого розміщення. Щоб успішно провадити цю діяльність, банку необхідно мати в розпорядженні точну і своєчасну інформацію про стан економіки, рух кредитних ресурсів тощо. Незважаючи на зусилля до того, щоб бути гранично інформованим, НБУ іноді вимушений ухвалювати рішення швидше, ніж статистика підтвердить передбачувану подію. Тому він проводить самостійні дослідження, результати яких зазвичай публікують у виданнях НБУ.

Управління державним боргом не повинне суперечити головним принципам фіскальної політики. Для центрального банку це може стати серйозною проблемою. З одного боку, уряд не можна залишити без готівки, а з іншого, – отримання додаткових коштів може бути пов'язане з необхідністю послабити боротьбу проти бюджетного дефіциту, що матиме відповідні наслідки – зниження довіри до національної валюти.

Центральний банк регулює резерви іноземної валюти і золота, є традиційним зберігачем державних золотовалютних резервів. Він може зберігати також золото, що належить іноземним центральним банкам та іншим фінансовим установам. НБУ регулює міжнародні розрахунки, платіжний баланс, бере участь в операціях світового ринку позикових капіталів і золота. Центральний банк зазвичай представляє свою країну в міжнародних і регіональних валютно-кредитних організаціях.

Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій провадить такі операції:

- 1) надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;
- 2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- 3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;
- 4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери;
- 5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;
- 6) купує та продає валютні цінності для монетарного регулювання;
- 7) зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали, камені й інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;
- 8) розміщує золотовалютний резерв самостійно або через уповноважені ним юридичні особи, що надають фінансові послуги на міжнародних ринках;
- 9) веде рахунок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, без оплати і нарахування відсотків;
- 10) виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їхнім погашенням і виплатою доходу за ними;
- 11) веде особові рахунки працівників Національного банку;
- 12) веде рахунки міжнародних організацій;
- 13) веде рахунки Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- 14) веде під час особливого періоду у визначеному ним порядку рахунки державних органів, призначені для забезпечення потреб держави у відсічі збройної агресії проти України або ліквідації збройного конфлікту та ліквідації їхніх наслідків, а також для благодійних пожертв та гуманітарної допомоги;
- 15) безпосередньо взаємодіє з Центральним депозитарієм цінних паперів для забезпечення своїх операцій з цінними паперами;
- 16) встановлює кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою виконання функцій у межах грошово-кредитної політики, управління державним боргом та веде рахунки депозитаріїв іноземних держав та міжнародних депозитарно-клірингових установ з метою здійснення своїх повноважень у сфері депозитарного обліку;
- 17) має право здійснювати підтримку ліквідності центрального контрагента за ставкою, не нижчою ставки рефінансування Національ-

ного банку та в порядку, визначеному Національним банком, а також нараховувати відсотки на залишки коштів на рахунку центрального контрагента, відкритому в Національному банку;

18) веде інформаційну базу стосовно договорів, що укладаються на фінансовому ринку;

19) передає банкам банкноти і монети на зберігання та для проведення операцій з ними;

20) веде рахунки у національній валюті Центрального депозитарію цінних паперів (крім рахунків у цінних паперах) та клірингових установ;

21) проводить операції з деривативними фінансовими інструментами, операції репо;

22) провадить діяльність торгового репозиторію;

23) надає платіжні послуги .

Отже, операції НБУ можна поділити так:

- емісійно-касові (пов'язані з випуском грошей, організацією готівкового обігу, створенням резервних фондів банкнот і монет, касовим обслуговуванням банків, інкасацією грошей);
- депозитно-розрахункові (пов'язані з організацією міжбанківських розрахунків, відкриттям і веденням рахунків комерційних банків та інших установ, міжнародних організацій, працівників НБУ, відкриттям власних рахунків у закордонних банках та веденням рахунків банків-кореспондентів);
- кредитні операції (пов'язані з рефінансуванням комерційних банків, а також операції у сфері міжнародного кредитування);
- операції з цінними паперами (випуск власних цінних паперів, розміщення державних цінних паперів, купівля-продаж цінних паперів власного боргу та державних цінних паперів);
- операції з іноземною валютою, золотом та іншими дорогоцінними металами (зберігання та управління золотовалютним резервом, купівля-продаж валютних цінностей, у тому числі для здійснення валютних інтервенцій).

Національному банку заборонено:

1) бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;

2) здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ;

3) вести торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям Національного банку;

4) надавати кредити, позики юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених законом.

Завдяки налагодженій і законодавчо врегульованій діяльності НБУ, незважаючи на кризи зовнішнього та внутрішнього походження, що впливають на всю економічну систему, сьогодні зберігається довіра до національної грошової одиниці та банківської системи України.

3.3. Реалізація грошово-кредитної політики для забезпечення стабільності національної грошової одиниці

Грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених засобів та методів.

Основні засади грошово-кредитної політики визначають показники діяльності Національного банку у середньотерміновій перспективі для досягнення поставленої мети. У процесі розроблення Основних засад грошово-кредитної політики використовують макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України.

Національний банк інформує Верховну Раду України про Основні засади грошово-кредитної політики та стан грошово-кредитного ринку в державі. Він подає до Верховної Ради та Кабінету Міністрів України прогнози монетарні показники на наступний рік до 15 березня поточного року.

Як уже зазначено, основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) валютні інтервенції (купівля–продаж валютних цінностей на валютних ринках);
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними;
- 8) операції з деривативними фінансовими інструментами.

Національний банк визначає банкам норматив обов'язкового резервування коштів. При цьому:

1) норматив обов'язкового резервування запроваджують єдиним для банків у процентному співвідношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті;

2) для різних видів зобов'язань можуть бути різні нормативи обов'язкового резервування;

3) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набуває чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Вимоги мінімальних резервів виникли як засіб страхування ліквідності кредитних інститутів. Цей мотив використання мінімальних резервів діє і сьогодні. Як інструмент грошової політики, мінімальні резерви відіграють подвійну роль: забезпечують поточне регулювання ліквідності на грошовому ринку й одночасно скорочують емісію кредитних грошей комерційними банками.

НБУ Положенням "Про порядок формування та зберігання обов'язкових резервів банками України та філіями іноземних банків в Україні" запровадив нормативи з формування обов'язкових резервів. Банк відповідає за дотримання порядку формування обов'язкових резервів. Обов'язковому резервуванню підлягають усі кошти юридичних та фізичних осіб, залучені комерційними банками в національній та іноземній валюті. З березня 2023 року нормативи резервування такі, %: у національній валюті за вкладами до запитання та поточними рахунками – 10, за терміновими вкладами – 0; в іноземній валюті за вкладами до запитання та поточними рахунками – 20, а також за терміновими вкладами – 10.

Облікова ставка Національного банку України – один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України визначає для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених коштів.

У процесі реалізації процентної політики Національний банк запроваджує порядок визначення облікової ставки та інших процентних ставок за своїми операціями.

Ставка рефінансування Національного банку України – виражена у відсотках плата за кредити, що їх надають комерційним банкам; її визначає Національний банк України з метою впливу на грошовий обіг та кредитування. Про інструменти рефінансування йшлося вище.

Система управління процентними ставками за умов ринку ґрунтується на ринковому механізмі формування банківського відсотка, що гнучко відображає динаміку попиту і пропозиції на банківський капітал, а також враховує показник інфляції у країні. З липня 2022 року розмір облікової ставки становить 25 %.

Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, здійснюючи валютні інтервенції способом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних.

Золотовалютний резерв може включати такі міжнародно визнані резервні активи:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або коштів на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їхньої надійності та ліквідності.

Щоб торгувати валютою, центральному банку необхідно мати валютні рахунки в центральних банках відповідних країн. Коли виникає потреба втримати обмінний курс від падіння, центральний банк знімає з золотовалютного рахунку відповідну суму і купує на неї національну валюту, змінюючи баланс попиту та пропозиції (валютна інтервенція). І навпаки, центральний банк скуповує валюту, якщо ухвалене рішення сповільнити зростання обмінного курсу національної валюти. У першому випадку втручання лімітоване наявністю національної валюти на рахунках центрального банку, у другому – наявністю відповідної іноземної валюти.

Одним з головних індикаторів ефективності проведення валютної політики є курс національної грошової одиниці. Валютно-курсова політика держави має зберігати стабілізаційну спрямованість, забезпечуючи гнучку динаміку курсу гривні.

Операціями відкритого ринку Національного банку є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (окрім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Національний банк з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати операції з купівлі-продажу державних облігацій України на організованому ринку капіталу чи поза організованим ринком капіталу шляхом:

1) участі в торгах на організованому ринку капіталу, у тому числі шляхом проведення аукціонів з купівлі-продажу державних облігацій України;

2) укладення договору з банком на організованому ринку капіталу або поза організованим ринком капіталу.

Національний банк, відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність та систему валютного регулювання і валютного контролю, регулює імпорт та експорт капіталу.

Національний банк здійснює операції з власними борговими зобов'язаннями шляхом емісії депозитних сертифікатів на терміни: один день (овернайт), до 14 чи до 100 днів.

Депозитні сертифікати овернайт розміщують через постійну лінію проведення тендерів із розміщення депозитних сертифікатів щоденно. Депозитні сертифікати термінами до 14 чи до 100 днів розміщують, проводячи кількісний або процентний тендер.

Розміщення та розрахунки за депозитними сертифікатами НБУ виконують лише в безготівковій формі у національній валюті України.

Депозитні сертифікати НБУ мають право обігу на відкритому ринку лише серед банків, а також можуть бути використані як застава на міжбанківському кредитному ринку та як забезпечення кредитів рефінансування Національного банку. За їхньою допомогою НБУ може за потреби "зв'язувати" надлишкову ліквідність банківської системи і впливати на обсяг грошей в обігу, що є об'єктом регулювання грошово-кредитної політики.

Національний банк України є таргетером інфляції. Сутність режиму інфляційного таргетування полягає у публічному оголошенні кількісних цілей з інфляції та зобов'язанні центрального банку досягати цих цілей упродовж середньострокового періоду.

Рішення щодо грошово-кредитної політики ухвалюються з урахуванням прогнозу інфляції. Основним монетарним інструментом і операційним орієнтиром за такого монетарного режиму є процентна ставка. Якщо прогнозована інфляція знаходиться вище цільового рівня, то для її стримування провадиться політика "дорогих грошей", тобто процентна ставка підвищується. І навпаки – при нижчому прогнозованому показнику інфляції порівняно з цільовим рівнем провадиться політика "дешевих грошей", коли процентна ставка знижується.

Змінюючи ставки за своїми операціями з банками, центральний банк впливає на умови, за якими банки укладають угоди між собою на грошовому ринку, і, таким чином, на вартість короткострокових кредитних коштів. Через механізми перетоку капіталу між різними секторами фінансового ринку вартість короткострокових коштів впливає на процентні ставки банків за кредитними та депозитними операціями з підприємствами та населенням, обмінний курс гривні та ціни інших фінансових активів.

У кінцевому підсумку за допомогою зміни процентної ставки центральний банк опосередковано впливає на такі макроекономічні показники, як ВВП та інфляція. Так працює механізм монетарної трансмісії.

Де-факто до застосування режиму інфляційного таргетування Національний банк перейшов на початку 2016 року. До цього тривала підготовча робота зі створення всіх критично необхідних передумов для його запровадження. На першому етапі (до 2015 року) були створені технічні передумови, зокрема побудовано макроекономічні моделі, розроблено квартальний прогнозний цикл. На другому етапі (у першій половині 2015 року) були створені інституційні передумови, зокрема забезпечена незалежність Національного банку у використанні інструментів для досягнення своєї цілі, усунене фіскальне домінування, змінений процес ухвалення рішень з монетарної політики. З другої половини 2015 року тривав третій етап – впровадження всіх ключових елементів інфляційного таргетування. Схвалення Радою Національного банку Основних засад грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу в грудні 2016 року де-юре закріпило інфляційне таргетування як режим грошово-кредитної політики в Україні.

Одним з головних напрямів роботи Національного банку є підвищення ефективності механізму монетарної трансмісії. Це передбачає розвиток ринку державних цінних паперів і ринку деривативів, лібералізацію валютного регулювання, а також перезавантаження банківського сектору. Завдяки цьому Національний банк зможе краще впливати на інфляційні процеси в країні¹.

3.4. Регулювання банківської діяльності в Україні

Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп у межах та порядку, передбачених законодавством України.

Банківське регулювання – одна з функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

¹ Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України. URL : <http://www.bank.gov.ua>

Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їхні відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог законодавства щодо здійснення банківської діяльності.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких формах: адміністративне та індикативне.

Інструментами адміністративного регулювання є:

- реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- нагляд за діяльністю банків;
- надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Індикативне регулювання передбачає:

- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- визначення процентної політики;
- рефінансування банків;
- організацію кореспондентських відносин.

За етапами і методами здійснення банківський нагляд поділяють на вступний, попередній, поточний і наступний.

Банківський нагляд розпочинається зі вступного контролю, який проводиться з метою чіткого та повного визначення вимог для отримання ліцензії на проведення банківських операцій, який поділяється на два етапи – погодження статуту юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та державна реєстрація банку як юридичної особи і надання ліцензії на здійснення банківських операцій.

Наступним видом контролю є попередній контроль, що передбачає дотримання банками вимог, що стосуються економічних нормативів; порядку формування обов'язкових резервів; порядку створення і викори-

стання резервів для відшкодування втрат за активними операціями. Банки повинні здійснювати свою діяльність, враховуючи велику кількість ризиків, яка їм притаманна, з обачливим здійсненням банківських операцій.

Поточний контроль передбачає проведення інспектування на місцях. Це означає перевірку звітності банку, дотримання банком законодавства, визначення ризиків, притаманних діяльності банку, ефективності менеджменту банку, а також формування рейтингу банку.

Четвертий вид контролю – наступний контроль. Основним його завданням є застосування до банків заходів впливу за результатами інспектування, призначення куратора, переведення банку до категорії проблемних і неплатоспроможних.

Важливими інструментами банківського нагляду і регулювання є реєстрація і ліцензування банків, які виконує НБУ з метою недопущення на ринок суб'єктів, що не відповідають обґрунтованим вимогам до їхньої діяльності і можуть дестабілізувати ситуацію в банківському секторі. Механізм застосування цих процедур розглянуто в розділі 5.

Для захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків Національний банк визначає для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати контроль за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком (Інструкція “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затверджена Постановою Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р.; Положення НБУ “Про порядок встановлення Національним банком України лімітів відкритої валютної позиції в безготівковій і готівковій формах та контроль за їх дотриманням уповноваженими банками”, затверджене Постановою Правління НБУ № 290 від 12.08.2005 р.).

Національний банк визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, операціями з цінними паперами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших ризиків банків (Положення НБУ “Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями”, затверджене Постановою Правління НБУ № 351 від 30.06.2016 р.).

Для виконання своїх функцій Національний банк має право безоплатно одержувати від банків, банківських груп та юридичних осіб, які отримали ліцензію Національного банку, а також від осіб, стосовно яких Національний банк провадить наглядову діяльність, інформацію про їхню діяльність і пояснення стосовно отриманої інформації та проведених операцій.

НБУ, виконуючи функцію банківського регулювання та нагляду, проводить безвізні (документарні) та візні перевірки банків. Перший вид перевірок полягає у надсиланні банками до центрального банку фінансової звітності, на основі якої визначають і формують зведену інформацію про фінансовий стан, надійність, основні показники функціонування банківської системи. Пруденційний (документарний) нагляд дає змогу відстежувати проблеми у банках на ранніх етапах та застосувати відповідні заходи для вирішення виявлених проблем (здійснюється департаментами пруденційного нагляду).

Візне інспектування передбачає безпосередню перевірку банку, яку здійснює Департамент інспектування Національного банку України.

НБУ для підвищення ефективності наглядової діяльності запровадив ризик-орієнтований нагляд за методологією SREP (Supervisory Review and Evaluation Process).

Оцінка банків за методологією SREP передбачає:

- розподіл банків за категоріями, враховуючи важливість банку для банківської системи;
- ідентифікацію бізнес-моделей за видами для порівняльного аналізу банків, які за напрямками діяльності є подібними (peer group);
- оцінку за чотирма компонентами:
 - 1) аналіз та оцінка життєздатності бізнес-моделей банків та стійкості їхніх стратегій;
 - 2) оцінка якості корпоративного управління, включаючи оцінку системи внутрішнього контролю та управління ризиками;
 - 3) оцінка достатності капіталу банку для покриття основних видів ризиків, притаманних діяльності банку;
 - 4) оцінка достатності ліквідності банку та ризиків ліквідності та фінансування.

За результатами оцінки визначаються стратегія нагляду за банком, його життєздатність на наступний рік, достатність капіталу та ліквідності для покриття ризиків, рівень організації корпоративного управління та внутрішнього контролю, а також потреба в проведенні інспектування.

Також НБУ має право вимагати обов'язкових аудиторських перевірок банків й отримувати висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків.

У разі порушення банком чинного банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ, проведення надто ризикованих операцій, що загрожують його платоспроможності, інтересам вкладників і кредиторів, Національний банк застосовує адекватні порушенню за-

ходи впливу, щоб захистити кредиторів і вкладників (Положення НБУ “Про застосування Національним банком України заходів впливу”, затверджене Постановою Правління НБУ № 346 від 17.08.2012 р.).

Заходи впливу, які застосовує НБУ, включають:

- письмове застереження;
- скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- укладення письмової угоди з банком;
- зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- підвищення резервів на покриття можливих збитків;
- обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій;
- заборона надавати бланкові кредити;
- накладення штрафів;
- тимчасова заборона використання власником істотної участі у банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);
- тимчасове відсторонення посадової особи банку від посади;
- застосування особливого режиму контролю до банку та введення куратора;
- віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;
- відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

З 2015 року в Україні створено Департамент фінансової стабільності, функціями якого є проведення макропруденційного регулювання та нагляду за банківським сектором. Головними завданнями цього структурного підрозділу визначено: аналіз системних ризиків банківського сектора, розробка інструментарію для недопущення системних ризиків, розроблення підходів до створення моделей для проведення стрес-тестування банку і банківської системи загалом.

Макропруденційне регулювання та нагляд – це комплекс заходів, спрямований на зменшення негативного впливу системного ризику і ризику циклічності та покликаний забезпечити стабільний розвиток фінансового сектору.

Макропруденційна політика запобігає накопиченню та реалізації системних ризиків у фінансовому секторі, щоб не допустити перебоїв у його функціонуванні. Кінцева мета макропруденційної політики – забезпечення фінансової стабільності, тобто стану фінансової системи, за якого вона здатна належно виконувати основні функції – фінансове

посередництво та здійснення платежів – й успішно протистояти кризовим явищам. Досягнення цієї мети сприятиме сталому економічному зростанню.

Виникнення макропруденційної політики – результат переосмислення історії економічних криз. Світовий досвід показав, що для гарантування належного функціонування фінансової системи в кризові періоди недостатньо мати ефективний нагляд за окремими фінансовими установами, адже система не є простою сумою окремих складових. Стійкість навіть усіх без винятку учасників фінансового ринку поодиноці не завжди забезпечує стійкість та безперебійну роботу фінансового сектору загалом.

Питання для самоконтролю

1. Головна мета діяльності НБУ та значення центрального банку в економічній системі держави.
2. Принципи діяльності НБУ.
3. Організаційна структура та органи управління НБУ.
4. Повноваження Ради НБУ.
5. Функції і повноваження Правління НБУ.
6. Головні напрями діяльності та операції НБУ.
7. Заборонені види діяльності для НБУ.
8. Види монетарної політики та механізми її реалізації.
9. Інструменти грошово-кредитного регулювання, які використовує НБУ.
10. Інструменти банківського регулювання і нагляду.

Тестові завдання

1. Яка головна мета діяльності НБУ:
 - 1) видача кредитів і визначення процентних ставок;
 - 2) формування золотовалютних резервів країни;
 - 3) забезпечення цінової стабільності;
 - 4) регулювання банківської діяльності.
2. Рада НБУ складається з:
 - 1) 9 осіб;

- 2) 14 осіб;
 - 3) 11 осіб;
 - 4) 7 осіб.
3. Термін повноважень Голови НБУ:
- 1) 3 роки;
 - 2) 7 років;
 - 3) 5 років;
 - 4) 14 років.
4. Правління НБУ складається з:
- 1) 5 осіб;
 - 2) 12 осіб;
 - 3) 7 осіб;
 - 4) 15 осіб.
5. Національний банк виконує такі функції:
- 1) визначає та здійснює грошово-кредитну політику;
 - 2) монопольно здійснює емісію національної валюти та організовує її обіг;
 - 3) є кредитором останньої інстанції, організовує систему рефінансування;
 - 4) усі варіанти правильні.
6. НБУ заборонено:
- 1) здійснювати рефінансування комерційних банків;
 - 2) бути акціонером або учасником банків;
 - 3) купувати державні цінні папери на вторинному ринку;
 - 4) організовувати міжбанківські розрахунки.
7. Монетарну політику центральний банк реалізує через:
- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
 - 2) запровадження економічних нормативів діяльності для комерційних банків;
 - 3) кредитування уряду;
 - 4) ведення рахунків уряду.
8. Як інструмент грошово-кредитної політики, мінімальні резерви відіграють таку роль:
- 1) зменшують активність у залученні коштів;
 - 2) слугують поточному регулюванню ліквідності на грошовому ринку;

- 3) збільшують мотивацію клієнтів щодо вкладення коштів у банки;
 - 4) не впливають на грошовий обіг.
9. Формами взаємодії уряду і НБУ є:
- 1) обслуговування розрахунків і зберігання коштів Державного бюджету України та позабюджетних фондів у Національному банку на рахунку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів;
 - 2) управління державним боргом;
 - 3) регулювання резервів іноземної валюти й золота, зберігання державних золотовалютних резервів;
 - 4) усі варіанти правильні.
10. Система електронних платежів НБУ – це:
- 1) система НБУ, за допомогою якої відбувається рефінансування банків, що підлягають санації;
 - 2) загальнодержавна платіжна система, що забезпечує виконання розрахунків між банками, органами державного казначейства на території України;
 - 3) платіжна система, що забезпечує розрахунки в межах філій НБУ;
 - 4) система, покликана контролювати рахунки комерційних банків у НБУ.

*Р*ОЗДІЛ 4

Банківська система у казначейському обслуговуванні бюджетних коштів в Україні

- 4.1. *Казначейське обслуговування бюджетних коштів: сутність, завдання, організація.*
- 4.2. *Внутрішня платіжна система Казначейства.*
- 4.3. *Економічний зміст та призначення Єдиного казначейського рахунку.*
- 4.4. *Роль банків у процесі виконання державного та місцевих бюджетів.*

4.1. Казначейське обслуговування бюджетних коштів: сутність, завдання, організація

Ефективність бюджетної системи країни, як механізму фінансового забезпечення держави та важливого інструмента її соціально-економічного розвитку, значною мірою залежить від якості бюджетного процесу, який охоплює стадії складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів та формування звітів про виконання, а також включає контроль за дотриманням бюджетного законодавства. Виконання бюджетів усіх рівнів – одна зі стадій бюджетного процесу, яка передбачає забезпечення повного та своєчасного зарахування всіх податків, зборів та інших платежів до бюджетів, а також фінансування бюджетних програм та спрямування бюджетних коштів на виконання визначених законодавством функцій та завдань держави.

Касове обслуговування бюджету, як основна складова процесу його виконання, передбачає:

- розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів;
- контроль за правильністю та своєчасністю зарахування надходжень до бюджету, реєстрацією взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та проведенням платежів за цими зобов'язаннями;
- ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів;
- виконання інших операцій з бюджетними коштами.

Світовій фінансовій практиці, з огляду на історичні та національні особливості держави та залежно від механізму обслуговування бюджетних коштів, відомі банківська, змішана та казначейська системи касового виконання бюджетів.

За банківської системи касового обслуговування бюджетів рух бюджетних коштів проводиться через систему рахунків, відкритих в уповноважених банках, діяльність яких у цій сфері координує центральний (національний) банк.

Казначейська система передбачає, що всі операції з касового виконання бюджетів (зарахування доходів, проведення операцій з бюджетними коштами, розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів, облік операцій з виконання бюджетів) покладаються на фінансові органи або Казначейство.

У разі змішаної системи касового виконання бюджетів відбувається розподіл повноважень щодо обслуговування бюджетних рахунків між комерційними банками та фінансовими органами (Казначейством).

Система касового обслуговування бюджетів у нашій країні перебувала у всіх трьох різновидах, що зумовило зміну повноважень Національного банку України та всієї банківської системи в процесі виконання бюджетів.

Зі здобуттям незалежності Україна успадкувала від Радянського Союзу банківську систему виконання бюджету. Згідно зі Законом “Про банки і банківську діяльність” від 20 березня 1991 року, Національний банк організував через систему уповноважених комерційних банків касове виконання державного бюджету.

Тогочасна система касового виконання бюджетів передбачала фінансування видатків державного бюджету комерційними банками на кредитних засадах, а виконання місцевих бюджетів відбувалося в межах доходів, що реально надходили до цих бюджетів. Доходи державного бюджету акумулювались на рахунках в установах банків. Водночас банки відкривали видаткові рахунки розпорядникам бюджетних коштів і на підставі бюджетних доручень Міністерства фінансів України оплачували їхні видатки. Оплату банки проводили в кредит, без залучення коштів із державного бюджету. Наприкінці року доходні та видаткові бюджетні рахунки закривали. Національний банк проводив підсумкові обороти за цими рахунками та визначав суму емісії, проведеної комерційними банками в процесі фінансування бюджету. На суму емісії оформляли заборгованість Міністерства фінансів України Національному банку України.

Для вдосконалення системи виконання державного бюджету та систематизації обліку бюджетних коштів із другого півріччя 1993 року, відповідно до Указу Президента України “Про порядок виконання державного бюджету України” від 18 червня 1993 року, Національним банком України запроваджено нову схему касового обслуговування державного бюджету. Фінансування видатків почали проводити в межах доходів, що надійшли до державного бюджету, та за рахунок кредитів, наданих Національним банком України Міністерству фінансів України.

Усі доходи бюджету зараховували на доходні рахунки місцевих фінансових органів, відкриті в комерційних банках. Суми коштів, які надходили на ці рахунки за день, банки перераховували на відповідні транзитні доходні рахунки, відкриті в територіальних управліннях Національного банку, звідки кошти зараховувались на централізований доходний рахунок Міністерства фінансів України в Операційному управлінні НБУ (ОПЕРУ НБУ).

З надходженням доходів до бюджету Міністерство фінансів України подавало в ОПЕРУ НБУ платіжні доручення для переказування коштів

на поточні бюджетні рахунки головних розпорядників бюджетних коштів у межах затверджених у державному бюджеті України асигнувань. Отримані кошти міністерства та відомства розподіляли між підвідомчими установами та перераховували на їхні поточні рахунки, відкриті в установах банків (рис. 4.1, 4.2).

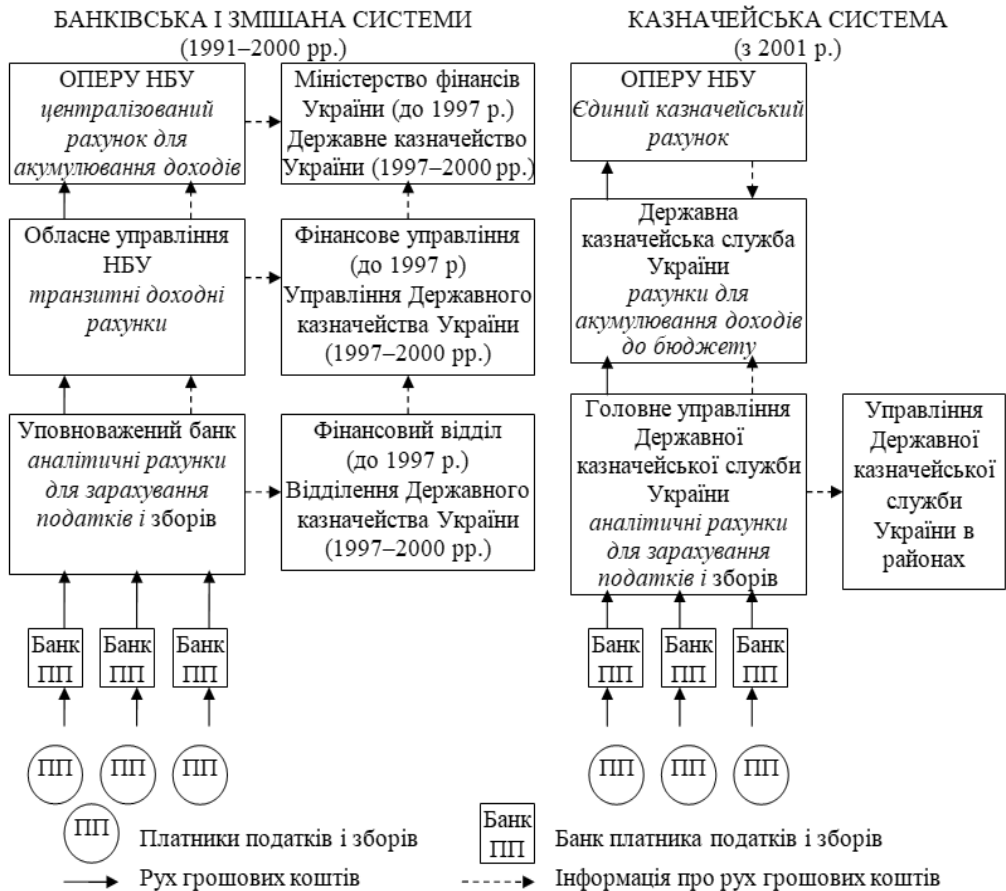

Рис. 4.1. Схема касового виконання державного бюджету за доходами (банківська та казначейська системи)¹

Банківська система касового виконання бюджетів, яка сформувалася в Україні, була неоперативною, адже бюджетні кошти проходили довгий

¹ Складено за: Юрій С.І., Стоян В.І., Даневич О.С. Казначейська система : підручник 2-ге вид., змін. і доп. Тернопіль : Карт-бланш, 2006. С. 203.

шлях по вертикалі – на центральний рахунок Міністерства фінансів України, а потім у зворотному напрямку – на поточні рахунки розпорядників коштів. Така організація касового обслуговування бюджету суттєво знижувала ефективність розподілу коштів, оскільки певна частина бюджетних коштів затримувалася на проміжних ланках, зокрема, розпорощувалася на рахунках міністерств і відомств. Також до функцій Національного банку та комерційних банків не входили контроль за цільовим використанням бюджетних коштів та оперативне управління ними.

У 1997 році розпочався поступовий перехід до казначейської системи касового виконання бюджетів, тому впродовж наступних чотирьох років в Україні фактично працювала змішана система касового виконання бюджетів. Нова модель обслуговування бюджетних коштів передбачала, що Державне казначейство України доводить до головних розпорядників бюджетних коштів затвержені обсяги фінансування в розрізі кодів бюджетної класифікації. На підставі отриманої інформації головні розпорядники формували розподіл бюджетних асигнувань між підвідомчими установами за територіями та затверджували кошторис доходів і видатків. Кошторис є основним плановим документом бюджетної установи, який надає повноваження на отримання доходів і проведення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання установою своїх функцій.

Державне казначейство України на засадах розподілу бюджетних коштів, отриманого від головних розпорядників, перераховувало кошти територіальним управлінням Казначейства для забезпечення фінансування видатків державного бюджету. Одержані кошти зараховували на реєстраційні рахунки розпорядників коштів, відкриті в органах Казначейства, для їхнього обліку та витрачання. Водночас рахунки бюджетних організацій та установ у комерційних банках були закриті.

Для оплати видатків розпорядники бюджетних коштів подавали до органів Казначейства платіжні доручення разом із документами, які підтверджували цільове використання бюджетних коштів (рахунки, накладні, акти виконаних робіт тощо). Органи Казначейства перевіряли правильність заповнення розрахункових документів, доцільність видатків, наявність коштів на реєстраційному рахунку та оформляли документи, скріплюючи їх печаткою.

Відповідно до порядку, визначеного 1997 року, кошти державного бюджету були зосереджені на бюджетних рахунках, відкритих для органів Державного казначейства в установах уповноважених банків та Національного банку України. З цих рахунків банки оплачували пла-

тіжні документи органів Казначейства, тобто проводили оплату видатків розпорядників бюджетних коштів за придбані товари, отримані послуги та виконані роботи, а також на підставі грошових чеків видавали готівку їхнім уповноваженим особам.

Для мінімізації впливу ризиків банківської діяльності на процес обслуговування бюджетних коштів, відповідно до Закону України “Про Національний банк України”, уряд та органи місцевого самоврядування зобов’язані зберігати бюджетні кошти у Національному банку на рахунку, відкритому для Державного казначейства України. Умови та порядок обслуговування бюджетних коштів визначені договором між Національним банком та Державним казначейством України. Усі послуги з обслуговування бюджетних коштів Національний банк надає безоплатно.

З 2001 року, після набуття Державним казначейством статусу учасника системи електронних платежів Національного банку, повнофункціонально запрацювала казначейська система касового обслуговування державного бюджету. З метою зарахування податків та зборів відкрито доходні рахунки на балансі обласних управлінь Державного казначейства України, що дало змогу консолідувати бюджетні кошти та кошти позабюджетних фондів на Єдиному казначейському рахунку. Для обслуговування розпорядників бюджетних коштів органи Казначейства відкривають реєстраційні та спеціальні реєстраційні рахунки, з яких проводять платежі бюджетних організацій на підставі підготовлених і поданих ними платіжних доручень у безготівковій формі безпосередньо на користь суб’єктів господарювання, що виконали роботи чи надали послуги. Механізм казначейського обслуговування державного бюджету за доходами та видатками відображено на рис. 4.1, 4.2.

Надалі поступово на казначейське обслуговування переведено всі місцеві бюджети. Таким чином вже з 1 січня 2004 року в Україні сформовано казначейську систему виконання бюджетів усіх рівнів як за доходами, так і за видатками. Сьогодні касове обслуговування державного та місцевих бюджетів забезпечує Державна казначейська служба України, яка у визначеному законодавством порядку:

- забезпечує розрахунково-касове обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів;
- відкриває та закриває рахунки в національній валюті, проводить операції на цих рахунках, формує та видає виписки з рахунків;
- розподіляє бюджетні кошти між державним та місцевими бюджетами, а також між загальним та спеціальним фондами бюджету відповідно до нормативів відрахувань, визначених бюджетним законодавством;

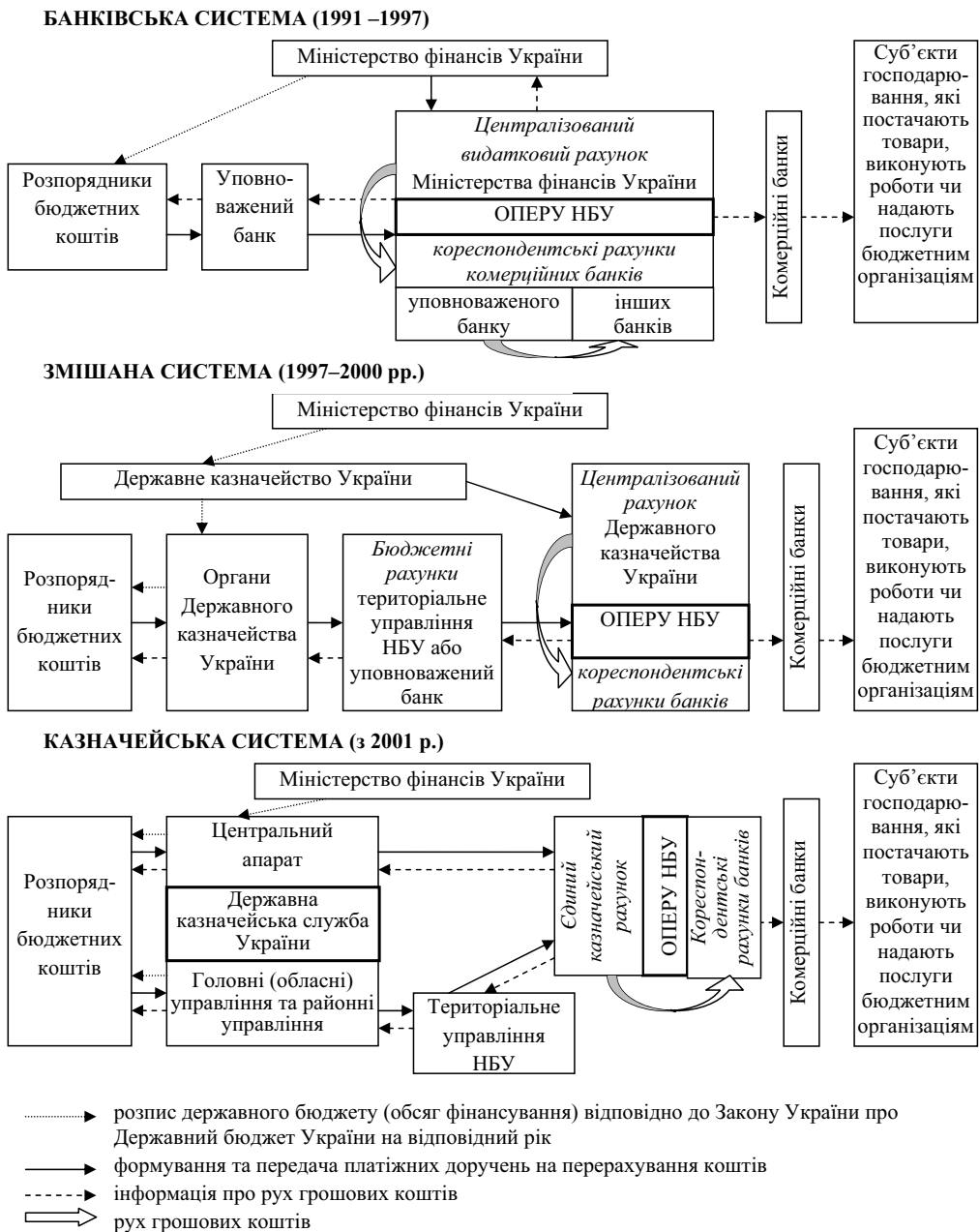

Рис. 4.2. Схема касового обслуговування державного бюджету України за видатками (банківська, змішана та казначейська системи)

- повертає кошти, помилково або надміру зараховані до бюджету відповідно до висновків органів, які контролюють справляння надходжень до бюджету;
- формує та веде Єдиний реєстр розпорядників та одержувачів бюджетних коштів і базу даних мережі розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;
- реєструє та веде облік бюджетних зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів;
- виконує платежі за дорученнями розпорядників та одержувачів бюджетних коштів відповідно до законодавства, перераховує міжбюджетні трансферти;
- здійснює операції в іноземній валюті для проведення витрат розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, а також купує й за дорученням Міністерства фінансів продає іноземну валюту, яка знаходиться на рахунках Казначейства в банках;
- погашає та обслуговує державний борг у національній та іноземній валюті за дорученням Міністерства фінансів України;
- відкриває, закриває та обслуговує рахунки у системі електронного адміністрування податків;
- обслуговує кошти фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, інших клієнтів та кошти єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- управляє наявними фінансовими ресурсами, що консолідуються на Єдиному казначейському рахунку;
- покриває тимчасові касові розриви загального фонду державного бюджету, місцевих бюджетів та Пенсійного фонду України;
- веде бухгалтерський облік операцій з виконання державного та місцевих бюджетів, а також формує звітність про виконання бюджетів усіх рівнів та оприлюднює її на офіційному сайті;
- контролює в межах своїх повноважень за дотриманням учасниками бюджетного процесу бюджетного законодавства.

Виконання всіх цих операцій відбувається завдяки створенню багаторівневої інформаційно-обчислювальної та внутрішньої платіжної систем Казначейства, яка взаємодіє зі системою електронних платежів Національного банку та банківською системою загалом.

Головна перевага казначейської системи касового виконання бюджетів – це консолідація бюджетних коштів на Єдиному казначейському рахунку, який відкрито для Державної казначейської служби України в Національному банку. Зосередивши в одній фінансовій установі і дохідний, і видатковий потоки бюджетних коштів, уряд отримав можли-

вість не тільки контролювати їхнє цільове спрямування, а й оперативно управляти фінансовими ресурсами держави, використовуючи для цього також можливості банківської системи.

4.2. Внутрішня платіжна система Казначейства

Для забезпечення ефективного управління бюджетними коштами шляхом консолідації рахунків органів Казначейства в Національному банку на базі внутрішньої платіжної системи Кабінет Міністрів України і Національний банк 15 вересня 1999 року ухвалили Постанову № 1721 “Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства”. Відповідно до цієї Постанови, Державне казначейство України отримало статус учасника системи електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ) та право проводити через цю систему платежі та міжбанківські розрахунки.

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні та порядок виконання платіжних операцій регулюються Конституцією України, Законом України “Про платіжні послуги” від 30 червня 2021 року та прийнятими на їхній основі нормативно-правовими актами.

Внутрішня платіжна система Казначейства – це автоматизована система Казначейства, яка забезпечує проведення платіжних операцій в межах казначейської системи та взаємодію зі системою електронних платежів Національного банку (СЕП НБУ) для проведення платіжних операцій, пов’язаних із виконанням бюджетів та обслуговуванням інших клієнтів Казначейства.

Необхідними елементами платіжної системи є:

- нормативно-правова база, яка регулює платіжні відносини;
- бухгалтерська й технологічна модель, що є основним операційним механізмом проведення платежів;
- технологічна інфраструктура, яка охоплює програмні й технічні засоби опрацювання та передавання даних, засоби аварійного резервування та відтворення даних, обслуговуючий персонал;
- захист інформації як сукупність програмно-технічних, нормативно-правових, адміністративно-організаційних засобів.

Державна казначейська служба України визначає структуру та забезпечує функціонування платіжної системи відповідно до її правил з дотриманням умов схеми виконання платіжних операцій. Правилами платіжної системи встановлюються організаційна структура платіжної

системи, умови участі, порядок вступу та виходу зі системи, система управління ризиками, порядок вирішення спорів між учасниками, а також між учасниками й користувачами, система захисту інформації (у тому числі кіберзахисту), порядок моніторингу та реконсультації платіжних операцій, схема виконання платіжних операцій, що використовується для виконання платіжних операцій.

Для забезпечення проведення платежів та відображення в системі бухгалтерського обліку операцій з виконання державного та місцевих бюджетів, а також інших операцій з коштами клієнтів, передбачених законодавством, в органах казначейської служби України відкривають:

- бюджетні рахунки для зарахування надходжень бюджетів;
- бюджетні рахунки для операцій клієнтів з бюджетними коштами;
- бюджетні рахунки для проведення операцій з обслуговування внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави;
- рахунки для зарахування коштів єдиного соціального внеску;
- рахунки фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- рахунки інших клієнтів за операціями, що не належать до операцій з виконання бюджетів, однак, відповідно до вимог законодавства, їх обслуговують органи казначейської служби.

Зазначені рахунки відкривають на балансі Державної казначейської служби України згідно з планом рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, який використовується з 1 січня 2020 року. Новий план рахунків було розроблено і запроваджено в рамках реалізації реформи бухгалтерського обліку в державному секторі та на виконання плану заходів Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності в державному секторі на 2007–2015 роки.

Обслуговування Державної казначейської служби України в СЕП НБУ відбувається на підставі укладених договорів про:

- умови функціонування Єдиного казначейського рахунку Державної казначейської служби України в Національному банку;
- розрахунково-інформаційне обслуговування в СЕП НБУ та надання послуг системою електронної пошти Національного банку;
- використання засобів захисту інформації Національного банку.

Водночас НБУ вносить відомості про Державну казначейську службу, як учасника СЕП, до електронного технологічного довідника банків України та інших установ і до довідника учасників СЕП. Важливою умовою роботи в СЕП є підключення до системи електронної пошти Національного банку (nbumail).

Усю платіжну та технологічну інформацію, якою обмінюються Державна казначейська служба України з СЕП через АРМ-СЕП, обробляє АС "Є-Казна".

У СЕП НБУ існують два режими взаємодії з учасником СЕП – онлайнний та офлайнний (файловий). Онлайнний режим передбачає встановлення онлайнного з'єднання АС "Є-Казна" та АРМ-СЕП, який, у свою чергу, встановлює онлайнне з'єднання з відповідним сервером застосувань центру оброблення СЕП (ЦО СЕП).

Офлайнний (файловий) режим взаємодії з СЕП НБУ передбачає, що центральний апарат казначейської служби за допомогою АС "Є-Казна" формує і приймає файли з платіжною та технологічною інформацією, якими обмінюється з СЕП НБУ за допомогою АРМ-СЕП. Реакція СЕП НБУ на ініціалізований переказ або технологічну дію відбувається протягом певного проміжку часу та оформляється у вигляді файлу-квитанції. Файли, які були передані з АС "Є-Казна" та оброблені АРМ-СЕП, надходять до ЦО СЕП, а файли, сформовані ЦО СЕП, надсилають до АРМ-СЕП для оброблення та передачі в АС "Є-Казна" засобами електронної пошти НБУ.

До середини 2018 року рахунки для зарахування податків та зборів відкривалися на балансі головних (обласних) управлінь казначейської служби, які щоденно формували оперативні звіти про акумулювання доходів у розрізі бюджетів та передавали центральному апарату Казначейства. Однак, для підвищення ефективності процесу управління державними фінансами, виникла потреба в одержанні інформації про фактичні надходження податків та зборів до державного і місцевих бюджетів у режимі реального часу впродовж операційного дня. З цією метою в другій половині 2018 року запроваджено централізовану модель виконання доходної частини бюджетів, відповідно до якої всі рахунки для зарахування бюджетних надходжень відкриваються на балансі центрального апарату Державної казначейської служби України у розрізі кодів класифікації доходів бюджету та бюджетів.

А вже у 2019 році Державною казначейською службою забезпечено перехід на централізовану модель здійснення видатків розпорядників та одержувачів коштів місцевих бюджетів, яка передбачала відкриття всіх доходних та видаткових рахунків держави на централізованому МФО Казначейства та їхнє адміністрування на єдиному технологічному майданчику. Структуру внутрішньої платіжної системи Казначейства та інформаційні потоки до та після запровадження централізованої моделі обслуговування доходів та видатків бюджетів зображено на рис. 4.3 та 4.4.

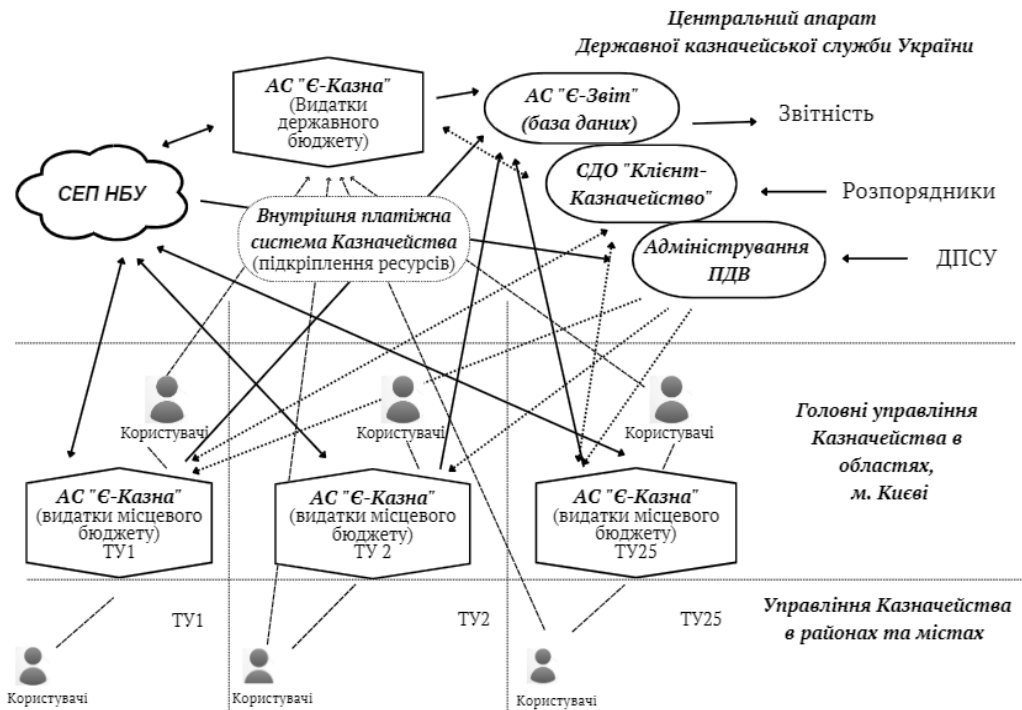

Рис. 4.3. Структура внутрішньої платіжної системи Казначейства та інформаційні потоки до запровадження централізованої моделі обслуговування бюджетів¹

Завдяки переходу Державної казначейської служби на централізовану технологічну модель обслуговування доходів та видатків бюджетів вдалося забезпечити можливість прийняття управлінських рішень у режимі реального часу на основі оперативної звітності, запровадити єдину систему ведення обліку, зменшити витрати на підтримку територіальних майданчиків обробки інформації, оптимізувати бізнес-процеси обліку та проходження платежів, посилити захист інформації та скоротити кількість платіжних операцій у внутрішній платіжній системі Казначейства. Нова модель обслуговування грошових потоків дозволила оптимізувати взаємодію внутрішньої платіжної системи Казначейства

¹ Публічний звіт голови Казначейства Тетяни Слюз про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2018 рік. URL : <https://www.treasury.gov.ua/storage/app/sites/1/202018.pdf>

та СЕП НБУ. В результаті реформи вдалося зменшити кількість учасників СЕП в Казначействі з 27 до 2 на рівні апарату Державної казначейської служби. Зокрема, обмін платежами зі СЕП відбувається через АС „Є-Казна-Доходи” (МФО 899998) – та АС „Є-Казна-Видатки” (МФО 820172).

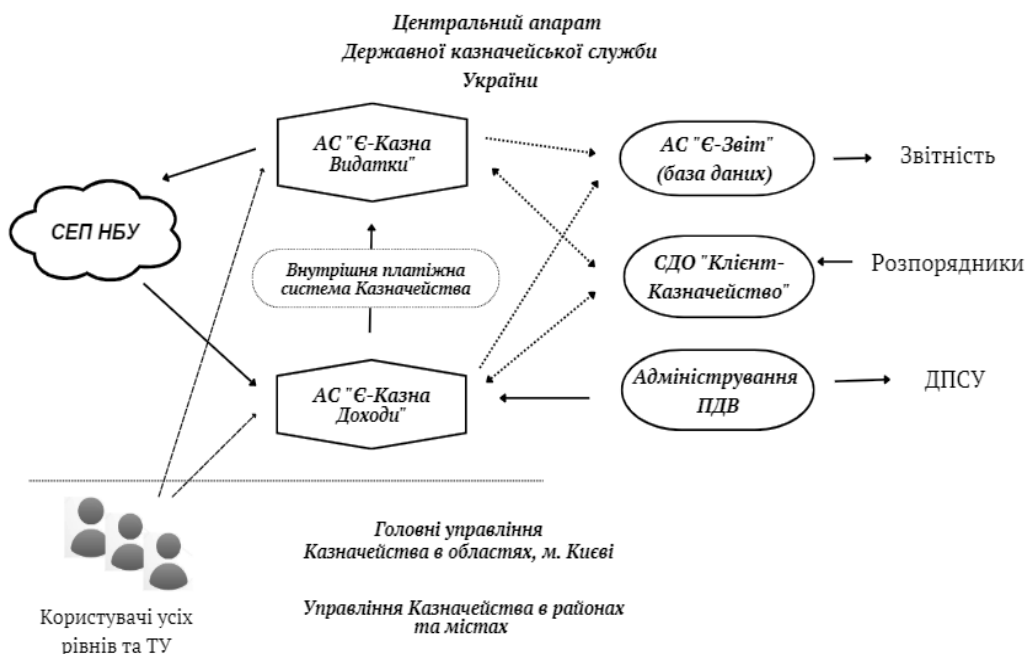

Рис. 4.4. Структура внутрішньої платіжної системи Казначейства та інформаційні потоки після запровадження централізованої моделі обслуговування бюджетів¹

АС "Є-Казна" – це комплексна автоматизована система для виконання державного та місцевих бюджетів у внутрішній платіжній системі казначейства, яка забезпечує обмін платежами з банківською системою через СЕП НБУ. АС "Є-Казна" складається з програмно-технічних модулів, які забезпечують виконання конкретних функціональних задач, зокрема:

¹ Публічний звіт голови Казначейства Тетяни Слюз про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2018 рік. URL : <https://www.treasury.gov.ua/storage/app/sites/1/202018.pdf>

- модуль “Головна книга” – відкриття рахунків та проведення налаштувань;
- АС “Є-Казна Доходи” – система виконання бюджетів за доходами;
- АС “Є- Казна Видатки” – система виконання бюджетів за видатками;
- АС “Єдина мережа” – база даних для обслуговування мережі розпорядників і одержувачів бюджетних коштів;
- АС “Є-Звітність” та АС “Є-Звіт” – система подання звітності розпорядниками бюджетних коштів, її обробки та зберігання;
- АС “Є-Сервіс” – система для забезпечення передачі інформації Міністерству фінансів з накладанням електронного цифрового підпису;
- ПТК “Клієнт Казначейства – Казначейство” – система дистанційного обслуговування клієнтів Казначейства;
- сервіси інформаційної взаємодії зі зовнішніми системами.

Разом із запровадженням централізованої моделі обслуговування доходів та видатків відбулася централізація документообігу, яка дозволила створити єдине інформаційне середовище, інтегроване зі системою електронної взаємодії органів виконавчої влади, а також скоротити час погодження документів та можливість відстежувати їхній рух на кожному етапі виконання бюджетів. Задля автоматизації низки функцій та підвищення прозорості бюджетного процесу впродовж останніх років розширюється інформаційна взаємодія між Державною казначейською службою та Національним банком, Міністерством фінансів, органами виконавчої влади й іншими установами (рис. 4.5).

Розширення інформаційної взаємодії Казначейства дозволило:

- забезпечити інтеграцію з електронною системою закупівель PROZORRO;
- налагодити передачу даних до єдиного вебпорталу використання публічних коштів E-data;
- запровадити обмін інформацією з Інформаційно-аналітичною системою управління плануванням та виконанням місцевих бюджетів „LOGICA”;
- перевести в електронний формат процес повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджетів;
- посилити інтеграцію з обліковими системами Державної податкової служби України щодо запровадження єдиного рахунку для сплати податків і зборів, єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування.

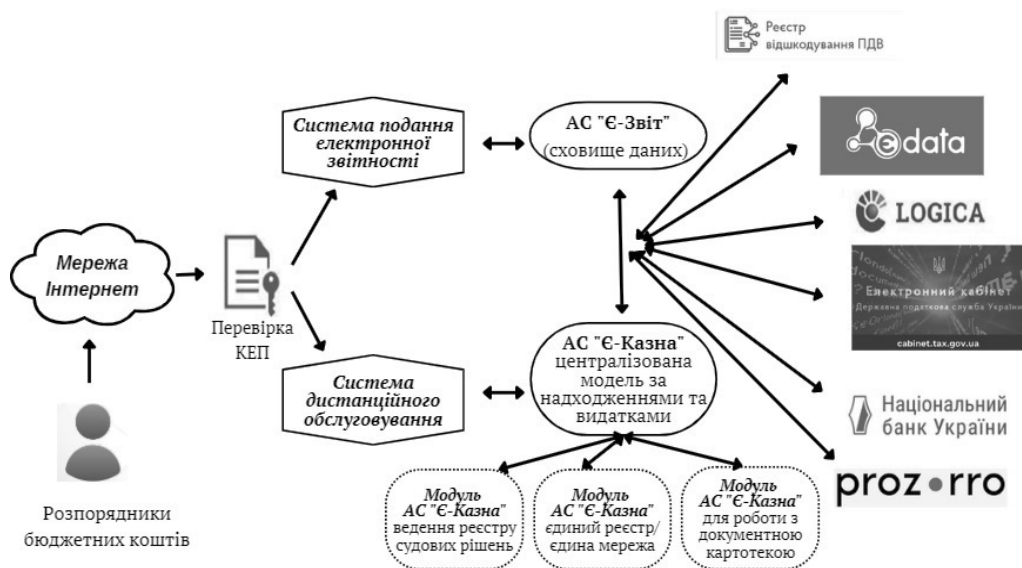

Рис. 4.5. Цифрова модель інформаційних потоків та систем Державної казначейської служби України¹

Створення надійної та ефективної внутрішньої платіжної системи Державної казначейської служби України, яка не тільки дозволяє швидко зарахувати платежі до бюджетів та своєчасно профінансувати видатки, але й надає змогу якісно управляти наявними фінансовими ресурсами, а також обмежує можливості зловживань з бюджетними коштами, є важливим елементом системи забезпечення фінансової безпеки держави.

4.3. Економічний зміст та призначення Єдиного казначейського рахунку

Державна казначейська служба України (ДКСУ), як орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, акумулює надходження доходів і проводить платежі за видатками державного та місцевих бюдже-

¹ Публічний звіт голови Казначейства Тетяни Слюз про підсумки діяльності Державної казначейської служби України за 2020 рік. URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/dkaznas-zvit2-2020.pdf>

тів через систему рахунків, відкритих в органах Казначейства, шляхом безготівкового перерахування коштів. З цією метою в Національному банку України відкрито Єдиний казначейський рахунок для ДКСУ, як учасника системи електронних платежів. Водночас консолідація коштів державного та місцевих бюджетів на цьому рахунку надає можливості для ефективного управління фінансовими ресурсами держави.

Єдиний казначейський рахунок (ЄКР) – це рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку для обліку коштів та проведення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України (СЕРП НБУ), на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, кошти інших клієнтів, які відповідно до законодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні (включаючи кошти, зараховані на єдиний рахунок платника податків).

Запровадження ЄКР дало можливість зосередити на одному рахунку великі обсяги фінансових ресурсів, оперативно отримувати інформацію про стан та рух бюджетних коштів, а також управляти ліквідністю бюджетної системи. Види фінансових ресурсів, які зараховуються на ЄКР, наведено на рис. 4.6.

Функціонування Єдиного казначейського рахунку – основного рахунку держави для проведення фінансових операцій та ефективного управління коштами державного та місцевих бюджетів – забезпечує:

- казначейське обслуговування бюджетних коштів;
- зарахування податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень, передбачених законодавством, до державного та місцевих бюджетів;
- швидку мобілізацію коштів, які протягом дня надходять на рахунки, відкриті в органах Державної казначейської служби України, та їхнє використання для проведення бюджетних видатків та інших операцій, які не суперечать законодавству;
- отримання в режимі реального часу інформації про обсяг коштів на Єдиному казначейському рахунку;
- прискорення розрахунків за коштами, які обліковуються на Єдиному казначейському рахунку;
- оптимальні можливості для прийняття представниками законодавчої та виконавчої влади оперативних рішень щодо забезпечення виконання бюджетів, ефективного управління державним боргом;

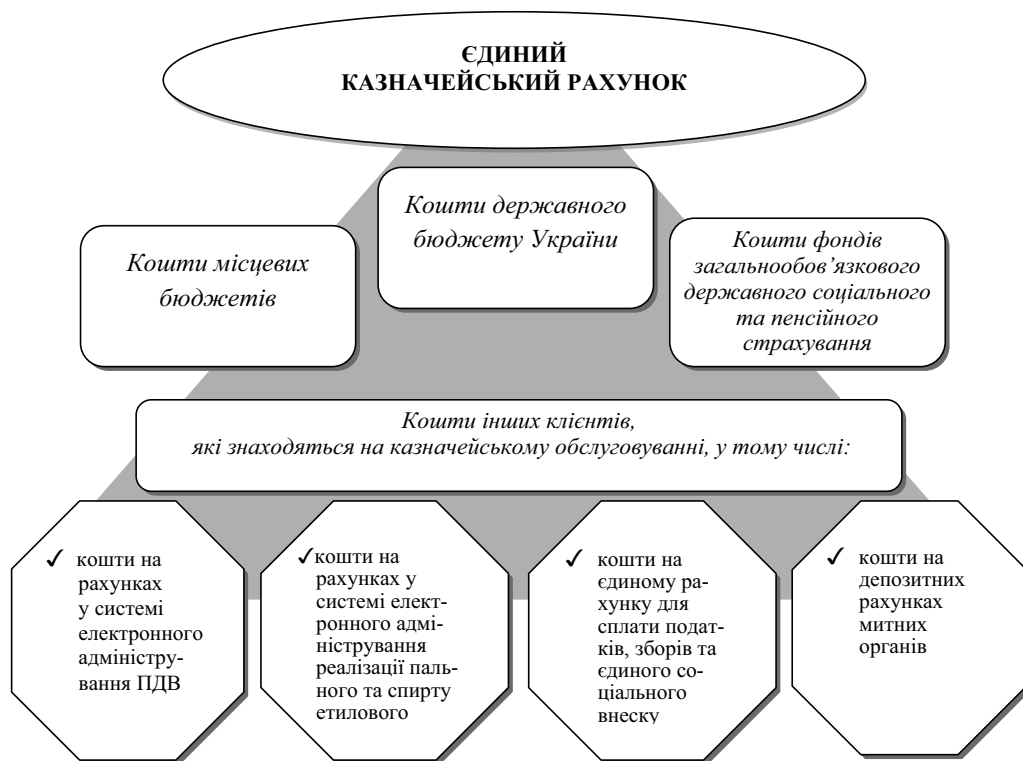

Рис. 4.6. Види фінансових ресурсів, які консолідуються на ЄКР

- розміщення на конкурсних засадах та/або шляхом проведення аукціонів тимчасово вільних коштів Єдиного казначейського рахунку на депозитах або шляхом придбання державних цінних паперів з подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду;
- залучення на поворотній основі коштів Єдиного казначейського рахунку для покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України та для надання середньострокових позик місцевим бюджетам.

З метою відображення у режимі реального часу інформації про стан ЄКР, відкритого в Національному банку України, на балансі ДКСУ відкрито відповідний рахунок 2451 "Єдиний казначейський рахунок". Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі, затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 2013 року № 1203. Усі операції зі зарахування податків, зборів та інших платежів

до бюджетів відображаються за дебетом цього рахунку і відповідно за кредитом – операції з виконання бюджетів, видаткові операції клієнтів, а також операції зі списання коштів у безспірному порядку згідно зі законодавством. У зв'язку з переходом з 1 січня 2020 року до централізованої моделі казначейського обслуговування за видатками та надходженнями, на балансі ДКСУ в АС "Є-Казна". відкрито тільки один субрахунок ЄКР за балансовим рахунком 2452 "Субрахунки єдиного казначейського рахунку".

Задля забезпечення доступу громадськості до інформації про використання публічних коштів розпорядниками та одержувачами коштів державного і місцевих бюджетів, суб'єктами господарювання державної і комунальної форм власності, Пенсійним фондом України та фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування з 15 вересня 2015 року запрацював офіційний державний вебпортал з відкритими даними про використання бюджетних коштів в Україні – spending.gov.ua. На цьому вебпорталі можна у режимі реального часу відслідковувати інформацію про платіжні трансакції на ЄКР (рис. 4.7).

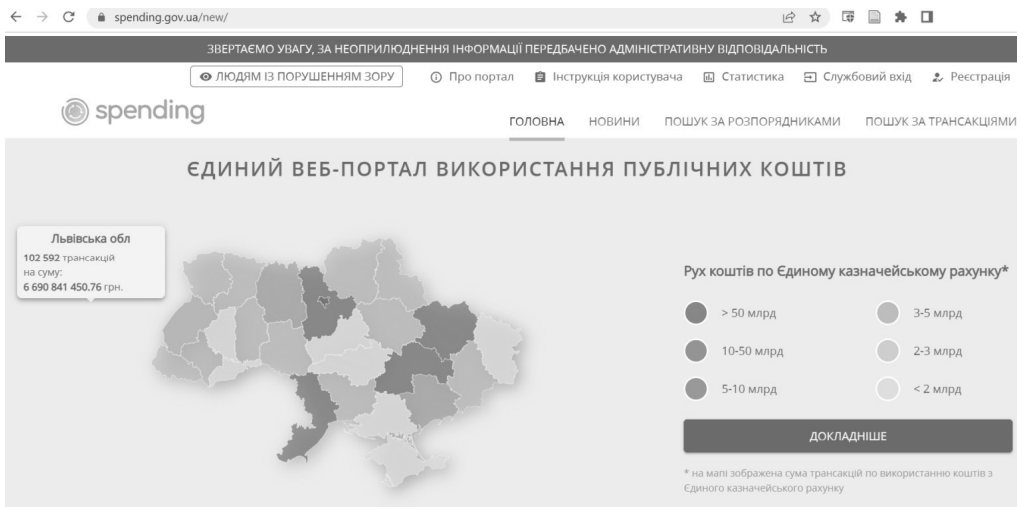

Рис. 4.7. Відображення інформації про рух коштів по ЄКР на вебпорталі spending.gov.ua

Під час здійснення розрахунків розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, а також іншими клієнтами, які обслуговуються Казначейством, може виникати невідповідність у часі між обсягами вхідних та вихідних потоків коштів на рахунках Казначейства. Як наслідок, з'являються тимчасово вільні кошти або наявна недостатність їх для здійснення платежів. Задля збалансування вхідних та вихідних потоків коштів необхідно забезпечувати управління ліквідністю ЄКР, зокрема здійснювати короткострокові запозичення та/або розміщувати тимчасово вільні бюджетні кошти. Операції, які призводять до збільшення (вхідний грошовий потік) та зменшення (вихідний грошовий потік) фінансових ресурсів ЄКР наведено в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Доходні та видаткові операції, які впливають на стан ЄКР

Операції, які збільшують баланс ЄКР (вхідний грошовий потік)	Операції, які зменшують баланс ЄКР (вихідний грошовий потік)
1	2
- зарахування податків, зборів та інших платежів до загального та спеціального фондів бюджетів;	- проведення видатків з державного та місцевих бюджетів;
- повернення кредитів до бюджетів;	- надання кредитів з бюджетів;
- надходження коштів від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на небюджетні рахунки, відкриті в Казначействі на ім'я Державної податкової служби;	- повернення помилково або надміру зарахованих платежів до загального чи спеціального фондів бюджетів, а також надміру чи помилково сплаченого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- зарахування коштів на рахунки, відкриті в системі електронного адміністрування податку на додану вартість та електронній системі реалізації пального та спирту етилового;	- відшкодування з державного бюджету платникам податку на додану вартість;
- зарахування власних надходжень бюджетних установ на рахунки, відкриті в Казначействі;	- повернення коштів, помилково або надміру зарахованих на рахунки з обліку власних надходжень бюджетних установ;
- зарахування коштів на єдиний депозитний рахунок Державної митної служби України та депозитні рахунки митних органів;	- розміщення на поточних рахунках в банках державного сектора та використання власних надходжень державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів культури;
- повернення розміщених на вкладних (депозитних) рахунках у банках державного сектора тимчасово вільних коштів ЄКР, місцевих бюджетів, вищих та професійно-технічних навчальних закладів;	- розміщення на вкладних (депозитних) рахунках у банках державного сектора тимчасово вільних коштів ЄКР, місцевих бюджетів, вищих та професійно-технічних навчальних закладів;

Закінчення табл. 4.1

1	2
- зарахування коштів від продажу іноземної валюти, цінних паперів, а також від реалізації державного майна;	- купівля іноземної валюти та придбання цінних паперів;
- зарахування коштів за державними або місцевими запозиченнями;	- погашення державного та місцевого боргу, а також здійснення платежів, пов'язаних з управлінням державним та місцевим боргом (сплата відсотків, комісій, штрафів тощо);
- надходження коштів на небюджетні рахунки, відкриті в Казначействі розпорядникам бюджетних коштів та іншим клієнтам.	- проведення платежів з рахунків клієнтів, відкритих в Казначействі.

У процесі казначейського обслуговування бюджетних коштів через нерівномірність надходження доходів та проведення видатків бюджетів виникає дефіцит бюджетних коштів для проведення платежів або їхній надлишок на ЄКР. Для збалансування вхідних та вихідних потоків коштів на ЄКР необхідно проводити управління ліквідністю шляхом здійснення короткострокових запозичень для покриття тимчасових касових розривів або розміщувати тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках у банках чи проводити активні операції з державним боргом.

Тимчасовий касовий розрив загального фонду державного бюджету – недостатня спроможність проведення ДКСУ у межах відповідного періоду платежів відповідно до взятих бюджетних зобов'язань за загальним фондом державного бюджету розпорядників та одержувачів бюджетних коштів у межах фактичних та очікуваних надходжень загального фонду державного бюджету на відповідний період.

Тимчасовий касовий розрив місцевого бюджету – недостатня спроможність місцевого бюджету на конкретну дату погасити за рахунок наявних та очікуваних грошових активів загального фонду (в тому числі залишків бюджетних коштів), крім субвенцій, трансфертів іншим бюджетам та коштів резервного фонду, бюджетні фінансові зобов'язання за захищеними видатками.

Тимчасово вільні бюджетні кошти – це кошти державного бюджету, спеціального фонду місцевого бюджету або отримані за надання платних послуг кошти навчального закладу, які обліковуються на рахунках у казначействі і розміщення яких на депозитних рахунках у банках не призведе до втрати платоспроможності (спроможності своєчасно і в повному обсязі здійснювати платежі за всіма зобов'язаннями) держав-

ного бюджету, місцевого бюджету чи навчального закладу впродовж періоду, на який заплановане розміщення таких коштів на вкладних банківських рахунках.

Консолідація бюджетних коштів на ЄКР дає можливість оперативно одержувати інформацію про рух таких коштів на рахунках Казначейства. Однак цього недостатньо для ефективного управління ліквідністю ЄКР. Важливо на основі такої інформації точно спрогнозувати рух коштів на ЄКР на найближчі три та шість місяців. Відсутність якісних прогнозів руху бюджетних коштів призводить до необхідності утримувати більші залишки коштів на рахунках Казначейства, ніж потрібно для проведення платежів. Або навпаки – ДКСУ не зможе оперативно відреагувати та залучити кошти для покриття тимчасових касових розривів. Динаміку залишків коштів на ЄКР та на валютних рахунках ДКСУ наведено на рис. 4.8.

Рис. 4.8. Динаміка залишків ЄКР станом на початок місяця у 2019–2022 роках¹

У разі наявності тимчасово вільних коштів на ЄКР ДКСУ може спрямовувати їх на покриття тимчасових касових розривів загального фонду державного бюджету та місцевих бюджетів, надавати позики Пенсійному фонду України, а також іншим фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування для збалансування їхніх бюджетів.

¹ У зв'язку з оголошенням воєнного стану в Україні Державна казначейська служба призупинила оприлюднення інформації про залишки коштів на Єдиному казначейському рахунку.

Обсяги тимчасових касових розривів місцевих бюджетів, пов'язаних із забезпеченням захищених видатків загального фонду, тимчасових касових розривів загального фонду державного бюджету покриваються Казначейством України в межах поточного бюджетного періоду, а тимчасові касові розриви Пенсійного фонду України, пов'язані з виплатою пенсій, – у межах фактичного дефіциту коштів на цю мету за рахунок коштів ЄКР на договірних умовах без нарахування відсотків за користування цими коштами з обов'язковим поверненням їх до кінця поточного бюджетного періоду.

Значний вплив на ліквідність ЄКР має нерівномірність використання бюджетних коштів упродовж року. Через особливості бюджетного законодавства щодо проведення видатків спостерігається низька активність розпорядників бюджетних коштів у першому півріччі та суттєве зростання видатків в останні місяці року. Нерівномірність використання бюджетних асигнувань призводить до необхідності накопичення значних обсягів тимчасово вільних коштів протягом серпня–листопада для проведення великої кількості платежів наприкінці бюджетного періоду. Відсутність ефективного механізму оперативного залучення коштів на внутрішньому ринку капіталів та непостійність доступу ДКСУ до світових ринків капіталів не дає змоги забезпечити оперативне покриття дефіциту коштів на ЄКР для забезпечення видатків державного та місцевих бюджетів у разі його виникнення. Циклічність процесів накопичення коштів на ЄКР та їхнє використання впливають на ліквідність банківської системи та провокують інфляцію в кінці року.

Задля удосконалення системи управління ліквідністю ЄКР важливо розробити та запровадити методику прогнозування руху коштів на ЄКР та валютних рахунках Казначейства, покращити координацію та автоматизувати обмін даними між Казначейством, Міністерством фінансів та Національним банком, забезпечити збір короткострокових прогнозів видатків від розпорядників бюджетних коштів, запровадити процедуру планування розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів строків та обсягів здійснення витрат (складання графіка платежів), яка включатиме механізм раннього інформування ними про очікувані разові платежі за незахищеними видатками на суму понад 100 млн грн, розробити механізм збалансування вхідних та вихідних потоків ЄКР, а також удосконалити інструменти управління тимчасово вільними коштами ЄКР.

4.4. Роль банків у процесі виконання державного та місцевих бюджетів

В Україні в ході виконання державного та місцевих бюджетів застосовують казначейське обслуговування бюджетних коштів, реалізацію якого забезпечує Державна казначейська служба України на основі ведення Єдиного казначейського рахунку, відкритого в Національному банку.

Водночас виконання бюджетів різних рівнів в Україні неможливе без участі Національного банку та комерційних банків, а саме:

- перерахування грошових коштів, сплачених платниками до бюджетів, відбувається через систему електронних платежів Національного банку України на рахунки, відкриті в Казначействі;
- доходи загального та спеціального фондів державного бюджету в іноземній валюті зараховують на валютні рахунки, відкриті на ім'я Державної казначейської служби України в уповноважених банках;
- для проведення розрахунків в іноземній валюті розпорядники бюджетних коштів відкривають валютні рахунки в банках;
- установи України, які працюють за кордоном, для забезпечення розрахунково-касового обслуговування відкривають рахунки в банках тих країн, де вони знаходяться;
- у процесі виконання бюджетів за видатками для виплати розпорядникам бюджетних коштів готівки органи Державної казначейської служби України відкривають рахунки в комерційних банках;
- для підвищення ефективності управління бюджетними коштами тимчасово вільні кошти Єдиного казначейського рахунку, кошти місцевих бюджетів та кошти валютних рахунків державного бюджету розміщують на депозитних рахунках у банках;
- вищі та професійно-технічні навчальні заклади можуть відкривати депозитні рахунки в банківських установах державного сектора економіки та розміщувати тимчасово вільні бюджетні кошти, отримані за надання платних послуг;
- для покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевих бюджетів, за рішенням місцевих рад їхні виконавчі органи можуть залучати у фінансових установах позики;
- кошти місцевих бюджетів у частині бюджету розвитку та власні надходження бюджетних установ за рішенням відповідної місцевої ради, яке приймається разом зі затвердженням місцевого бю-

джету, можуть спрямовуватися на обслуговування до державних банків;

- державні та комунальні заклади фахової передвищої та вищої освіти, наукові установи, заклади культури можуть розміщувати на поточних рахунках у банках державного сектору власні надходження, отримані як плата за послуги, благодійні внески та гранти.

Зарахування податків, зборів та інших платежів, які є доходами державного або місцевих бюджетів, відбувається на бюджетні рахунки, відкриті на балансі центрального апарату Державної казначейської служби України (Казначейства) на ім'я відповідного органу Казначейства в розрізі територій або місцевих бюджетів та кодів класифікації доходів бюджету. Податки та збори сплачують у безготівковій або готівковій формі через банки або підприємства поштового зв'язку. Розрахункові документи про сплату податків, зборів та інших платежів до бюджетів платники оформляють згідно з вимогами нормативно-правових актів НБУ. Перерахування на бюджетні рахунки коштів, сплачених платниками до бюджетів, відбувається через СЕП НБУ.

Доходи загального та спеціального фондів державного бюджету в іноземній валюті зараховуються на валютні рахунки, відкриті на ім'я Державної казначейської служби України в уповноважених банках.

Щодня, на підставі виписок із цих валютних рахунків, отриманих від уповноважених банків, Державна казначейська служба України відображає в бухгалтерському обліку виконання державного бюджету гривневий еквівалент надходжень іноземної валюти за попередній операційний день, який розраховують за офіційним курсом гривні до іноземних валют на дату зарахування коштів на валютний рахунок Державної казначейської служби України.

Розпорядники бюджетних коштів за деякими напрямками витрат (купівля чи продаж устаткування, товарів, сировини, робіт, послуг; фінансування інвестицій; відшкодування витрат працівників на закордонні відрядження тощо) можуть проводити розрахунки в іноземній валюті. Для цього бюджетні установи відкривають рахунки в установах банків за відповідними балансовими рахунками згідно з вимогами нормативних актів Національного банку України та подають довідку банку про відкриття валютного рахунку до відповідного органу казначейської служби.

У разі проведення розрахунків за зобов'язаннями, пов'язаними з міжнародною діяльністю (у тому числі сплати внесків до міжнародних організацій і конвенційних органів), розпорядники бюджетних коштів узгоджують з Державною казначейською службою України питання про

можливість перерахування наявних на валютних рахунках Казначейства коштів в іноземній валюті чи необхідність її закупівлі.

Якщо на валютному рахунку Державної казначейської служби є необхідна розпоряднику бюджетних коштів сума іноземної валюти та на його рахунку в Казначействі є залишки відкритих асигнувань, розпорядник бюджетних коштів ініціює проведення видатків в іноземній валюті. Для цього передають до Державної казначейської служби документи, які підтверджують необхідність проведення таких видатків, реєстри бюджетних зобов'язань і бюджетних фінансових зобов'язань. При цьому одночасно відбувається перерахування гривневого еквівалента іноземної валюти з реєстраційного рахунку розпорядника бюджетних коштів на відповідний рахунок державного бюджету. Далі Державна казначейська служба проводить перерахування коштів в іноземній валюті з її рахунку на рахунок бюджетної установи.

У разі недостатності коштів на валютному рахунку казначейської служби для фінансування бюджетних установ, розташованих за межами України, та на виконання зобов'язань України перед міжнародними організаціями і конвенційними органами Державна казначейська служба України купує відповідну суму іноземної валюти за офіційним курсом гривні, встановленим Національним банком України до іноземної валюти на дату проведення операції, з віднесенням витрат на закупівлю до видатків за відповідними бюджетними програмами.

Для виплати готівки розпорядникам бюджетних коштів Державна казначейська служба України може залучати до касового виконання бюджетів комерційні банки. Для цього в установах банків на ім'я органів казначейської служби відкривають поточні рахунки за балансовими рахунками групи 257 "Кошти державного та місцевого бюджетів для виплат" Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України. Рахунки групи 257 є рахунками, на які зараховують кошти до виплати без перерахувань.

Комерційні банки, які залучають до касового обслуговування бюджетів з метою виплати готівки, обирають за конкурсом. Банк, який бере участь у конкурсі, має відповідати таким кваліфікаційним вимогам:

- 1) мати ліцензію НБУ на надання послуг з видачі готівки;
- 2) бути учасником Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та не мати заборгованості перед ним;
- 3) мати сплачений статутний та регулятивний капітал станом на останню звітну дату у сумі не менше 200 млн грн;
- 4) у банку має бути не менше однієї установи в регіоні, де він забезпечуватиме оплату готівкою чеків органів Державної казначейської служби;

- 5) мати досвід обслуговування комплексних програм, проєктів та контрактів для замовників з багаторівневою організацією типу міністерства, відомства, галузі;
- 6) не має мати заборгованості зі сплати податків та зборів;
- 7) банк повинен забезпечити роботу програмно-технічного комплексу “Клієнт Банку – Банк” у режимі реального часу та гарантувати безризикову схему виплат, яка передбачає на кінець операційного дня банку нульовий залишок на рахунках 257-ї групи.

Для виплати заробітної плати, стипендії, допомоги, видатків на службові відрядження та інших коштів, які не можуть бути проведені безготівковою оплатою, розпорядники та одержувачі бюджетних коштів можуть отримати необхідну суму готівки, звернувшись до органів казначейської служби. Необхідну суму коштів відповідні органи Казначейства перераховують з реєстраційних (спеціальних реєстраційних) рахунків розпорядників і одержувачів бюджетних коштів на поточні рахунки органів казначейської служби в установах банків. З цих рахунків уповноважені особи бюджетних установ можуть отримати необхідну суму готівки.

Оплату вартості банківських послуг з видачі готівки проводять бюджетні організації за рахунок відповідних бюджетних асигнувань. Законодавчо обмежено максимальну вартість таких послуг, вона не може бути більшою за 0,5 % суми одержаної готівки.

Для проведення операцій із застосуванням банківських платіжних карток бюджетні установи можуть на умовах договору відкривати карткові рахунки, у яких зазначають довірених осіб установи. Довірена особа має можливість використовувати банківську платіжну картку як для отримання готівки, так і для проведення безготівкових розрахунків, пов'язаних з господарською діяльністю установи, у тому числі на представницькі потреби та витрати на відрядження. На такий картковий рахунок кошти зараховують, переказуючи їх з відповідних рахунків бюджетної установи.

Міністр фінансів України за погодженням з Національним банком України має право в межах поточного бюджетного періоду розміщувати тимчасово вільні кошти Єдиного казначейського рахунку та кошти валютних рахунків державного бюджету на депозитах або купувати державні цінні папери з подальшим поверненням таких коштів до кінця поточного бюджетного періоду.

Таке рішення ухвалюють за результатами аналізу графіків платежів за державним боргом, ситуації, що склалася на ринку державних цінних паперів, інформації Державної казначейської служби про прогнозну динаміку руху коштів Єдиного казначейського рахунку, оперативної

інформації про стан виконання державного бюджету, а також з урахуванням ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку, та зобов'язань України, визначених у Меморандумі про економічну та фінансову політику.

Тимчасово вільні бюджетні кошти можуть бути розміщені на депозитних рахунках Національного банку та банків, статутний капітал яких перевищує 10 млрд грн та до яких не вживали протягом останнього року заходів впливу згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку, за умови дотримання такими банками економічних нормативів капіталу та ліквідності, обов'язкового резервування коштів на кореспондентському рахунку в Національному банку та своєчасного виконання зобов'язань перед клієнтами.

Такі бюджетні кошти можуть бути розміщені на депозитних рахунках банків, у яких держава володіє не менш 75 % статутного капіталу та статутний капітал яких перевищує 10 млрд грн та до власників істотної участі яких чи пов'язаних осіб впродовж останніх 12 місяців Україною, іноземними державами – членами Організації економічного співробітництва та розвитку чи Європейського Союзу не застосовувалися санкції.

Банк, у якому буде розміщено на депозиті кошти єдиного казначейського рахунку, обирають за конкурсом, інформацію (обсяг коштів для розміщення, умови розміщення, місце та дату прийняття пропозицій банків) про який Міністерство фінансів України оприлюднює на власному офіційному вебсайті не пізніше ніж за п'ять робочих днів до його проведення.

З банком-переможцем конкурсу Державна казначейська служба укладає договір банківського депозиту про розміщення бюджетних коштів, дія якого має закінчуватися не пізніше 25 грудня року, в якому його укладено. Такий банк зобов'язаний утримувати облігації внутрішніх державних позик в обсязі, який за балансовою вартістю становитиме не менше 120 % розміщених бюджетних коштів, протягом усього часу їхнього розміщення на депозитних рахунках, а також продати такі облігації для забезпечення виконання зобов'язань за договором. Кошти за користування депозитом (відсотки) належать до доходів загального фонду державного бюджету.

У разі придбання облігацій внутрішньої державної позики за тимчасово вільні кошти Єдиного казначейського рахунку Національний банк України:

- погоджує складений Міністерством фінансів план-графік придбання облігацій внутрішньої державної позики;

- відкриває для Державної казначейської служби рахунок у цінних паперах для зарахування облігацій;
- за розпорядженням Державної казначейської служби одержує або переказує облігації;
- виконує функції депозитарію державних цінних паперів;
- надає Міністерству фінансів та Державній казначейській службі інформацію про результати проведених операцій з облігаціями.

За рішенням місцевої ради тимчасово вільні кошти спеціального фонду відповідного місцевого бюджету також можуть бути розміщені на депозитах у банках, в яких держава володіє не менше 75 % статутного капіталу. Для цього місцевий фінансовий орган формує заявкупропозицію, в якій визначає умови вкладу й обсяг коштів для розміщення, та надсилає її до банків. Конкурсна комісія фінансового органу, до складу якої можуть входити по одному представнику відповідного органу Казначейства та структурного підрозділу Національного банку, визначає переможця – банк, який за інших рівних умов запропонував найвищу відсоткову ставку. З цим банком місцевий фінансовий орган укладає договір банківського вкладу. Тимчасово вільні кошти можуть розміщуватися на депозитних рахунках у банках лише у межах поточного бюджетного періоду та повинні бути повернені на рахунки місцевого бюджету не пізніше ніж за 10 днів до його закінчення. Разом з тим такий депозит або його частину банку доведеться повернути за першою вимогою фінансового органу. Заборонене також безспірне списання коштів з такого депозитного рахунку.

Вільні бюджетні кошти, отримані за надання платних послуг, державні й комунальні вищі та професійно-технічні навчальні заклади також можуть розміщувати на депозитах у банках державного сектору економіки задля отримання додаткових надходжень.

У разі виникнення тимчасових касових розривів загального фонду та бюджету розвитку місцевих бюджетів за рішенням місцевих рад їхні фінансові органи можуть брати позики на термін до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду. Таку позику можна залучати тільки за погодженням із Міністерством фінансів для бюджетів АР Крим, обласних, міських міст Києва та Севастополя та з обласними фінансовими органами для решти місцевих бюджетів. Позику на покриття тимчасового касового розриву місцевого бюджету залучають у національній грошовій одиниці, а її вартість не може перевищувати облікової ставки НБУ більше, ніж у 2,5 раза.

У рамках реформи бюджетної децентралізації у 2015 році місцевим бюджетам та розпорядникам коштів місцевих бюджетів задля підвищення фінансової автономії надано можливість обирати казначейське або банківське обслуговування коштів бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ. Право забезпечувати розрахунково-касове обслуговування коштів місцевих бюджетів отримали банки державного сектору, тобто ті, в яких держава є власником понад 75 % статутного капіталу. Банк забезпечує обслуговування бюджетних коштів на підставі договору з місцевим фінансовим органом або розпорядником бюджетних коштів. Однак укласти такий договір можна лише за умови прийняття відповідного рішення місцевою радою при затвердженні місцевого бюджету до 25 грудня року, що передує переходу на банківську форму обслуговування. Змінити рішення впродовж бюджетного періоду неможливо.

Водночас у разі розміщення коштів місцевого бюджету на депозитах та/або обслуговування коштів місцевого бюджету в частині бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ в установах банків обсяги тимчасових касових розривів за загальним фондом такого місцевого бюджету не покриваються за рахунок коштів Єдиного казначейського рахунку.

Відповідно до бюджетного законодавства, розрахунково-касове обслуговування власних надходжень державних і комунальних закладів фахової передвищої та вищої освіти, наукових установ та закладів культури можуть проводити територіальні органи Казначейства України або банки державного сектора. Для цього такі установи до 25 грудня року, який передує плановому, приймають щодо кожної бюджетної програми і кожного виду надходжень рішення про розміщення на наступний бюджетний період власних надходжень у державних банках та погоджують його з головним розпорядником бюджетних коштів. Заклади освіти чи культури подають до державних банків заявку-пропозицію, відповідь на яку банк має надати впродовж п'яти днів. Договір укладають з банком, який запропонував найнижчу ставку комісійної винагороди за обслуговування поточного рахунку.

Отже, незважаючи на перехід в Україні до казначейського обслуговування бюджетних коштів, банківська система відіграє вагомий роль у процесі виконання бюджетів як обслуговуючий рух бюджетних коштів, так і створюючи механізми для ефективного управління фінансовими ресурсами держави.

Питання для самоконтролю

1. Які існують системи касового обслуговування бюджетів?
2. Яку систему касового обслуговування бюджетних коштів застосовують в Україні та як відбувалось її формування?
3. Як змінилася роль Національного банку України в процесі переходу від банківської до казначейської системи касового обслуговування бюджетів в Україні?
4. Що таке Єдиний казначейський рахунок і яке його основне призначення?
5. Що розуміють під внутрішньою платіжною системою Казначейства?
6. Охарактеризуйте особливості роботи Державної казначейської служби України в системі електронних платежів Національного банку України.
7. Чи беруть участь сьогодні комерційні банки в процесі виконання державного та місцевих бюджетів України? Охарактеризуйте їхню роль у цьому процесі.
8. Як відбувається обслуговування бюджетних коштів у іноземній валюті?
9. Як та які комерційні банки залучають для виплати готівки розпорядникам бюджетних коштів?
10. На яких умовах розміщують на депозитах у комерційних банках тимчасово вільні кошти Єдиного казначейського рахунку та місцевих бюджетів?

Тестові завдання

1. У світовій практиці виділяють такі системи касового обслуговування бюджетів:
 - 1) європейську та американську;
 - 2) банківську, фінансову та інвестиційну;
 - 3) банківську, змішану та казначейську;
 - 4) банківську та бюджетну.
2. Відповідно до Закону України “Про Національний банк України”, кошти державного та місцевих бюджетів зберігають:
 - 1) на рахунку Державної казначейської служби тільки в Національному банку України;
 - 2) на рахунках Державної казначейської служби в Національному банку України та уповноважених банківських установах;

- 3) на рахунках Міністерства фінансів України та органів місцевого самоврядування тільки в Національному банку України;
 - 4) на рахунках бюджетних організацій в установах уповноважених банків.
3. Єдиний казначейський рахунок – це:
- 1) рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку для обліку коштів та проведення розрахунків у системі електронних платежів;
 - 2) рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку для обліку та консолідації коштів бюджетних коштів в іноземній валюті;
 - 3) рахунок, відкритий Міністерству фінансів України в Національному банку для консолідації коштів державного та місцевих бюджетів та їхнього обліку;
 - 4) рахунок, відкритий у державному банку для консолідації коштів державного та місцевих бюджетів та їхнього обліку.
4. Бюджетні кошти можна розміщувати на депозитних рахунках у банках, де держава володіє часткою у статутному капіталі:
- 1) не менше 50 %
 - 2) не менше 75 %;
 - 3) не менше 100 %;
 - 4) таких обмежень немає.
5. Серед органів Державної казначейської служби України учасниками системи електронних платежів Національного банку України є:
- 1) тільки центральний апарат;
 - 2) центральний апарат Казначейства та головні управління;
 - 3) тільки головні управління Казначейства;
 - 4) усі органи Казначейства мають змогу працювати в СЕП.
6. Платіжну та технологічну інформацію, якою обмінюються Державна казначейська служба України з СЕП НБУ обробляє:
- 1) АС “Клієнт – Банк”;
 - 2) АС “Єдина мережа”;
 - 3) АС “Є-Сервіс”;
 - 4) АС “Є-Казна”.
7. Платежі до державного бюджету в іноземній валюті зараховують на:
- 1) бюджетні рахунки, відкриті в органах Державної казначейської служби;
 - 2) валютні рахунки казначейської служби, відкриті в Національному банку та уповноважених банках;

- 3) валютні рахунки казначейської служби, відкриті тільки в ПАТ “Укресімбанк”;
 - 4) платежі до державного бюджету в іноземній валюті взагалі не зараховують.
8. Статутний капітал комерційного банку, який може проводити виплату готівки розпорядникам бюджетних коштів, повинен становити не менше:
- 1) 20 млн грн;
 - 2) 100 млн грн;
 - 3) 200 млн грн;
 - 4) 300 млн грн.
9. Тимчасово вільні бюджетні кошти можуть бути розміщені на депозитних рахунках у комерційному банку, статутний капітал якого перевищує:
- 1) 5 млрд грн;
 - 2) 10 млрд грн;
 - 3) 20 млрд грн;
 - 4) 50 млрд грн.
10. Вартість позики, яку органи місцевого самоврядування можуть брати в комерційних банках для покриття тимчасових касових розривів, не може перевищувати:
- 1) 10 % річних;
 - 2) розмір облікової ставки НБУ;
 - 3) у 2,5 раза облікову ставку НБУ;
 - 4) 120 % облікової ставки НБУ.

ЧАСТИНА II

БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ У РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розділ 5

Основи організації діяльності банків в Україні

- 5.1. *Функції і типи банків.*
- 5.2. *Порядок створення, реєстрації та ліцензування банків в Україні.*
- 5.3. *Організаційна та функціональна структура комерційного банку.*
- 5.4. *Реорганізація, тимчасова адміністрація і ліквідація банку.*

5.1. Функції і типи банків

Банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги¹.

Базовими операціями комерційних банків є залучення коштів, розміщення їх від свого імені на власний ризик, ведення рахунків². Окрім базових комерційні банки можуть виконувати, залежно від потреб клієнтів, різноманітні інші фінансові операції, яких налічується понад 200. Водночас комерційним банкам заборонено здійснювати ризиковану діяльність, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (крім торгівлі валютними цінностями), а також діяльність у всіх видах страхування (за винятком виконання функції страхового посередника).

Комерційні банки є особливою категорією підприємств, що отримали назву фінансові посередники. Вони залучають капітали, заощадження населення й інші незадіяні грошові кошти, що вивільняються під час господарської діяльності, й надають їх у користування іншим економічним агентам, які відчують потребу в додатковому капіталі. Фінансові посередники, отже, виконують важливу функцію перерозподілу капіталу між сферами діяльності та конкретними їхніми учасниками.

У процесі діяльності комерційних банків створюються нові вимоги і зобов'язання, що стають товаром на грошовому ринку. Наприклад, приймаючи внески клієнтів, банківська установа створює власне зобов'язання – депозит, а видаючи позику, – нову вимогу до позичальника. Створення нових зобов'язань і обмін їх на зобов'язання інших контрагентів визначають суть фінансового посередництва.

Банківська діяльність здійснюється на підставі певних принципів. Першим і базовим принципом є робота в межах реально наявних ресурсів; це означає, що комерційний банк повинен не тільки забезпечувати кількісну відповідність між своїми ресурсами і кредитними вкладеннями, а й керувати трансформаційними процесами пасивно-активних операцій. Жорстку залежність активів банку від характеру його пасивів потрібно враховувати в разі визначення економічних нормативів діяльності банків і регулювання їхніх операцій.

Принцип роботи в межах реально залучених ресурсів, як фундамент комерційної діяльності, підвищує зацікавленість банку в нарощуванні

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

² Там само.

депозитів. Так розвивається справжня конкуренція за пасиви та стимулюється пошук із боку банків найефективніших сфер вкладання своїх ресурсів, тобто в найрентабельніші й найдинамічніші галузі.

Другим важливим принципом діяльності комерційних банків є повна економічна самостійність, що передбачає й економічну відповідальність банку за результати своєї діяльності, а не лише свободу розпорядження власними ресурсами банку і вільний вибір клієнтів та вкладників. За своїми зобов'язаннями комерційний банк відповідає не тільки в межах прибутку, а також власним капіталом і майном.

Згідно з третім принципом, банк діє відповідно до ринкових критеріїв прибутковості, ризику та ліквідності.

Четвертий принцип роботи комерційного банку полягає в тому, що його діяльність можна регулювати тільки непрямими економічними методами (наприклад, запровадженням економічних нормативів). Держава визначає "правила гри" для комерційних банків, однак не може давати їм наказів щодо здійснення певної діяльності.

Ринкові умови створюють можливості для діяльності різноманітних видів банків. Їх можна класифікувати за багатьма критеріями (рис. 5.1).

Банківська система України має два рівні: перший, на якому перебуває НБУ, – центральний банк країни, і другий, що представлений комерційними банками. Поділ за цим критерієм виник на підставі делегування функції емісії одному банкові, а надалі й функції нагляду та регулювання за іншими банками. Наголосимо, що головною метою діяльності комерційних банків є отримання прибутку, тоді як центральний банк цієї мети не має, тому не є конкурентом банків. З огляду на це, кількість операцій, які здійснює центральний банк, суттєво менша, а суто банківські функції він виконує не щодо населення та юридичних осіб, як комерційні банки, а щодо уряду, власне банків, своїх працівників та, за певних умов, державних підприємств.

Національний банк також виділяє за критеріями розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності, а загалом – впливу на стабільність банківської системи – системно важливі банки¹. Виділення таких банків в окрему категорію пов'язане з необхідністю більш ретельно стежити за їхньою діяльністю через суттєво більший ризик втрат для системи у випадку банкрутства та уникнення маніпуляцій за принципом "занадто великий, щоб збанкрутувати", коли банк може

¹ Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків : Постанова Правління Національного банку України від 25.12.2014. URL : за № 863 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14#Text>

Рис. 5.1. Типологія банків¹

брати на себе значні ризики, усвідомлюючи, що буде підтриманий регулятором у випадку кризи через свою вагу в секторі, що знижує рівень ринкової дисципліни та обмежує конкуренцію. НБУ на додаток до посиленого нагляду за системно важливими банками встановлює для них підвищені вимоги до низки економічних нормативів діяльності.

За видами операцій банки поділяють на *універсальні* та *спеціалізовані*, у яких або понад 50 % пасивів сформовано з одного джерела, або понад

¹ Доопрацьовано на основі: Крупка М.І., Андрущак Є.М., Пайтра Н.Г. Банківські операції : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 312 с.

50 % активів розміщено в одному напрямі. Згідно з Постановою НБУ “Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні” від 28 серпня 2001 року № 368, є два види спеціалізованих банків:

- *ощадні банки* залучають кошти на депозити від населення. На початкових етапах розвитку банківської системи монополістом на українському ринку був Ощадбанк, що успадкував від Радянського Союзу широку мережу філій і досі посідає чільне місце в банківській системі, перебуває під контролем держави, що гарантує повернення залучених ним коштів вкладникам. На сучасному етапі ближчим до суті ощадного банку варто визнати Приватбанк, хоча жоден з них НБУ до категорії спеціалізованих не віднесений;
- *банки довірчого управління* реалізують операції за договорами представництва інтересів клієнта щодо розпорядження його майном для отримання прибутку. Дуже часто така спеціалізація пов’язується з управлінням фондами фінансування будівництва, що використовуються будівельними компаніями для залучення ресурсів від потенційних власників житла на умовах попереднього інвестування. Спеціалізованих банків довірчого управління у банківській системі не зареєстровано.

Прибутки банків, що спеціалізуються на окремих операціях, можуть бути досить великі, як і ризики, оскільки вони концентруються на одному сегменті, тому для них застосовуються підвищені вимоги щодо низки економічних нормативів діяльності. Водночас останніми десятиліттями простежується виразна тенденція до універсалізації банківських операцій. Посилення конкуренції між кредитними інститутами і виникнення принципово нових можливостей за умов розвитку могутнього фінансового ринку спонукали багато банків до пошуку способів підвищення прибутковості своїх операцій. Одним із таких способів є розширення кола здійснюваних банками операцій.

Критерій територіального розміщення банку характеризує поступове розширення регіону обслуговування та посилення конкурентних позицій. Наприклад, *місцеві (муніципальні) банки* надають банківські послуги та здійснюють обслуговування в межах однієї общини або одного підприємства. Ризик діяльності таких банків значний, оскільки вони цілком залежні від успіху одного клієнта. Проте такі банки суттєво уважніше реагують на потреби клієнта, зазвичай пропонують додатково бухгалтерські та консалтингові послуги управління.

Міжрегіональні та регіональні банки працюють у межах одного або кількох регіонів. Управління такими банками потребує диверсифікації по-

слуг та орієнтації на специфіку території обслуговування. Менеджмент повинен чітко визначити подальші перспективи діяльності (розширення до національних масштабів чи концентрацію у вибраних регіонах) і відповідно сформулювати стратегію з акцентом на посилення конкурентних позицій, маркетингу та просування своїх продуктів чи на найкращому задоволенні попиту вже наявних клієнтів.

Банки *національного масштабу* орієнтуються на універсальність і створення іміджу надійності та стабільності. Такі банки здійснюють обслуговування великих підприємств та фінансово-промислових груп, мають широку мережу філій, що робить їх зручними для населення, вони витрачають значні ресурси для просування своїх послуг через засоби масової інформації. Менеджмент банків національного масштабу є складнішим через значну кількість елементів управління, необхідність урахування особливостей у всіх регіонах, постійну потребу в новаціях та підтримці репутації.

Лише потужні банки національного масштабу можуть виходити на *міжнаціональний рівень*, оскільки він передбачає суттєво вищі вимоги до учасників, значну конкуренцію та наявність великої ресурсної бази. Вихід на транснаціональний ринок відбувається в межах глобалізаційних процесів та покликаний забезпечити отримання додаткового прибутку на менш розвинених або з меншою конкуренцією ринках чи підтримання своїх клієнтів на нових територіях діяльності. Зрозуміло, що вимоги до таких банків суттєво вищі, рівень менеджменту професійніший, а обсяги ресурсів більші, ніж активи банківської системи України.

За формою власності банки поділяються на *приватні, державні та зі змішаною формою власності*. Ресурси приватних банків сформовані з коштів фізичних та юридичних осіб, таких банків більшість. Державними банками володіє держава через Кабінет Міністрів або інші уповноважені органи. В Україні державними банками є Ощадбанк, Укресімбанк та Приватбанк. За кордоном державні банки є рідкістю, оскільки вважається, що держава не може бути ефективним власником, проте таку діяльність можна виправдати в пріоритетних сферах або за кризових умов, коли державний капітал рятує неплатоспроможну структуру (після стабілізації їх зазвичай продають). До змішаної форми власності належать Укргазбанк, частка держави в якому становить 94,94 %, а інші акції перебувають у приватній власності; банки Індустріалбанк та Полтава-банк, з державною часткою 7,79 та 0,0001 %, відповідно.

За організаційно-правовою формою власності банки в Україні можуть створюватися як акціонерні товариства та кооперативні банки (серед діючих сьогодні – лише акціонерні товариства).

Акціонерне товариство формується через публічне або приватне розміщення акцій, його річна фінансова звітність підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, а також оприлюдненню (разом із аудиторським висновком). Залежно від виду товариства акціонери можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів і товариства (публічне) або іншим акціонерам (приватне). Публічне акціонерне товариство зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі, у цьому разі укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі.

Вищим органом управління товариства є загальні збори учасників банку. Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є правління банку. Банк зобов'язаний створити наглядову раду, що здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу, захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку. Члени ради та правління банку несуть відповідальність за діяльність банку у межах своєї компетенції.

Членів наглядової ради товариства вибирають кумулятивним голосуванням акціонерів у кількості не менше п'яти осіб з щонайменше третиною незалежних директорів кількістю від трьох осіб. Окрім питань, для вирішення яких законом передбачена кваліфікована більшість (три чверті голосів від загальної кількості акціонерів товариства, які мають право голосу), рішення загальних зборів товариства ухвалюються простою більшістю голосів присутніх на зборах акціонерів. Банк створює комплексну, адекватну та ефективну систему внутрішнього контролю, що включає систему управління ризиками та внутрішній аудит, згідно з вимогами, установленими Національним банком України.

Кооперативні банки створюють за принципом територіальності й поділяють на місцеві та центральний кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їхню чисельність до мінімально необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. Органами управління кооперативних банків є загальні збори учасників (пайовиків), спостережна рада банку та правління банку. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожен учасник кооперативного банку незалежно від розміру участі в капіталі банку має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно до розміру їхнього паю.

Динамічний ринок фінансових послуг сприяє появі нових видів банків залежно від специфіки діяльності чи пропонованих послуг, зокрема, потрібно звернути увагу на необанки, що працюють віртуально та обслуговують своїх клієнтів за допомогою програмних застосунків. Зважаючи на активний розвиток криптовалютних розрахунків, варто очікувати створення банківських установ, що будуть обслуговувати ексклюзивно цей сегмент. У будь-якому разі, діяльність банківських установ та нагляд за ними буде посилено уніфіковуватися до стандартів ЄС в силу отримання Україною статусу кандидата на членство.

5.2. Порядок створення, реєстрації та ліцензування банків в Україні

Реєстрація та ліцензування банків – найважливіші функції банківського нагляду, оскільки за їхньою допомогою центральний банк контролює входження та перебування економічних агентів у банківській системі держави. Зважаючи на “ефект доміно”, що характерний для банківських систем, наявність у них фінансово стабільних, соціально відповідальних і висококонкурентних учасників сприятиме розвитку системи загалом та позитивно впливатиме на економічні процеси в країні.

У більшості країн світу реєстрація банків регулюється спеціальним законодавством, у цьому разі до уваги беруться достатність капіталу, компетенція керівного складу та його вплив на конкуренцію, можливості щодо отримання прибутку. Нерідко розмір капіталу новоствореної структури визначають пропорційно кількості населення в регіоні створення, а для банків загальнонаціонального рівня – на рівні, суттєво вищому через підвищений ризик функціонування. Для певних видів діяльності банки додатково отримують ліцензію. Процедури реєстрації та ліцензування практично всюди є платними.

В Україні порядок створення, реєстрації та ліцензування банків визначено Законом “Про банки і банківську діяльність” від 07 грудня 2000 року № 2121, Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” від 15 травня 2003 року № 775-15, Постановою “Про затвердження Положення про ліцензування банків” від 22 грудня 2018 року № 149 та Постановою “Про затвердження Положення про порядок подання відомостей про структуру власності банку”, що затверджені Постановою Правління НБУ від 21 травня 2015 року № 328.

Створення банку починається з бізнес-ідеї його засновників (юридичних чи фізичних осіб, резидентів та нерезидентів, держави в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів). У цьому разі засновникам та власникам істотної участі в банку (ті акціонери, які володіють 10 % й більше статутного капіталу) необхідно мати бездоганну ділову репутацію і задовільний фінансовий стан. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, у яких банк має істотну участь, інститути спільного інвестування (окрім тих, що є корпоративним інвестиційним фондом, 75 % якого володіє одна особа або група асоційованих осіб), громадські об'єднання, політичні партії, релігійні та благодійні організації.

Згідно з Законом України “Про банки і банківську діяльність”, ділова репутація – це відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам Закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи.

Ознакою відсутності бездоганної ділової репутації є наявність судимості, не погашеної і не знятої; застосування санкцій до особи (на даний час і протягом трьох років після їхнього скасування); включення до переліку осіб, пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності; громадянство країни-агресора щодо України; неналежне виконання зобов'язань фінансового характеру щодо будь-якого банку або іншої юридичної чи фізичної особи (протягом останніх трьох років); перебування кандидата на посаді в органах управління банку протягом одного року до запровадження тимчасової адміністрації, ліквідації банку (застосовується протягом п'яти років з дня настання події); звільнення на вимогу НБУ чи іншого державного органу; звільнення за статтями Кодексу законів про працю України (протягом останніх п'яти років); тривалість терміну дії позбавлення прав обіймати певні посади або займатися певною діяльністю згідно з вироком суду; неналежне виконання обов'язків платника податків та зборів (протягом трьох років з моменту усунення); подання недостовірної інформації; набрання законної сили рішенням суду щодо особи за порушення вимог антикорупційного законодавства, законодавства з питань фінансового моніторингу, законодавства про фінансові послуги (застосовується протягом трьох років із дня набрання законної сили відповідним рішенням суду) тощо.

Про незадовільний фінансовий стан свідчить відсутність достатньої кількості власних коштів в учасника для виконання ним зобов'язань

щодо формування статутного капіталу банку на індивідуальній та на консолідованій основі (якщо учасником банку є материнське підприємство); наявність збитків за результатами останнього звітного періоду (року); наявність прострочених зобов'язань перед банками та щодо сплати податків та зборів; наявність порушень економічних нормативів, передбачених законодавством України, на дату звернення; відсутність інформації про обґрунтування походження коштів тощо.

Наступним етапом створення банку є визначення його назви. Банк має повну і скорочену офіційні назви українською та іноземними мовами. Назва банку повинна містити слово "банк", а також вказівку на організаційно-правову форму банку (банки в Україні можна реєструвати лише як кооперативні та акціонерні товариства).

Слово "банк" та похідні від нього дозволено використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані Національним банком України як банк і мають банківську ліцензію. Виняток становлять міжнародні організації, що діють на території України відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та законодавства України.

Не дозволено використовувати для найменування банку назву, яка повторює назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у назві банку слів "Україна", "державний", "центральний", "національний" та похідних від них можливе лише за згодою Національного банку України.

Відокремлений підрозділ банку використовує назву лише того банку, структурним елементом якого він є. До назви відокремленого підрозділу банку може додаватися назва його місцезнаходження.

Третім етапом створення банку є державна реєстрація. Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту.

Статут банку обов'язково повинен містити інформацію про:

- 1) назву банку (повну та скорочену);
- 2) його місцезнаходження;
- 3) організаційно-правову форму;
- 4) види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- 5) розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їхню номінальну вартість, кількість акцій;
- 6) структуру управління банком, органи управління, їхню компетенцію та порядок прийняття рішень;
- 7) порядок реорганізації та ліквідації банку;

- 8) порядок внесення змін до статуту банку;
- 9) розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- 10) порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- 11) положення про аудиторську перевірку банку;
- 12) положення про внутрішній аудит банку.

Особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту подає Національному банку України разом із заявою про його погодження такі документи:

- 1) статут банку;
- 2) копії документів, необхідних для ідентифікації засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;
- 3) документи, що містять інформацію про відповідність ділової репутації засновника та його фінансового стану; наявність достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, джерела походження таких коштів;
- 4) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі;
- 5) відомості про асоційованих осіб засновника – фізичної особи;
- 6) відомості про юридичних осіб, у яких засновник – фізична особа є керівником та/або контролером;
- 7) відомості про пов'язаних із банком осіб;
- 8) рішення засновника або протокол із рішеннями зборів засновників про заснування банку, розміщення його акцій, обрання органів управління та контролю;
- 9) засвідчені копії платіжних документів про сплату внесків до його статутного капіталу, що підтверджують формування статутного капіталу новоствореного банку в повному обсязі;
- 10) таблицю формування статутного капіталу новоствореного банку;
- 11) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;
- 12) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України.

Національний банк України ухвалює рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів.

Зміни до статуту банку підлягають державній реєстрації. Банк подає документи для проведення державної реєстрації змін до власного статуту після їхнього погодження Національним банком України. До-

кументи на зміни до статуту банку, пов'язані зі збільшенням статутного капіталу, подаються виключно після повної сплати учасниками внесків до статутного капіталу.

Національний банк України ухвалює рішення про погодження змін до статуту банку або про відмову в їхньому погодженні не пізніше місячного строку з дня подання повного пакета документів та вносить відповідний запис до Державного реєстру банків після проведення державної реєстрації змін до установчих документів. Національний банк України одночасно з розглядом питання про погодження статуту розглядає питання про погодження або заборону набуття істотної участі в юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність.

Національний банк України має право відмовити юридичній особі у погодженні статуту, якщо вона не відповідає встановленим вимогам, не подала всіх необхідних документів чи вони містять неправдиву інформацію.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків. Новостворений банк протягом семи днів після внесення державним реєстратором запису до Єдиного державного реєстру про державну реєстрацію новоствореного банку як юридичної особи письмово повідомляє про це Національний банк.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати Національному банку з заявою такі документи для отримання банківської ліцензії:

- 1) засвідчені копії зареєстрованого Комісією з цінних паперів звіту про результати розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій новоствореного банку;
- 2) стратегію та бізнес-план новоствореного банку та витяг із рішення установчих зборів або єдиного засновника новоствореного банку про їхнє затвердження або засвідчену копію такого рішення;
- 3) інформацію про наявність необхідного матеріально-технічного забезпечення та приміщень, що відповідають вимогам НБУ;
- 4) оформлену організаційну структуру банку та засвідчені копії внутрішніх положень новоствореного банку з питань корпоративного управління та системи внутрішнього контролю; надання банківських та інших фінансових послуг з положеннями, що визначають загальні вимоги щодо порядку надання таких послуг; політики управління активами та пасивами, кредитної, інвестиційної, облікової політики новоствореного банку – положення, що визначають

- зазначені політики; запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;
- 5) документи щодо обрання (призначення) керівників і керівника підрозділу внутрішнього аудиту, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера новоствореного банку та документи для їхнього погодження на посади;
 - 6) інформацію про колективну придатність правління/ради банку за формою, визначеною розпорядчим актом Національного банку та розміщеною на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку.

Національний банк України ухвалює рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом трьох місяців з дня отримання повного пакета документів. НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, якщо вона не відповідає встановленим вимогам, не подала всіх необхідних документів чи вони містять неправдиву інформацію. Національний банк України зобов'язаний звернутися до суду з позовом про припинення реєстрації юридичної особи в разі неподання юридичною особою протягом року з дня державної реєстрації документів для отримання ліцензії.

Національний банк вносить відомості про новостворений банк до Державного реєстру банків протягом трьох робочих днів після прийняття рішення про надання новоствореному банку банківської ліцензії.

Банк може створювати на території України відокремлені підрозділи, які здійснюють банківську діяльність від імені банку (філії, відділення тощо), та відокремлені підрозділи, які виконують функції представництва та захисту інтересів банку та не здійснюють банківської діяльності (представництва), а також надавати банківські послуги за допомогою інших каналів обслуговування (банкомати, платіжні термінали, пункти самообслуговування, мобільні пристрої тощо), які не є відокремленими підрозділами банку.

Керівник відокремленого підрозділу повинен мати бездоганну ділову репутацію та сукупність знань, професійного та управлінського досвіду в обсязі, необхідному для належного виконання покладених на нього обов'язків.

Національний банк України включає відомості про відокремлені підрозділи банку до Державного реєстру банків на підставі письмового повідомлення центрального офісу не пізніше ніж за 10 днів до початку діяльності такого підрозділу.

Банк зобов'язаний повідомити НБУ про прийняття рішення про закриття відокремленого підрозділу в десятиденний строк після

прийняття такого рішення, а про фактичне припинення його діяльності – у триденний термін. Банк повідомляє клієнтів відокремленого підрозділу, який здійснює банківську діяльність, про його закриття не пізніше ніж за 10 днів до дати закриття такого відокремленого підрозділу.

Банк має право створити дочірній банк (уключаючи шляхом придбання акцій/частки в статутному капіталі іноземного банку та/або юридичної особи, яка прямо та/або опосередковано володіє участю в іноземному банку), філію чи представництво на території іншої країни за умови отримання дозволу Національного банку на таке створення.

Для відкриття дочірніх банків, філій або представництв українських банків на території інших держав пред'являються такі самі вимоги, як і для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестицій за кордон у зв'язку зі створенням філії чи представництва банку на території іншої держави. Для створення дочірнього банку, філії чи представництва українського банку за кордоном цей банк подає до Національного банку України бізнес-план та економічне обґрунтування доцільності створення такої структури.

Банк у місячний термін має повідомити Національний банк України про відкриття дочірнього банку, філії чи представництва на території іншої держави з наданням копій відповідних документів про їхню реєстрацію.

Національний банк України має право вимагати від українського банку зменшення участі в капіталі дочірнього банку, закриття дочірнього банку, філії банку, створених на території інших держав, у разі неотримання ним інформації, необхідної для здійснення нагляду на консолідованих засадах, або якщо нагляд за дочірніми банками або філією українського банку, створеними на території інших держав, який здійснюється органом нагляду іншої держави, є неефективним, зокрема, не відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету.

Банк має забезпечити розміщення на веб-сайті банку в мережі Інтернет інформації про власників істотної участі в банку та схематичного зображення структури власності банку. Інформація, яку банк розміщує на своїй офіційній Інтернет-сторінці, повинна бути доступна безоплатно для всіх зацікавлених осіб.

Іноземні банки мають право відкривати філії та представництва на території України за таких умов:

- 1) до держави, у якій зареєстровано іноземний банк, немає суттєвих застережень з боку відповідних міжнародних органів щодо

- виконання нею міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму;
- 2) банківський нагляд у державі, у якій зареєстровано іноземний банк, відповідає Основним принципам ефективного банківського нагляду Базельського комітету з банківського нагляду;
 - 3) між Національним банком України та органом банківського нагляду держави, у якій зареєстровано іноземний банк, укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду, гармонізацію їхніх принципів та умов;
 - 4) мінімальний розмір приписного капіталу філії на момент її акредитації є не менше 120 млн грн;
 - 5) наявність письмового зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникли у зв'язку з діяльністю його філії на території України.

Акредитація філії іноземного банку відбувається шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видачі банківської ліцензії. Для акредитації філії іноземного банку подаються:

- 1) клопотання іноземного банку про відкриття філії із зазначенням її місцезнаходження на території України;
- 2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку в державі його походження;
- 3) рішення уповноваженого органу іноземного банку про відкриття філії;
- 4) положення про філію, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;
- 5) відомості, що доводять відповідність керівника і головного бухгалтера, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера, керівника підрозділу внутрішнього аудиту філії іноземного банку вимогам щодо професійної придатності та ділової репутації, встановленим Національним банком України;
- 6) копія статуту іноземного банку;
- 7) підтверджена незалежним аудитором фінансова звітність іноземного банку за три останні роки;
- 8) письмовий дозвіл на відкриття філії іноземного банку в Україні, виданий державним або іншим уповноваженим контролюючим органом держави, в якій зареєстровано іноземний банк, або письмове запевнення іноземного банку про відсутність у законодавстві відповідної держави вимог щодо отримання такого дозволу;

- 9) повідомлення уповноваженого наглядового органу іноземної держави про здійснення нагляду за діяльністю іноземного банку;
- 10) письмове зобов'язання іноземного банку про безумовне виконання ним зобов'язань, які виникають у зв'язку з діяльністю його філії на території України;
- 11) документи, що підтверджують внесення коштів у розмірі приписного капіталу філії;
- 12) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію філії іноземного банку, що встановлюється Національним банком України;
- 13) копії внутрішніх положень (їхній перелік), що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;
- 14) відомості, що дають змогу зробити висновок про наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень відповідно до вимог, встановлених Національним банком України;
- 15) бізнес-план на три роки;
- 16) документи, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію іноземного банку;
- 17) відомості, визначені Національним банком України, щодо власників істотної участі в іноземному банку.

Національний банк України приймає рішення про акредитацію або відмову в акредитації філії іноземного банку протягом трьох місяців з моменту подання всіх необхідних документів. Відмова надається у письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Філія іноземного банку провадить діяльність відповідно до вимог, встановлених законами України для банків.

Для акредитації представництва іноземного банку подають такі документи:

- 1) клопотання іноземного банку про акредитацію представництва за підписом уповноваженої особи;
- 2) документ, що підтверджує державну реєстрацію іноземного банку;
- 3) положення про представництво, затверджене уповноваженим органом іноземного банку;
- 4) довіреність керівнику представництва від іноземного банку на здійснення представницьких функцій;

- 5) копія платіжного документа про внесення плати за акредитацію представництва, що встановлюється Національним банком України.

Рішення про акредитацію або відмову в акредитації представництва іноземного банку Національний банк України приймає протягом одного місяця з моменту подання всіх необхідних документів. Відмова надається у письмовій формі із зазначенням відповідних підстав.

Офіційні документи, які подаються Національному банку України, повинні бути легалізовані в установленому порядку, якщо інше не передбачене міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та супроводжуватися нотаріально засвідченим перекладом українською мовою.

5.3. Організаційна та функціональна структура комерційного банку

Організаційна структура комерційного банку має два головні елементи: органи управління та функціональні підрозділи і служби банку.

Перший елемент є законодавчо регламентований Законом України "Про банки і банківську діяльність", де визначено таку структуру органів управління банку:

- найвищий орган управління – загальні збори учасників (засновників). У їхній компетенції:
 - ухвалення рішень щодо основних напрямів діяльності банку і затвердження звітів про їхнє виконання;
 - внесення змін та доповнень до статуту банку;
 - зміни розміру статутного капіталу банку;
 - призначення та звільнення голів і членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
 - затвердження річних результатів діяльності банку та звітів і висновків ревізійної комісії і зовнішнього аудитора;
 - розподіл прибутку;
 - припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу;
- представницький орган банку – рада банку, чи спостережна рада, яка обирається з акціонерів та виконує такі функції:
 - затвердження та контроль за реалізацією стратегії банку, бізнес-плану, планів відновлення діяльності банку, фінансування банку в кризових ситуаціях, забезпечення безперервної діяльності банку;

- забезпечення організації ефективного корпоративного управління;
- затвердження та контроль за виконанням бюджету банку;
- забезпечення функціонування та контроль за ефективністю комплексної та адекватної системи внутрішнього контролю банку, у тому числі системи управління ризиками, внутрішнього аудиту;
- затвердження та контроль за дотриманням кодексу поведінки (етики), політики запобігання, виявлення та управління конфліктами інтересів у банку;
- визначення джерел капіталізації та іншого фінансування банку;
- визначення кредитної політики банку;
- затвердження організаційної структури банку, а також структури підрозділів з управління ризиками, контролю за дотриманням норм (комплаєнс), внутрішнього аудиту;
- призначення та припинення повноважень голови та членів правління банку, призначення та звільнення головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера, керівника підрозділу внутрішнього аудиту та розробка положень про їхню діяльність;
- здійснення щорічної оцінки ефективності діяльності банку;
- визначення аудиторської фірми для проведення зовнішнього аудиту;
- розгляд висновку зовнішнього аудиту банку та підготовка рекомендацій загальним зборам учасників банку для прийняття рішення щодо висновку зовнішнього аудиту;
- контроль за усуненням виявлених перевірками недоліків тощо;
- виконавчий орган – правління, чи рада директорів, що реалізує стратегію, визначену радою банку, управляючи поточною діяльністю банку, формуючи фонди, необхідні для статутної діяльності банку, повністю відповідаючи за ефективність роботи згідно з принципами та порядком, передбаченим статутом банку, рішеннями загальних зборів учасників і спостережної ради банку.

Законодавством не визначено кількісний склад правління, тому в кожному банку це питання вирішується на загальних зборах акціонерів. Як свідчить практика комерційних банків України, правління банку обирається у кількості 10–15 осіб, голова правління обирається терміном на десять років, інші члени правління – на п'ять років. Зазвичай правління вирішує всі питання діяльності банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і спостережної ради банку;

- орган внутрішнього контролю – банк створює комплексну, адекватну та ефективну систему внутрішнього контролю, що включає сис-

тему управління ризиками та внутрішній аудит. Система внутрішнього контролю банку має забезпечувати:

- досягнення банком довгострокових цілей, зокрема прибутковості його діяльності;
- здійснення банківської діяльності з урахуванням ризиків;
- відповідність діяльності банку законодавству України та внутрішньобанківським документам;
- достовірність фінансової, управлінської, статистичної звітності банку;
- чіткий розподіл обов'язків, функцій та повноважень між радою банку та правлінням банку, а також між підрозділами банку.

Внутрішній контроль банку здійснюється його підрозділами на трьох рівнях:

- бізнес-підрозділи та підрозділи підтримки діяльності банку – перший рівень;
- підрозділ з управління ризиками та підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс) – другий рівень;
- підрозділ внутрішнього аудиту – третій рівень.

Система управління ризиками банку має забезпечувати виявлення, вимірювання, моніторинг, контроль, звітність та пом'якшення всіх суттєвих ризиків у діяльності банку з урахуванням розміру банку, складності, обсягів, видів, характеру здійснюваних банком операцій, організаційної структури та профілю ризику банку, особливостей діяльності банку як системно важливого (за наявності такого статусу) та/або діяльності банківської групи, до складу якої входить банк.

Банк зобов'язаний, згідно з вимогами Національного банку України, розробляти та подавати до Національного банку України плани забезпечення безперервної діяльності банку, фінансування банку в кризових ситуаціях, відновлення діяльності банку.

Банк утворює постійно діючі підрозділ з управління ризиками, внутрішнього аудиту та підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс) і забезпечує незалежне, об'єктивне та ефективне виконання цими підрозділами своїх обов'язків. Кандидатури керівників цих служб погоджуються з Національним банком України.

Банк як фінансово-кредитний інститут повинен мати обов'язковий набір підрозділів, що відповідають цілям банку, його функціональному призначенню. Структурними підрозділами, що безпосередньо здійснюють банківські операції та обслуговують клієнтів, є управління банку. Зазвичай в універсальному комерційному банку діють такі типові управління:

- 1) управління прогнозування діяльності банку;
- 2) управління маркетингу та зв'язків із клієнтурою;
- 3) кредитне управління;
- 4) валютне управління;
- 5) управління депозитних операцій банку;
- 6) управління розрахунково-касового обслуговування;
- 7) управління посередницьких операцій;
- 8) управління філіями банку;
- 9) управління ризик-менеджменту;
- 10) управління аналізу і статистики.

Структура комерційного банку залежить від низки чинників:

- розміру банку і кількості його персоналу. Великий банк об'єднує значну кількість працівників (окремі великі банки мають від 3000 до 6000 співробітників), тому кількість управлінь (відділів) досить велика. В малому банку працює обмежена кількість працівників, що можуть бути об'єднані в декілька основних відділів, тому може не бути спеціальних підрозділів і, тим більше, управлінь, що характерні для великого банку;
- рівня універсалізації або спеціалізації. Якщо банк є універсальним, то він неминуче повинен створити низку спеціальних підрозділів, що надають різноманітні банківські послуги. Спеціалізований банк не виконує всього спектра операцій і, відповідно, не формує окремих підрозділів апарату управління. З іншого боку, спеціалізація банку на виконанні певного виду операцій потребує значно деталізувати діяльність тих відділів та управлінь, що відповідають його специфіці;
- економії затрат, завантаження банківського персоналу. Банк працює для отримання прибутку, тому не може набирати зайвий персонал, що збільшує загальні витрати. Банк повинен наймати таку кількість працівників, якої достатньо для виконання відповідного обсягу роботи.

Кінцевою метою формування структури банку є зручність управління всім комплексом банківської діяльності, підвищення продуктивності праці банківських працівників, розширення спектра наданих клієнтам банківських послуг, досягнення високого прибутку.

Організаційна структура банку є важливою складовою успішного досягнення цілей обраної стратегії. Від рівня організації банку, налагодження стосунків між керівництвом та підлеглими залежить успіх його діяльності. Дуже часто прогалини в організаційних структурах призводили до виникнення кризових ситуацій навіть у досить сильних банків.

Кожен з видів організаційних структур має свої переваги й недоліки, які потрібно обов'язково взяти до уваги в процесі вибору способу організації. На рис. 5.2 показано основні види організаційних структур. Охарактеризуємо їх.

Рис. 5.2. Класифікація організаційних структур

Поняття бюрократії ввів на початку ХХ ст. німецький соціолог М. Вебер як ідеальну модель побудови організації, оскільки бюрократична побудова організації передбачає налагоджену роботу всіх ланок управління, чіткий розподіл праці, сувору регламентацію діяльності кожного службовця і підбір кадрів відповідно до їхньої компетентності. Ці вимоги до організаційної структури стали класичними, різноманітні варіанти бюрократичних структур діють у більшості організацій і сьогодні.

Бюрократична модель побудови організації (її ще іноді називають ієрархічною, формальною, механістичною, традиційною) має три основні варіанти: функціональні, дивізні організаційні структури та організаційні структури банків, які діють на міжнародних ринках.

Функціональна організаційна структура передбачає поділ банківської діяльності на окремі частини, зазвичай це управління банківських операцій, маркетингу, бухгалтерського обліку і звітності та господарські управління. Залежно від обсягу завдань, які вирішують ці функціональні служби, можуть створюватися додаткові, дрібніші підрозділи.

Функціональна структура проста та легко керована, тому притаманна головно невеликим банкам, які спеціалізуються на наданні якогось виду послуг і здатні діяти досить незалежно від ринкових умов. Тобто для застосування функціональної структури необхідна, насамперед, стабільність ситуації, що на практиці трапляється зрідка, тому банки частіше використовують інші типи організаційних структур.

Функціональний тип управління банком створює необхідні умови для підтримки виправданого рівня спеціалізації підрозділів банку і підвищення якості його послуг. Водночас цей тип побудови організаційних структур не завжди дає змогу ефективно координувати дії підрозділів у разі вирішення комплексних проблем розвитку банків, оскільки виникають труднощі в налагодженні зв'язків між функціональними відділами.

Динамічні ринкові умови, зростання конкуренції, удосконалення банківських технологій і тенденції до укрупнення банківських організацій спричинили необхідність застосування дивізних структур, що передбачають поділ банку не за функціональною ознакою, а відповідно до видів пропонованої банківської продукції, груп споживачів або за регіональними ознаками. Вперше дивізні структури управління почали застосовувати наприкінці 20-х років, а найбільшого поширення вони набули в 60–70-х роках ХХ ст.

Структури, орієнтовані на надання різних видів банківських послуг, досить часто трапляються в банках, які надають клієнтам великі обсяги окремих видів послуг, і для ефективного управління доцільно керувати наданням кожного продукту окремо. Це створює додаткові переваги у разі доведення якості послуг до міжнародних стандартів, а також у розвитку нових видів банківських продуктів, оскільки можна чітко координувати весь процес від створення нової послуги і до доведення її до кінцевого споживача.

Донедавна структури, орієнтовані на різні групи споживачів, обслуговували головно корпоративних клієнтів. Проте поступово акценти

зміщуються на користь роздрібною клієнтури. Послуги роздрібним клієнтам можуть надаватися управлінням персональних банківських послуг та інвестиційного менеджменту, а послуги клієнтам оптового ринку – управліннями операцій на ринку капіталів та обслуговування корпорацій. Така структура дає змогу з максимальною ефективністю задовольняти потреби цільових споживачів.

Коли діяльність банку охоплює велику географічну територію, основою його організації може бути принцип регіональної організаційної структури, що передбачає побудову діяльності через мережу відділень, які пропонують послуги в різних регіонах. Такі банки мають більші можливості для всебічного вивчення діяльності користувачів своїх послуг, особливо таких, надання яких має певний ризик для банку. Крім того, продумане створення мережі відділень дає змогу налагодити взаємозв'язок між ними і забезпечити максимальне врахування потреб споживачів усіх регіонів, які обслуговує банк.

Виходячи на міжнародний рівень, банки повинні відповідно реорганізувати свої структури. Найпростішим типом такої реорганізації є структура з міжнародним відділенням: поряд із відділеннями всередині країни банк має відділення, розташоване за кордоном. Таке відділення має певний ступінь незалежності, його керівник підпорядковується вищому керівництву, а діяльність відділень може будуватися як за географічною ознакою, так і відповідно до виробничої спеціалізації підрозділів. Діючи на міжнародному рівні, банки прагнуть створити організаційну структуру, яка б давала змогу приділяти міжнародній діяльності не менше уваги, ніж діяльності всередині країни.

Адаптивні організаційні структури почали застосовуватися банками в періоди, коли різко зросла конкуренція з боку небанківських інститутів. За цих умов особливого значення набуло вчасне й адекватне реагування на зміну ринкових ситуацій, яка була неможливою в разі використання традиційних бюрократичних структур.

Відомі три головні види адаптивних структур:

1. Проектні структури, призначені для вирішення конкретних великомасштабних завдань, що стоять перед банком. Прикладом такого завдання може бути намір банку впровадити нову систему, що вимагає від банку окремого управління цим проектом, для того, щоб в найкоротші терміни з максимальною ефективністю і без втрат для основної діяльності банку розробити і впровадити її. Після введення в дію запланованої системи спеціально створена проектна організація, до складу якої входить група спеціалістів та керівних працівників банку, розпускається. Отже, проектні структури є тимчасовими і відносно автономні щодо керівництва реалізацією проекту.

2. Матричні структури дають змогу об'єднати переваги функціональної та дивізійної структур, надаючи їм необхідну гнучкість. Матричні структури створюються для реалізації масштабних проєктів. На наявну в банку структуру "накладається" тимчасова матрична структура, а одержана внаслідок цього "багатоповерхова" організація може досить ефективно вирішувати питання поточної діяльності банку і здійснення запланованого проєкту. На відміну від проєктних структур, матрична організація перебуває під впливом керівників структурних підрозділів банку, що створює умови для постійного й ефективного контролю. В матричній структурі паралельно з функціональними й лінійними підрозділами створюються спеціальні органи (проєктні групи) для вирішення конкретних виробничих завдань. Ці проєктні групи формуються за рахунок фахівців підрозділів, що перебувають на різних рівнях управлінської ієрархії.

3. Конгломерат – це об'єднання кількох структур, що дає змогу банку швидко реагувати на найменші зміни в ринкових умовах. Поява конгломератів у банківській сфері пов'язана з поширенням практики поглинання і придбання як форми зростання банківських організацій. Конгломерат передбачає здійснення керівництва з єдиного центру, проте банківські підрозділи зберігають певну самостійність, особливо щодо ухвалення рішень, які стосуються поточної діяльності. Банки, організовані за типом конгломератів, можуть своєчасно реагувати на невдачі або, навпаки, успішні дії окремих підрозділів у певних ринкових сегментах. Ця реакція виявляється у звичайній купівлі-продажі дрібних банків, які є частиною конгломерату. У цьому разі діяльність банківської організації загалом не порушена, оскільки між підрозділами конгломерату не існує тісної взаємодії.

Питання централізації діяльності банку були й є дуже складними. Ступінь централізації визначений важливістю і кількістю управлінських рішень, що належать до компетенції нижчих управлінських ланок, ступенем контролю за їхньою діяльністю. Вище керівництво, ухвалюючи рішення про ступінь централізації діяльності банку, має враховувати історичні особливості організації та традиції банку. Часто трапляються випадки, коли різним банківським підрозділам у межах однієї організації надається більше або менше повноважень для ухвалення рішень.

Нижчі ланки банку постійно прагнуть більшої децентралізації, оскільки в разі безпосереднього контакту з клієнтами краще видно всі недоліки і найперспективніші напрями роботи підрозділу. Проте передавання повноважень не повинно набувати характеру анархії, бо відчуття вседозволеності може спричинити порушення стратегічних ліній центру.

Незважаючи на відмінності між банками, низка функцій завжди залишається в компетенції вищого керівництва. Серед питань, які класично належать до компетенції низових управлінських ланок, – розробка продуктової стратегії, стратегії у сфері цін, систем доведення послуг до споживачів, комунікаційної стратегії. Проте багато банків визначають граничні суми, на які підрозділи можуть видавати кредити без погодження з центром.

Децентралізація виправдана тоді, коли проведене чітке розмежування функцій, яке якнайкраще збалансує інтереси окремих структурних підрозділів і банку загалом.

На практиці найчастіше використовують змішаний підхід до побудови організаційної структури банку. Коливання кон'юнктури ринку змушує банки коригувати стратегію дій, переглядати внутрішню структуру та, залежно від мети, комбінувати організаційні структури, використовуючи переваги та нейтралізуючи недоліки наявних.

За типом розподілу сфер діяльності між фінансовими установами виділяють сегментовані та універсальні організаційні структури функціонування комерційних банків.

У разі сегментованої структури існує жорсткий розподіл сфер діяльності та функцій різних фінансових установ. Наприклад, у США та Японії банківські операції з прийому депозитів та видачі кредитів законодавчо відокремлені від інвестиційних операцій, страхування, операцій з нерухомістю тощо.

Універсальна структура характеризується відсутністю обмежень щодо здійснення тих чи інших операцій банками. Така система функціонування комерційних банків є в Німеччині, Франції, Швейцарії, Великій Британії. Проте там універсальна структура банківської системи передбачає існування високого ступеня самоконтролю фінансових організацій, жорсткого дотримання традицій і звичаїв, що склалися в суспільстві.

Банки, як юридичні особи, мають у своїй структурі служби, що не виконують суто банківських операцій, проте їхнє функціонування забезпечує нормальну діяльність банківської установи. Це бухгалтерія, управління кадрами, юридичний відділ, адміністративно-господарський відділ тощо. Такі служби створюються з ініціативи самого банку чи на вимогу НБУ. Зокрема, створення підрозділів з питань аналізу й управління ризиками та внутрішнього аудиту є однією з обов'язкових умов для отримання ліцензії на здійснення банківських операцій, а службу безпеки банки формують з власної ініціативи.

5.4. Реорганізація, тимчасова адміністрація і ліквідація банку

У динамічному ринковому середовищі банківський менеджмент завжди повинен бути готовим до реалізації антикризових програм та застосування стандартних процедур відновлення платоспроможності банку. Фінансова криза довела відсутність ідеально збалансованих банківських структур, проте виявила такі, менеджмент яких не може самостійно оволодіти ситуацією та потребує допомоги, передусім НБУ.

Виявлення кризи в банку може бути внутрішнім, коли в процесі управління з'ясовуються прогалини, чи зовнішнім, що виявляється НБУ під час перевірки звітності, інспекції чи стрес-тестування, аудиторськими компаніями, що отримують інформацію в межах рейтингування, органами державної влади, що здійснюють контроль, кредиторами та інвесторами.

У разі виявлення проблем на первинних етапах розвитку банк може скористатися рефінансуванням НБУ, рекапіталізацією за участі акціонерів чи інвесторів, різноманітними методами управління балансом, особливо витратними статтями тощо.

За неефективності ситуативних заходів із рефінансування можливим методом стабілізації є реорганізація. Реорганізація банку відбувається за рішенням його власників та здійснюється за умови надання попереднього дозволу Національного банку України і затвердження плану реорганізації банку. У разі здійснення реорганізації банку за рішенням його власників шляхом перетворення план реорганізації банку не складається. Національний банк не дає дозволу на реорганізацію, якщо є достатні підстави вважати, що вона загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів, і банк, створений унаслідок реорганізації, не відповідатиме вимогам щодо економічних нормативів діяльності, порядку реєстрації банків і ліцензування їхньої діяльності.

Рішення про реорганізацію банку крім перетворення повинне містити інформацію про таке:

- 1) угоду про реорганізацію у разі злиття або приєднання;
- 2) призначення персонального складу комісії для проведення реорганізації;
- 3) призначення персонального складу ревізійної комісії для інвентаризації та ревізії матеріальних цінностей, що перебувають на обліку банку (банків);
- 4) призначення аудиторської фірми;
- 5) терміни проведення реорганізації;
- 6) склад правління після реорганізації.

Реорганізація розпочинається після затвердження Національним банком України плану реорганізації, який крім інших необхідних заходів повинен передбачати подання до НБУ відповідних документів, необхідних для погодження статуту нового банку або для погодження змін до статуту існуючого банку.

Банк вважається реорганізованим із моменту внесення змін до Державного реєстру банків.

Згідно з Законом України “Про банки і банківську діяльність” від 07 грудня 2000 року № 2121-III, реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення або перетворення.

Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передавання належних їм майна, коштів, прав та обов’язків до банку- правонаступника.

Приєднання – це припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належних йому майна, коштів, прав та обов’язків до іншого банку.

Поділ передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належних йому майна, коштів, прав та обов’язків у відповідних частинах до банків, які створюються унаслідок реорганізації цього банку.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передавання певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов’язків до банку, який створюється унаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає, переважно, зміну організаційно-правової форми.

Процедури реорганізації можна описати так: злиття: банк А + банк Б = банк В; приєднання: банк А + банк Б = банк А’; поділ: банк А = банк Б + банк В; виділення: банк А = банк А’ + банк Б; перетворення: банк А = банк А’.

Проте якщо заходи стабілізації чи реорганізації не допомагають, НБУ відносить банк з категорії проблемних (до 120 днів зобов’язаний привести свою діяльність у відповідність із вимогами законодавства) до неплатоспроможних та повідомляє Фонд гарантування вкладів фізичних осіб і оприлюднює повний текст рішення з обґрунтуванням його прийняття на сторінках офіційного інтернет-представництва Національного банку України і надає для опублікування в газеті “Голос України” або “Урядовий кур’єр” інформацію про оприлюднення повного тексту рішення. З дня оприлюднення повного тексту рішення на сторінках офіційного інтернет-представництва Національного банку України банк, учасники банку, вкладники, інші кредитори та контрагенти

банку вважаються повідомленими про прийняте Національним банком України рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

Підставою для проведення заходів тимчасової адміністрації та ліквідації є Закон України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб” від 23 лютого 2012 року № 4452-VI та Положення “Про виведення неплатоспроможного банку з ринку” від 05 липня 2012 року № 2, затверджене Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд запроваджує тимчасову адміністрацію та призначає уповноважену особу, відповідальну за проведення відповідних заходів, на один місяць. Вимоги до осіб, які можуть бути залучені Фондом до тимчасової адміністрації, передбачені у Положенні “Про порядок відбору осіб, які можуть виконувати роботи (надавати послуги) неплатоспроможним банкам або банкам, що ліквідуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб”, затверджене Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 28 березня 2016 року № 434.

З дня початку процедури виведення Фондом банку з ринку призупиняються всі повноваження органів управління банку та органів контролю. Фонд набуває всі повноваження органів управління банку та органів контролю з дня початку тимчасової адміністрації і до її припинення.

Початок тимчасової адміністрації не є підставою для припинення, розірвання або невиконання договорів про надання послуг (виконання робіт), які забезпечують операційну діяльність банку. У разі припинення, розірвання або порушення умов таких договорів з боку контрагентів банку Фонд має право вимагати відшкодування збитків у судовому порядку.

Під час тимчасової адміністрації не здійснюється:

- 1) задоволення вимог вкладників та інших кредиторів банку, якщо термін дії договорів з ними не закінчився;
- 2) примусове стягнення коштів та майна банку, звернення стягнення на майно банку, накладення арешту на кошти та майно банку;
- 3) нарахування неустойки (штрафів, пені), інших фінансових (економічних) санкцій за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань перед кредиторами та зобов'язань щодо сплати обов'язкових платежів;
- 4) зарахування зустрічних однорідних вимог, якщо це може призвести до порушення порядку погашення вимог кредиторів;
- 5) нарахування відсотків за зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами;

- б) заміна кредитора у зобов'язанні банку на договірній основі, крім випадків передачі всього або частини майна (активів) та всіх або частини зобов'язань приймаючому або перехідному банку.

Уповноважена особа має право управляти банком та зобов'язана забезпечити збереження активів і документації банку, а також активів та документації афілійованих осіб, протягом місяця провести інвентаризацію банківських активів і пасивів та скласти план врегулювання, вжити всіх необхідних заходів для приведення діяльності банку в правову та фінансову відповідність із законодавством з метою захисту інтересів вкладників та інших кредиторів. Фонд зобов'язаний забезпечити проведення інвентаризації банківських активів і зобов'язань для перевірки на наявність і відповідність їхньої балансової вартості фактичній вартості.

Протягом 30 днів з дня початку тимчасової адміністрації виконавча дирекція Фонду затверджує план врегулювання з обов'язковим дотриманням принципу найменших витрат для Фонду.

План врегулювання складається відповідно до вимог, встановлених актами Фонду. У плані врегулювання на підставі оцінки фінансового і майнового стану банку визначаються заходи щодо виведення неплатоспроможного банку з ринку в один із таких способів:

- 1) ліквідація банку з відшкодуванням з боку Фонду коштів за вкладками фізичних осіб;
- 2) ліквідація банку з відчуженням у процесі ліквідації всіх або частини його активів і зобов'язань на користь приймаючого банку;
- 3) відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку на користь приймаючого банку з відкликанням банківської ліцензії неплатоспроможного банку та подальшою його ліквідацією;
- 4) створення та продаж інвестору перехідного банку з передачею йому активів і зобов'язань неплатоспроможного банку і подальшою ліквідацією неплатоспроможного банку;
- 5) продаж неплатоспроможного банку інвестору.

План врегулювання має, зокрема, містити:

- порівняльний аналіз та обґрунтування витрат, пов'язаних зі здійсненням заходів, з точки зору обрання найменш витратного для Фонду способу виведення неплатоспроможного банку з ринку;
- спосіб, порядок та строки врегулювання відносин з учасниками, вкладниками та іншими кредиторами банку;
- умови відкритого конкурсу щодо визначення приймаючого банку та/або інвестора;
- умови та строки виконання ліквідаційної процедури банку.

Після затвердження плану врегулювання тимчасова адміністрація та/або ліквідація банку здійснюються на підставі і на виконання плану врегулювання з подальшим письмовим звітом про виконання.

Фонд відповідно до плану врегулювання забезпечує здійснення відчуження всіх або частини активів і всіх або частини зобов'язань неплатоспроможного банку на підставі позитивного висновку Національного банку України щодо фінансового стану приймаючого банку чи інвестора та його спроможності виконати зобов'язання перед вкладниками і кредиторами.

Фонд з метою контролю за процесом виконання приймаючим банком чи інвестором умов договору купівлі-продажу неплатоспроможного банку чи частини його активів/зобов'язань може призначати з числа своїх працівників куратора такого банку на один місяць. Куратор Фонду має право зупиняти, припиняти, обмежувати будь-які операції, що здійснюються неплатоспроможним банком, крім заборони використання в банку права голосу придбаних акцій (паїв), без згоди керівників, органів управління та контролю неплатоспроможного банку, а також контролює відповідність всіх операцій неплатоспроможного банку вимогам законодавства.

За рішенням виконавчої дирекції Фонд може надати приймаючому або перехідному банку фінансову підтримку у формі компенсації за прийняті зобов'язання або у вигляді позики зі сплатою процентів у розмірі не нижче облікової ставки Національного банку України. Розмір компенсації приймаючому або перехідному банку має ґрунтуватися на аналізі найменш витратного для Фонду способу виведення банку з ринку, визначеного планом врегулювання неплатоспроможного банку, і не може перевищувати суми переданих приймаючому або перехідному банку зобов'язань перед вкладниками у межах сум гарантованого відшкодування коштів за вкладками, зменшеної на вартість переданих приймаючому або перехідному банку активів.

У разі створення перехідного банку з метою реалізації способу виведення неплатоспроможного банку з ринку такий банк діє з такими особливостями і має бути проданим протягом одного місяця або приєднаний до іншого перехідного банку чи ліквідований.

Банк може бути ліквідований за рішенням власників банку, у разі відкликання Національним банком України банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Національний банк України приймає рішення про відкликання у банку ліцензії та його ліквідацію за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Власники банку мають право розпочати процедуру ліквідації банку за рішенням загальних зборів лише після надання на це згоди Національним банком України та за умови відкликання банківської ліцензії. Якщо банк, який ліквідується за ініціативою власників, віднесено до категорії проблемних або неплатоспроможних, то повноваження щодо ліквідації переходять до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Фонд з дня початку процедури ліквідації банку протягом трьох років (у разі ліквідації системно важливого банку – протягом п'яти років) забезпечує виконання заходів щодо управління майном (активами) банку та задоволення вимог кредиторів.

Фонд не пізніше робочого дня, наступного за днем отримання рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, розміщує інформацію про це на своїй офіційній сторінці в мережі Інтернет.

Фонд здійснює опублікування відомостей про ліквідацію банку в газеті “Голос України” або “Урядовий кур'єр” не пізніше, ніж через сім днів з дня початку процедури ліквідації банку. Відомості про ліквідацію банку повинні містити:

- 1) найменування та інші реквізити банку, що ліквідується;
- 2) дату та номер рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку;
- 3) дату та номер рішення виконавчої дирекції Фонду про початок процедури ліквідації банку;
- 4) інформацію про місце та строк прийняття вимог кредиторів.

Протягом 30 днів з дня опублікування відомостей про відкликання банківської ліцензії кредитори мають право заявити про свої вимоги до банку. Вимоги фізичних осіб-вкладників у межах гарантованої Фондом суми відшкодування закладами не заявляються, а задовольняються в автоматичному порядку.

З дня початку процедури ліквідації банку Фонд розпочинає інвентаризацію та оцінку майна банку з метою формування ліквідаційної маси банку. Інвентаризація майна банку та формування ліквідаційної маси мають бути завершені у строк до шести місяців з дня прийняття рішення про ліквідацію банку та відкликання банківської ліцензії. Результати інвентаризації та формування ліквідаційної маси відображаються в акті, який підлягає затвердженню виконавчою дирекцією Фонду.

З дня початку процедури ліквідації банку Фонд розпочинає передпродажну підготовку та реалізацію майна (активів) банку за найвищою вартістю у найкоротший строк.

Фонд затверджує способи, порядок, склад та умови відчуження майна банку, включеного до ліквідаційної маси, у разі потреби організовує консолідований продаж майна кількох банків, що одночасно перебувають у процедурі ліквідації.

Майно (активи) банку або кількох банків (пули активів) може бути реалізоване у такий спосіб:

- 1) на відкритих торгах (аукціоні);
- 2) шляхом продажу безпосередньо юридичній або фізичній особі.

Кошти, одержані в результаті ліквідації та продажу майна (активів) банку, інвестування тимчасово вільних коштів банку в державні цінні папери, спрямовуються Фондом на задоволення вимог кредиторів за умови достатності коштів для забезпечення процедури ліквідації. Вимоги до банку, не задоволені в результаті ліквідаційної процедури та продажу майна (активів) банку на дату складення ліквідаційного балансу, вважаються погашеними.

Фонд має право звертатися до осіб, які, відповідно до законодавства, несуть відповідальність за шкоду (збитки), завдану банку, з вимогами та позовами про відшкодування шкоди (збитків), заподіяної банку, крім вимог за субординованим боргом та вимог кредиторів, які є пов'язаними з банком особами.

Для завершення ліквідаційної процедури банку Фонд має право виставити на реалізацію майно (активи) банку, що залишилося нереалізованим, шляхом проведення відкритого конкурсу (аукціону) без обмеження мінімальної ціни продажу.

За результатами проведення ліквідації банку Фонд складає ліквідаційний баланс та звіт, що затверджуються виконавчою дирекцією Фонду.

Звіт має містити, зокрема, відомості про реалізацію майна банку та задоволення вимог кредиторів та/або вичерпання можливостей здійснення заходів, спрямованих на задоволення вимог кредиторів.

Ліквідаційна процедура банку вважається завершеною з моменту затвердження ліквідаційного балансу, а банк ліквідованим – з моменту внесення запису про припинення банку до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Питання для самоконтролю

1. Функції банків.
2. Принципи банківської діяльності.
3. Класифікація банків.
4. Порядок створення та реєстрації банків.
5. Ліцензування як основа банківської діяльності.
6. Організаційна структура банку.
7. Типологія функціональних структур банківських установ.
8. Способи реорганізації банківських структур.
9. Тимчасова адміністрація як спосіб стабілізації ситуації в проблемному банку.
10. Ліквідація банків.

Тестові завдання

1. До функцій банків належать:
 - 1) залучення коштів фізичних і юридичних осіб;
 - 2) розміщення цих коштів від свого імені на власний ризик;
 - 3) відкриття та ведення рахунків фізичних і юридичних осіб;
 - 4) усі варіанти правильні.
2. До принципів банківської діяльності відносимо:
 - 1) діяльність у межах реально наявних ресурсів;
 - 2) економічна самостійність;
 - 3) регулювання тільки непрямими методами;
 - 4) усі варіанти правильні.
3. У класифікації банків за видами операцій виділяють:
 - 1) центральний і комерційні банки;
 - 2) міжнародні та національні банки;
 - 3) універсальні та спеціалізовані банки;
 - 4) немає правильної відповіді.
4. У яких організаційно-правових формах можуть створюватися банки:
 - 1) ВАТ і ЗАТ;
 - 2) АТ і кооперативні;
 - 3) АТ і ВАТ;
 - 4) ВАТ і кооперативні.

5. Національний банк України ухвалює рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом:
- 1) трьох місяців;
 - 2) двох місяців;
 - 3) одного місяця;
 - 4) чотирьох місяців.
6. До адаптивних організаційних структур належать:
- 1) проєктні;
 - 2) матричні;
 - 3) конгломератні;
 - 4) всі перелічені.
7. Фонд гарантування вкладів може вводити тимчасову адміністрацію на:
- 1) три місяці;
 - 2) два місяці;
 - 3) один місяць;
 - 4) чотири місяці.
8. Реорганізація може здійснюватися шляхом:
- 1) злиття, поділу, зміни, виділення або перетворення;
 - 2) зміни, приєднання, поділу, виділення або перетворення;
 - 3) злиття, приєднання, зміни, виділення або перетворення;
 - 4) злиття, приєднання, поділу, виділення або перетворення.
9. Процедура злиття можна описати так:
- 1) банк А + банк Б = банк А;
 - 2) банк А = банк Б + банк В;
 - 3) банк А + банк Б = банк В;
 - 4) банк А = банк А1.
10. До повноважень ліквідатора не належить:
- 1) виконувати функції управління та розпорядження майном;
 - 2) очолювати ліквідацію та формувати ліквідаційну масу;
 - 3) проводити аудиторську перевірку банку;
 - 4) здійснювати інвентаризацію та оцінку майна банку.

*Р*ОЗДІЛ 6

Діяльність

банківських

об'єднань

- 6.1. Причини утворення і тенденції розвитку об'єднань банків в Україні.*
- 6.2. Асоціації банків і саморегульвні організації на ринку банківських послуг.*
- 6.3. Банківські картелі і синдиковане кредитування.*
- 6.4. Банківсько-страхова взаємодія за умов формування нової фінансової архітектури.*

6.1. Причини утворення і тенденції розвитку об'єднань банків в Україні

За умов зростання конкуренції на ринку банківських послуг все більш актуальним є створення об'єднань банків як способу захисту професійних інтересів, диверсифікації послуг, підвищення ефективності та зростання ресурсної бази. Важливим аспектом у цьому процесі є удосконалення системи нагляду та регулювання діяльності учасників у складі об'єднань.

Банківській системі України властивий значний потенціал концентрації та консолідації капіталу, що проявляється у створенні та функціонуванні об'єднань банківських установ, банків та страхових компаній, взаємодії фінансового та промислового капіталів на рівні національної економіки та з використанням ресурсів іноземних фінансових корпорацій. Це обґрунтовує необхідність зосередження уваги на аналізі переваг та недоліків формування об'єднань за участю банків у сучасних умовах розвитку.

Серед позитивних наслідків об'єднання банків потрібно виділити:

- підвищення конкурентоспроможності банківської системи;
- збільшення ресурсного потенціалу утвореного об'єднання, що розширює можливості проведення активних операцій;
- зростання конкурентних позицій порівняно з іноземними банківськими установами, які входять до вітчизняного банківського бізнесу, чому сприяє концентрація капіталів українських банків шляхом об'єднання;
- диверсифікацію ризиків діяльності, що дає змогу підвищувати фінансову стійкість об'єднання.

Головними ризиками утворення об'єднань банків є:

- ускладнення управління утвореною організаційною структурою;
- ймовірність недотримання принципів прозорості у діяльності установи;
- створення передумов монополізації банківського та фінансового ринків;
- необхідність розроблення більш складних та ефективних систем ризик-менеджменту;
- зростання ризику залежності розвитку національної банківської системи від ресурсів іноземних материнських компаній, які є учасниками об'єднань банків в Україні.

За цих умов пріоритетна роль у створенні передумов для формування та функціонування об'єднань банків відведена Національному

банку України та іншим регуляторним органам, політика яких визначає режими інвестиційної привабливості економіки, а отже, впливає на обсяги та якість залучення у банківський сектор країни іноземного капіталу. Серед першочергових завдань держави у цьому процесі є розроблення відповідного нормативно-правового забезпечення створення та функціонування об'єднань банків з іншими учасниками ринку.

Згідно з Господарським кодексом¹ об'єднання підприємств можуть створюватися як господарські об'єднання, у тому числі державні та комунальні, у формі асоціації, корпорації, консорціуму, концерну або іншої форми об'єднання підприємств. При цьому банки можуть брати участь у будь-якій формі об'єднання, але пріоритетною сферою участі фінансових установ Національний банк визначає банківську та небанківську фінансові групи, нагляд за якими він здійснює на консолідованій основі².

Закон України “Про банки та банківську діяльність” визначає банківську групу як групу юридичних осіб, які мають спільного контролера, що складається з:

- а) материнського банку та його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами;
- б) з двох або більше фінансових установ, у якій банківська діяльність є переважною.

Переважна діяльність у групі є банківською, якщо за останні чотири звітні квартали 50 і більше відсотків сукупного розміру активів усіх фінансових установ, що належать до цієї групи, є банками. Якщо частка активів банків у групі зменшилася і становить від 40 до 50 відсотків, група продовжує вважатися банківською протягом трьох років з моменту такого зменшення. Аналогічно група вважається небанківською фінансовою, якщо 50 і більше відсотків сукупного розміру активів усіх установ, що належать до цієї групи, є фінансовими. Розрахунок переважної діяльності групи здійснюється щороку станом на 1 січня.

При цьому загальна сума прямої та/або опосередкованої участі учасників банківської групи у статутному капіталі нефінансових установ не повинна перевищувати 15 % регулятивного капіталу банківської

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

² Про затвердження Положення про порядок нагляду на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами : Постанова Правління НБУ від 2 листопада 2021 року № 128. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0128500-21#Text>

Про затвердження Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп : Постанова Правління НБУ від 9 квітня 2012 року № 134. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12#Text>

групи. Загальна сума прямої та/або опосередкованої участі учасників банківської групи у статутному капіталі всіх юридичних осіб, які не є фінансовими установами, не повинна перевищувати 60 % регулятивного капіталу банківської групи.

Національний банк України має право встановлювати вимоги до банківської та небанківської фінансових груп на консолідованій та субконсолідованій основі щодо¹:

- 1) організації ефективної системи корпоративного управління, внутрішнього контролю та управління ризиками;
- 2) наявності облікових процедур, інформаційних систем, необхідних для забезпечення виконання вимог на консолідованій основі;
- 3) складання та порядку подання консолідованої та субконсолідованої звітності;
- 4) дотримання вимог нормативно-правових актів Національного банку щодо фінансового стану та відповідності нормам стосовно достатності регулятивного капіталу, лімітів та обмежень стосовно певних видів діяльності;
- 5) розроблення планів забезпечення безперервної діяльності, фінансування в кризових ситуаціях, відновлення діяльності;
- 6) підвищених вимог відносно достатності капіталу чи значень економічних нормативів, інших показників діяльності тощо.

Визнання банківської чи небанківської групи може відбуватися за ініціативою контролера або Національного банку за умови наявності у нього підтверджуючої інформації (репутаційні, реєстраційні, операційні чи економічні ознаки). При цьому контролером вважається фізична або юридична особа, щодо якої не існує контролерів-фізичних осіб та яка має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або діяльність юридичної особи шляхом прямого та/або опосередкованого володіння самостійно або спільно з іншими особами часткою 50 чи більше відсотків статутного капіталу та/або голосів юридичної особи, або незалежно від формального володіння здійснювати такий вплив на основі угоди чи будь-яким іншим чином.

¹ Про затвердження Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп: Постанова Правління НБУ від 20 червня 2012 року № 254. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1178-12#n21>

Про затвердження Положення про порядок нагляду на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами: Постанова Правління НБУ від 2 листопада 2021 року № 128. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0128500-21#Text>

Контролер обирає відповідальну особу (одного з учасників групи) та погоджує її з Національним банком, а згодом подає необхідну інформацію та документи для ідентифікації групи (банківської чи небанківської).

Станом на 30 листопада 2022 року на ринку визнано 24 банківські групи та 23 небанківські фінансові групи¹.

Національний банк визнає підгрупи у межах банківської групи за критеріями виду діяльності учасників (кредитно-інвестиційна і страхова) та географії (національна та іноземна). Для небанківської фінансової групи використовують схожі критерії – вид діяльності учасників (кредитно-інвестиційна, страхова і допоміжна), географії (національна та іноземна) та розміру (велика з активами понад 2 млрд грн, середня з активами понад 1 млрд грн та мала).

У чинному законодавстві НБУ ідентифікує іноземну та міжнародну банківські групи з огляду на велику частку іноземних інвестицій у банківському секторі України та суттєвий вплив на стратегію розвитку економіки іноземного банківського капіталу.

Зняття обмежень на рух капіталу у різні сегменти фінансового ринку та посилення конкуренції спричинили процес консолідації активів фінансових посередників, створення великих фінансових та банківських груп, корпорацій, конгломератів у межах світової економіки.

Великі банки, обмежені можливостями внутрішніх фінансових ринків, реалізують стратегії проникнення на закордонні, що розвиваються і володіють потенціалом зростання. В Україні функціонують фінансові компанії світу та контролюють банки (Райффайзен банк Аваль (Raiffeisen Bank International AG, Австрія), Укрсиббанк (BNP Paribas S.A., Франція), ОТП Банк (OTP Bank, Угорщина), Креді агріколь Банк (Credit Agricole, Франція), які входять до списку системно важливих банків) та інші фінансові посередники (СК "УНІКА" (UNIQA Insurance Group, Австрія), Українська страхова група (Vienna Insurance Group, Австрія), СК "ПЗУ Україна" (PZU SA, Польща)) з різним розміром активів. В Україні кількість банків з іноземним капіталом не перевищує 30, частка іноземного капіталу у статутному капіталі українських банків коливається у межах 30 %².

¹ У листопаді на ринку небанківських фінансових послуг з'явився один новий гравець, водночас 51 учасник залишив ринок. Офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-listopadi-na-rinku-nebankivskih-finansovih-poslug--zyavivsyia-odin-noviy-gravets-vodnochas-51-uchasnik-zalishiv-rinok>

² Офіційний сайт Національного банку України. URL : www.bank.gov.ua

Серед факторів, що стимулюють створення об'єднання банків в Україні та світі, виділяють¹:

- зростання банківської конкуренції;
- підвищення капіталізації банківських систем;
- можливість мінімізувати ризики;
- посилення ролі банків на ринках фінансових послуг;
- виконання необхідних вимог, визначених регуляторами.

Сьогодні важливою проблемою для українських банків є підвищення рівня капіталізації, конкурентоспроможності, розширення спектра банківських послуг, запровадження новітніх технологій та фінансових інновацій у банківське обслуговування та збільшення обсягу кредитів у пріоритетні галузі національної економіки. За умов правильно обраної стратегії залучення іноземного інвестора банки з іноземним капіталом не становитимуть загрозу для української економіки, а, навпаки, – створюватимуть здорове конкурентне середовище для вітчизняних фінансових установ.

Входження іноземного капіталу у національну банківську систему супроводжує низка переваг та недоліків, які систематизовано у табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Переваги та недоліки залучення іноземного капіталу
у національну банківську систему

Переваги	Недоліки
Розвиток ресурсного потенціалу вітчизняних банків	Реалізація іноземними банками політики, що суперечить стратегії економічного розвитку країни-реципієнта
Можливість використання іноземних інвестицій для стимулювання розвитку економіки	Ризик втрати контролю над національною банківською системою
Розширення асортименту банківських послуг	Виведення отриманих в Україні прибутків за межі національної економіки
Адаптація кращого західного досвіду організації банківського бізнесу до умов національної економіки	Входження іноземного капіталу з метою реалізації спекулятивних операцій
Диверсифікація ризиків та адаптація ефективної системи ризик-менеджменту банківської діяльності	Можливі труднощі в інтеграції організаційних структур у зв'язку з невідповідністю стилів управління

¹ Інтеграційні процеси на фінансовому ринку України : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук А.О. Єпіфанова, д-ра екон. наук І.О. Школьник і д-ра екон. наук Ф. Павелки ; [А. О. Єпіфанов, І. О. Школьник, Ф. Павелка та ін.]. Суми : ДВНЗ "УаБС НБУ", 2012. 258 с.

Отже, удосконалюючи формування ресурсного потенціалу банків України за участю іноземного інвестора, першочергово потрібно врегулювати питання національної безпеки, визначити стратегічні пріоритети розвитку національної банківської системи:

- зменшити частку позабанківського обігу грошей та залучити ці кошти на депозитні рахунки;
- законодавчо забезпечити захищеність українських банків, що кредитують економіку;
- розробити чіткі вимоги щодо залучення транснаціональних банків у економіку;
- підвищити ефективність системи банківського нагляду НБУ, особливо щодо прогнозування криз у банківській системі;
- обрати стратегію залучення іноземного капіталу у банківський сектор України та розробити систему заходів реалізації цієї політики, спрямованої на удосконалення функціонування вітчизняного банківського бізнесу, задоволення потреб економічних суб'єктів у кредитних ресурсах шляхом зміцнення ресурсного потенціалу банків.

З огляду на об'єктивні реалії у питанні доцільності розширення присутності іноземного капіталу у банківському секторі потрібно керуватися стратегічними пріоритетами, практична реалізація яких дасть змогу забезпечити цілісність та стабільність банківської системи України. Дослідження доводять, що суть не в кількісних показниках присутності іноземного капіталу, а в його якості, структурі, цілях та функціях, які він виконує в економіці.

6.2. Асоціації банків і саморегулівні організації на ринку банківських послуг

Напрацювання ефективності регулювання фінансового сектора в розвинених країнах здійснюється динамічно у зв'язку з глобалізацією, активним розвитком фінансових інновацій, періодичними кризами економіки та новими викликами, що виникають у сфері обслуговування (наприклад, пандемія, що змусила переглянути онлайн-банкінг на критерії безпеки та різноманітності послуг). Основними проблемними моментами розвитку фінансового сектора України є недостатньо якісний ризик-менеджмент, невідповідність принципів корпоративного управління фінансових установ міжнародним стандартам, низький рівень захисту прав інвесторів.

Саме тому сьогодні досить актуальними є проблеми, пов'язані з функціонуванням на даному ринку саморегульованих організацій, роль яких у розвитку ринку фінансових послуг значна.

Важливість та необхідність функціонування саморегульованих організацій як учасників фінансового ринку доведена історичними фактами. Професійні учасники ринку цінних паперів були першими саморегульованими організаціями в історії розвитку світового фінансового ринку. Так, у країнах Європи та Латинської Америки державні органи регулювання виникли пізніше, ніж перші фондові біржі.

Концепція саморегулювання відповідає традиціям загального права і виникла на підставі адміністративного права США і Великої Британії. Саме в США 1792 року, прагнучи до запровадження відповідальності й довіри на ринку цінних паперів, 24 брокери підписали угоду про єдиний рівень комісійних і надання один одному пільг під час переговорів, пов'язаних з продажем цінних паперів¹.

Цікавим стосовно функціонування саморегульованих організацій є досвід Швейцарії, що полягає у використанні автономних кодексів поведінки (Кодекси поведінки асоціації швейцарських керуючих активами й асоціації швейцарських фінансових аналітиків), правил саморегулювання, визнаних державним регулятором (Федеральною банківською комісією Швейцарії). Яскравим прикладом функцій саморегульованих організацій були повноваження фондових бірж щодо визначення й забезпечення дотримання правил лістингу, які їм надано відповідно до законодавства незважаючи на те, що у Швейцарії фондові біржі підлягали нагляду також з боку Федеральної банківської комісії.

Універсальної ефективної моделі регулювання фінансових ринків у світі сьогодні не існує. Необхідність реформування механізмів якісного регулювання та нагляду за фінансовим сектором передбачає врахування ступеня розвитку ринку та його інфраструктури, менталітету учасників, довіри до органів регулювання та обсягу ресурсного потенціалу ринку.

Найбільш ефективно саморегульовані організації (СРО) функціонують у країнах з розвиненими фінансовими ринками. Адаптація досвіду цих країн до сучасних умов розвитку вітчизняного ринку фінансових послуг може здійснюватися у напрямках перенесення на СРО частини витрат на організацію процесу нагляду та регулювання, делегування функцій моніторингу ринку, залучення до захисту прав споживачів фінансових послуг та сприяння реалізації програм навчання.

¹ Рекуненко І.І. Організаційно-економічний механізм саморегулювання на фінансовому ринку. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_1/209.pdf 2

Серед критеріїв класифікації саморегулювальних організацій виділяють:

1. Сферу діяльності СРО: брокерсько-дилерська діяльність, банківська діяльність, інвестиційна діяльність і страхова діяльність.
2. Функціональну ознаку: саморегулювання, організування ринку і сприяння ринковій конкуренції.
3. Рівень економічної системи: міжнародні і національні організації саморегулювання.

Для забезпечення ефективного механізму регулювання фінансового ринку СРО повинні відповідати загальним принципам функціонування:

- відкритості для всіх учасників ринку, які бажають бути членами СРО та виконувати її правила й стандарти;
- формулювання правил професійної поведінки для членів СРО та контролю за їхнім виконанням;
- дотримання професійної етики, конфіденційності та процедурної справедливості.

У світовій практиці відомо декілька видів саморегулювання учасників фінансового ринку¹.

1. Делеговане саморегулювання: держава передає певні функції з регулювання ринку саморегулювальним організаціям (наприклад, ліцензування учасників ринку).
2. Добровільне саморегулювання передбачає становлення та підтримку правил учасниками СРО без будь-якого схвалення або спеціального захисту з боку держави. Моніторинг дотримання добровільно прийнятих норм, а також застосування штрафних санкцій у разі їхнього недотримання виконує відповідний орган саморегулювання.
3. Змішаний вид саморегулювання містить у собі елементи двох зазначених вище і властивий країнам з чітким визначенням норм саморегулювання, що еквівалентне дотриманню закону. Роль держави повинна бути законодавчо визначеною. Можливими є перевірки дотримання норм і застосування низки санкцій стосовно організацій, які їх не виконують.

Головна відмінність між сумісним регулюванням і саморегулюванням полягає у ролі держави. Сумісне регулювання, згідно з визначенням Європейської комісії, схоже на змішане саморегулювання, яке, відповідно, може перейти на рівень державного регулювання, особливо, якщо невдачі у сфері саморегулювання спонукають державу втрутитися в ситуацію та розробити ефективну систему заходів протидії:

¹ Рекуненко І.І. Організаційно-економічний механізм саморегулювання на фінансовому ринку. URL : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_1/209.pdf 2

- для подолання корупції у системі нагляду та регулювання потрібно дотримуватися інформаційної прозорості, підвищувати транспарентність фінансового сектору, швидко та оперативно здійснювати кадрові зміни керівництва;
- для забезпечення ефективності контролю потрібно впроваджувати новітні системи моніторингу, що враховують комплекс якісних та кількісних показників оцінки виконання завдань;
- для недопущення картельних змов та створення бар'єрів потрібно удосконалювати антимонопольне законодавство та стимулювати створення СРО, які конкуруватимуть в умовах ринку;
- для узгодження інтересів учасників потрібно дотримуватися норм кодексу етики і професійної поведінки на фінансовому ринку.

Метою діяльності саморегулювних організацій на ринку фінансових послуг є забезпечення ефективної діяльності професійних учасників цього ринку, розроблення й затвердження правил, стандартів професійної поведінки та здійснення відповідного виду професійної діяльності¹.

Очевидні позитивні результати від функціонування на ринку саморегулювних організацій проявляються в:

- створенні передумов для функціонування учасників фінансового ринку у конкурентному середовищі;
- оптимізації видатків держави на забезпечення систем нагляду та регулювання діяльності учасників фінансового ринку, оскільки частина цих витрат перекладається на саморегулювні організації;
- оперативному та гнучкому контролю і моніторингу діяльності професійних учасників ринку фінансових послуг;
- підвищенні якості системи нагляду та регулювання, оскільки, як звичайно, учасники ринку фінансових послуг мають більше, ніж державні службовці, інформації стосовно реальних проблем фінансової сфери, які вони змушені вирішувати у процесі функціонування.

Серед головних функцій саморегулювних організацій виділяють²:

- нормотворчу, що реалізується ухваленням внутрішніх нормативних актів, які регулюють порядок здійснення професійної ді-

¹ Коваленко М.М Ринкове саморегулювання банківського сектору та першочергові напрямки його розвитку. Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2011. Вип. 4 (35). URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2011_4/index.html

² Рекуненко І.І. Організаційно-економічний механізм саморегулювання на фінансовому ринку. URL : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2011_1/209.pdf 2

- яльності та проведення операцій на ринку, а також професійною експертизою проєктів нормативних актів;
- контрольну, що полягає в організації нагляду за дотриманням учасниками ринку фінансових послуг внутрішніх вимог саморегульованих організацій і національного законодавства;
 - функцію примусу, що передбачає розроблення санкцій, заходів впливу й дисциплінарних заходів щодо членів саморегульованих організацій і порядку їхнього застосування;
 - арбітражну, яка реалізується за участю створених при саморегульованих організаціях третейських судів і захистом професійних інтересів своїх членів у відносинах з органами державної влади та клієнтами;
 - інформаційну, яка здійснюється за допомогою аналізу даних про діяльність своїх членів та надання відповідної інформації стосовно функціонування певної СРО та ринку загалом;
 - організаційну, суть якої полягає в організації професійного навчання, атестації та переатестації спеціалістів.

Чинне банківське законодавство передбачає, що з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації. Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків-членів асоціації (спілки)¹.

Історія створення асоціацій банків в Україні розпочалася 1990 року заснуванням асоціації українських банків (АУБ) як всеукраїнської недержавної, незалежної, добровільної, некомерційної організації. АУБ об'єднує банки, що діють в Україні, та представляє їхні системні інтереси у відносинах з Національним банком, Верховною Радою, адміністрацією Президента, Кабінетом Міністрів, Державною податковою службою, Верховним судом України, іншими державними та недержавними установами та організаціями. Діяльність АУБ полягає у сприянні розвитку банківської системи України².

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

² Офіційна Інтернет-сторінка АУБ. URL : www.aub.org.ua

Українська національна іпотечна асоціація (УНІА) була створена у 2002 році з метою усебічного розвитку іпотеки. Вона об'єднує організації, які активно працюють на ринках фінансів та нерухомості, що за обсягом виданих кредитів займають понад 70 % ринку іпотечного житлового кредитування. УНІА є членом Європейської іпотечної федерації¹.

Створення у 2009 році Форуму провідних міжнародних фінансових установ, який об'єднав банки з іноземним капіталом, стало реакцією на невиразну діяльність асоціацій, що діяли під час кризи². Форум Провідних Міжнародних Фінансових Установ (Форум) працює в напрямі просування та запровадження на українському фінансовому ринку кращого міжнародного досвіду в галузі управління та нагляду. Мета полягає у налагодженні ефективного стратегічного діалогу на високому рівні з відповідними органами влади для подальшого розвитку фінансового сектору, сприяючи економічному зростанню задля добробуту України та її населення.

В Україні функціонують спеціалізовані банківські асоціації, наприклад, Українська міжбанківська асоціація членів платіжних систем "ЄМА", яку створено для координації розвитку ринку платіжних карт. Асоціація представляє інтереси своїх членів, співпрацює з державними органами, об'єднує своїх членів для протидії шахрайству з використанням платіжних карт та проводить освітні кампанії для підвищення кваліфікації кадрів³. Асоціація "ЄМА" взаємодіє переважно з членами міжнародних платіжних систем та інших систем, що ґрунтуються на використанні платіжних карток, електронних засобів платежів, електронного середовища, які працюють за загально визнаними міжнародними або галузевими стандартами.

За ініціативою провідних банків країни створено Незалежну асоціацію банків України (НаБУ). Початок роботи асоціації ознаменував старт процесу консолідації банківської спільноти. Ключові завдання НаБУ: сприяння стабільному функціонуванню та розвитку банківського ринку України і всебічний захист інтересів української банківської спільноти⁴.

Асоціацію "Український кредитно-банківський союз" (Кредитно-банківський союз) створено для сприяння стабільному розвитку і діяльності банківської системи України, захисту прав та законних інтересів

¹ Офіційна Інтернет-сторінка УНІА. URL : www.unia.com.ua

² Офіційна Інтернет-сторінка Форуму провідних міжнародних фінансових установ. URL : www.flifi.org.ua

³ Офіційна Інтернет-сторінка ЄМА. URL : www.ema.com.ua

⁴ Офіційна Інтернет-сторінка НаБУ. URL : www.nabu.com.ua

членів Кредитно-банківського союзу, надання їм усебічної допомоги, забезпечення координації їхніх зусиль для вирішення питань, що стоять перед кредитно-грошовою системою. Кредитно-банківський союз продовжує діяльність асоціації "Київський банківський союз" після зміни її найменування¹.

У всіх розвинених країнах організоване саморегулювання є невід'ємною частиною загального процесу регулювання підприємства. Наявність кількох саморегулювальних організацій у кожній галузі забезпечує свободу волевиявлення учасників ринку, які мають змогу підтвердити ефективність діяльності СРО власним вибором.

Об'єднання навколо спільних потреб може бути також способом зниження витрат (у тому числі за рахунок ефекту масштабу), правозахисту, освіти, нетворкінгу, або ж поєднувати в собі відразу кілька функцій. Особливо важливі такі об'єднання в часи кризи, коли взаємопідтримка критична для виживання.

Добрим прикладом налагодження таких контактів є проєкт Національного банку та вітчизняних банків Power Banking (або Банк Незламності) – периметр, побудований на базі щонайменше 1 000 банківських відділень, які будуть операційно об'єднані фактично в одну мережу, які надаватимуть клієнтам фінансові послуги за умов тривалої відсутності електропостачання. Чергові відділення забезпечуються всім необхідним обладнанням та каналами зв'язку, а також додатковим персоналом, касовою технікою, банкоматами, готівкою².

Ще однією ініціативою НБУ, яку підтримала банківська спільнота, є "банкоматний національний роумінг" – розширення лімітів та скасування додаткових комісій на зняття готівки власниками карток інших банків у банкоматах, що спрямована на забезпечення клієнтам можливості оперативного отримати доступ до власних коштів³.

¹ Офіційна Інтернет-сторінка Українського кредитно-банківського союзу. URL : www.kbs.org.ua

² Голова Національного банку Андрій Пишний вперше зустрівся із послами країн "Групи семи" та Представництва ЄС в Україні. Офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/golova-natsionalnogo-banku-andriy-pishny-vpershezustrivsyia-iz-poslami-krayin-grupi-semi-ta-yes>

³ Національний банк разом із банками впроваджують посилений план заходів для забезпечення безперервності роботи банківської системи за умов тривалої відсутності електропостачання. Офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-razom-iz-bankami-vprovadjuyut-posileniy-plan-zahodiv-dlya-zabezpechennya-bezperernosti-roboti-bankivskoyi-sistemi-za-umov-trivaloyi-vidsutnosti-elektropostachannya>

Такими ініціативами мають допомагати банківській системі залишатися ефективною та клієнтоорієнтованою власне саморегульвні організації. Тому Україні необхідне ухвалення цільового закону про саморегульвні організації, їхні основні функції та принципи взаємодії з державними органами, що дасть змогу саморегулюванню стати ефективним інструментом діалогу між бізнесом та державою.

Досвід країн з розвиненою економікою зі сформованим фондовим ринком свідчить про необхідність існування саморегульвних організацій. Професійні учасники ринку мають краще уявлення стосовно реальних проблем, з якими їм доводиться мати справу. Вони навіть більше, ніж органи регулювання, зацікавлені в існуванні на ринку певних правил поведінки, які були б підтримані усім професійним співтовариством. Крім того, належність того чи іншого професійного учасника до саморегульвної організації може бути своєрідною візитною карткою, що відображає можливості учасника. Нарешті, від саморегульвних організацій, що об'єднують багатьох учасників ринку, до органів регулювання можуть надходити сигнали про необхідність удосконалення законодавства та системи моніторингу ринку, розробку стандартів поведінки учасників ринку й емітентів, вироблення пропозицій з переліком конкретних заходів, що сприятимуть розвитку фондового ринку та його інфраструктури тощо.

6.3. Банківські картелі і синдиковане кредитування

На сучасному етапі існує велика кількість різноманітних об'єднань між банками, утворення яких ґрунтується як на добровільному об'єднанні самостійних банків (злиття), так і на правах власності, контролю, централізованого управління, прямого підпорядкування і залежності (поглинання).

Господарський кодекс України у ст. 120 зазначає, що об'єднання підприємств утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни чи інші об'єднання підприємств. Поряд із зазначеними у кодексі існують асоційовані підприємства, комбінати, трести, союзи, спілки, а також конгломерати, синдикати, картелі, пули, альянси, фонди, федерації, ліги та інші. Світова практика свідчить, що головні представники об'єднань банків асоціативного типу – консорціуми та картелі; корпоративного типу – концерни і трести.

Головна негативна риса створення об'єднань банків – виникнення монополій, зокрема банківських картелів. Одна з особливостей монополізації банківського капіталу – зростання кількості філій банків. Особливістю розвитку банківських монополій є також їхня транснаціоналізація, тобто розширення діяльності за межами країни. Банківські монополії розвиваються у таких формах:

- 1) банківські картелі – угоди між великими банками для проведення єдиної дивідендної політики, запровадження однакових процентних ставок тощо;
- 2) банківські синдикати, або консорціуми, – угоди між декількома великими банками для спільного здійснення великих прибуткових фінансових операцій, зазвичай для випуску цінних паперів;
- 3) банківські трести – угоди між декількома великими банками для об'єднання їхніх капіталів і спільного управління ними;
- 4) банківські концерни – угоди між формально незалежними банками під фінансовим контролем наймогутнішого з них за допомогою скуповування контрольного пакета акцій.

Зазначимо, що угода стосовно створення картелю не завжди може бути оформлена письмово. На практиці здебільшого картельні домовленості існують таємно, у вигляді секретних статей певної угоди, або в усній формі “джентльменських домовленостей”. Мовчазна згода передбачає паралелізм у поведінці банків на ринку, коли вони незалежно один від одного приймають однакові рішення (у разі добре вивченого ринку). Фірми, які вступили в картельні угоди, зберігають за собою юридичну незалежність.

- Картелі мають певні специфічні ознаки, до яких можна зачислити:
- договірний характер об'єднання;
 - домовленість групи установ щодо зниження конкуренції між ними й отримання монопольного прибутку, що є метою угоди;
 - систему санкцій, що застосовують до порушників угоди.

Слід зазначити, що сьогодні картельні угоди не є часто використовуваною формою кооперативної взаємодії банків. З огляду на це, вони законодавчо заборонені й легальна діяльність є ризикованою; їхню наявність не відстежують у структурах, крім олігополістичних; потенційні учасники усвідомлюють організаційну слабкість картелю.

В українському законодавстві немає визначення картельної змови. Відповідні дії суб'єктів господарювання трактують як антиконкурентні узгоджені дії. Згідно зі ст. 6 Закону України “Про захист економічної конкуренції” від 11 січня 2001 року № 2210-III, це поняття охоплює:

- 1) визначення цін чи інших умов придбання або реалізації товарів;

- 2) обмеження виробництва, ринків товарів або запровадження контролю над ними;
- 3) розподіл ринків чи джерел постачання;
- 4) спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів;
- 5) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців;
- 6) застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, які ставлять цих суб'єктів у невідгідне становище в конкуренції;
- 7) укладання угод за умови прийняття іншими суб'єктами господарювання додаткових зобов'язань;
- 8) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивних причин.

Згідно з законодавством, введена можливість звільнення від відповідальності учасника картельної змови, що проінформував про неї. Інформація від учасників власне і є способом виявлення картельних змов у ЄС та США, проте їхнє законодавство дозволяє знижувати обсяг штрафів і іншим учасникам, які співпрацюють зі слідством. Важливим нововведенням є солідарна відповідальність за сплату штрафу АМКУ для засновників компаній та їхніх правонаступників, якщо вони довели такі компанії до неплатоспроможності. Такий інструмент допоможе вирішити проблему з неоплаченими штрафами, які виникають унаслідок банкрутування компаній, визнаних винними у недобросовісній конкуренції. Наразі шкода, завдана порушенням законодавства про захист економічної конкуренції, відшкодовується в подвійному розмірі¹.

Найсуровішим до картелів є законодавство у Європейському Союзі. Максимальний штраф за порушення антимонопольного законодавства становить 10 % сукупного доходу компанії. У ЄС виявляють близько 10 картельних змов у рік, а сума штрафів за цей період нерідко перевищує 1 млрд євро.

У 2000 році вісім австрійських банків оштрафовано на 124 млн євро за створення масштабного картелю, у межах якого були погоджені банківські ставки. Банкіри зустрічалися щомісяця і визначали єдиний відсоток для депозитів, уніфікували умови надання позик тощо.

Антимонопольне відомство Європейського Союзу у жовтні 2010 року проводило перевірки діяльності банків, які працюють з фінансовими деривативами, прив'язаними до міжбанківської ставки пропозиції в євро

¹ Шкляр С. Реформа антитрасту набирає обертів. Економічна правда. 15.07.2021. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/07/15/675936/>

(EURIBOR), за підозрами у картельній змові¹. За даними інформованих джерел агентства Bloomberg, представники регуляторів відвідали офіси низки найбільших банків (Deutsche Bank AG, Royal Bank of Scotland Group Plc). Єврокомісія повідомила, що проводила розслідування за фактом порушення антимонопольного законодавства ЄС, яке забороняє створення картелів і використання обмежувальної практики ділового обороту”².

Лідером у застосуванні кримінальних санкцій за картелі однозначно можна вважати Сполучені Штати Америки. З 2000 року понад 150 осіб були засуджені у США за картельні змови. З усіх відповідачів, притягнених до відповідальності за картельні змови, відсоток засуджених до позбавлення волі зростає. У 2007 році він становив 87 %. Також зростає термін позбавлення волі: середній термін у 90-х роках минулого століття становив близько 8 місяців і збільшився до 19 місяців упродовж десятиліття. У 2007 році середній термін позбавлення волі становив 31 місяць.

Варто зазначити, що застосування кримінальних санкцій у США стосується не лише громадян США, а й іноземців. З 1999 року 31 іноземний громадянин (зокрема, громадяни Франції, Німеччини, Японії, Норвегії, Нідерландів, Швеції, Швейцарії та Великої Британії) засуджений до покарання у в'язницях США за картельні змови. США координує свою роботу з Інтерполом для екстрадиції підозрюваних в антиконкурентних змовах³.

На думку експертів, у подібній ситуації інші фінансові установи могли б об'єднатися і протистояти тим, хто йде проти ринку. Однак ні нині, ні 10 років тому банки не були здатні на такий крок, і тому сил виступити проти змови одного банку виявилось недостатньо.

Також у лютому 2012 року антимонопольна комісія Швейцарії звинуватила провідні європейські, американські та японські фінансові інститути у спільних маніпуляціях ставками LIBOR і TIBOR, також у змовах під час торгівлі деривативами⁴.

¹ Антимонопольники ЄС підозрюють банки у змові. URL : http://24tv.ua/home/showSingleNews.do?antimonopolniki_yes_pidozryuyut_banki_u_zmovi&objectId=148955

² Deutsche Bank to RBS Fined by EU as Libor Bill Tops \$6 Billion. Bloomberg. URL : <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-12-04/deutsche-bank-to-rbs-fined-by-eu-for-rate-rigging>

³ Як боротися з картелями? Міжнародний досвід та українські перспективи. URL : http://dt.ua/LAW/yak_borotisy_a_z_kartelyami__mizhnarodniy_dosvid_ta_ukrayinski_perspektivi54855.html

⁴ AMENDED – Antitrust: Commission fines banks € 1.49 billion for participating in cartels in the interest rate derivatives industry. European Commission. URL : https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_13_1208

Крім регуляторів звинувачення у маніпуляціях ставками висували європейським та американським банкам у 2011 році також приватні інвестори. Так, у серпні 2011 року брокер Чарльз Шваб подав позов до суду на 11 банків. На його думку, заниження ставки LIBOR приносило банкам мільярдні незаконні прибутки.

У 2012 році європейські регулятори запідозрили Credit Agricole, HSBC, Deutsche Bank і Societe Generale в співучасті в махінаціях з кредитними ставками і в картельній змові з Barclays. На думку регуляторів, трейдери цих банків домовлялися між собою і надавали неправдиві дані, які використовувалися для розрахунку провідних ставок міжбанківського кредитування. Barclays в кінці червня 2012 року фактично визнав провину в маніпулюванні LIBOR, погодившись заплатити штраф у розмірі 290 млн фунтів. Крім того, голова Ради директорів банку і генеральний директор подали у відставку. Після цього стало відомо, що махінаціями з LIBOR зацікавилася й американська прокуратура (у США ведеться розслідування відносно Citigroup, HSBC, Deutsche Bank і JP Morgan). Азійська влада також вирішила перевірити свої банки на маніпулювання кредитними ставками. Південнокорейські антимонопольні органи перевіряли діяльність чотирьох банків (Kookmin, Hana, Woori і Shinhan), яких запідозрили у маніпулюванні процентними ставками за депозитними сертифікатами¹.

Банківська асоціація Японії також вирішила перевірити прозорість розрахунку місцевої ставки міжбанківського кредитування TIBOR (Tokyo Interbank Offered Rate)².

Сукупні втрати 12 найбільших міжнародних банків у зв'язку з маніпуляціями процентною ставкою LIBOR можуть становити близько 22 млрд дол. США³. Ця сума включає лише штрафи за махінації без врахування можливих покарань за картельні змови між банками, які можуть скоротити прибутки банків на 13 %.

Європейська комісія висунула звинувачення проти 13 банків, а також Міжнародної асоціації свопів і деривативів (ISDA) і дослідницької організації "Markit" за порушення антимонопольного законодавства. Звинувачення в "антиконкурентних діях" були висунуті за підсумками дворічного розслідування проти Bank of America, Merrill Lynch, Barclays, Bear Stearns, BNP Paribas, Citigroup, Morgan Stanley, Credit

¹ Найбільші банки Європи підозрюють у махінаціях з кредитними ставками. URL : <http://www.epravda.com.ua/news/2012/07/19/329841>

² Ex officio cartel investigations and the use of screens to detect cartels. OECD. URL : <https://www.oecd.org/daf/competition/exofficio-cartel-investigation-2013.pdf>

³ New blow to banking system. URL : <https://www.twn.my/title2/gtrends/gtrends395.htm>

Suisse, Deutsche Bank, Goldman Sachs, HSBC, J.P. Morgan, RBS, UBS. За 2012 рік регулятори різних країн виписали провідним міжнародним банкам більше десятка індивідуальних штрафів – від 100 млн до 1,9 млрд дол. США на загальну суму понад 20,8 млрд дол. США¹.

У травні 2019 року ЄК ухвалила два рішення про накладання штрафів на банківський картель у складі Barclays (Велика Британія), RBS (Велика Британія), UBS (Швейцарія), Citigroup (США), JP Morgan (США) та MUFG Bank (Японія) за обмін даними щодо заявок клієнтів на купівлю-продаж валюти та іншою комерційною інформацією, повідомленнями про власні ризики від операцій. Це дозволило їм впливати на процес купівлі-продажу та ціну валюти, зокрема під час світової фінансово-економічної кризи 2007–2008 років. Від дій учасників картелю постраждали центральні, комерційні та інвестиційні банки, пенсійні фонди, брокери та дилери, страхові компанії, транснаціональні корпорації та приватні особи, які купували або продавали ключові валюти².

Перше рішення – картель Forex – Three Way Banana Split – загальний штраф у розмірі 811 197 000 євро на Barclays, Королівський банк Шотландії (RBS), Citigroup і JPMorgan. Друге рішення – картель Forex-Essex Express – штраф у розмірі 257 682 000 євро на Barclays, RBS і MUFG Bank (раніше Bank of Tokyo-Mitsubishi). Банк UBS не був оштрафований, оскільки повідомив Єврокомісії про існування картелів³.

Євросоюз оштрафував у травні 2021 року на 371 млн євро за картельну змову для маніпуляції ринком європейських держоблігацій у період з 2007 по 2011 рік сім інвестбанків, однак штраф зобов'язали виплатити Nomura, UBS і UniCredit. Банк Nat West не оштрафували, оскільки він розповів відомству про змову. Для Bank of America і Natixis минули строки давності накладення штрафів. Portigon (юридичний і економічний правонаступник WestLB) отримав нульовий штраф, тому що за останній фінансовий рік у нього не було нетто-обороту⁴.

¹ Єврокомісія звинуватила 13 банків в порушенні антимонопольного законодавства. URL : <http://finance.rbc.ua/ukr/evrokomissiya-obvinila-13-bankov-v-narushenii-antimonopolnogo-01072013144000>

² Шкляр С. Розслідування щодо картелів у ЄС: у чому можливості для українського бізнесу. Економічна правда. 21.12.2019. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/12/21/654854>

³ 5 банків, 2 змови і 1 мільярд штрафу: коротко про головне. Юридична Газета. 16.05.2019. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/5-bankiv-2-zmovi-i-1-milyard-shtrafu-korotko-pro-golovne.html>

⁴ Євросоюз оштрафував великі інвестбанки на 371 млн євро за картельну змову. MIND, 20.05.2021. URL : <https://mind.ua/news/20226291-evrosoyuz-oshtrafuvav-veliki-investbanki-na-371-mln-evro-za-kartelnu-zmovu>

Щодо України, в січні 2011 року проблемним явищем у банківському секторі були положення кредитних договорів банків із позичальниками, які містили вимогу щодо зобов'язання укласти договір страхування, передбачений відповідним кредитним договором, лише зі страховими компаніями, визначеними або акредитованими банками. На думку антімонопольного комітету України (АМК), відповідні дії могли призвести до того, що внаслідок відбору або акредитації банками страховиків переважну більшість страхових компаній банки могли безпідставно обмежувати у доступі до певного кола споживачів послуг зі страхування.

Комітет ініціював розслідування справ щодо банківських установ за фактом нав'язування клієнтам конкретних страхових компаній. У процесі розгляду таких справ АМК надав п'яти найбільшим за обсягами кредитування банкам рекомендації стосовно перегляду процедури акредитації, враховуючи, серед іншого, негативний вплив таких процедур на стан конкуренції на ринку страхових послуг¹. За результатами розгляду відповідних рекомендацій, наданих АМК, банківські установи повідомили про їхнє виконання. Однак АМК продовжив моніторинг ситуації у сфері акредитації банками страхових компаній. Зокрема, АМК надіслав лист до Національного банку України щодо інформування всіх банків про можливі наслідки непрозорої акредитації страховиків та безпідставності обмежень страховиків у доступі до відповідного ринку послуг.

Банківські синдикати широко застосовуються як у вітчизняній, так і в іноземній практиці для розширеного фінансування значних проєктів з метою зниження ризиків однієї установи та відповідності нормативам діяльності.

Зокрема, українські підприємства, користуючись послугами синдікованого кредитування міжнародних банківських груп, отримували кредитні ресурси довгострокового характеру. Так, із 2003 по 2020 рік обсяг синдікованих кредитів, залучених українськими банками, становить 7 108 044 тис. дол. США. Кошти спрямовувалися на рефінансування, фінансування кредитного портфеля, торгового та передекспортного фінансування, розвиток партнерських зв'язків з іноземними банками (розширення географії, збільшення кредитування). Проаналізовано, що в 2003–2020 роках усього 25 українських банків залучили синдіковані кредити, з яких 10 банків ліквідовано. Лідруючу позицію займає ПриватБанк, який уперше отримав синдіковану позику на 158 млн дол.

¹ Конкуренція (законодавство і практика). URL : <http://www.kisilandpartners.com/rus/knowledge/articles/877>

США у 2005 році. А за обсягом запозичених грошей – Райффайзен банк Аваль у загальній сумі 1 млрд 39 млн дол. США. Пік залучення синдікованих кредитів припадав на 2007 рік (3 млрд 19 млн 500 тис. дол. США)¹.

У вересні 2006 року Міжнародна фінансова корпорація (International Finance Corporation, IFC), Сітігруп (Citigroup) та Сосьєте Женераль (Société Générale Corporate & Investment Banking, SG CIB) забезпечили 250 млн дол. США синдікованого кредиту для холдингу “Індустріальний Союз Донбасу” (ІСД)².

Група Milkiland у рамках угоди про синдіковану позику з синдикатом міжнародних банків у складі UniCredit Bank Austria AG і Raiffeisenbank отримала фінансування за кредитом у 2012 році в розмірі 69,4 млн євро³.

У 2018 році ING Bank N.V. (ING) як уповноважений лід-організатор та організатор синдікованого кредиту та синдикат європейських комерційних банків і ЄБРР підписали синдіковану кредитну угоду з компанією “НІБУЛОН” на 80 млн дол. США на фінансування потреб в оборотному капіталі, пов’язаних з закупівлею продукції в Україні та її експортом на світовий ринок⁴.

У цьому ж році Dentons консультує BNP Paribas та Deutsche Bank стосовно продовження терміну та збільшення поновлюваного синдикативного кредиту Ferrexpo до 400 млн дол. США⁵.

Агрохолдинг Kernel 23 вересня 2019 року уклав угоду про зміну і перегляд своєї передекспортної кредитної лінії від 2 лютого 2018 року. Зокрема, загальний доступний ліміт за зміненою кредитною лінією був збільшений до \$300 млн шляхом додавання додаткового траншу в розмірі \$200 млн з терміном погашення 30 червня 2021 року. Згодом компанія домовилася з синдикатом європейських банків і Європейським Банком

¹ Варламова О.А., Мягкова В.М. Роль міжнародного структурованого фінансування в синдікованому кредитуванні України. Економічний простір. 2020. № 163. С. 14–20.

² Офіційна сторінка Міжнародної фінансової корпорації (IFC) в Україні. URL : <https://pressroom.ifc.org/all/pages/PressDetail.aspx?ID=25988>

³ Milkiland віддала новому кредитору половину боргу перед міжнародними банками. MIND, 22.03.2019. URL : https://mind.ua/news/20195138-milkiland-viddala-novomu-kreditoru-popolovinu-borgu-pered-mizhnarodnimi-bankami?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop

⁴ Офіційна сторінка компанії “НІБУЛОН”. URL : <https://nibulon.com/news/novini-kompanii/ing-bank-pidpisav-sindikovanu-kreditnu-ugodu-z-kompanieyu-nibulon-na-80-mln-dolariv-ssha.html>

⁵ Офіційна сторінка асоціації ЕВА. URL : <https://eba.com.ua/dentons-konsultuye-bnp-paribas-ta-syndikat-mizhnarodnyh-bankiv-stosovno-prodovzhennya-terminu-ta-zbilshennya-ponovlyuvanogo-kredytu-ferrexpo-do-500-miljoniv-dolariv-ssha/>

Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) про пролонгацію та збільшення кредиту до \$420 млн до 31 серпня 2024 року¹.

Укравтодор залучив 376 млн дол. США кредиту від консорціуму українських банків (Укрексімбанк, Ощадбанк, Укргазбанк, Таскомбанк, Банк Кредит Дніпро, ПУМБ) у серпні 2021 року у рамках Великого будівництва. Укрексімбанк виступив як банк-координатор з часткою 45% загального обсягу проекту консорціумного кредитування².

За умов посилення консолідації на міжнародних фінансових ринках щораз більшої актуальності набуває процес створення різних об'єднань як засобу ефективної реалізації фінансової політики та зростання капітальної бази. Банки зазвичай об'єднують свій бізнес для розширення власної частки на ринку, підвищення загального рівня капіталізації, платоспроможності, хеджування ризиків і, як наслідок, збільшення прибутку.

6.4. Банківсько-страхова взаємодія за умов формування нової фінансової архітектури

Функціонування світової фінансової системи за сучасних умов характеризується загостренням конкуренції та посиленням міжнародної взаємодії, що знаходить вираження у зміні структури фінансових посередників – формуванні тісних взаємозв'язків між банками та страховими компаніями і виникненні різних форм взаємодії між ними, яка розпочалася наприкінці 90-х років ХХ ст., що було зумовлено такими процесами на рівні світової економіки³:

- лібералізацією фінансового сектора та реформуванням системи нагляду і регулювання фінансових ринків різних країн;
- розвитком технологій та фінансових інновацій;
- відкриттям національних фінансових ринків для входження іноземного банківського та страхового капіталів;
- поступовою втратою банківськими установами монопольного статусу у сфері обслуговування потреб клієнтів, оскільки відбувалося зростання обсягу операцій небанківських фінансових установ;

¹ Додаткові \$200 млн доларів для Кернел. AGRITEKA, 2019. № 26. URL : <https://agriteka.com/15-200-mln-kernel.html>

² Укравтодор залучив 376 млн дол. США кредиту від консорціуму українських банків. Міністерство інфраструктури України. URL : <https://mtu.gov.ua/news/33030.html>

³ Школьник І. Міжнародні конгломерати у банківському секторі України. Вісник НБУ. 2010. № 2. С. 32–35.

- поглибленням співпраці банківського та промислового секторів у зв'язку з розширенням інструментів фінансування на фондовому ринку;
- зростанням конкуренції на фінансовому ринку, що призвело до зниження дохідності кожного окремого його учасника та пошуку додаткових джерел отримання прибутків;
- проникненням банків та страхових компаній на ринки цінних паперів.

Ставши новим регулятором небанківського фінансового ринку, Національний банк одним зі своїх пріоритетів визначив оновлення застарілого законодавства, яке не відповідало ані потребам учасників ринку, ані запиту споживачів цих послуг. Нова редакція Закону України "Про страхування" від 18 листопада 2021 року № 1909-IX набирає чинності на наступний день після опублікування та повністю вводиться в дію через два роки. Новий закон змінює цілий спектр вимог до ліцензування страховиків, оцінки їхньої платоспроможності та ліквідності, корпоративного управління й управління ризиками, припинення діяльності компаній та передавання страхового портфеля тощо та стає основою для розвитку взаємодії на фінансовому ринку України.¹

Факторами, що сприяють банківській та страховій взаємодії на рівні фінансової установи, є:

- комплексне задоволення зростаючих потреб клієнтів шляхом пропонування широкого асортименту фінансових послуг;
- підвищення інвестиційної привабливості фінансової групи за участю банків і страхових компаній шляхом оптимізації оподаткування, зниження вартості та збільшення обсягу ресурсної бази, підвищення ринкової капіталізації та прибутковості;
- розширення кола клієнтів та отримання доступу до баз даних;
- зростання обсягів споживчого кредитування;
- збільшення частки ринку;
- використання бренду;
- диверсифікація фінансових ризиків;
- ефективний обмін ресурсами, використання інфраструктури.

Банківсько-страхова взаємодія (БСВ) є найбільш загальним та широким за значенням поняттям, яким характеризують спільну діяльність

¹ Новий закон для ринку страхування – що зміниться для компаній та споживачів їхніх послуг. Офіційний сайт Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/noviy-zakon-dlya-rinku-strahuvannya--scho-zminitsya-dlya-kompaniy-ta-spojivachiv-yihnih-poslug>

банківських та страхових установ, і містить такі форми, як банківсько-страхову інтеграцію (БСІ), конвергенцію фінансових послуг, консолідацію та кооперацію банківського і страхового бізнесів (рис. 6.1).

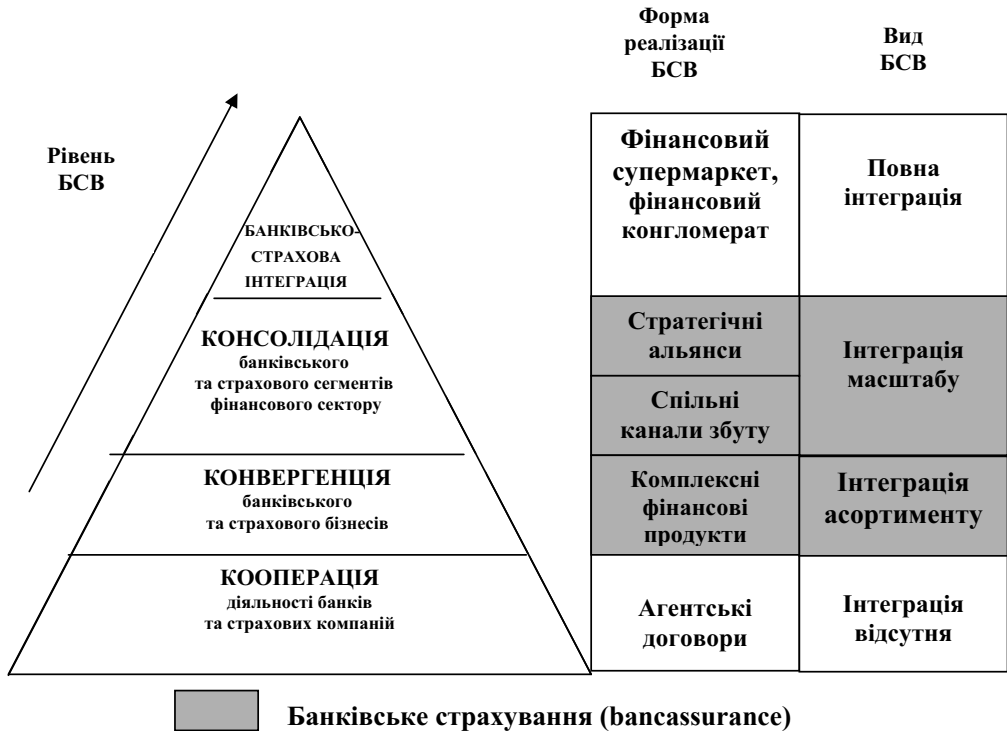

Рис. 6.1. Види та форми банківсько-страхової взаємодії (БСВ)¹

Банківсько-страхова взаємодія передбачає взаємний вплив учасників для досягнення вищих показників розвитку з урахуванням інтересів клієнтів, інвесторів, власників. До найбільш поширених форм взаємодії страхових компаній і банків зачисляють:

- 1) початкову форму співпраці, яка обмежена наданням страховою компанією послуг клієнтам банку та самому банку на договірних засадах і не передбачає конвергенції каналів продажу і розроблення спільних продуктів;

¹ Козьменко С., Багмет К. Теоретичне підґрунтя банківсько-страхової інтеграції. Вісник НБУ. 2012. № 2. С. 22–27.

- 2) систему агентських відносин (кооперацію), що дає змогу поширювати страхові послуги відповідно до угоди з банком через його агентську мережу¹;
- 3) конвергенцію, за якої учасники формують договірний альянс, створюючи на договірних засадах режим найбільшого сприяння в усіх галузях співпраці. Це вищий ступінь співпраці, що потребує координування спільного бізнесу на довготривалих засадах щодо формування спільних продуктової політики та системи ризик-менеджменту;
- 4) консолідацію – форму повного контролю, яка передбачає застосування механізму злиття і поглинання, за допомогою якого банк або страховик прагнуть досягти своїх стратегічних цілей розвитку. Об'єднання учасників придбанням пакета акцій, достатнього для участі в управлінні страховою компанією або банком, передбачає взаємопроникнення банків і страхових компаній у фінансову, операційно-технологічну, структурно-управлінську сфери один одного з метою досягнення ефекту синергетики від спільного продажу банківсько-страхових продуктів спільній клієнтській базі на добровільній основі². Ця форма взаємодії є ефективною стратегією реалізації банківського страхування (банкостраховання, bancassurance), яку сьогодні використовують світові фінансові лідери;
- 5) банківсько-страхову інтеграцію – форму фінансового супермаркету, що є найвищим рівнем взаємодії банківського та страхового бізнесів і передбачає тісну співпрацю на рівні фронт- та бек-офісних структурних підрозділів. Це динамічний процес повного або часткового об'єднання капіталів банків і страхових компаній, інформаційних, технологічних, управлінських та інших ресурсів на основі реалізації спільних функцій, результатом якого є досягнення синергетичного ефекту (мікрорівень) та зміни тенденцій розвитку фінансового сектора економіки (макрорівень)³.

Для аналізу різних форм взаємодії банків та страхових компаній необхідним є розкриття сутності таких методів формування конгломератів.

¹ Єрмошенко А.М. Механізм інтеграції страхових компаній з банками у системі взаємодії учасників фінансового ринку. БізнесІнформ. 2012. № 6. С. 152–155.

² Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації: монографія / О.В. Козьменко, С.М. Козьменко, Т.А. Васильєва та ін. Суми: Університетська книга, 2011. 388 с.

³ Козьменко С., Багмет К. Теоретичне підґрунтя банківсько-страхової інтеграції. Вісник НБУ. 2012. № 2. С. 22–27.

1. Bancassurance (банкостраховання, банківське страхування) – продаж послуг страховиків через мережу банків (з позиції банку).
2. Assurfinance, assurbanking – реалізація банківських послуг через канали збуту страховиків (з позиції страхової компанії).
3. Allfinanz – реалізація банківських та страхових послуг через мережу банків та страховиків.
4. Finassurance – реалізація послуг страховиків через мережу будь-яких фінансових посередників.

Найбільш дискусійним є визначення банківського страхування, оскільки його сутність розкривають з таких позицій:

- дистрибуційного підходу – передбачає продаж послуг страховиків через мережу банків (La Poste & CNP (Франція); Commerzbank & Generali (Німеччина); Deutsche Bank & Zurich FS (Німеччина); Legal & General / Barclays / Alliance & Leicester (Велика Британія));
- продуктового підходу – банківське страхування розглядається як кінцевий спільний продукт (Postbank & HDI Versicherung (Німеччина); Delta Lloyd & ABN AMRO (Нідерланди); Groupama & Société Générale (Groupama Banque, Франція); Caisses d'Épargne & CNP (Eureuil Vie, Франція));
- організаційного підходу – форма банківсько-страхової взаємодії (банкостраховання) (придбання ING BBL (Португалія); придбання Lloyds Abbey Life & Scottish Life (Велика Британія); придбання Citibank Travellers Group (Citigroup, США); придбання AXA Banque Directe (Франція); придбання Credit Suisse Winterthur (Швейцарія)).

У країнах з низьким рівнем розвитку фінансового ринку банківське страхування не може розглядатися як форма банківсько-страхової взаємодії, тому є лише каналом продажу послуг страховиків.

Найбільш ефективним та економічно доцільним є створення фінансового супермаркету за участю банку та страхової компанії, оскільки це дає змогу більш якісно управляти ліквідністю завдяки диверсифікації залучених коштів та відповідного їхнього розміщення у розрізі термінів та сфер діяльності.

У разі високої фінансової консолідації банківського та страхового бізнесів банки здійснюють конгломеративну політику щодо страхових компаній шляхом створення банком нової, власної страхової компанії чи купівлі функціонуючої або створення банківської групи. Характеристику головних форм взаємодії банків та страхових компаній у різних країнах світу подано у табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Домінуючі форми взаємодії банківського та страхового бізнесу¹

Країна	Домінуюча юридична форма взаємодії банківського та страхового бізнесів	Переважаючий фінансовий продукт	Динаміка зростання	Інтенсивність зв'язку на ринку
1	2	3	4	5
Франція	Переважають банки володіють власними фінансовими посередниками	Головно накопичувальне страхування життя і страхові сертифікати	У середньому на 13 % динаміка продажу страхових продуктів через банківські відділення	Дуже велика
Бельгія	Більшість банків має власні страхові товариства	Незначну перевагу має страхування життя, хоча майнове страхування також має високу частку	На початку 90-х рр. XX ст. значне зростання, в даний час стабільний розвиток	Дуже велика
Велика Британія	Домінують договори про дистрибуцію страхових продуктів через банківські відділення	Страхування життя, пенсійне страхування та ощадно-будівельні каси	Зважаючи на незначну динаміку продажу фінансових продуктів, динаміка продажу банківсько-страхових продуктів незначна	Невелика
Швеція	Домінує модель, за якої страхові товариства створюють власні банківські установи	Головно накопичувальне страхування життя, пенсійні програми	Насичений страховий ринок, тому зростання незначне	Дуже велика
Нідерланди	Як лідер на ринку володіє з інтегрованою системою дистрибуції й обслуговування договорів, використовуються умови про продаж полісів через банківські відділення	Пік продажу страхування у 1991 р., в основному пенсійне страхування, страхування від нещасних випадків та здоров'я	Деякі останні роки, зважаючи на стабільність продажу страхування життя та особового страхування, продажі зберігаються на стабільному рівні	Значна
Італія	Деякі банки володіють власними страховими товариствами, поза тим домінують договори про дистрибуцію полісів	В основному страхування авто-транспорту, також майнове, незначна частка особового страхування	Висока (понад 20 %)	Значна

¹ Клапків Л.М., Клапків Ю.М., Свірський В.С. Консолідація банківського та страхового бізнесу: теоретико-методологічні доміанти та тенденції розвитку : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2019. 183 с.

Закінчення табл. 6.2

1	2	3	4	5
Німеччина	Великі банки, що контролюють більшу частину ринку, володіють власними страховими компаніями, інші мають договори зі страховиками про продаж полісів	Пенсійне страхування та особове страхування	Незначна, зважаючи на високий розвиток ринку	Невелика
Польща	Обмін акціями або ж у банківської та страхової інституцій наявність одного акціонера	Накопичувальне страхування життя, страхування автотранспорту	Значна, із резервом зростання, що зумовлений ненасиченістю ринку	Значна
Україна	Сильні банки мають власні страхові товариства, існує система акредитації страховиків при банку	Страхування споживчих кредитів, автотранспорту та предметів застави	Значна, із резервом зростання, зумовленим ненасиченістю та активністю ринку	Значна

В Україні найпривабливішими способами взаємодії банківського та страхового капіталів, що охоплюють максимум можливих та оптимальних варіантів співпраці цих фінансових посередників, є^{1,2}:

1. Моделі, що ґрунтуються на договірній основі:

- акредитація – підтвердження учасниками відповідності якості послуг, що надаються на фінансовому ринку для захисту інтересів клієнтів. Умовами акредитації є досвід роботи на страховому ринку, надійність та репутація, розвинена регіональна мережа, прозора структура власності, інформація про страховий портфель компанії, надійний страховий захист тощо;
- договір про співпрацю.

2. Моделі, в основі яких – об'єднання капіталів та інституцій (коінтеграція), що характерні для нової фінансової бізнес-архітектури:

- спільне підприємство – створення нової фінансової інституції під спільним брендом (переважно страховика) шляхом внесків існуючих банківських та страхових установ для продажу страхових послуг у банківських відділеннях;

¹ Клапків Ю.М. Стратегічні альянси як прояв інтеграції страхової та банківської сфери: зарубіжний досвід та перспективи формування в Україні. Світ фінансів. 2008. № 1 (14). С. 177-182.

² Клапків Ю.М. Концептуальні форми ефективної співпраці банків та страхових компаній в умовах фінансової глобалізації. Сталий розвиток економіки. 2011. № 5. С. 287-290.

- модель обміну акціями – це початковий етап формування фінансової групи, перевагами якої є швидкість придбання банком страхової компанії;
- фінансова група утворюється шляхом придбання або поглинання інституцій, необхідних для формування консолідованої банківсько-страхової бізнес-архітектури;
- стратегічна модель “Де Ново” (De Novo) – створення нової інституції з “нуля” у межах власної структури та на основі власних ресурсів. Спільні стратегії страхових компаній і банків формуються на етапі їхнього утворення – засновниками страхових компаній є банківські установи, і навпаки. Частка банківських ресурсів у статутних капіталах окремих страхових товариств досягає 100 %. Участь банків в управлінні страховим капіталом обумовлена можливістю використання фінансового потенціалу страховиків;
- стратегічний альянс – довготривале партнерство банку та страховика з метою підвищення прибутковості та конкурентоспроможності усіх учасників альянсу, а також отримання максимального синергетичного ефекту від консолідації зусиль.

Взаємодія на договірній основі передбачає оптимізацію фінансових потоків, що в подальшому може модифікуватись у коінтегровану модель. В Україні найбільш розвиненими є моделі, що ґрунтуються на договірній основі через необхідність страхування при споживчому та автомобільному кредитуванні, іпотеці.

Варто наголосити, що банки контролюють від 20 до 40 % страхового ринку в Європейському Союзі (у США – 1 %). Великими світовими банкостраховими групами є The Bank of Tokyo-Mitsubishi Ltd., Credit Agricole Indosuez, The Dai-ichi Kangyo Bank Limited, Fortis Group, Merita Nordbanken, ING Barings, Lloyds TSB, Den Danske Bank, шведський SEB Banken. Банк Lloyds TSB, як бачимо з його назви, входить до страхового конгломерату Ллойда. Шведсько-фінська банко страхова група Merita Nordbanken, крім самого банку Merita Nordbanken, включає в себе компанії зі страхування життя Merita Life Assurance Ltd. і Livforsakrings AB Livia, перестраховальне товариство Nordbanken Reinsurance SA. Французький банк Credit Agricole Indosuez володіє компанією зі страхування життя Predica – провідним постачальником банкострахових послуг у Франції, з активами 361 млрд франків і часткою ринку в 10,8 %, а також компанією зі страхування власності Pacifica. Сім'я шведських мільярдів Валленбергів володіє цілою промисловою імперією, куди

також входить банкострахова група Skandinaviska Enskilda Banken (SEB), що включає в себе компанію зі страхування життя SEB Trygg Liv¹.

На ринку банківських послуг ринку України працюють вісім іноземних фінансових груп з Європи та США – “SocieteGenerale”, “ING”, “CreditAgricole”, “IntesaSanpaolo”, “RZB-UNIQA”, “SEB”, “Citigroup” і “BNP Paribas” (під контролем цих фінансових груп перебувають 10 вітчизняних банківських установ); на страховому ринку – “Allianz”, “AIG”, “BNP Paribas”, “AXA”, “GRAWE”, “Generali”, “ING”, “RZB-UNIQA”, “SEB” і “PetrKellner (PPF)”.

Стратегічними напрямками у розвитку взаємовідносин страхових організацій та банківських установ є: удосконалення нормативно-правового забезпечення у частині регулювання діяльності банківсько-страхових утворень; наближення показників та темпів розвитку страхового бізнесу до банківського; відновлення довіри до діяльності банків та розвиток культури страхування у населення; підвищення рівня програмно-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності для спільного розроблення та продажу продуктів.

Питання для самоконтролю

1. *Причини утворення та види об'єднань банків.*
2. *Нормативно-правове регулювання діяльності банківських груп в Україні.*
3. *Основні переваги та ризики залучення іноземного капіталу у банківську систему країни.*
4. *Мета утворення та функції саморегульвних організацій.*
5. *Особливості діяльності основних банківських асоціацій в Україні.*
6. *Класифікація та ознаки банківських монополій в умовах ринку.*
7. *Поняття антиконкурентних узгоджених дій у вітчизняному законодавстві.*
8. *Характеристика видів взаємодії банків та страхових компаній.*
9. *Форми взаємодії банківського та страхового бізнесу у країнах світу.*
10. *Стратегічні напрями співпраці банківського і страхового бізнесу за умов формування нової фінансової архітектури.*

¹ Козирев В.А. Науково-методичні засади функціонування фінансових конгломератів у періоди нестабільності : дис. канд. екон. наук. Суми, 2016. 279 с.

Тестові завдання

1. Правова основа створення об'єднань банків в Україні визначена у:
 - 1) Законі України "Про Національний банк України";
 - 2) Положенні "Про порядок ідентифікації та визначення банківських груп";
 - 3) Банківському кодексі України;
 - 4) Господарському кодексі України.
2. Функціями саморегулювних організацій є:
 - 1) організаційна, інформаційна;
 - 2) контрольна, нормотворча;
 - 3) арбітражна, функція примусу;
 - 4) усі відповіді правильні.
3. Метою створення АУБ визначено:
 - 1) сприяння розвитку іпотеки;
 - 2) сприяння розвитку національної банківської системи;
 - 3) сприяння стабільному функціонуванню та розвитку банківського ринку;
 - 4) усебічний захист інтересів української банківської спільноти.
4. Переважна діяльність у групі є банківською, якщо за останні чотири звітні квартали обсяг банківських активів у сукупному розмірі активів усіх фінансових установ, що належать до цієї групи, становить:
 - 1) 50 і більше відсотків;
 - 2) 60 і більше відсотків;
 - 3) 70 і більше відсотків;
 - 4) 75 і більше відсотків.
5. Банківські картелі – це:
 - 1) угода між декількома великими банками для об'єднання їхніх капіталів та спільного управління ними;
 - 2) угода між декількома великими банками для проведення єдиної дивідендної, процентної політики;
 - 3) угода між формально незалежними банками під фінансовим контролем найбільшого з них за допомогою скуповування контрольного пакета акцій;
 - 4) угода між декількома великими банками для здійснення масштабних прибуткових фінансових операцій.
6. Банківські трести – це:
 - 1) угода між декількома великими банками для проведення єдиної дивідендної, процентної політики;

- 2) угода між формально незалежними банками під фінансовим контролем найбільшого з них за допомогою скуповування контрольного пакета акцій;
 - 3) угода між декількома великими банками для об'єднання їхніх капіталів та спільного управління ними;
 - 4) угода між декількома великими банками для здійснення масштабних прибуткових фінансових операцій.
7. Коінтеграційними моделями взаємодії банків і страхових компаній є:
- 1) акредитація, спільне підприємство;
 - 2) обмін акціями, модель "Де Ново";
 - 3) договір про співпрацю, акредитація;
 - 4) договір про співпрацю, фінансова група.
8. Найвищим рівнем взаємодії банків і страхових компаній є:
- 1) банківсько-страхова інтеграція;
 - 2) конвергенція;
 - 3) консолідація;
 - 4) агентський договір.
9. Рівню конвергенції банківсько-страхової взаємодії відповідають:
- 1) інтеграція масштабу, спільні канали збуту;
 - 2) інтеграція асортименту, комплексні фінансові продукти;
 - 3) інтеграція масштабу, комплексні фінансові продукти;
 - 4) інтеграція асортименту, спільні канали збуту.
10. Рівень консолідації банківсько-страхової взаємодії характеризує:
- 1) інтеграція масштабу, стратегічні альянси;
 - 2) інтеграція асортименту, комплексні фінансові продукти;
 - 3) інтеграція масштабу, комплексні фінансові продукти;
 - 4) інтеграція асортименту, стратегічні альянси.

*Р*ОЗДІЛ 7

Взаємодія банків з іншими професійними учасниками фінансового ринку

- 7.1. Специфіка співпраці інститутів фінансового посередництва.*
- 7.2. Небанківські фінансові установи як конкуренти банків.*
- 7.3. Форми та переваги інтеграції банківського і небанківського фінансового капіталу.*
- 7.4. Інститути інфраструктури та забезпечення фінансового ринку як середовище банківської діяльності.*

7.1. Специфіка співпраці інститутів фінансового посередництва

Фінансове посередництво передбачає функціонування банків і небанківських фінансових установ для задоволення економічних потреб суб'єктів фінансового ринку шляхом надання їм відповідних послуг. Сукупність цих фінансових установ як економічних одиниць фінансового сектора називають фінансовими посередниками.

Фінансові посередники – спеціалізовані інститути, що опосередковують рух фінансових ресурсів, залучаючи їх через розміщення фінансових інструментів власного випуску (у тому числі виражених у вигляді цінних паперів) серед індивідуальних та інституційних інвесторів і вкладаючи акумульовані таким способом кошти в різноманітні фінансові активи.

Коротко сутність фінансового посередництва можна описати так. У секторі непрямого фінансування поряд з двома базовими суб'єктами, яких умовно можна назвати кредитором-заощадником (економічний суб'єкт, що володіє тимчасово вільними коштами) і позичальником-витратником (особа, що потребує цих коштів для цільового їхнього використання), з'являється третій економічний суб'єкт, який є самостійним і рівноправним учасником грошового ринку. Подібно до базових економічних суб'єктів, він формує свої зобов'язання та вимоги й на цій підставі емітує власні фінансові інструменти, які стають об'єктом торгівлі на грошовому ринку. Цього суб'єкта називають фінансовим посередником, а діяльність з акумуляції вільного грошового капіталу та розміщення його серед позичальників-витратників – фінансовим посередництвом.

Фінансові посередники відіграють важливу роль у функціонуванні грошового ринку, а через нього – у розвитку національної економіки. Їхнє економічне призначення полягає в забезпеченні базовим суб'єктам грошового ринку максимально сприятливих умов для успішного функціонування. Тобто функціонально фінансові посередники спрямовані на реальну економіку, на підвищення ефективності діяльності її суб'єктів.

Конкретні переваги фінансового посередництва виявляються у такому (рис. 7.1).

1. Можливості для кожного окремого кредитора оперативного розмістити вільні кошти в доходні активи, а для позичальника – швидко мобілізувати додаткові кошти, необхідні для вирішення виробничих чи споживчих завдань, і так само оперативного повернути їх.

Рис. 7.1. Переваги фінансового посередництва

Для цього кредитору достатньо звернутися до будь-якого посередника і розмістити в нього свої кошти, а позичальнику – звернутися туди ж і одержати їх у позику. Шукати їм один одного зовсім не потрібно і навіть знати про існування один одного не обов'язково. Потрібний лише широкий розвиток мережі фінансових посередників.

2. Скороченні витрат базових суб'єктів грошового ринку на акумулювання вільних коштів, розміщенні їх у доходні активи та запозиченні додаткових коштів. Це зумовлено такими чинниками:

- кредитору і позичальнику не потрібно витрачати багато часу та зусиль на пошуки один одного (на рекламу, створення інформаційних систем тощо);
- не потрібно вживати складних оцінювально-аналітичних заходів щодо потенційного клієнта, щоб визначити його надійність, платоспроможність;

- не потрібно мати справи з великою кількістю дрібних кредиторів чи позичальників, на підтримання контактів з якими необхідні значні кошти (їхнім консолідованим представником на ринку є посередник, підтримання контактів з яким обійдеться значно дешевше).

Для забезпечення діяльності фінансові установи також витрачають значні кошти, утримання цих посередників обходиться суспільству недешево. Проте завдяки великим обсягам виконуваних операцій, їхній оптовості собівартість кожної окремої операції коштуватиме посередникам та суспільству значно дешевше, ніж якби її виконували безпосередньо кредитори та позичальники.

3. Послабленні фінансових ризиків для базових суб'єктів грошового ринку, оскільки значну їхню частину перекладають на посередників. Це стає можливим завдяки широкій диверсифікації посередницької діяльності, створенню спеціальних систем страхування та захисту від фінансових ризиків.

4. Збільшенні доходності позикових капіталів, особливо зосереджених у дрібних власників, завдяки зменшенню фінансових ризиків, скороченню витрат на проведення фінансових операцій та відкриттю доступу до великого, високодоходного бізнесу. Це зумовлено тим, що посередники мають змогу сконцентрувати значну кількість невеликих заощаджень і спрямувати їх на фінансування великих, високодоходних операцій та проєктів.

5. Можливості урізноманітнити відносини між кредиторами і позичальниками наданням додаткових послуг, які беруть на себе посередники. Це, зокрема, страхування кредитора від різних ризиків, задоволення потреб у пенсійному забезпеченні, забезпеченні житлом, набутті права власності й управління певними об'єктами тощо. Фінансові посередники спеціалізуються на наданні таких послуг, у зв'язку з чим формується широке коло їхніх окремих видів: депозитних інституцій, страхових компаній, пенсійних фондів, інвестиційних і фінансових компаній, взаємних фондів тощо. У кожній країні цей перелік може бути різним, причому чим більше в країні розвинений грошовий ринок, тим більше різноманітних фінансових посередників.

Оскільки базові інститути грошового ринку переважно є суб'єктами реального сектора економіки (ділові підприємства та домашні господарства), то, створюючи для їхнього функціонування сприятливі умови, фінансові посередники позитивно впливають на кругообіг капіталу в процесі розширеного відтворення, розвитку виробництва, торгівлі, інших сфер економіки. Особливо важлива їхня роль у переміщенні

грошових заощаджень домашніх господарств в обіг ділових підприємств. Це зумовлено тим, що такі заощадження є найбільшим джерелом інвестицій в економіку, проте вони перебувають у багатьох власників, індивідуальні розміри заощаджень невеликі, отже, перерозподілити їх без посередників було б технічно неможливо.

Сутність і роль фінансових інститутів у економіці країни розкривають їхні функції, головні з них такі (рис. 7.2).

Рис. 7.2. Функції фінансових посередників

1. Фінансові посередники впливають на визначення ціни фінансової послуги та фінансових активів, які враховують співвідношення попиту і пропозиції на фінансові ресурси та максимально задовольняють економічні інтереси їхніх покупців і продавців.

2. Зміст функції фінансового забезпечення процесів інвестування полягає у створенні фінансовими інститутами умов для залучення суб'єктами господарської діяльності фінансових ресурсів, необхідних для їхнього розвитку.

3. На ринку фінансових послуг діє механізм зниження фінансових ризиків, який в умовах нестабільності економічного розвитку країни

дає змогу мінімізувати ризики продавців і покупців фінансових активів. Інвестування у значну кількість фінансових активів (надання кредитів великій кількості позичальників або придбання цінних паперів багатьох емітентів) сприяє суттєвому зниженню ризиків інвестування для індивідуальних інвесторів. Реалізація функції диверсифікації активів забезпечує те, що ризик інвестування через фінансових посередників виявляється набагато нижчим, аніж ризики прямих інвестицій.

4. Однією з важливих функцій фінансових посередників є обслуговування сфери грошових розрахунків та скорочення витрат на їхнє проведення (наприклад, за допомогою акредитивів, відкриття кореспондентських рахунків, обміну валют тощо).

5. Для забезпечення розрахунків в іноземних грошових одиницях на ринку фінансові інститути надають послуги з обміну валют.

6. Для організації торгівлі фінансовими інструментами на ринку фінансових послуг створюють мережу різноманітних фінансових інститутів, завданнями яких є реалізація грошових ресурсів покупців в обмін на фінансові активи, які їх цікавлять, а також контроль у ході проведення фінансових операцій.

7. Фінансові посередники значно підвищують рівень ліквідності фінансових інструментів. Забезпечуючи мобілізацію, розподіл і ефективне використання вільного капіталу, фінансування потреби в ньому суб'єктів господарювання, інститути ринку фінансових послуг сприяють прискоренню обігу використаного капіталу, що генерує додатковий прибуток і приріст національного доходу загалом.

8. Фінансові посередники добре обізнані зі станом поточної фінансової кон'юнктури, умовами виконання угод з різними фінансовими інструментами та в найкоротший термін можуть забезпечити зв'язок продавців і покупців фінансових послуг. Це сприяє зниженню витрат суб'єктів ринку, забезпечує інформування їх для ухвалення необхідних фінансових рішень.

Розвиток фінансової системи й інвестиційного ринку призвів до ускладнення та урізноманітнення системи фінансового посередництва: поява нових видів фінансових інститутів і розширення асортименту послуг, які вони надають. Зазначені процеси спричинили сегментацію ринку фінансового посередництва, в основі якої – характер узятих перед клієнтами та учасниками зобов'язань і домінування окремих напрямів фінансової діяльності, що притаманні тим чи іншим групам інститутів.

Серед інститутів фінансового посередництва виділяють банки та небанківські фінансові установи.

Однією з головних характеристик діяльності банків є те, що ці фінансові посередники впливають на динаміку пропозиції грошей на фінансовому ринку.

Формування грошових ресурсів небанківських фінансово-кредитних установ має ту особливість, що воно не є абсолютно депозитним, тобто переданими їм коштами власники не можуть так вільно скористатися, як окремими видами банківських вкладів. Зазвичай ці кошти вкладають на тривалий, заздалегідь визначений термін. Чим довший цей термін, тим більші ризики супроводжують таке розміщення і тим вищі доходи воно повинно передбачати. Недепозитне залучення коштів може відбуватися на договірній основі та внаслідок продажу посередником своїх цінних паперів (акцій, облігацій). Тому небанківських фінансових посередників поділяють так:

- кредитні фінансові посередники, які головно надають кредитні послуги;
- договірні фінансові посередники, що залучають кошти на підставі договору з кредитором (інвестором);
- інвестиційні фінансові посередники, які акумулюють кошти через продаж кредиторам (інвесторам) своїх акцій, облігацій, паїв тощо.

Хоча всі фінансові посередники працюють у сфері надання фінансових послуг, за функціональною спрямованістю та проведеними операціями вони відрізняються. Спільні й відмінні риси між головними групами суб'єктів фінансового ринку (банками і небанківськими фінансовими установами) наведено в табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Спільні й відмінні риси між банками та небанківськими фінансовими установами

Банки	Небанківські фінансові установи
1	2
<i>Спільне</i>	
Є суб'єктами ринку фінансових послуг та функціонують у секторі опосередкованого фінансування	
Формують свої фінансові ресурси, випускаючи боргові зобов'язання, що можуть бути реалізовані на ринку як додатковий фінансовий інструмент	
Вкладають тимчасово вільні кошти для отримання інвестиційного доходу	
Купують боргові зобов'язання, створюючи власні вимоги до інших економічних суб'єктів	
Забезпечують трансформацію руху грошового капіталу на ринку за термінами, обсягами й об'єктами, а також перерозподіл ризиків способом диверсифікації	
Їхня діяльність перебуває під ретельним наглядом (з 2020 року спільним регулятором банківського і небанківського фінансового сектора є НБУ, окрім регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів, емітентів іпотечних сертифікатів, фондів фінансування будівництва/операцій з нерухомості та довірчих товариств, що належить до компетенції Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку)	

Закінчення табл. 7.1

1	2
<i>Відмінне</i>	
Надають широкий спектр фінансових послуг; можуть виконувати функції фінансових супермаркетів	Надають фінансові послуги спеціалізовано за певними установами
Опосередковують процес створення депозитів	Діяльність не всіх фінансових інститутів пов'язана із залученням депозитних коштів
Впливають на динаміку пропозиції грошей на фінансовому ринку	Окремий вид фінансових установ суттєво не впливає на формування пропозиції грошей на фінансовому ринку

Усі фінансові установи є інституційною складовою фінансового ринку. Тому очевидним є об'єднання їхньої діяльності, що зумовлено низкою чинників:

- висока концентрація капіталу в банківському і небанківському фінансовому секторах;
- старіння нації як чинник зростання інтересу населення до недержавного пенсійного забезпечення, страхування життя і довготермінових інвестицій;
- нагальна потреба банків та інших фінансових установ у підвищенні ефективності каналів продажу фінансових продуктів;
- відкриття й освоєння нових джерел фінансових надходжень і використання їх в інвестиційній сфері;
- тенденція до активізації діяльності учасників банківського та небанківського сегментів ринку цінних паперів;
- розвиненість інституційної, інформаційної інфраструктури фінансового ринку.

Напрями співпраці фінансових установ пов'язані зі специфічними і спільними видами їхньої діяльності, функціями, які виконують ці фінансові посередники, та зумовлені загальною потребою в капіталізації вільних коштів, що ґрунтується на акумуляції й інвестуванні. Зокрема, небанківські фінансові установи можуть вкладати фінансові ресурси в різні напрями, однак одним з головних є банківські вклади. Водночас джерелами фінансового забезпечення діяльності окремих небанківських фінансових установ є банківські позики.

Новацією регулювання фінансового ринку та діяльності фінансових посередників стало ухвалення так званого Закону про спліт¹. Згідно з

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 вересня 2019 року № 79-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text>

цим, регулювання частини небанківського сектору перейшло від Нацкомфінпослуг до НБУ та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР). Нацбанк сьогодні контролює діяльність страхових компаній, кредитних спілок, фінансових компаній, бюро кредитних історій. До компетенції регулювання НКЦПФР належать недержавні пенсійні фонди, емітенти іпотечних сертифікатів, фонди фінансування будівництва/операцій з нерухомості та довірчі товариства.

Отже, взаємодія банківського та небанківського секторів посилює дію ключових чинників успіху фінансового ринку, а комплексна їхня реалізація дає змогу досягти лідерства у відповідному сегменті.

7.2. Небанківські фінансові установи як конкуренти банків

Небанківськими фінансово-кредитними установами вважають інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, довірчі товариства, страхові компанії, ломбарди і лізингові компанії. Також до цієї категорії інституцій зачисляють факторингові компанії, брокерські та дилерські фірми. Всі ці фінансові інститути утворюють небанківський сектор фінансового ринку.

Досвід економічно розвинених країн свідчить, що добре налагоджена страхова справа, належне функціонування пенсійних фондів, інституційних інвесторів та інших небанківських фінансових посередників сприяють стабільності фінансових систем і вирішенню соціальних проблем. У багатьох країнах рівень розвитку небанківського фінансового сектору та фінансового ринку загалом є індикатором зрілості ринкових відносин.

Головною перевагою небанківських фінансово-кредитних інститутів над банками є вузька спеціалізація на фінансовому ринку, що дає змогу підвищувати рівень якості фінансових послуг, які вони надають, та максимально наближати їх до споживача (позичальника, покупця).

Наприклад, лізингові компанії сприяють заповненню суттєвого дефіциту фінансування середнього й особливо малого бізнесу. Кредитні спілки відіграють важливу роль у ринковому сегменті дрібних вкладників та інвесторів і можуть потенційно компенсувати нестачу відповідних послуг для населення, розширити джерела фінансування діяльності підприємств.

Ці фінансові інститути є невіддільним та необхідним сегментом фінансово-кредитної системи, який забезпечує акумулювання заощаджень

індивідуальних інвесторів та переливання коштів від кредиторів до позичальників, від постачальників інвестиційного капіталу до споживачів.

Розглянемо особливості діяльності небанківських фінансових інститутів за головними групами – кредитні, договірні ощадні, інвестиційні небанківські посередники.

Кредитні установи. До кредитних установ за переважаючим видом фінансових послуг, які вони надають, можна зачислити кредитні спілки, ломбарди, лізингові й факторингові компанії, фінансові компанії.

Кредитна спілка – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах для задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за допомогою об'єднаних грошових внесків. Тобто кредитна спілка є установою, яка працює на принципах фінансової взаємодопомоги громадян.

Правовим забезпеченням діяльності кредитних спілок в Україні є Закон України “Про кредитні спілки”¹.

Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких основних принципах:

- добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки (ніхто не може бути примушений вступати до кредитної спілки, а виключення з членів кредитної спілки дозволяється лише у випадках, визначених статутом спілки);
- рівноправності членів кредитної спілки (усі члени кредитної спілки мають рівні права, у тому числі у разі голосування на загальних зборах, незалежно від розміру пайового та інших внесків);
- самоврядування (забороняється будь-яке втручання в діяльність кредитної спілки, за винятком випадків, передбачених законом);
- гласності (кредитна спілка зобов'язана забезпечити повне та своєчасне інформування своїх членів з питань власної діяльності, на їхнє прохання ознайомлювати з протоколами загальних зборів і засідань інших органів управління кредитної спілки, видавати копії документів та витяги з них у порядку, визначеному статутом).

Відповідно до статуту, кредитні спілки можуть:

- приймати вступні та обов'язкові пайові й інші внески від членів спілки;
- надавати кредити своїм членам на умовах платності, строковості та забезпеченості їх у готівковій та безготівковій формах. Отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також

¹ Про кредитні спілки : Закон України від 20 грудня 2001 року № 2908-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text>

фермерські господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їхній власності. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20 відсотків капіталу кредитної спілки;

- залучати на договірних умовах внески (вклади) своїх членів на депозитні рахунки у готівковій і в безготівковій формах. Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більшими 10 відсотків загальних зобов'язань кредитної спілки;
- виступати поручителем виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;
- розміщувати тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладками громадян, об'єднаній кредитній спілці, а також купляти державні цінні папери, перелік яких встановлюється уповноваженим органом, облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщують на території України, та паї кооперативних банків;
- залучати на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням уповноваженого органу. Загальна сума залучених коштів, у тому числі кредитів, не може перевищувати 50 відсотків вартості загальних зобов'язань та капіталу кредитної спілки на момент залучення;
- надавати кредити іншим кредитним спілкам, якщо інше не встановлено рішенням уповноваженого органу;
- виступати членом платіжних систем;
- оплачувати за дорученням своїх членів вартість товарів, робіт і послуг у межах наданого йому кредиту;
- провадити благодійну діяльність за рахунок коштів спеціально створених для цього фондів.

У структурі кредитного портфеля цих фінансових установ переважають споживчі кредити. Крім того, кредитні спілки можуть фінансувати придбання та реконструкцію житла, ведення фермерських господарств тощо.

Кредитні спілки на сьогодні є найменшим і найвразливішим до кризових явищ сегментом ринку фінансових послуг. Їхня кількість на національному фінансовому ринку складає 160 фінансових установ.

Фінансовий характер діяльності кредитної спілки робить її подібною до інших учасників ринку фінансових послуг, зокрема банків. Між ними

є багато спільного та відмінного. Спільне те, що і банки, і кредитні спілки діють як фінансові посередники, створені для задоволення потреб споживачів фінансових послуг. Принциповою відмінністю між цими установами є мета діяльності кожної з них: для банку – отримання прибутку, для кредитної спілки – надання фінансової послуги своїм учасникам. Щодо конкуренції між банками і кредитними спілками, то вона існує у сфері залучення заощаджень фізичних осіб та на ринку споживчого кредитування. Кредитні спілки переважають у наданні мікрокредитів, максимальній наближеності до безпосередніх отримувачів послуг та спрощеності процесу отримання кредиту в невеликих розмірах, а також наданні інших фінансових послуг.

Ломбарди. У Законі України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”¹ до фінансових установ, видом діяльності яких є надання коштів у позику на умовах фінансового кредиту, зачислено ломбарди. Фінансовий кредит у цьому випадку має бути гарантований заставою майна. Для забезпечення зобов’язань щодо повернення кредиту та сплати відсотків за користування кредитом ломбарди беруть під заставу рухоме майно.

Ломбард – це фінансова установа, виключним видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам за допомогою власних або залучених коштів, під заставу майна на визначений термін і під відсоток, а також надання супутніх послуг. Ломбарди, надаючи короткострокові готівкові кредити, задовольняють нагальні потреби населення в грошах на певний термін та сприяють підвищенню платоспроможності позичальників.

До залучених коштів ломбардних установ належать банківські кредити та кошти юридичних осіб.

Ломбарди надають супутні послуги, наприклад, страхування предмета застави, тобто укладення агентської угоди зі страховою компанією за кошти та в інтересах власника застави на термін дії договору застави, оцінка заставленого майна відповідно до чинного законодавства та/або умов договору, реалізація заставленого майна відповідно до чинного законодавства і/чи умов договору.

Технічне забезпечення ломбарду повинно забезпечувати функціонування облікової та реєструючої систем і створюватись на основі комп’ютерних систем, які можуть забезпечити виконання технологічних

¹ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

операцій з ведення обліку в цих системах. Склад та структура технічного забезпечення визначаються ломбардом самостійно, виходячи з його можливості постійно дотримуватись вимог до облікової та реєструючої систем, установлених регулятором ринків фінансових послуг, захисту від несанкціонованого доступу.

Перелік предметів, які ломбарди приймають у заставу і на зберігання, визначають державні органи, що забезпечують ліцензування діяльності ломбардів. Ломбард не має права користуватися та розпоряджатися речами, які перебувають на зберіганні. Ломбард, як професійний зберігач, також відповідає за втрату, нестачу чи пошкодження речі у розмірі втраченого майна, а за пошкодження предмета – у розмірі суми, на яку знизилась вартість заставленого майна, крім випадків, коли доведено, що це сталося внаслідок дії непереборної сили (ст. 48 Закону України “Про заставу”).

Річ, яку здають до ломбарду на зберігання, оцінюється за згодою сторін. Ця оцінка має бути проведена відповідно до звичайних цін, що склалися на аналогічні речі такого типу та якості на момент укладення договору (частина 4 ст. 632 Цивільного кодексу України). Зобов’язання зі зберігання речей у ломбарді є двостороннім, оплатним та строковим.

Об’єктом зберігання у ломбарді може бути тільки рухома неспоживча річ особистого призначення, у тому числі вироби з дорогоцінних металів та каміння, тобто річ, яка не є товаром у значенні речі-товару.

Зазвичай ломбарди видають позики на термін до трьох місяців у розмірі 75 % вартості оцінки заставлених речей і до 90 % вартості виробів із дорогоцінних каменів, металів, годинників у золотій оправі тощо. Речі, які здають на зберігання або під заставу для одержання позикових коштів, оцінюють за домовленістю сторін, а вироби з дорогоцінних металів – за визначеними державою цінами.

На сьогодні у нашій державі зареєстровано 179 ломбардів.

Інші небанківські фінансово-кредитні установи (**фінансові компанії**).

Згідно зі звітністю Національного банку України, до фінансових компаній належать інститути фінансового ринку, які можуть надавати такі види фінансових послуг, як залучення фінансових активів із зобов’язанням щодо наступного їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, у тому числі і на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; торгівля валютними цінностями; факторинг; переказ коштів. Частка фінансових послуг, що охоплюють кредитні відносини (залучення фінансових активів із зобов’язанням щодо наступного їхнього повернення, надання гарантій та поручи-

тельств, надання коштів у позику, у тому числі на умовах фінансового кредиту, факторинг, фінансовий лізинг), складає близько 22 %.

Однією з альтернатив банківському кредитуванню є надання коштів у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту, небанківськими фінансовими компаніями. Ринок кредитування фінансовими компаніями можна поділити на два сегменти: кредитування фізичних осіб та кредитування суб'єктів господарювання.

Фізичним особам фінансові компанії надають переважно невеликі кредити на короткий строк для задоволення споживчих потреб. Популярність таких кредитів може бути зумовлена різноманітними чинниками, серед яких: недоступність позик банків, кредитних спілок чи ломбардів, набагато простіша та швидша процедура отримання коштів, можливість зробити це дистанційно. Часто кошти надають особам, у яких виникли термінові фінансові потреби, малозабезпеченим громадянам, особам без офіційного працевлаштування та/або з негативною кредитною історією, подекуди з низьким рівнем правової та фінансової грамотності. Високі ризики кредитування таких позичальників відображаються у вартості ресурсів. Через значні проценти/комісії такі кредити можна назвати короткостроковими кредитами за високу плату (HCSTC, high-cost short-term credit).

У разі кредитування юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців цільовою аудиторією є малий бізнес та мікробізнес, який має потребу в додаткових коштах – для операційної діяльності чи покриття непередбачуваних витрат. Кредити малим підприємствам та мікробізнесу надають зазвичай на період від 90 днів до року і довше.

Збільшенню кількості фінансових договорів сприяє розвиток сучасних технологій: можливість дистанційно укласти кредитний договір, пройшовши швидку процедуру ідентифікації, отримати кошти на банківську картку. Договори укладають дистанційно переважно на період до 30 днів.

Кількість фінансових компаній, що мають діючі ліцензії на надання коштів у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту, за даними Національного банку України, на початку 2023 року становить 744. Ці фінансові установи є найчисельнішими на ринку фінансових послуг України.

Різновидом товарної форми кредитування та діяльності фінансових компаній є надання послуг з фінансового лізингу. Фінансова компанія, що укладає лізингову угоду, є посередником між виробником (власником) майна та його користувачем (орендарем).

Об'єктом (предметом) лізингу є нерухоме і рухоме майно: машини, устаткування, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка, будинки, споруди, системи телекомунікацій, земля.

Непрямими учасниками лізингової угоди можуть бути страхові компанії, брокерські, інші посередницькі фірми, банки, які кредитують лізингодавця та є гарантами угод.

Послуги фінансового лізингу в Україні надають банки, юридичні особи-лізингодавці, які не є фінансовими установами (ІОО-лізингодавці), та фінансові компанії, які є фінансовими установами (ФК-лізингодавці).

Лізингова угода є дорожчою, ніж банківська позика, оскільки у вартість лізингової послуги закладають в обов'язковому порядку суму амортизації основних засобів. Лізинг може бути дешевшим від кредитної позики лише за умови наявності пільг, що практикують у багатьох країнах з розвинутою ринковою економікою (наприклад, Міжнародний валютний фонд не зараховує суми лізингових угод у масштабах держави до національної заборгованості).

За даними Національного банку України, кількість лізингових компаній на початку 2023 року становила 97. Лізингові компанії намагаються диверсифікувати свої портфелі: збільшують частки лізингу медичного обладнання, агротехніки, обладнання для підприємств.

Банки на ринку лізингу України є порівняно новими самостійними учасниками. Їм доводиться шукати сегменти, в яких небанківські інститути присутні мало. Перспективними напрямками лізингового кредитування для банків є дорожнє будівництво, залізничний транспорт, комунальні підприємства, зовнішні угоди, водний транспорт, лізинг нерухомості для фізичних осіб.

Якщо раніше банківські установи були присутніми на ринку лізингу у формі засновників лізингових компаній, то останні декілька років лізинг надають з балансів банків. Конкурентними перевагами банківських установ над лізинговими компаніями є те, що банк працює як фінансова організація з усім спектром послуг, має фінансові ресурси для лізингу. Водночас банки програють у швидкості надання фінансування та у технологіях і продуктах лізингування.

Факторинг – це придбання права на стягнення боргів, перепродаж товарів і послуг з подальшим одержанням платежів за ними. Він є різновидом посередницької діяльності, за якої фірма-посередник (факторингова компанія) за певну плату одержує від підприємства право стягувати і зараховувати належні йому суми грошей від покупців на його рахунок (право інкасувати дебіторську заборгованість).

Діяльність факторингових компаній ґрунтується на фінансуванні суб'єктів господарювання, що мають тимчасову потребу в коштах, тобто на наданні факторингового кредиту. Клієнтами цих компаній є переважно підприємства-продавці, які мають значні обсяги дебіторської заборгованості. Деякі з видів факторингу передбачають, що за будь-яких обставин, незалежно від того, чи надійшла від дебітора відповідна сума, постачальник отримує оплату за свою продукцію (послуги). Фактор бере на себе всі ризики щодо платежу, зокрема, ризик несвоєчасної оплати продукції дебіторами, ризик неплатоспроможності покупців. У випадку виникнення простроченої дебіторської заборгованості факторингова компанія самостійно вживає комплекс заходів, передбачених чинним законодавством і спрямованих на її погашення.

Факторингові послуги в Україні надають фінансові компанії, а також банківські установи, які мають у структурі відділи факторингового обслуговування. Перевагою банків у факторинговому фінансуванні є те, що вони володіють більшими обсягами коштів для його реалізації, тоді як небанківські фінансові компанії, у зв'язку з обмеженістю коштів, часто звертаються по банківські позики для фінансового забезпечення господарської діяльності.

Серед економічних суб'єктів факторингом користуються переважно у галузях будівництва, машинобудування, переробної промисловості, у сфері послуг, транспорту та логістики, харчової промисловості.

Договірні ощадні інститути. Договірними ощадними інститутами серед небанківських фінансових посередників є страхові компанії та недержавні пенсійні фонди, оскільки специфіка їхньої діяльності передбачає довготермінове акумулювання коштів для подальших виплат цільового характеру на користь клієнтів.

Одним із вагомих джерел фінансування економіки та багатьох інвестиційних програм у промислово розвинених країнах є страхові компанії. Страховики, акумулюючи значну частину заощаджень населення, відіграють провідну роль у довготерміновому фінансуванні, забезпечуючи фінансовими ресурсами до 25 % усіх капіталовкладень.

Страхова компанія – це суб'єкт ринку фінансових послуг, який, приймаючи внески фізичних та юридичних осіб, бере на себе захист їхніх майнових інтересів від настання ймовірних ризиків. Співпраця страхової компанії з її клієнтом відбувається на підставі укладеного страхового договору.

Основні положення страхової діяльності викладені в Законі України “Про страхування”¹. Страхові послуги на вітчизняному фінансовому ринку надають сьогодні 128 страхових компаній та 61 страхових брокери.

Кошти страхових організацій об’єднують власний капітал, страхові резерви та інші надходження.

Страхові компанії у провідних країнах світу мобілізують величезні фінансові ресурси і є головними постачальниками довготермінових капіталів на грошовому ринку. Крім довготермінових цінних паперів, вони можуть вкладати фінансові ресурси в іпотечні позики, у довготермінові позики під заставу нерухомості тощо.

Страховики мають важливе значення на фінансовому ринку, забезпечуючи інвесторам страховий захист від різних видів ризиків. Укладені з інвестором страхові угоди є основою для фінансового забезпечення інвестиційних проєктів. Пасивні й активні операції страхових компаній мають специфічний характер і суттєво відрізняються від аналогічних операцій банків та інших фінансово-кредитних установ. Наприклад, активні операції складаються з інвестицій у державні облігації центральних і місцевих органів влади, в облігації та акції приватних корпорацій, іпотеку і нерухомість, а також у борг під поліси. Позики під поліси – це, по суті, кредитування осіб, що застрахувалися в цій фінансовій компанії. Особливість активних операцій компаній зі страхування життя полягає в тому, що це, головне, довготермінові вклади на п’ять, десять і більше років.

Серед напрямів вкладення коштів страховиків переважають акції, облігації корпоративного сектора та банківські вклади.

Страхові компанії виконують багато функцій в економіці країни. Однією з найважливіших у сучасних умовах є інвестиційна функція. Вона реалізується завдяки, по-перше, організації руху коштів на ринку капіталу внаслідок об’єднання незначних коштів, що їх сплачує кожен страхувальник за договорами страхування, у величезні за обсягом інвестиційні фонди капіталів, по-друге, спрямуванню страховиками накопичених фінансових коштів у різні види інвестицій і, по-третє, стимулюванню інвестиційної активності гарантуванням вітчизняним і зарубіжним інвесторам повернення вкладених коштів та відшкодуванням неотриманого доходу в разі настання несприятливих подій, що спричиняють втрату інвестицій.

¹ Про страхування : Закон України від 07 березня 1996 року № 85/96 – ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Недержавні пенсійні фонди. Пенсійні фонди у західних країнах створюють приватні й державні корпорації, фірми та підприємства для виплат пенсій і допомоги робітникам та службовцям. Кошти цих фондів формують з внесків працівників, підприємств, а також прибутків від інвестицій пенсійних фондів.

У пенсійних фондах акумулюють значні кошти, які інвестують переважно в акції приватних компаній на національному та міжнародних ринках позикових капіталів. Пенсійні фонди є самостійною ланкою західної кредитної системи.

Недержавні пенсійні фонди (НПФ) – це фінансові організації, що емітують та продають пенсійні зобов'язання навзаєм отриманих від фізичних і юридичних осіб пенсійних внесків та вкладають одержані гроші в фінансові інструменти.

Недержавні пенсійні фонди бувають трьох видів: відкриті, корпоративні, професійні¹.

Учасниками відкритого недержавного пенсійного фонду можуть стати будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їхньої роботи. Засновниками цього фонду є одна чи декілька юридичних осіб з урахуванням обмежень, передбачених для бюджетних організацій. Такий НПФ дає змогу залучити максимально широке коло вкладників та учасників.

Корпоративний пенсійний фонд може бути заснований тільки юридичною особою, що є роботодавцем (або декількома такими юридичними особами) для участі в ньому своїх працівників. До такого фонду можуть приєднуватися роботодавці-платники.

Учасниками корпоративного НПФ є виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями-платниками цього фонду.

Професійний недержавний пенсійний фонд засновують об'єднання юридичних осіб-роботодавців, об'єднання фізичних осіб, у тому числі професійні спілки (об'єднання професійних спілок) або фізичні особи, пов'язані за видом їхньої професійної діяльності (заняті). Учасниками такого фонду є виключно фізичні особи, пов'язані за їхнім професійним спрямуванням (заняттям), визначеним у статуті НПФ.

Роботодавці можуть сплачувати пенсійні внески на користь своїх працівників до недержавних пенсійних фондів будь-якого виду.

Інші категорії вкладників, у тому числі учасники на свою користь, також можуть сплачувати пенсійні внески до НПФ будь-якого виду.

¹ Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09 липня 2003 року № 1057-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>

У Державному реєстрі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку міститься інформація про 55 недержавних пенсійних фондів.

Зацікавленість роботодавців в участі у системі недержавного пенсійного забезпечення можна пояснити низкою переваг і можливостей. Одним зі стимулів для роботодавців є отримання додаткових фінансово-інвестиційних можливостей: оптимізація витрат на соціальне забезпечення завдяки пільговому оподаткуванню, залучення з пенсійних накопичень довготермінових фінансових ресурсів для реалізації власних інвестиційних програм.

Розмір майбутньої пенсії, як найважливіший чинник участі в системі недержавного пенсійного забезпечення за посередництвом НПФ, прямо залежить від доходності вкладень коштів пенсійного фонду компанією з управління активами.

Основну частку консолідованого портфеля НПФ становлять банківські депозити, облігації, акції національного корпоративного сектора. Одним з найважливіших напрямів активної діяльності недержавних пенсійних фондів є обов'язковість їхньої захищеності від ризиків, пов'язаних з інвестуванням коштів вкладників фондів. Для цього на фондовому ринку повинні перебувати в обігу надійні, захищені від інфляційного впливу фінансові інструменти.

Недержавне пенсійне забезпечення реалізують:

- пенсійні фонди шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів відповідно до Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення";
- страхові організації шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії з учасниками фонду, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду відповідно до Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" та законодавства про страхування;
- банківські установи відповідно до Закону України "Про недержавне пенсійне забезпечення" та законодавства про банківську діяльність шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, що встановлюється згідно із законом.

Адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути: юридична особа, яка надає професійні послуги з адміністрування недержав-

них пенсійних фондів (професійний адміністратор); юридична особа – одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який ухвалив рішення про самостійне адміністрування такого фонду; компанія з управління активами (юридична особа, яка провадить професійну діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії на провадження такої діяльності). Адміністратор діє від імені пенсійного фонду і в інтересах його учасників.

Інвестиційні посередники. Їхня діяльність полягає в об'єднанні коштів індивідуальних інвесторів (клієнтів) та розміщенні цих коштів у різноманітних фінансових (фондових) активах для отримання прибутку.

Інститути спільного інвестування (ІСІ), відповідно до законодавства України, – це корпоративні інвестиційні фонди або пайові інвестиційні фонди, які провадять діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) коштів інвесторів для отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість¹.

Інститути спільного інвестування можна класифікувати за кількома ознаками (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Систематизація інститутів спільного інвестування

№ з/п	Ознака класифікації	Види інститутів спільного інвестування
1	Залежно від порядку провадження діяльності	- відкритого типу - інтервального типу - закритого типу
2	За терміном функціонування	- строковий - безстроковий
3	Залежно від структури портфеля активів	- диверсифікованого типу - недиверсифікованого типу - спеціалізованого типу - кваліфікаційного типу

Залежно від порядку провадження діяльності ІСІ може бути відкритого, інтервального та закритого типу.

Інститут спільного інвестування належить до відкритого типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання виконувати у будь-який час на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами).

¹ Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05 липня 2012 року № 2299-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>

Інститут спільного інвестування належить до інтервального типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) бере на себе зобов'язання виконувати на вимогу учасників цього інституту викуп цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), протягом обумовленого у проспекті емісії строку (інтервалу).

Інститут спільного інвестування належить до закритого типу, якщо інститут (компанія з управління його активами) не бере на себе зобов'язань щодо викупу цінних паперів, емітованих таким інститутом (компанією з управління його активами), до моменту його припинення.

Інститут спільного інвестування може бути строковим або безстроковим.

Строковий інститут спільного інвестування створюють на певний період, встановлений у його регламенті, після закінчення якого зазначений інститут спільного інвестування припиняється (якщо відповідно до положень законодавства не ухвалено рішення про продовження часу діяльності такого інституту спільного інвестування).

Інститут спільного інвестування закритого типу може бути лише строковим. Строк діяльності строкового корпоративного фонду може бути продовжено за рішенням загальних зборів учасників фонду. Період діяльності строкового пайового фонду може бути продовжено за рішенням органу компанії з управління активами фонду, уповноваженого вносити зміни до його регламенту.

Безстроковий інститут спільного інвестування створюють на невизначений період.

Інститути спільного інвестування можуть бути диверсифікованого, недиверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного виду.

Інститут спільного інвестування вважається диверсифікованим, якщо він одночасно відповідає таким вимогам:

- 1) сумарна вартість цінних паперів одного емітента в активах інституту спільного інвестування не перевищує 10 % загального обсягу цінних паперів відповідного випуску цінних паперів такого емітента;
- 2) сумарна вартість цінних паперів, які становлять активи інституту спільного інвестування в обсязі, що перевищує 5 % загального обсягу випуску цінних паперів, на момент їхнього придбання не перевищує 40 % вартості чистих активів;
- 3) не менше 70 % загальної вартості активів інституту спільного інвестування становлять кошти, у тому числі на банківських депозитних рахунках, ощадні сертифікати банку, депозитні сертифі-

кати банку, банківські метали, корпоративні облігації та облігації місцевих позик, державні цінні папери, облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України, а також цінні папери, що допущені до торгів на регульованому фондовому ринку.

Інститут спільного інвестування вважається спеціалізованим, якщо він інвестує кошти виключно у визначені законодавством активи.

До спеціалізованих інститутів спільного інвестування належать інвестиційні фонди таких класів: фонди грошового ринку; фонди державних цінних паперів; фонди облігацій; фонди акцій; індексні фонди; фонди банківських металів.

Інститут спільного інвестування вважається кваліфікаційним, якщо він інвестує активи виключно в один із кваліфікаційних класів активів і кошти, а також не має будь-яких вимог до структури активів.

До кваліфікаційних належать такі класи активів: об'єднаний клас цінних паперів; клас нерухомості; клас рентних активів; клас кредитних активів; клас товарних активів, що допущені до торгів на багатосторонніх торговельних майданчиках; інші класи активів, які Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може вводити та визначати кваліфікаційними.

Інститути спільного інвестування, які не відповідають вимогам до диверсифікованого, спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування, є недиверсифікованими.

Відкритими інститутами спільного інвестування можуть бути тільки диверсифіковані інститути спільного інвестування та спеціалізовані інститути спільного інвестування.

Інтервальними інститутами спільного інвестування можуть бути тільки диверсифіковані інститути спільного інвестування, спеціалізовані інститути спільного інвестування та кваліфікаційні інститути спільного інвестування.

Біржовими інститутами спільного інвестування можуть бути відкриті спеціалізовані інвестиційні фонди класів, перелічених вище. Біржовим інститутом спільного інвестування є інститут спільного інвестування, проспектом емісії цінних паперів якого передбачається, що:

- 1) цінні папери такого інституту підлягають обов'язковому обігу на регульованому фондовому ринку, визначеному проспектом емісії;
- 2) придбання цінних паперів під час їхнього первинного розміщення чи продаж емітентом раніше викуплених цінних паперів або пред'явлення до викупу цінних паперів такого інституту викону-

- ють учасники такого інституту чи інвестори через андеррайтера таких цінних паперів або андеррайтер за власний рахунок чи за рахунок його клієнтів;
- 3) інвестиційна фірма, яка забезпечила андеррайтинг цінних паперів такого інституту, зобов'язана виконувати функцію маркет-мейкера щодо таких цінних паперів ІСІ у встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку порядку;
 - 4) оплата цінних паперів такого інституту під час їхнього продажу або викупу емітентом може відбуватися у відповідній пропорції активами, визначеними інвестиційною декларацією зазначеного інституту.

Недиверсифікований інститут спільного інвестування закритого типу, який виконує виключно приватне розміщення цінних паперів інституту спільного інвестування серед юридичних та фізичних осіб, є венчурним фондом.

Змінювати тип, вид інституту спільного інвестування, клас спеціалізованого або кваліфікаційного інституту спільного інвестування та належність інституту спільного інвестування до біржових або венчурних заборонено.

Інститути спільного інвестування можна створювати на тривалий період (наприклад, в Україні є фонд, діяльність якого розрахована на 99 років) і розміщувати сертифікати (акції) протягом усього цього часу.

Доходність від інвестицій в інститути спільного інвестування часто перевищує прибутковість альтернативних вкладень, наприклад, банківських депозитів. Приріст чистих активів інвестиційних фондів може досягати 30–100 %, а іноді й 150 % річних. Теоретично вважають, що банківський депозит є надійнішим вкладенням. Однак ризики інвестування у фонди можуть бути вищими тільки в разі інвестування у недиверсифіковані фонди, коли інвестор схильний до ризику для отримання вищого доходу.

Найменш ризиковим можна вважати відкритий диверсифікований фонд, оскільки з відкритого фонду можна “вийти” в будь-який момент, продавши цінні папери компанії з управління активами. Крім того, кошти, акумульовані у фонді, спрямовують у різні види активів, тому ймовірність втрати прибутку тут нижча. Однак такі фонди мають і меншу доходність, оскільки компанія з управління активами обмежена в обсягах і виборі об'єктів інвестування.

Діяльність ІСІ обслуговують компанія з управління активами, зберігач активів інституту спільного інвестування, оцінювач майна інституту спільного інвестування.

Компанія з управління активами управляє активами інституту спільного інвестування, а також може провадити діяльність з управління іпотечним покриттям. Законодавство дозволяє компанії з управління активами одночасно забезпечувати управління активами кількох інститутів спільного інвестування.

Активи інституту спільного інвестування у формі цінних паперів, які обслуговує депозитарна система, обліковують на рахунку в цінних паперах у зберігача. Надання послуг щодо зберігання цінних паперів інституту спільного інвестування та обліку прав власності на них, а також обслуговування операцій інституту спільного інвестування відбуваються відповідно до законодавства.

Зберігачем активів інституту спільного інвестування з публічним розміщенням є банк, що має ліцензію на ведення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів, видану Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в установленому порядку. Укладання договору зі зберігачем на обслуговування активів інституту спільного інвестування з приватним розміщенням не є обов'язковим. У разі укладання корпоративним фондом або компанією з управління активами пайового фонду з приватним розміщенням такого договору зберігачем активів пайового інституту спільного інвестування може бути юридична особа, що має ліцензію на ведення депозитарної діяльності зберігача цінних паперів, видану Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку в установленому порядку.

Кожен інститут спільного інвестування повинен мати тільки одного зберігача активів інституту спільного інвестування.

Оцінювач майна інституту спільного інвестування – суб'єкт господарювання, який проводить оцінку нерухомого майна під час його придбання або відчуження в порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. Оцінювач майна інституту спільного інвестування може проводити оцінку інших, ніж нерухоме майно, активів інституту спільного інвестування.

Співпраця ІСІ та оцінювача майна відбувається на підставі укладеного між ними договору. Вимоги до договору про надання послуг з оцінки вартості нерухомого майна інституту спільного інвестування затверджує Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. За надані послуги оцінювач майна ІСІ отримує винагороду, яку виплачують з активів інституту спільного інвестування згідно з законодавством та укладеним договором про оцінку майна інституту спільного інвестування.

Оцінювачем майна інституту спільного інвестування не може бути: компанія з управління активами та її пов'язані особи; зберігач активів

інституту спільного інвестування, аудитор (аудиторська фірма), які обслуговують такий інститут спільного інвестування, їхні пов'язані особи; корпоративний фонд та його пов'язані особи.

З метою перевірки і підтвердження правильності річної фінансової звітності компанія з управління активами повинна щороку залучати аудитора (аудиторську фірму) для встановлення відповідності зазначеної звітності результатам своєї діяльності.

Інститути спільного інвестування користуються перевагами у фінансовому інвестуванні порівняно з банками, оскільки спеціалізуються на вкладенні коштів, мають ширші напрями інвестування, володіють аналітичною інформацією, а також кількісно і за вартісними показниками є конкурентоспроможними на фінансовому ринку.

7.3. **Форми та переваги інтеграції банківського і небанківського фінансового капіталу**

Однією з умов стабільного і динамічного розвитку національної економіки та результативного ведення інвестиційного бізнесу є об'єднання головних системоутворювальних інституційних одиниць фінансового сектору – банків і небанківських фінансових установ. Розглянемо, як можуть взаємодіяти ці професійні учасники фінансового ринку в процесі акумуляції та використання фінансових ресурсів населення і підприємств.

Інвестиційний напрям взаємодії банків, страхових компаній та недержавних пенсійних фондів пов'язаний із формуванням довготермінових фінансових активів та отриманням доходу за ними. Страхові компанії та НПФ можуть багатьма способами розмістити фінансові ресурси, однак переважаючим об'єктом їхнього інвестування є банківські депозити. З огляду на це, залучення коштів банків і накопичення страховиків та недержавних пенсійних фондів є, по суті, їхньою спільною функцією капіталізації.

Однак якщо перерозподіл коштів у банківській системі відбувається з метою отримання доходів (інвестиційна функція), то першопричиною страхової діяльності та діяльності НПФ є запобігання втраті прибутку або захист матеріальних і нематеріальних цінностей (ризикова функція). Аналізуючи середовище "банк-страхова компанія-недержавний пенсійний фонд", можна говорити, що банківська діяльність є первинною, а діяльність інших фінансових установ – вторинною, допоміжною або захисною, спрямованою на створення сприятливих умов для суспільного відтворення.

Актуальним аспектом взаємодії банків, страхових компаній та недержавних пенсійних фондів є їхня участь у системі недержавного пенсійного забезпечення, що опосередковує реалізацію цими фінансовими посередниками ощадної функції.

Ще однією з форм співпраці банків і страховиків є банківське страхування (bancassurance). Досвід іноземних банків засвідчує, що сьогодні до третини прибутків вони отримують від реалізації страхових продуктів. Ідея банківського страхування втілена в концепції фінансових супермаркетів. Це дає змогу банкам залучати нових клієнтів і повніше задовольняти потреби постійних клієнтів.

Є різні технології продажу страхових продуктів через банк. Найчастіше їх реалізують у комплексі з банківською послугою.

Спільна програма банківського страхування вигідна і для банків, і для страхових компаній. Вона значно заощаджує час клієнтів, даючи змогу придбати страховий поліс безпосередньо у відділенні банку. Впровадження цієї програми допомагає зробити процес оформлення фінансової послуги (найчастіше кредиту) комфортнішим і зручнішим. Це вигідно також з позицій збільшення обсягів реалізації фінансових послуг за мінімізації витрат обох сторін. Крім того, професійне комплексне обслуговування піднімає імідж фінансової установи.

Для банківських установ банківське страхування дає змогу збільшити прибутковість і продуктивність, доходи від комісійних, знизити ефект фіксованих витрат унаслідок їхнього поширення на сферу страхування.

Страховим компаніям цей інтегрований фінансовий продукт вигідний для збільшення кількості споживачів страхових послуг, обсягів продажу, розширення асортименту пропонованих послуг, скорочення витрат на реалізацію фінансових послуг.

Страхові компанії зацікавлені запропонувати банку такі страхові продукти:

- класичне страхування (автотранспорту, вантажів, нерухомого майна, цінностей, електронного устаткування) і страхування персоналу банку, який переважно отримує добровільне медичне страхування і страхування життя;
- страхування заставного майна і життя позичальника кредиту;
- кредитне страхування (розподіл кредитних ризиків між банком і страховиком);
- страхування КАСКО.

Поряд з перевагами банківське страхування пов'язане з певними ризиками, зокрема, для банків: ненадійність страхових компаній; неналежна якість страхових продуктів; непридатність страхових продуктів

для реалізації з причин наявності непрозорих та нелогічних умов страхування; втрата клієнтів, незадоволених рівнем та якістю страхового захисту; підвищені страхові тарифи для надання окремих видів фінансових послуг тощо.

Отже, у разі створення продуктів банківського страхування фінансові установи повинні правильно вибудувати систему мотивації та надавати якісні фінансові послуги, що взаємовигідно для всіх учасників фінансового ринку.

Поява на фінансовому ринку України інститутів спільного інвестування зумовила виокремлення сфери індивідуального інвестування. Це обґрунтовує перспективи взаємодії ІСІ з банківськими установами. Участь банків у створенні інвестиційних фондів нового типу уможливило зниження вартості банківських ресурсів, перерозподіл фінансових ризиків, активізацію банків на ринку цінних паперів, консолідацію заощаджень індивідуальних інвесторів у єдиний пул з подальшим диверсифікованим вкладенням у різні напрями для майбутньої капіталізації.

Співпраця між цими фінансовими посередниками спрямована не на посилення конкуренції між ними, а на розширення спектра послуг кожного з них. Цей процес набуває розвитку і дає змогу реалізувати два важливі чинники успіху функціонування фінансового ринку. Перший пов'язаний з маркетинговою складовою – систематичне дослідження ринку, виявлення змін у структурі та обсягах попиту споживачів, оцінка сильних і слабких сторін фінансового посередника порівняно з конкурентами; другий – з підвищенням рівня матеріально-технічного забезпечення виробничого процесу та досконалішою організаційною структурою фінансового посередництва.

Український фінансовий ринок, як і світовий, постійно підлягає суттєвим якісним та кількісним змінам, які полягають в ускладненні його структури й посиленні конкуренції. У такому середовищі ефективно розвиватися зможуть тільки великі банки зі значним рівнем капіталізації. Надаючи стандартні набори послуг, банки дедалі більше уваги приділяють підвищенню якості обслуговування клієнтів. Проте необхідною умовою їхнього подальшого розвитку є пошук нових видів діяльності, один з яких – створення фінансових супермаркетів.

Фінансовий супермаркет – це установа, що надає клієнтам широкий спектр фінансових послуг. Класичним фінансовим супермаркетом є структура, яка пропонує клієнтам в одному й тому ж місці під одним брендом широкий набір банківських, страхових та інвестиційних послуг. Тобто сутнісним підґрунтям створення фінансового супермаркету є комплексність і якість фінансових послуг та можливість їхнього вільного вибору покупцем.

Головна мета створення фінансових супермаркетів – збільшення прибутку завдяки впровадженню перехресного продажу фінансових продуктів.

Фінансові супермаркети можуть бути трьох типів. Перший – це холдинг, який об'єднує кілька дочірніх компаній, що пропонують як банківські, страхові, так і інші фінансові послуги під однією торговельною маркою. Такі структури створюють великі корпорації. Другий тип – вільний, ринковий. У цьому випадку фінансові установи укладають між собою партнерський договір про спільний агентський продаж своїх послуг. Третій тип – брокерський, що передбачає збір інформації про всі фінансові послуги й пошук для клієнта, який звернувся до посередників-брокерів, оптимального варіанта.

На ринку України сьогодні визнано 25 банківських груп та 23 небанківські фінансові групи.

Прикладом сучасного фінансового супермаркету може бути фінансовий супермаркет Finance.ua¹, який допомагає порівнювати і вибирати кредити, кредитні картки та депозити в українських банках. Усі сервіси Finance.ua безкоштовні для користувачів.

До головних послуг цього Інтернет-супермаркету належать:

- порівняння інформації про всі кредитні картки українських банків (умови для отримання та обслуговування, комісії, бонуси і знижки, які дає картка, на сторінці кожної картки є посилання на тарифи, розміщені на сайті банку). Багато карток можна замовити з сайту;
- оформлення кредитів з десятків пропозицій банків і мікрофінансових компаній; за кожним кредитом Finance.ua показує реальну переоплату (до вартості включені всі ставки, комісії, страховки й інші можливі додаткові платежі);
- оформлення депозитів з бонусами (при заповненні заявки в розділі “Бонус до депозиту” можна отримати до +2 % річних до депозитної ставки або можливість виграти грошові призи від Finance.ua. У програмі беруть участь 14 банків, у тому числі Приватбанк, ОТП-банк, Укрсоцбанк, Універсалбанк.

Незалежно від форми взаємодії фінансових інститутів та конкретних переваг для професійних суб'єктів інтеграція на фінансовому ринку повинна бути підпорядкована стратегії розвитку системи фінансових посередників. Головними напрямками цієї стратегії є:

¹ Фінансовий супермаркет Finance.ua. URL : <https://new.finance.ua/ua>

- фінансова стабільність (ефективне регулювання фінансового сектора та удосконалення наглядових підходів, прозорий фінансовий сектор, стійкість фінансового сектора до викликів (шоків), підвищення якості корпоративного управління та управління ризиками у фінансовому секторі);
- макроекономічний розвиток (забезпечення стійкості державних фінансів, сприяння кредитуванню економіки, посилення захисту прав кредиторів та інвесторів, створення умов для залучення довгострокових ресурсів);
- фінансова інклюзія (підвищення доступності та рівня користування фінансовими послугами, посилення захисту прав споживачів фінансових послуг, підвищення рівня фінансової грамотності населення);
- розвиток фінансових ринків (сприяння розвитку ринків небанківських фінансових послуг, ефективна інфраструктура ринків капіталу, створення ліквідних ринків фінансових інструментів та механізмів/інструментів зниження ризиків проведення фінансових операцій, інтеграція фінансового ринку України у світовий фінансовий простір);
- інноваційний розвиток (розвиток відкритої архітектури фінансового ринку та оверсайту, забезпечення розвитку ринку FinTech, цифрових технологій та платформ регуляторів, забезпечення розвитку SupTech&RegTech, розвиток цифрової економіки).

Досягнення цих стратегічних орієнтирів у розвитку фінансового посередництва забезпечить стимулювання цільової сегментації формування попиту клієнтів фінансових установ, надійне функціонування розгалуженої мережі банківських і небанківських фінансових посередників; посилення й дотримання регулятивних вимог для захисту прав власності, уникнення фінансового шахрайства; впровадження сучасних фінансових інструментів і новітніх фінансових послуг; підвищення рівня інтеграції, лібералізації руху капіталу та розвитку фінансового сектора загалом.

7.4. Інститути інфраструктури та забезпечення фінансового ринку як середовище банківської діяльності

Інститутами інфраструктури фінансового ринку вважають тих його професійних учасників, які забезпечують надання фінансових послуг та проведення фінансових операцій. Головними серед них є біржі, депозитарні установи, кредитні бюро, колекторські компанії та інші інститути, що опосередковують фінансову діяльність.

Професійна діяльність на фондовому ринку – діяльність юридичних осіб з надання фінансових та інших послуг у сфері розміщення й обігу цінних паперів, обліку прав за цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, що відповідає вимогам, установленим до такої діяльності законодавством. На ринках капіталу провадять такі види професійної діяльності (рис. 7.3).

Рис. 7.3. Види професійної діяльності на ринку капіталів

Діяльність з торгівлі фінансовими інструментами провадять інвестиційні фірми, які створюють у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, для яких операції з фінансовими інструментами є виключним видом діяльності, крім випадків, передбачених Законом України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки”¹.

Діяльність з торгівлі фінансовими інструментами охоплює: суб-брокерську діяльність; брокерську діяльність; дилерську діяльність; діяльність з управління портфелем фінансових інструментів; інвестиційне консультування; андеррайтинг та/або діяльність з розміщення фінансових інструментів з наданням гарантії; діяльність з розміщення фінансових інструментів без надання гарантії. На кожен з цих видів діяльності Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку видає окрему ліцензію.

Професійна діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами передбачає:

- 1) діяльність з організації торгівлі цінними паперами на регульованому фондовому ринку;
- 2) діяльність з організації укладення деривативних контрактів на регульованому ринку деривативних контрактів;
- 3) діяльність з організації торгівлі інструментами грошового ринку на регульованому грошовому ринку;
- 4) діяльність з організації торгівлі цінними паперами на фондовому багатосторонньому торговельному майданчику;
- 5) діяльність з організації укладення деривативних контрактів на багатосторонньому торговельному майданчику (БТМ) деривативних контрактів;
- 6) діяльність з організації торгівлі облігаціями на організованому торговельному майданчику (ОТМ) облігацій;
- 7) діяльність з організації укладення деривативних контрактів на організованому торговельному майданчику (ОТМ) деривативних контрактів.

Банки, як учасники ринків капіталу, можуть виконувати послуги з проведення операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, зокрема, купівля-продаж цінних паперів (облігацій

¹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютий 2006 року № 3480-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

внутрішньої державної позики (ОВДП), у тому числі валютних і індексних; акцій; корпоративних облігацій, у тому числі цільових; облігацій місцевих позик; векселів; цінних паперів інститутів спільного інвестування); інкасація, доміціляція векселів, провадити субброкерську, брокерську та дилерську діяльність.

Клірингова діяльність включає клірингову діяльність з визначення зобов'язань та клірингову діяльність центрального контрагента.

Клірингову діяльність провадять клірингові установи, оператори організованого ринку (в тому числі товарні біржі), Центральний депозитарій цінних паперів та Національний банк України.

За умови отримання відповідної ліцензії клірингову діяльність з визначення зобов'язань можуть провадити клірингові установи, оператори організованого ринку (в тому числі товарні біржі), Центральний депозитарій цінних паперів.

Депозитарна діяльність – діяльність професійних учасників депозитарної системи України та Національного банку України щодо надання послуг зі зберігання й обліку цінних паперів, обліку і обслуговування набуття, припинення та переходу прав на цінні папери і прав за цінними паперами й обмежень прав на цінні папери на рахунках у цінних паперах депозитарних установ, емітентів, депозитаріїв-кореспондентів, осіб, які провадять клірингову діяльність, депонентів, номінальних утримувачів, а також надання інших послуг, які мають право надавати професійні учасники депозитарної системи України.

В Україні можуть провадитися такі види депозитарної діяльності: депозитарна діяльність Центрального депозитарію; депозитарна діяльність Національного банку України; депозитарна діяльність депозитарної установи; діяльність зі зберігання активів інститутів спільного інвестування; діяльність зі зберігання активів пенсійних фондів.

Центральний депозитарій забезпечує формування та функціонування системи депозитарного обліку цінних паперів. В Україні може існувати лише один Центральний депозитарій. Клієнтами Центрального депозитарію є емітенти, Національний банк України, депозитарні установи, депозитарії-кореспонденти, клірингові установи, оператори організованих ринків капіталу та інвестиційні фірми.

До виключної компетенції Національного банку України належить ведення депозитарного обліку державних цінних паперів та облігацій місцевих позик. Особливості провадження Національним банком України депозитарної і клірингової діяльності з державними цінними паперами та облігаціями місцевих позик встановлює НКЦПФР за погодженням з Національним банком України. Клієнтами НБУ є емітенти,

депозитарні установи, депозитарії-кореспонденти, клірингові установи та оператори організованих ринків капіталу.

Депозитарною установою є юридична особа, що утворена та функціонує у формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, яка в установленому порядку отримала ліцензію на провадження депозитарної діяльності депозитарної установи. Ця установа провадить діяльність з депозитарного обліку та обслуговування обігу цінних паперів і корпоративних операцій емітента на рахунках у цінних паперах депонентів, номінальних утримувачів, а також на власному рахунку в цінних паперах, на якому обліковують цінні папери, права на цінні папери та обмеження прав на цінні папери, що належать такій депозитарній установі.

Діяльність зі зберігання активів інститутів спільного інвестування та діяльність зі зберігання активів пенсійних фондів провадиться депозитарною установою у порядку і випадках, що визначені законодавством.

Порядок та особливості контролю депозитарною установою за відповідністю операцій з активами інституту спільного інвестування регламенту, проспекту емісії цінних паперів інституту спільного інвестування, статуту корпоративного інвестиційного фонду та законодавству, а також за дотриманням вимог законодавства, регламенту інституту спільного інвестування та статуту корпоративного інвестиційного фонду компанією з управління активами при розрахунку вартості чистих активів інституту спільного інвестування, розміщенні та викупі цінних паперів інституту спільного інвестування, використанні прибутків, отриманих на активи інституту спільного інвестування, встановлює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Діяльність зі зберігання активів пенсійних фондів створеного Національним банком України корпоративного недержавного пенсійного фонду провадиться Національним банком України в установленому законодавством порядку.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів – це професійна діяльність учасника ринків капіталу – компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору з інституційними інвесторами, чи професійна діяльність учасника ринків капіталу – іншої фінансової установи, що провадиться нею на підставі договору з емітентом іпотечних облігацій.

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів охоплює діяльність з управління активами та діяльність з управління іпотечним покриттям.

Діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або проведення операцій з нерухомістю – це професійна діяльність учасника ринків капіталу – управителя, що провадиться ним за винагороду від свого імені на підставі відповідних договорів (відповідного договору) щодо управління майном з установниками (установником) управління майном. Діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або проведення операцій з нерухомістю регулюють Закон України “Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю”, Закон України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки”, інші акти законодавства щодо визначення фінансових механізмів інвестування у будівництво.

Діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів – це професійна діяльність учасника фондового ринку – адміністратора недержавного пенсійного фонду, що провадиться ним за винагороду від свого імені та на підставі відповідного договору з недержавним пенсійним фондом.

Одним із найдоходніших напрямів діяльності банків є надання кредитів. Однак сфера банківського кредитування завжди пов'язана з підвищеною ризиковістю. Тому виникає потреба в діяльності таких інфраструктурних інститутів фінансового ринку, як кредитні бюро та колекторські компанії.

Бюро кредитних історій – юридична особа, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, що складає кредитну історію. Бюро накопичує, зберігає та опрацьовує інформацію, яка становить кредитну історію позичальника, та обмінюється нею із суб'єктами господарювання, які надають кредити або товари й послуги з відтермінуванням платежу.

Діяльність кредитних бюро необхідна в умовах дефіциту інформації про виконання позичальниками попередніх фінансових зобов'язань, відсутності адекватних систем управління ризиками й повернення заборгованості, що веде до збільшення фінансових шахрайств.

Одна з головних проблем взаємостосунків кредиторів і, в першу чергу, банків з позичальниками, полягає у відсутності в кредитора повної достовірної інформації про свого позичальника з певною історичною ретроспективою.

Кожен банк утримує спеціальні і дорогі служби, завдання яких – зібрати і перевірити інформацію про позичальника, його фінансовий стан, наявність у нього інших зобов'язань, як він розраховується з іншими кредиторами тощо.

З іншого боку, позичальник з позитивною кредитною історією не може переконати банк враховувати цю історію, коли визначають банківський процент для позики йому, оскільки від самого суб'єкта банк вимагає об'єктивної, а не суб'єктивної інформації.

Світовий досвід доводить, що існує дуже ефективний і підтверджений більш ніж столітньою практикою спосіб налагодити новий підхід до відносин між кредитором і позичальником через заснування та функціонування бюро кредитних історій. Кредитне бюро допомагає вирішити низку надзвичайно важливих завдань.

По-перше, бюро підвищує рівень відомостей банків про потенційних позичальників і дає змогу точніше прогнозувати повернення позик.

По-друге, бюро сприяє зменшенню плати за пошук інформації, яку стягували банки зі своїх клієнтів.

По-третє, бюро формує дисциплінуючий механізм для позичальників. Кожен знає, що у разі невиконання зобов'язань його репутація в очах потенційних кредиторів впаде, відрізуючи його від позикових коштів або роблячи їх набагато дорожчими. Цей механізм підвищує стимул позичальника повернення кредиту, зменшуючи ризик несумлінної поведінки.

При цьому бюро гарантує конфіденційність даних, контролює доступ до них. Бюро не ухвалює рішень щодо видачі кредиту, не є власником даних, що надаються, воно керує обігом інформації, але не змінює дані, що отримані від учасників бюро.

Правові та організаційні засади формування і ведення кредитних історій, права суб'єктів кредитних історій та користувачів бюро кредитних історій, вимоги до захисту інформації, що складає кредитну історію, порядок утворення, діяльності та ліквідації бюро кредитних історій визначає Закон України "Про організацію формування та обігу кредитних історій".

Одним з ключових принципів, закладених у законодавстві, є добровільність формування та розкриття кредитної історії. Кредитну історію формують лише на підставі надання суб'єктом кредитної історії письмової згоди на передачу даних до бюро кредитних історій.

Законом встановлено, що бюро кредитних історій заборонено збирати та зберігати в кредитних історіях інформацію про фізичних осіб щодо: національності, расового та етнічного походження; політичних поглядів; релігійних і філософських переконань; стану здоров'я; членства в партіях та інших об'єднаннях громадян.

Одним з принципів формування та доступу до інформації, яка складає кредитну історію, встановлених законодавством, є забезпечення конституційних прав і свобод суб'єктів кредитних історій.

Згідно з Законом України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності”, держава (Міністерство юстиції України) ліцензує діяльність, пов’язану зі збиранням, обробленням, зберіганням, захистом, використанням інформації, яка складає кредитну історію.

Бюро зобов’язане забезпечити захист інформації, що складає кредитну історію, згідно із законодавством України. Тому у ліцензійних умовах діяльності бюро кредитних історій є вимога, що обробка інформації, яка становить кредитну історію, в інформаційній, телекомунікаційній та/або інформаційно-телекомунікаційній системі ліцензіата повинна відбуватися із застосуванням комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю. Створення комплексної системи захисту інформації та підтвердження її відповідності відбуваються в порядку, встановленому Законом України “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”. Так держава встановила для бюро кредитних історій вимоги, що забезпечують захист інформації.

Макроекономічний ефект від створення кредитного бюро полягає в підвищенні прозорості відносин між ринковими контрагентами, що сприяє загалом збільшенню обсягів фінансових операцій в організованій частині ринку. Відповідно, результативна діяльність кредитних бюро є чинником активізації кредитного процесу в цілому. Конкуренція щодо залучення в організований обіг заощаджень домогосподарств зростає не тільки між банками, а й у середовищі небанківських структур. Водночас це є передумовою посилення конкуренції в разі розміщення фінансовими посередниками попередньо залучених коштів, а отже, і взаємозумовленого з пасивними операціями розвитку кредитних угод та спільного інвестування. Особливо зростає затребуваність послуг кредитних бюро у зв’язку зі збільшенням обсягів ринку споживчого та іпотечного кредитування населення, що характерно для сьогодення вітчизняної економіки.

Кредитні бюро не тільки пропонують ринку упорядкований інформаційний продукт у вигляді кредитного рейтингу, а й самі споживають первинну фінансову інформацію з метою її опрацювання для формування чи уточнення рейтингових оцінок. Джерелами первинної та поновлюваної інформації для кредитних бюро є: Єдиний державний реєстр юридичних і фізичних осіб-підприємців; Єдиний ліцензійний реєстр; публічні акти, проспекти емісій та фінансові звіти про діяльність компанії; повідомлення кредиторів та юридичних фірм (відповідно, у випадках надання і погашення кредиту чи порушення справ про неплатоспроможність і банкрутство); анкетні дані позичальників у разі оформлення заявок на отримання кредиту.

Однак доцільно акцентувати на таких застереженнях: не потрібно розглядати кредитні бюро як панацею для учасників ринку, це не засіб

фільтрації ризиків, а лише індикатор їхнього попередження. Кредитне бюро не впливає безпосередньо на рішення про надання кредиту, а тільки пропонує інформацію щодо можливості ухвалення такого рішення. Кредитний рейтинг не є підставою для надання кредиту чи для відмови у фінансуванні. Не може йтися також про заміщення функцій служб безпеки фінансових структур. До того ж, обслуговування у кредитному бюро може позначатися на вартості кредитних послуг банків з пропорційною компенсацією відповідних витрат.

Діяльність кредитних бюро має бути організована так, щоб інформаційна насиченість сприяла конкуренції на фінансовому ринку, у тому числі й у сфері банківського кредитування.

З огляду на поглиблення фінансової кризи в багатьох позичальників банків виникають проблеми з платоспроможністю, унаслідок чого вони не можуть погасити кредит. Для зменшення рівня неповернутих кредитів кредитори змушені повертати свої кошти всіма доступними способами, у тому числі використовуючи колекторські послуги.

Колекторство – це законне конвєсне стягнення великої кількості переважно однотипних (однакова кількість однотипних документів, які підтверджують борг і відрізняються лише особистими даними позичальника) та безспірних боргів (немає про що сперечатися з боржником: він має повернути гроші і сплатити нараховані відсотки та санкції).

В Україні у 2021 році вперше з'явилося законодавче регулювання поведінки колекторських компаній та фінансових установ під час врегулювання простроченої заборгованості за споживчими кредитами.

За новим законом, усі колекторські компанії, щоб мати можливість надавати послуги щодо врегулювання боргів, повинні реєструватися у Реєстрі колекторських компаній Національного банку. НБУ наглядає за діяльністю колекторських компаній та регулює її.

Компаніям з метою набуття статусу колекторської компанії потрібно звернутися до Національного банку з відповідним пакетом документів. Національний банк у разі відповідності компанії вимогам законодавства реєструє її. Інформація про усі зареєстровані в Україні колекторські компанії міститься у публічному Реєстрі. Кредитор – банк або фінансова компанія – зможе перевірити інформацію про колекторську компанію перед її залученням до врегулювання заборгованості. Споживачі фінансових послуг зможуть швидко дізнатися, чи зареєстрований той або інший колектор, чи він працює на ринку відповідно до закону.

До Реєстру колекторських компаній НБУ на сьогодні внесено інформацію про 67 юридичних осіб.

Законодавством запроваджено умови діяльності колекторських компаній, які направлено на захист прав боржників. Основними з них є:

- можливість залучення колекторської компанії до врегулювання простроченої заборгованості, тільки у разі, якщо така можливість передбачена умовами договору споживчого кредиту;
- встановлення вимог щодо взаємодії зі споживачами та іншими особами при врегулюванні простроченої заборгованості (вимоги щодо етичної поведінки), а саме: взаємодія колекторських компаній зі споживачем, його близькими особами, представником, спадкоємцем, поручителем, майновим поручителем або третіми особами можлива тільки за умови, що така взаємодія передбачена договором про споживчий кредит та ці особи надали згоду на таку взаємодію. При цьому колекторські компанії не мають права повідомляти інформацію про укладення споживачем договору про споживчий кредит, його умови, стан виконання, наявність простроченої заборгованості та її розмір іншим особам;
- встановлення жорстких вимог до осіб, які бажають бути власниками істотної участі колекторської компанії.

Відповідно до Закону України “Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків”¹, Національний банк створив централізований Кредитний реєстр, у якому накопичується інформація про кредитні операції позичальників, заборгованість за якими становить понад 100 мінімальних заробітних плат перед одним банком. Передача банками до Кредитного реєстру інформації про боржників – фізичних осіб відбувається згідно з законодавством України, зокрема з дотриманням вимог Закону України “Про захист персональних даних”. Позичальники, стосовно яких передані дані до Кредитного реєстру, також мають право отримувати з цього Реєстру інформацію про себе й у разі незгоди з її змістом вимагати внесення змін до інформації. Сьогодні вебсервіси, які використовують при роботі з Кредитним реєстром, працюють у режимі 24/7.

Усе це дає підстави сподіватися на позитивні наслідки для врегулювання простроченої заборгованості та захистить права боржників і кредиторів.

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків : Закон України від 06 лютого 2018 року № 2277-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2277-19#Text>

Питання для самоконтролю

1. Що таке фінансове посередництво? Охарактеризуйте його переваги.
2. Які функції виконують фінансові посередники? Розкрийте та обґрунтуйте найважливіші з них.
3. Проаналізуйте спільне та відмінне в діяльності банків і небанківських фінансових установ.
4. Що зумовлює необхідність об'єднання діяльності професійних учасників фінансового ринку?
5. Які фінансові посередники належать до небанківських? Охарактеризуйте їхні головні групи.
6. У які форми можна об'єднувати банківський і небанківський фінансовий капітал?
7. Що таке банківське страхування? Розкрийте головні аспекти співпраці банків і страхових компаній.
8. З якою метою створюють фінансові супермаркети? Яких типів вони бувають? Наведіть приклади фінансових супермаркетів в Україні.
9. Що належить до інфраструктурних інститутів фінансового ринку? Яку роль відіграють клірингова і депозитарна системи в організації банківської діяльності?
10. Які функції виконують бюро кредитних історій і колекторські компанії? Обґрунтуйте перспективи їхньої участі в банківському кредитуванні.

Тестові завдання

1. Що спричинило сегментацію ринку фінансового посередництва?
 - 1) розвиток фінансової системи й інвестиційного ринку;
 - 2) виникнення грошей і кредитних відносин;
 - 3) формування інституту приватної власності;
 - 4) усе перелічене.
2. Однією з головних характеристик діяльності банків як фінансових посередників є...
 - 1) надання вузькоспеціалізованих фінансових послуг;
 - 2) недепозитне залучення коштів;
 - 3) вплив на динаміку пропозиції грошей на фінансовому ринку;
 - 4) усе перелічене.
3. За переважаючим видом фінансових послуг, які надають небанківські фінансові посередники, їх поділяють на ...
 - 1) універсальні і спеціалізовані;
 - 2) кредитні, договірні та інвестиційні;
 - 3) легальні, напівлегальні, нелегальні;
 - 4) державні і приватні.

4. Чинниками співпраці банків і небанківських фінансових установ є...
 - 1) висока концентрація капіталу у фінансовому секторі;
 - 2) підвищення ефективності каналів продажу фінансових продуктів;
 - 3) розвиненість інвестиційної структури фінансового ринку;
 - 4) усе перелічене.
5. Взаємодія банків, страхових компаній та недержавних пенсійних фондів передбачає реалізацію функції...
 - 1) капіталізації;
 - 2) кредитування;
 - 3) оподаткування;
 - 4) резервування.
6. Взаємодія інститутів спільного інвестування з банківськими установами спрямована на...
 - 1) посилення конкуренції між цими фінансовими інститутами;
 - 2) розширення спектра послуг кожного з них;
 - 3) збільшення вартості фінансових ресурсів;
 - 4) досягнення всього переліченого.
7. Фінансовий супермаркет – це установа, яка ...
 - 1) надає клієнтам широкий спектр фінансових послуг;
 - 2) пропонує в одному місці можливість вибору покупцем фінансових продуктів;
 - 3) збільшує прибутки завдяки перехресному продажу фінансових послуг;
 - 4) усе перелічене.
8. До інфраструктурних інститутів фінансового ринку належать ...
 - 1) банки і небанківські фінансові установи;
 - 2) фінансові супермаркети;
 - 3) бюро кредитних історій, колектори;
 - 4) Національний банк України і Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку.
9. Завданнями кредитних бюро як інфраструктурних інститутів фінансового ринку є...
 - 1) управління активами інституційних інвесторів;
 - 2) накопичення, зберігання та опрацювання інформації, що становить кредитну історію позичальника;
 - 3) випуск та обіг боргових цінних паперів;
 - 4) стягнення великої кількості переважно однотипних та безспірних боргів.
10. Роль колекторських компаній на фінансовому ринку полягає у...
 - 1) наданні кредитів;
 - 2) купівлі боргових зобов'язань клієнтів банку;
 - 3) стягненні проблемної заборгованості;
 - 4) формуванні кредитної звітності клієнтів банку.

*Р*ОЗДІЛ 8

Платіжний ринок України

- 8.1. Поняття та структура платіжного ринку України.*
- 8.2. Платіжні системи на ринку України.*
- 8.3. Державне регулювання платіжного ринку України.*

8.1. Поняття та структура платіжного ринку України

Модернізація, технічне оновлення світового платіжного ринку, а також поява в Україні великої кількості інноваційних платіжних систем і сервісів зумовили необхідність удосконалення законодавчого регулювання вітчизняного ринку платіжних послуг. Закон України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”, ухвалений 2001 року, не відповідав вимогам сьогодення, тому Національний банк України (НБУ) за технічної підтримки Європейського банку реконструкції та розвитку взяв участь в оновленні системи регулювання з метою посилення конкуренції, сприяння подальшому інноваційному розвитку вітчизняного платіжного ринку та гармонізації національного платіжного законодавства з європейським. У результаті 30 червня 2021 року ухвалено Закон України “Про платіжні послуги”¹, який:

- розкриває поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій в Україні;
- встановлює виключний перелік платіжних послуг та порядок їхнього надання, категорії надавачів платіжних послуг та умови авторизації їхньої діяльності;
- визначає основи функціонування платіжних систем в Україні, загальні засади випуску та використання електронних грошей і цифрових грошей Національного банку України;
- урегулює права, обов’язки та відповідальність учасників платіжного ринку України;
- окреслює загальний порядок нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг, надавачів обмежених платіжних послуг, порядок оверсайту платіжної інфраструктури.

Закон України “Про платіжні послуги” тлумачить поняття “платіжний ринок” як сукупність його учасників та правовідносин між ними щодо надання платіжних послуг. Варто зазначити, що Закон² розмежовує поняття “платіжна послуга” та “платіжна операція”, які водночас пов’язані між собою (табл. 8.1).

¹ Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#top>

² Там само.

Таблиця 8.1

Відмінності та взаємозв'язок
між платіжною операцією та платіжною послугою

Платіжна операція	Платіжна послуга
Будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього	Передбачена Законом України "Про платіжні послуги" діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій

Розглянемо детальніше види платіжних послуг, які можуть надаватися на платіжному ринку України (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

Види платіжних послуг

Фінансові платіжні послуги	Нефінансові платіжні послуги	Послуги, що є допоміжними до платіжних	Обмежені платіжні послуги
1	2	3	4
Зарахування готівкових коштів на рахунки користувачів, а також відкриття, обслуговування та закриття рахунків (крім електронних гаманців)	Ініціювання платіжної операції	Надання інформаційних та комунікаційних технологій, сервісного обслуговування платіжних пристроїв та іншого обладнання, що використовується під час надання платіжних послуг, за умови що надавач не має доступу до коштів користувачів	Послуги, що надають особи, які отримали ліцензію з надання банкам послуг з інкасації, із зарахування інкасованих коштів на власний рахунок та подальшого їх перерахування суб'єктам господарювання на їхні поточні рахунки за реквізитами та у строки, визначені умовами договорів з урахуванням вимог законодавства

Продовження табл. 8.2

1	2	3	4
Зняття готівкових коштів з рахунків користувачів, а також усі послуги щодо відкриття, обслуговування та закриття рахунків (крім електронних гаманців)	Надання відомостей з рахунків	Послуги оператора платіжної системи	Послуги з виконання платіжних операцій, які надають оператор телекомунікацій, провайдер телекомунікацій, провайдер програмної послуги своєму абоненту – отримувачу послуг для:
Виконання платіжних операцій із власними коштами користувача з рахунку/на рахунок користувача (крім платіжних операцій з електронними грошима), у т. ч. виконання: а) кредитового переказу; б) дебетового переказу; в) іншої платіжної операції, у т. ч. з використанням платіжних інструментів		Послуги технологічного оператора	а) оплати цифрового контенту; б) оплати квитків, ініційованої з використанням мобільного телефону, за умови, що квиток надається абоненту – отримувачу послуг в електронній формі на підтвердження оплати: відвідування культурно-розважальних заходів (кіно, концертів, вистав, музеїв, виставок, фестивалів, екскурсій, наукових, ділових, культурних, освітніх та інших масових заходів); відвідування природних, архітектурних та культурних об'єктів; залізничних (у т. ч. приміських) перевезень; проїзду в міському і приміському транспорті (у т. ч. оплати електронних квитків для проїзду в такому транспорті); маршрутних пасажирських перевезень; поповнення проїзних і транспортних карт для проїзду в міському і приміському транспорті;
Виконання платіжних операцій з рахунку/на рахунок користувача (крім платіжних операцій з електронними грошима), за умови, що кошти для виконання платіжної операції надаються користувачу надавачем платіжних послуг на умовах кредиту, у т. ч. виконання: а) кредитового переказу; б) дебетового переказу; в) іншої платіжної операції, у т.ч. з використанням платіжних інструментів		Інші послуги, визначені як допоміжні до надання платіжних послуг відповідно до законодавства	в) сплати коштів на цілі благодійної діяльності; г) переказу коштів між ідентифікованими абонентами;

Закінчення табл. 8.2

1	2	3	4
Емісія та/або еквайринг платіжних інструментів			г) переказу залишку з особового рахунку абонента під час надання послуги з перенесення абонентського номера; д) оплати телекомунікаційних послуг та доступу до мережі Інтернет, програмних послуг, комунальних послуг, податків та зборів, митних платежів, штрафів, послуг, що надаються державними органами та установами
Переказ коштів без відкриття рахунку			
Випуск електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними, у т. ч. відкриття та обслуговування електронних гаманців			

Доцільно зауважити, що положення Закону не застосовують до:

- передачі коштів у готівковій формі між двома фізичними особами без залучення будь-якого надавача платіжних послуг та/або його комерційного агента;
- платіжних операцій з видачі готівкових коштів з використанням платіжного інструменту, які здійснюють торговці на запит держателя платіжного інструменту (у частині необхідності авторизації діяльності торговців з виконання такої платіжної операції);
- платіжних операцій через комерційного агента або повіреного, який, згідно з договором, уповноважений укладати договори купівлі-продажу товарів чи надання послуг від імені та за рахунок лише платника або лише отримувача, але не обох одночасно;
- видів діяльності, що провадиться на підставі ліцензії НБУ на здійснення операцій з готівкою, крім послуг, які надають особи, що мають ліцензію з надання банкам послуг з інкасації, із зарахування інкасованих коштів на власний рахунок та подальшого перерахування їх суб'єктам господарювання на їхні поточні рахунки за реквізитами та у строк, визначені умовами договорів;
- платіжних операцій, що полягають у збиранні та доставці готівкових коштів у межах публічного збирання благодійних пожертв відповідно до Закону "Про благодійну діяльність та благодійні організації";
- професійної діяльності на ринках капіталу;
- платіжних операцій, що стосуються виплати доходів за цінними паперами, під час погашення боргових цінних паперів, у тому числі за цінними паперами, що розміщені та перебувають в обігу за межами України, чи під час здійснення емітентом інших корпо-

ративних операцій відповідно до законодавства про депозитарну систему України;

- послуг технічного характеру, що супроводжують надання платіжних послуг (надання інформаційних та комунікаційних технологій, сервісного обслуговування платіжних пристроїв тощо);
- справляння плати за транспортні послуги особою, уповноваженою органом місцевого самоврядування, у разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду;
- платіжних операцій щодо розрахунків за простими і переказними векселями, розрахунків за акредитивами, розрахунків за інкасо, платежів за гарантіями, розрахунків із застосуванням розрахункових чеків (у тому числі дорожніх чеків) та інших платіжних операцій, що здійснюються виключно банками відповідно до закону та нормативно-правових актів НБУ;
- діяльності суб'єктів господарювання в частині надання користувачам послуги з видачі готівкових коштів з використанням електронних платіжних засобів за умови, що суб'єкт господарювання діє від імені одного або кількох емітентів електронних платіжних засобів; не має відносин з користувачем за договором про надання платіжних послуг; не є надавачем платіжних послуг.

Розглянемо структуру платіжного ринку України крізь призму його учасників. На платіжному ринку України послуги надають такі категорії учасників:

- суб'єкти платіжних операцій (їхні комерційні агенти);
- надавачі обмежених платіжних послуг;
- платіжні системи (оператори платіжних систем);
- технологічні оператори.

Суб'єкти платіжних операцій – це користувачі (платники, отримувачі) та відповідні надавачі платіжних послуг.

Користувач платіжних послуг – фізична особа або юридична особа, яка отримує чи має намір отримати платіжну послугу як платник або отримувач (або обидва одночасно) та/або є власником електронних грошей (цифрових грошей Національного банку України), а в разі надання послуг банком – клієнт банку. Перелік надавачів платіжних послуг в Україні та їхніх прав подано в табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Надавачі платіжних послуг в Україні¹

Надавачі платіжних послуг	Право на надання платіжних послуг
1	2
<i>Банківські надавачі платіжних послуг</i>	
Національний банк України	має право надавати платіжні послуги, визначені Законом України “Про платіжні послуги” без одержання ліцензії та без включення до Реєстру платіжної інфраструктури
Банки	<ul style="list-style-type: none"> – надають платіжні послуги в порядку, передбаченому Законами України “Про платіжні послуги” та “Про банки і банківську діяльність”; – мають право надавати платіжні послуги на підставі банківської ліцензії без отримання окремої ліцензії; – мають право надавати платіжні послуги без включення до Реєстру платіжної інфраструктури; – платіжні послуги з випуску та виконання платіжних операцій з електронними грошима, у тому числі відкриття та обслуговування електронних гаманців, мають право надавати лише після включення їх до Реєстру платіжної інфраструктури як емітентів електронних грошей
<i>Небанківські надавачі платіжних послуг</i>	
Платіжні установи, у тому числі	<ul style="list-style-type: none"> – набувають статусу фінансової установи з дня включення їх до Реєстру платіжної інфраструктури; – мають право надавати всі або окремі фінансові платіжні послуги за умови визначення відповідних фінансових платіжних послуг у ліцензії та включення до Реєстру платіжної інфраструктури; – мають право надавати фінансові платіжні послуги, якщо вони є валютними операціями, лише за умови отримання ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій відповідно до Закону України “Про валюту і валютні операції”; – набувають статусу фінансової установи з дня включення їх до Реєстру платіжної інфраструктури;
малі платіжні установи	<ul style="list-style-type: none"> – мають право надавати всі або окремі фінансові платіжні послуги, крім платіжних послуг з емісії платіжних інструментів і з випуску та виконання платіжних операцій з електронними грошима, за умови отримання ліцензії та включення до Реєстру платіжної інфраструктури
Філії іноземних платіжних установ	<ul style="list-style-type: none"> – мають право надавати всі або окремі платіжні послуги за умови акредитації в порядку, визначеному Законом України “Про платіжні послуги” та нормативно-правовими актами НБУ; – провадять діяльність з надання платіжних послуг відповідно до вимог, встановлених законами України та нормативно-правовими актами НБУ для платіжних установ (крім малих платіжних установ), а в разі надання платіжних послуг з випуску та виконання платіжних операцій з електронними грошима – відповідно до вимог, встановлених законами України та нормативно-правовими актами НБУ для установ електронних грошей

¹ Інформація станом на березень 2023 р.

Закінчення табл. 8.3

1	2
Установи електронних грошей	<ul style="list-style-type: none"> - набувають статусу фінансової установи з дня включення їх до Реєстру платіжної інфраструктури; - мають право надавати всі або окремі фінансові платіжні послуги за умови визначення відповідних фінансових платіжних послуг у ліцензії та включення до Реєстру платіжної інфраструктури; - мають право надавати фінансові платіжні послуги, якщо вони є валютними операціями, лише за умови отримання ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій відповідно до Закону України "Про валюту і валютні операції"
Фінансові установи, що мають право на надання платіжних послуг	<ul style="list-style-type: none"> - мають право надавати послугу переказу коштів без відкриття рахунків та послугу з еквайрингу на підставі ліцензії на провадження діяльності з надання фінансових послуг у випадках, визначених Законом України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та законами з питань регулювання окремих ринків фінансових послуг; - інші обмеження щодо надання окремих фінансових платіжних послуг фінансовими установами можуть установлюватися законами та нормативно-правовими актами Національного банку України; - одночасно з видачею фінансовій установі ліцензії на надання фінансових платіжних послуг НБУ забезпечує внесення відомостей про неї до Реєстру платіжної інфраструктури
Оператори поштового зв'язку	<ul style="list-style-type: none"> - мають право надавати всі або окремі фінансові платіжні послуги, за умови визначення відповідних фінансових платіжних послуг у ліцензії та включення до Реєстру платіжної інфраструктури; - мають право надавати фінансові платіжні послуги, якщо вони є валютними операціями, лише за умови отримання ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій відповідно до Закону України "Про валюту і валютні операції"
Надавачі нефінансових платіжних послуг	<ul style="list-style-type: none"> - юридичні особи, які надають всі або окремі нефінансові платіжні послуги без одержання ліцензії відповідно до Закону України "Про платіжні послуги" лише після включення до Реєстру платіжної інфраструктури відомостей про них як надавачів нефінансових платіжних послуг; - юридичні особи, які мають намір провадити діяльність із надання однієї або кількох нефінансових платіжних послуг та/або обмежених платіжних послуг, повинні відповідати вимогам до надавачів нефінансових платіжних послуг та/або надавачів обмежених платіжних послуг, встановленим Законом України "Про платіжні послуги" та нормативно-правовими актами НБУ, і зобов'язані дотримуватися зазначених вимог протягом усього періоду провадження ними такої діяльності
<i>Органи влади</i>	
Органи державної влади та місцевого самоврядування	мають право надавати окремі платіжні послуги в межах своєї компетенції, передбаченої законом, без одержання ліцензії відповідно до Закону України "Про платіжні послуги" лише після включення їх до Реєстру платіжної інфраструктури

Відповідно до законодавства¹, банки, платіжні установи, установи електронних грошей мають право для надання користувачам усіх або окремих фінансових платіжних послуг залучати комерційних агентів. Комерційним агентом може бути юридична особа або фізична особа-підприємець, яка діє від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок особи, яку вона представляє під час надання платіжних послуг на підставі відповідного договору. Комерційний агент має право надавати фінансові платіжні послуги від імені банку, платіжної установи, установи електронних грошей лише після внесення відомостей про такого агента до Реєстру платіжної інфраструктури. Одна особа має право одночасно бути комерційним агентом кількох надавачів платіжних послуг. Діяльність комерційних агентів, яких залучають для надання фінансових платіжних послуг, впорядковує відповідне Положення².

Надавачі обмежених платіжних послуг – юридичні особи, які, після включення до Реєстру платіжної інфраструктури, отримали право надавати обмежені платіжні послуги. Перелік обмежених платіжних послуг наведено в табл. 8.2. Національний банк України має право прийняти рішення про належність платіжної операції до обмежених платіжних послуг або про визначення операції як обмеженої платіжної послуги, якщо операція відповідає хоча б одному з таких критеріїв:

- надається обмеженому колу осіб;
- надається для придбання обмеженого асортименту товарів або послуг.

Платіжна система – система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи. Оператор платіжної системи – юридична особа, яка встановлює правила платіжної системи, виконує інші функції для забезпечення її діяльності та несе відповідальність за її роботу. Загальні засади функціонування платіжних систем як учасників платіжного ринку України висвітлено в п. 8.2. цієї теми.

Технологічний оператор платіжних послуг – юридична особа, що надає послуги процесингу, клірингу або виконує операційні, інформаційні та інші технологічні функції, пов'язані з наданням платіжних послуг, без залучення коштів за платіжними операціями на свій рахунок (табл. 8.4).

¹ Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#top>

² Положення про залучення комерційних агентів для надання фінансових платіжних послуг : Постанова Правління НБУ 02 серпня 2022 року № 168. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0168500-22#Text>

Таблиця 8.4

Технологічні оператори в Україні¹, станом на березень 2023 р.

Найменування ОПІП (технологічного оператора)	Види послуг	Дата внесення відомостей до Реєстру
1	2	3
ТОВ "ФІНТЕХ ПРОЦЕСИНГ"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	06.12.2018
ТОВ "ІЗІ СОФТ"	здійснення операцій та інших технологічних функцій, що забезпечують використання електронних грошей; процесинг НПС «ПРОСТІР»	16.07.2018
ТОВ "ГЛОБАЛМАНІ" (Global 24, Global Pay)	кліринг; процесинг; здійснення операційних та інших технологічних функцій, що забезпечують використання електронних грошей	29.12.2014
ТОВ "ПРОКАРД"	процесинг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	02.09.2016
ТОВ "АЙГАМА"	процесинг; кліринг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	19.12.2016
ТОВ "УКРКАРТ"	процесинг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	03.06.2019
ТОВ "АЙПІ СОЛЮШЕНС"	процесинг; кліринг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції щодо переказу коштів та електронних грошей	24.02.2020
ТОВ "ЕЙСІ ДІСІ ПРОЦЕСІНГ"	процесинг, операційні, інформаційно-консультаційні послуги	22.03.2019
АТ "УКРКАРТ"	кліринг; процесинг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	13.05.2015
ТОВ "ПОРТМОНЕ"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	24.06.2015
ТОВ "УНІВЕРСАЛЬНИЙ ДАТА ЦЕНТР"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	11.12.2015
ТОВ "ТАС ЛІНК"	процесинг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	22.06.2016
ТОВ "Бенефіт Системс" ("МАХІ" та "МАХІ card")	процесинг; операційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей	24.04.2017
ТОВ "ІЗІТРАНСФЕР"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей та переказу коштів	11.09.2019
КОМПАНІЯ ПРОФІКС	інформаційні та інші технологічні функції	03.12.2019
ТОВ "ФІБО ПЛЮС"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	07.10.2020

¹ Інформація з Реєстру платіжної інфраструктури. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/payments/>

Закінчення табл. 8.4

1	2	3
ТОВ "ЕІАЙ ФІНТЕК" ("TRANZZO", "oplata com")	інформаційні та інші технологічні функції	10.04.2019
ТОВ "ІКС ПЕЙ ГРУП"	операційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей та проведення переказу коштів	19.06.2018
ТОВ "ПЕЙСЕЛЛ"	операційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей	17.09.2018
ТОВ "ПЛАТЕЖИ ОНЛАЙН" ("PLATON")	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	26.03.2018
ПрАТ "Український процесинговий центр"	процесинг ПРОСТІР; операційні, інформаційні та інші технологічні функції щодо переказу коштів	07.12.2015
ТОВ "ПЕЙ ПЛЕЙС УКРАЇНА"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	03.02.2020
ТОВ "СІПІ ВОРЛД ГРУП"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	14.08.2020
ТОВ "ФІНАНСОВА ЛІНІЯ"	процесинг; операційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей та проведення переказу коштів	24.10.2018
ТОВ "ФІНАНСОВЕ СЕРВІС БЮРО"	інформаційні та інші технологічні функції	10.07.2015
ТОВ "МОССТ"	процесинг; кліринг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	15.11.2017
ТОВ "ЛІБРА- КОНСАЛТ"	процесинг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції	23.08.2016
ТОВ "УНІТ"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	29.05.2019
ТОВ "УАПРОМ"	операційні, інформаційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей та переказу коштів	27.01.2020
ТОВ "РІБЕЙЛ- КЕПІТАЛ"	процесинг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції щодо переказу коштів і використання електронних грошей	20.05.2021
ТОВ "ТЕХ-СОФТ АТЛАС"	процесинг; кліринг; операційні, інформаційні та інші технологічні функції, що забезпечують використання електронних грошей та проведення переказу коштів	10.06.2021
ТОВ "ТАЙМ ПРОДЖЕКТ"	інформаційні та інші технологічні функції щодо переказу коштів, процесинг	25.01.2022
ТОВ "ФІНТ "	інформаційні та інші технологічні функції	16.12.2021
ТОВ "ДІДЖИТАЛ ФІНАНС "	операційні, інформаційні та інші технологічні функції	16.11.2021
ТОВ "ЦИБТЕХ"	інформаційні та інші технологічні функції	28.04.2022

Юридична особа має право здійснювати в Україні діяльність з надання послуг технологічного оператора лише після включення її до Реєстру платіжної інфраструктури. Без включення до Реєстру право надавати послуги технологічного оператора в Україні мають банки на підставі банківської ліцензії. Крім того, оператор платіжної системи (або надавач платіжних послуг), який виконує функції технологічного оператора виключно для цієї платіжної системи (цього надавача платіжних послуг), має право провадити таку діяльність без включення його до Реєстру як технологічного оператора.

Якщо оператор платіжної системи та надавач платіжних послуг залучають технологічного оператора (у тому числі банк, що надає послуги технологічного оператора), вони зобов'язані повідомити про це НБУ. Важливо зазначити, що до функцій технологічного оператора не належить надання нефінансових платіжних послуг.

Право залучати технологічних операторів-резидентів для виконання операційних та інших технологічних функцій мають також емітенти електронних грошей.

Отже, платіжний ринок України формують різні за видами надавачі платіжних послуг, платіжні системи, технологічні оператори, діяльність яких пов'язана з роботою банківської системи України та ринку небанківських фінансових послуг.

8.2. Платіжні системи на ринку України

Головну роль у забезпеченні якісного розвитку сфери банківських послуг відіграє платіжна система, яка дає змогу ефективно, оперативно, надійно, безпечно та зручно виконувати платіжні операції.

Закон України "Про платіжні послуги" визначає завданням платіжної системи виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи. Під час виконання платіжної операції може бути задіяна одна або декілька платіжних систем.

Суб'єктами платіжної системи є оператор, розрахунковий(і) банк(и), технологічний(і) оператор(и), учасники та користувачі, відносини між якими регулюють укладені між ними договори.

Оператор платіжної системи виконує такі функції:

- забезпечує роботу платіжної системи відповідно до її правил з дотриманням умов схеми виконання платіжних операцій та вимог законодавства України;
- управляє платіжною системою;
- контролює діяльність суб'єктів платіжної системи (крім користувачів), які діють відповідно до правил, встановлених ним;
- несе відповідальність за діяльність платіжної системи згідно з її Правилами та вимогами законодавства України.

Суб'єкти платіжних систем (крім користувачів) діють відповідно до правил, встановлених оператором платіжної системи. Правила платіжної системи визначають:

- організаційну структуру платіжної системи;
- умови участі, порядок вступу та виходу із платіжної системи;
- систему управління ризиками;
- порядок вирішення спорів між учасниками та між учасниками і користувачами;
- систему захисту інформації (у тому числі кіберзахисту);
- порядок моніторингу та реконсиляції платіжних операцій;
- схему виконання платіжних операцій та інші вимоги .

Платіжна система має право провадити діяльність в Україні з дня внесення НБУ відомостей про неї до Реєстру платіжної інфраструктури. Зі свого боку суб'єкти платіжної системи (крім користувачів) мають право здійснювати діяльність у платіжній системі з дня внесення НБУ відомостей про це до Реєстру.

Розрахунковий банк – уповноважений оператором відповідної платіжної системи банк, що бере участь у проведенні розрахунків у платіжній системі.

Технологічний оператор надає послуги процесингу, клірингу або виконує операційні, інформаційні та інші технологічні функції, пов'язані з наданням платіжних послуг.

Учасниками платіжної системи є юридичні особи, які на підставі договору про участь у платіжній системі надають користувачам послуги з виконання платіжних операцій. Закон “Про платіжні послуги” поділив учасників платіжних систем на прямих і непрямих.

Прямий учасник платіжної системи надає послуги користувачам з виконання платіжних операцій на підставі договору, укладеного з оператором платіжної системи, зі свого боку непрямий учасник надає користувачам послуги на підставі договору, укладеного з прямим учасником. За цих обставин прямий учасник платіжної системи контролює

та несе відповідальність за дотримання непрямим учасником правил платіжної системи. Водночас прямі учасники платіжної системи мають право укладати договори з іншими надавачами фінансових платіжних послуг про непрямую участь у цій платіжній системі відповідно до її правил. Платіжна система має включати трьох і більше прямих учасників, не враховуючи оператора та розрахункового банку, якщо вони виконують функцію учасника.

Учасниками платіжних систем в Україні можуть бути надавачі фінансових платіжних послуг. До надавачів платіжних послуг належать банки та небанківські надавачі платіжних послуг¹.

Користувачі платіжних послуг – це юридичні або фізичні особи, які отримують чи мають намір отримати платіжну послугу як платник або отримувач (або обидва одночасно) та/або є власником електронних грошей (цифрових грошей НБУ), а в разі надання послуг банком – клієнт банку.

Важливість проведення безготівкових розрахунків для забезпечення злагодженого функціонування економіки кожної країни та міжнародного співробітництва зумовлює необхідність створення платіжних систем різних типів, спроможних надати всім економічним суб'єктам змогу виконати свої платіжні зобов'язання.

В Україні можуть провадити діяльність внутрішньодержавні та міжнародні платіжні системи. *Внутрішньодержавна платіжна система* забезпечує виконання платіжних операцій виключно в межах України, а її оператором є резидент. У *міжнародній платіжній системі* оператором є резидент або нерезидент, платіжні операції виконують на території двох і більше держав, однією з яких є Україна, в тому числі з однієї держави до іншої.

Створювати в Україні внутрішньодержавні та/або міжнародні платіжні системи має право будь-яка юридична особа – резидент, у тому числі банк або інший надавач платіжних послуг.

Учасниками внутрішньодержавної платіжної системи можуть бути надавачі фінансових платіжних послуг, які уклали договір участі в платіжній системі відповідно до її Правил.

¹ Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг : Постанова Правління НБУ 29 серпня 2022 року № 163. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22#Text>

Таблиця 8.5

Національні платіжні системи, зареєстровані НБУ¹ станом на березень 2023 р.

Найменування платіжної системи	Вид	Ознака	Тип учасників	Найменування оператора
1	2	3	4	5
<i>Небанківські платіжні системи</i>				
ІнтерПейСервіс	система переказу коштів	внутрішньодержавна	банки	ПрАТ "Запоріжжв'язоксервіс"
PaySystems	картова	внутрішньодержавна	банки	ТОВ "УКРКАРТ"
Платисервіс	система переказу коштів	внутрішньодержавна	небанківські фінансові установи, банки	ТОВ "ПЛАТИСЕРВІС" ("ПС")
ГЕРЦ	система переказу коштів	внутрішньодержавна	-	ТОВ "ФК "ГЕРЦ"
КАСКАД	система переказу коштів	внутрішньодержавна	-	ТОВ "ФК "АП.МІ ФІНАНС"
ГлобалМані	система переказу коштів	міжнародна	небанківські фінансові установи, банки/резиденти та нерезиденти	ТОВ "ГЛОБАЛМАНІ"
Фінансовий світ	система переказу коштів	внутрішньодержавна	небанківські фінансові установи, банки	ТОВ "Українська платіжна система"
City24	система переказу коштів	внутрішньодержавна	небанківські фінансові установи, банки	ТОВ "ФК "ФЕНІКС"
АVERS №1	система переказу коштів	міжнародна	небанківські фінансові установи, банки/резиденти та нерезиденти	АТ "ФК "АВЕРС"

¹ Інформація з Реєстру платіжної інфраструктури. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/payments/>

Продовження табл. 8.5

1	2	3	4	5
Розрахункова фондова система	система розрахунків за угодами щодо цінних паперів	внутрішньо-державна	банки	ПАТ "ФК "СУЧАСНІ КРЕДИТНІ ТЕХНОЛОГІ"
NovaPay	система переказу коштів	міжнародна	небанківські фінансові установи/ резиденти та нерезиденти	ТОВ "НоваПей"
Поштовий переказ	система переказу коштів	внутрішньо-державна	-	АТ "Укрпошта"
MOSSG Payments	система переказу коштів	міжнародна	небанківські фінансові установи, банки/ резиденти та нерезиденти	ТОВ "ФК "ВАП-КАПІТАЛ"
ЮАПЕЙ	система переказу коштів	внутрішньо-державна	банки	ТОВ "ФК ЮАПЕЙ"
PayRun	система переказу коштів	міжнародна	небанківська установа нерезидент	ТОВ "ПЕЙРАН"
ЕЛЕКТРУМ	система переказу коштів	внутрішньо-державна	національний оператор поштового зв'язку, банки, небанківські фінансові установи	ТОВ "ЕЛЕКТРУМ ПЕЙМЕНТ СИСТЕМ"
РАУРОНГ	система переказу коштів	міжнародна	банки, небанківські фінансові установи/ резиденти	ТОВ "ЄВРОПЕЙСЬКА ПЛАТІЖНА СИСТЕМА"
УКРКАРТ	карткова	внутрішньо-державна	банки	АТ "УКРКАРТ"
MONEYCOM	система переказу коштів	внутрішньо-державна	-	ТОВ "СВІФТ ГАРАНТ"

Закінчення табл. 8.5

1	2	3	4	5
Банківські платіжні системи				
ГЛОБУС	система переказу коштів	міжнародна	банки, небанківські фінансові установи/ резиденти та нерезиденти	АТ КБ "ГЛОБУС"
PrivateMoney	система переказу коштів	міжнародна	банки, небанківські фінансові установи/ резиденти та нерезиденти	АТ КБ "ПРИВАТБАНК"
MTVMoney	система переказу коштів	міжнародна	-	ПАТ "МТВ БАНК"
CORPAY	система переказу коштів	міжнародна	небанківські установи/ нерезиденти	АТ "АКБ "КОНКОРД"
FLASHPAY	система переказу коштів	внутрішньо-державна	небанківські фінансові установи, банки	ПрАТ "БАНК ФАМІЛЬНИЙ"
MY TRANSFER	система переказу коштів	міжнародна	банки, небанківські установи	АТ "Ощадбанк"
Welsend	система переказу коштів	міжнародна	банки, небанківські фінансові установи/ резиденти та нерезиденти	АБ "Укргазбанк"

Учасниками міжнародної платіжної системи, в якій оператором є резидент, мають право бути надавачі фінансових платіжних послуг та юридичні особи – нерезиденти, які, відповідно до законодавства країни своєї реєстрації, мають право на надання відповідних платіжних послуг та уклали договір участі в платіжній системі відповідно до її Правил.

Надавачі фінансових платіжних послуг мають право укладати договори про участь у міжнародних платіжних системах, у яких оператором є нерезидент, відповідно до Правил таких платіжних систем, якщо ці системи внесені до Реєстру платіжної інфраструктури.

Серед національних платіжних систем НБУ виділяє небанківські, банківські, внутрішньобанківські та державні¹.

Небанківською є платіжна система, оператором якої є небанківська установа. Особливим різновидом небанківських платіжних систем в Україні є Розрахункова фондова система, що є *системою розрахунків за угодами щодо цінних паперів* і призначена для забезпечення ефективної взаємодії між біржовою, депозитарною та платіжною системами України². *Банківською* вважають платіжну систему, в якій функції оператора виконує банк.

Перелік національних платіжних систем, які провадять діяльність на платіжному ринку, подано в табл. 8.5. Зауважимо, що ці системи можуть бути як внутрішньодержавними, так і міжнародними, картковими або системами переказу коштів, об'єднує їх те, що оператори є резидентами України.

Внутрішньобанківські міжфілійні системи створюють банки з метою забезпечення сприятливих умов для проведення платіжних операцій між своїми філіями (табл. 8.6). Банк, що створює внутрішньобанківську міжфілійну систему (ВМС), зобов'язаний визначити умови та порядок її функціонування з урахуванням вимог законодавства, водночас правила ВМС мають бути узгоджені з НБУ³.

¹ Національний банк України. Річний звіт 2021. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-ukrayini-za-2021-rik>

² Розрахункова фондова система. Офіційна Інтернет-сторінка. URL : <http://rfs.in.ua/About.aspx>

³ Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті : Постанова Правління НБУ 03 березня 2023 року № 16. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016500-23#Text>

Таблиця 8.6

Внутрішньобанківські міжфілійні системи, зареєстровані НБУ¹ станом на березень 2023 р.

Найменування платіжної системи	Найменування оператора	Дата внесення відомостей до Реєстру
Raiffeisen Express	АТ "Райффайзен Банк"	19.02.2016
АКОРДБАНК-ЕКСПРЕС	ПАТ КБ "АКОРДБАНК"	07.06.2016
Металкарт	АТ "МетаБанк"	30.04.2014
За мить	АТ "УКРСИББАНК"	12.11.2014
Миттєвий переказ	АКБ "ІНДУСТРІАЛБАНК"	30.04.2014

Державними в Україні є платіжні системи, створені НБУ (табл. 8.7). Важливо зазначити, що НБУ для створених ним платіжних систем є водночас оператором та розрахунковим банком.

Таблиця 8.7

Державні платіжні системи України² станом на березень 2023 р.

Найменування платіжної системи	Вид	Найменування оператора
Система електронних платежів	міжбанківська	Національний банк України
Національна платіжна система "Український платіжний ПРОСТІР"	карткова	Національний банк України

Для проведення міжбанківського переказу коштів в Україні в національній валюті НБУ створив *Систему електронних платежів (СЕП)*, що є державною системою валових розрахунків у режимі реального часу. Учасниками СЕП НБУ можуть бути банки-резиденти, їхні філії та філії іноземних банків, Державна казначейська служба України та інші суб'єкти, визначені законодавством, за умови дотримання вимог, установлених НБУ³.

З метою забезпечення проведення розрахунків за товари та послуги, одержання готівки та інших операцій, що здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, НБУ створив *Національну платіжну систему (НПС) "Простір"*. Участь в НПС "Простір" можуть брати банки та

¹ Інформація з Реєстру платіжної інфраструктури. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/payments/>

² Там само.

³ Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті : Постанова Правління НБУ 03 березня 2023 року № 16. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016500-23#Text>

небанківські надавачі платіжних послуг, які отримали ліцензію НБУ на надання фінансових платіжних послуг. Приєднатися до НПС “Простір” з метою надання послуг технологічного та інформаційного характеру можуть технологічні оператори.

Міжнародні платіжні системи, які працюють на платіжному ринку України, НБУ поділяє на карткові та системи переказу коштів (табл. 8.8). У карткових платіжних системах платіжні операції проводять за допомогою платіжних карток. Системи переказу коштів призначені для проведення переказу коштів фізичними особами для зачислення на рахунки фізичних (юридичних) осіб або видачі фізичним особам коштів готівкою.

Таблиця 8.8

Міжнародні платіжні системи, зареєстровані НБУ¹ станом на березень 2023 р.

Найменування платіжної системи	Тип учасників	Країна	Найменування оператора	Дата внесення відомостей до Реєстру
1	2	3	4	5
<i>Міжнародні карткові платіжні системи</i>				
MasterCard	банки, небанківські фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку	США	Mastercard International Incorporated	10.09.2014
Visa	банки, небанківські фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку	США	Visa International Service Association	18.12.2014
American Express	банки	США	American Express Limited	22.01.2015
UnionPay International	банки	Китай	UnionPay International Co., Ltd	12.11.2018
JCB Payment System	банки	Японія	JCB International Co., Ltd.	29.03.2021
DINERS CLUB INTERNATIONAL	-	США	DINERS CLUB INTERNATIONAL LTD	22.11.2021
<i>Міжнародні системи переказу коштів</i>				
MoneyGram	банки, небанківські фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку	США	MoneyGram Payment Systems, Inc.	06.10.2014

¹ Інформація з Реєстру платіжної інфраструктури. Офіційна Інтернет-сторінка Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/payments/>

Закінчення табл. 8.8

1	2	3	4	5
Western Union	банки, небанківські фінансові установи	США/ Франція	Western Union Financial Services, Inc./ Western Union Network (France), SAS	03.03.2015
MEEST	банки	Канада	MEEST Corpora- tion Inc.	12.03.2015
RIA	банки, небанківські фінансові установи	США	CONTINENTAL EXCHANGE SO- LUTIONS, INC.	08.04.2015
INTELEXPRESS	банки	Грузія	АТ Мікрофінансова організація "ІНТЕЛЕКСПЕС"	29.07.2015
Signe Money Transfer	банки	США	SGS Corporation	15.08.2016
CLEAR JUNC- TION	банки	Велика Британія	CLEAR JUNCTION LIMITED	15.01.2020
PAYSERA	-	Литва	PAYSERA LT, UAB	09.06.2021
TransferGo	-	Велика Британія	TRANSFERGO LTD	27.10.2021
R360	-	Велика Британія	Remittance360 Ltd	28.02.2022

Важливо зазначити, що оновлене законодавство забезпечило створення нормативно-правового поля для виходу на платіжний ринок України нових надавачів платіжних послуг, зокрема, філій іноземних платіжних установ/іноземних установ електронних грошей, яким надано право провадити діяльність на території України з надання всіх або окремих платіжних послуг за умови їхньої акредитації Національним банком. Акредитація філії іноземної платіжної установи/філії іноземної установи електронних грошей здійснюється шляхом видачі ліцензії та включення їх до Реєстру платіжної інфраструктури¹.

Зазначене вище формує підґрунтя для легалізації діяльності та можливостей надання повного переліку фінансових платіжних послуг в Україні такими платіжними установами та установами електронних грошей, як PayPal, Stripe, Skrill, Wise та ін. Нині вітчизняні користувачі

¹ Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг : Постанова Правління НБУ 07 жовтня 2022 року № 217. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0217500-22#Text>

платіжних послуг мають змогу використовувати неповний функціонал послуг, які надають перелічені системи, попри високий попит на них, зокрема, щодо відкриття корпоративних рахунків і безперешкодного виведення коштів, отриманих з-за кордону, на українські банківські рахунки (у тому числі плати за виконані роботи/надані послуги для іноземних замовників).

З метою сприяння розвитку конкуренції у банківській сфері, спрощенню доступу користувачів до фінансових платіжних послуг різних надавачів, активнішому розвитку фінансових технологій Законом “Про платіжні послуги” передбачено створення умов для запровадження в Україні концепції відкритого банкінгу (open banking), яка передбачає зобов’язання банків відкрити свої API (Application Programming Interface) для інших надавачів платіжних послуг та надати можливість підключатися до інтерфейсів банківських сервісів, обмінюватися даними учасників ринку, які надають платіжні послуги. Крім того, норми нового закону та перехід вітчизняної платіжної інфраструктури на міжнародний стандарт ISO20022, на якому базується робота європейських платіжних систем, сприятимуть приєднанню України до Єдиної зони платежів у євро (SEPA) та поглибленню економічної інтеграції з ЄС.

Отже, за умов стрімкого розвитку цифрових технологій, інноваційних платіжних інструментів, фінансової інклюзії зростає роль платіжних систем як учасників платіжного ринку та одного з найважливіших елементів інфраструктури фінансової екосистеми України, які забезпечують доступ усім їхнім користувачам до платіжних послуг.

8.3. Державне регулювання платіжного ринку України

Активний розвиток інновацій, стимулювання конкуренції в інтересах захисту споживачів, надання якісних і доступних платіжних послуг потребують ефективного державного регулювання платіжного ринку України. Відповідно до Закону України “Про платіжні послуги”, державне регулювання платіжного ринку здійснюється з метою:

- реалізації єдиної та ефективної державної політики у сфері функціонування платіжного ринку;
- захисту прав користувачів;
- створення сприятливих умов для розвитку та функціонування платіжного ринку;
- підтримки розвитку інновацій та технологій на платіжному ринку;

- забезпечення рівних можливостей для доступу до платіжних послуг та захисту прав учасників платіжного ринку;
- дотримання учасниками платіжного ринку вимог законодавства України;
- запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції на платіжному ринку;
- контролю за прозорістю та відкритістю платіжного ринку;
- сприяння інтеграції до європейських та світових платіжних ринків.

Державне регулювання платіжного ринку України проводить Національний банк, який:

- разом з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, здійснює нагляд за додержанням законодавства та забезпечує реалізацію державної політики щодо захисту прав споживачів платіжних послуг у межах своєї компетенції;
- контролює дотримання учасниками платіжного ринку законів України та нормативно-правових актів НБУ, що регламентують порядок проведення платіжних операцій, та застосовує відповідні заходи впливу, передбачені законодавством;
- має право встановлювати обов'язкові вимоги та обмеження щодо діяльності надавачів платіжних послуг, якщо їхня діяльність чи бездіяльність призвела або може призвести до порушення безпеки платіжних операцій, що мало або може мати наслідком фінансові втрати користувачів або становить загрозу безпеці платіжної інфраструктури;
- має право своїм рішенням відносити осіб, які не здійснили авторизацію діяльності з надання платіжних послуг (обмежених платіжних послуг), до таких, що надають платіжні послуги або обмежені платіжні послуги без ліцензії та/або реєстрації з метою притягнення їх до відповідальності у встановленому законодавством України порядку.

Крім того, контроль за діяльністю учасників платіжного ринку здійснюють Антимонопольний комітет України та інші органи державної влади в межах своїх повноважень, визначених законодавством.

Форми державного регулювання НБУ платіжного ринку ілюструє табл. 8.9.

Таблиця 8.9

Форми державного регулювання платіжного ринку¹ станом на березень 2023 р.

Перелік форм державного регулювання платіжного ринку України
Нормативно-правові акти
Ліцензування та реєстрація діяльності з надання платіжних послуг, у тому числі обмежених
Ведення Реєстру
Створення регуляторної платформи для тестування послуг, технологій та інструментів на платіжному ринку, заснованих на інноваційних технологіях
Встановлення правил і стандартів виконання платіжних операцій, надання послуг на платіжному ринку та контроль їх дотримання
Нагляд за діяльністю надавачів платіжних послуг (крім органів державної влади та органів місцевого самоврядування), надавачів обмежених платіжних послуг
Захист прав споживачів на платіжному ринку шляхом застосування НБУ у межах своїх повноважень заходів впливу для запобігання та припинення порушень законодавства на платіжному ринку
Надсилання об'єктам нагляду НБУ обов'язкових до виконання розпоряджень про усунення порушень законодавства про платіжні послуги та захист прав споживачів платіжних послуг, вимог про надання необхідних документів
Оверсайт платіжної інфраструктури та платіжних інструментів
Застосування НБУ заходів впливу за допущені порушення
Проведення інших заходів, визначених НБУ

До законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, належать Конституція України, Закон України “Про платіжні послуги”, інші закони України та прийняті на їхній основі нормативно-правові акти. Серед нормативно-правових актів, які регламентують правила провадження діяльності на платіжному ринку України, важливе місце посідають Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг, Інструкція про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків, Положення про реєстрацію платіжних систем, учасників платіжних систем та технологічних операторів платіжних послуг, Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг, Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті, Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів, Положення про залучення комерційних агентів для надання фінансових платіжних послуг, Положення про випуск

¹ Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#top>

електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними, Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні та ін.

НБУ веде Реєстр платіжної інфраструктури (Реєстр) за допомогою відповідного комплексу організаційно-технічних засобів. У Реєстрі зазначені відомості про надавачів платіжних послуг та інших осіб, дані про яких підлягають включенню до Реєстру відповідно до Закону "Про платіжні послуги". Дані, які містить Реєстр, є відкритими та загальнодоступними, доступ до них є безкоштовним.

До Реєстру НБУ вносить відомості про:

- 1) надавачів платіжних послуг, які отримали ліцензію, у тому числі малих платіжних установ та філій іноземних платіжних установ;
- 2) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що в межах компетенції надають одну або більше платіжних послуг;
- 3) надавачів нефінансових платіжних послуг;
- 4) надавачів обмежених платіжних послуг;
- 5) комерційних агентів, яких залучають для надання фінансових платіжних послуг;
- 6) внутрішньодержавні платіжні системи та міжнародні платіжні системи, операторами яких є резиденти;
- 7) міжнародні платіжні системи, операторами яких є нерезиденти;
- 8) учасників внутрішньодержавних платіжних систем та міжнародних платіжних систем;
- 9) технологічних операторів;
- 10) учасників регуляторної платформи для тестування послуг, технологій та інструментів на платіжному ринку, заснованих на інноваційних технологіях;
- 11) інших юридичних осіб, визначених НБУ.

НБУ створює регуляторну платформу для тестування послуг, технологій та інструментів на платіжному ринку, заснованих на інноваційних технологіях. Порядок створення та функціонування регуляторної платформи визначають Закон України "Про платіжні послуги", інші закони та нормативно-правові акти НБУ.

Для участі в регуляторній платформі юридичні особи та фізичні особи-підприємці подають до НБУ відповідну заяву. Особи, які звертаються до НБУ з метою участі в регуляторній платформі, повинні забезпечити, щоб їхні пропозиції послуг, технологій або інструментів на платіжному ринку відповідали таким вимогам:

- 1) відсутність на платіжному ринку України аналогічних послуг, технологій чи інструментів на день звернення або пропонувані

- послуги, технології та інструменти істотно переважають чи поліпшують характеристики наявних на ринку послуг;
- 2) впровадження пропонуванних послуг, технологій та інструментів не призведе до порушення законодавства про захист економічної конкуренції;
 - 3) немає законодавчих заборон впровадження відповідних послуг, технологій та інструментів.

Крім того, НБУ має право укладати угоди з регуляторами фінансових ринків інших держав для тестування міжнародних інноваційних платіжних послуг, технологій та інструментів.

Нагляд за діяльністю надавачів платіжних послуг (крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування), надавачів обмежених платіжних послуг НБУ здійснює з метою забезпечення виконання ними вимог законодавства, що регулює порядок здійснення платіжних операцій, відносини між надавачами та користувачами платіжних послуг, а також дотримання ліцензійних умов діяльності та пруденційних нормативів. Формами нагляду за діяльністю надавачів платіжних послуг є перевірки та безвізний нагляд. Під час проведення наглядової діяльності НБУ співпрацює з органами державної влади України, центральними банками та іншими регуляторними органами іноземних держав, міжнародними організаціями, учасниками платіжних ринків іноземних держав на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах.

Оверсайт платіжної інфраструктури – діяльність НБУ щодо забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжної інфраструктури, яка включає:

- моніторинг платіжної інфраструктури;
- оцінювання платіжної інфраструктури на відповідність вимогам законодавства та міжнародним стандартам оверсайту;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності платіжної інфраструктури;
- надання рекомендацій щодо удосконалення діяльності платіжної інфраструктури та/або застосування заходів впливу.

НБУ здійснює оверсайт платіжної інфраструктури з урахуванням ризик-орієнтованого підходу з метою дотримання об'єктами оверсайту законодавства, що регулює діяльність платіжних систем, використання платіжних схем, операції з платіжними інструментами, електронними та цифровими грошима. Об'єктами оверсайту є:

- 1) оператори платіжних систем, розрахункові банки, технологічні оператори, учасники платіжних систем у частині дотримання

- ними законодавства, що регулює діяльність платіжних систем, надання послуг технологічними операторами;
- 2) надавачі платіжних послуг у частині використання ними платіжних інструментів, схем виконання платіжних операцій, електронних та цифрових грошей, взаємодії з іншими учасниками платіжного ринку;
 - 3) емітенти електронних грошей у частині випуску та використання електронних грошей.

НБУ має право визначати важливість об'єктів оверсайту на підставі встановлених ним критеріїв важливості, а також встановлювати вимоги до таких об'єктів. Зауважимо, що в серпні 2022 року НБУ оновив критерії визначення важливості об'єктів оверсайту, адаптувавши їх до норм нового законодавства¹.

Згідно з новим законодавством, НБУ за результатами моніторингу платіжної інфраструктури та відповідно до критеріїв важливості, установлених у Положенні про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні, визначає важливість платіжних систем, учасників платіжних систем, надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей та технологічних операторів. Оновлені критерії важливості об'єктів оверсайту наведено в табл. 8.10.

Важливість об'єктів оверсайту НБУ визначає в лютому за підсумками їхньої діяльності протягом попереднього року; упродовж 15 календарних днів після віднесення об'єкта оверсайту до відповідної категорії важливості або про визнання його таким, що більше не відповідає встановленим критеріям важливості, вносить відповідну інформацію до Реєстру та оприлюднює на сторінках офіційного Інтернет-представництва.

Під час здійснення оверсайту платіжних систем НБУ контролює виконання об'єктами оверсайту вимог і заходів із забезпечення інформаційної безпеки та кіберзахисту, займається їхньою перевіркою.

У рамках здійснення нагляду НБУ проводить перевірки надавачів платіжних послуг (крім органів державної влади, органів місцевого самоврядування), надавачів обмежених платіжних послуг з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій надавачів платіжних послуг, достовірності звітності надавачів платіжних послуг і дотримання надавачами платіжних послуг, надавачами обмежених платіжних послуг законодавства України, що регулює порядок здійснення платіжних операцій та відносини між надавачами і користувачами платіжних послуг, ліцензійні умови їхньої діяльності та пруденційні нормативи.

¹ Про платіжні послуги : Закон України від 30 червня 2021 року № 1591-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#top>

Таблиця 8.10

Критерії визначення важливості об'єктів оверсайту в Україні з 27.08.2022 р.¹

Об'єкти оверсайту	Категорії важливості	Критерії важливості
1	2	3
Платіжна система (значуща)	Системно важлива (в разі відповідності хоча б одному з перелічених критеріїв)	<ol style="list-style-type: none"> 1) платіжна система забезпечує проведення міжбанківських платіжних операцій, частка яких становить більше 10 % загальної суми платіжних операцій, виконаних у країні системами міжбанківських розрахунків та через кореспондентські рахунки банків, відкриті в інших банках України; 2) платіжна система здійснює платіжні операції за правочинами з державними цінними паперами на відкритому ринку; 3) платіжна система забезпечує врегулювання зобов'язань учасників платіжних систем, які виникають в інших платіжних системах
	Важлива (в разі відповідності хоча б одному з перелічених критеріїв)	<ol style="list-style-type: none"> 1) платіжна система здійснює платіжні операції, частка яких перевищує 10 % загальної суми платіжних операцій, виконаних у межах України, в Україну та за її межі платіжними системами, створеними резидентами та нерезидентами (крім систем міжбанківських розрахунків та платіжних систем, які здійснюють емісію електронних платіжних засобів); 2) платіжна система здійснює операції з використанням електронних платіжних засобів, емітованих у цій платіжній системі, частка яких перевищує 10 % загальної суми платіжних операцій, виконаних на території України платіжними системами, що здійснюють емісію електронних платіжних засобів. <p>Національний банк має право визнати платіжну систему, що є єдиною на ринку за видом послуг, які надаються з її використанням, важливою платіжною системою</p>
Учасник значущої платіжної системи	Важливий	Забезпечує виконання платіжних операцій, частка яких перевищує 25 % загальної суми та/або кількості платіжних операцій, виконаних у межах цієї платіжної системи. Вимога не поширюється на оператора платіжної системи, який виконує функцію учасника у створеній ним платіжній системі
Надавач платіжних послуг	Важливий	Здійснює платіжні операції, частка яких перевищує 10 % загальної суми платіжних операцій, виконаних надавачами платіжних послуг у межах України

¹ Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні : Постанова Правління НБУ 24 серпня 2022 року № 187. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187500-22#Text>

Закінчення табл. 8.10

1	2	3
Емітент електронних грошей	Важливий	Частка платіжних операцій із використанням електронних грошей цього емітента перевищує 10 % загальної суми платіжних операцій, виконаних з електронними грошима та електронними платіжними засобами
Технологічний оператор	Важливий	Обробляє більше 10 % операцій (від загальної кількості та/або суми), оброблених технологічними операторами в платіжних системах, а також у надавачів платіжних послуг та емітентів електронних грошей

У разі порушення об'єктом нагляду та/або оверсайту вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, та в разі недостатності заходів з управління ризиками, що вживаються для захисту інтересів споживачів платіжних послуг, НБУ адекватно вчиненому порушенню має право застосувати до таких об'єктів заходи впливу, до яких належать:

- 1) письмове застереження;
- 2) накладення штрафу в розмірі від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 3) тимчасові заходи – до усунення порушення:
 - заборона надання однієї або більше платіжних послуг;
 - заборона надання платіжних послуг через комерційних агентів;
 - відсторонення посадової особи від посади;
 - заборона використання права голосу власником істотної участі в надавачі платіжних послуг (тимчасова заборона права голосу);
 - зупинення дії ліцензії, виданої відповідно до Закону “Про платіжні послуги”;
- 4) вимога до власника істотної участі в об'єкті нагляду та/або об'єкті оверсайту про відчуження часток або акцій об'єкта нагляду та/або об'єкта оверсайту;
- 5) відкликання ліцензії, виданої відповідно до Закону “Про платіжні послуги”, та виключення з Реєстру;
- 6) виключення з Реєстру.

У разі виникнення спору між користувачем та надавачем платіжних послуг з приводу виконання норм Закону “Про платіжні послуги” та нормативно-правових актів НБУ, що регулюють діяльність на платіжному ринку, користувач має право звернутися до НБУ зі скаргою на дії надавача платіжних послуг. НБУ організовує розгляд скарг користувачів платіжних послуг – фізичних осіб – з приводу виконання норм Закону

“Про платіжні послуги” та нормативно-правових актів НБУ, що регулюють діяльність на платіжному ринку, в порядку, визначеному Законом України “Про звернення громадян” з урахуванням Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг” та інших норм законодавства у сфері захисту прав споживачів.

Успішна реалізація перелічених форм державного регулювання платіжного ринку дасть змогу НБУ досягти задекларованих у Законі України “Про платіжні послуги” цілей.

Питання для самоконтролю

1. *Що таке платіжний ринок? Яких учасників платіжного ринку України Ви знаєте?*
2. *Які види платіжних послуг можуть надаватися на платіжному ринку України?*
3. *Хто має право надавати платіжні послуги в Україні?*
4. *Які види платіжних послуг належать до обмежених?*
5. *Що таке платіжна система? Яких суб'єктів платіжної системи Ви знаєте?*
6. *Які функції виконує оператор платіжної системи?*
7. *Про що йдеться у Правилах платіжної системи?*
8. *Перелічіть та охарактеризуйте види платіжних систем, які проводять діяльність на платіжному ринку України.*
9. *З якою метою НБУ проводить державне регулювання платіжного ринку? У яких формах?*
10. *Що таке оверсайт платіжної інфраструктури? Які категорії важливості об'єктів оверсайту Ви знаєте?*

Тестові завдання

1. Що таке платіжна операція?
 - 1) будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього;
 - 2) діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження переказу коштів;

- 3) сукупність учасників платіжного ринку та правовідносин між ними щодо надання платіжних послуг;
 - 4) надання відомостей з рахунків.
2. Який з перелічених видів платіжних послуг належить до нефінансових?
- 1) зарахування готівкових коштів на рахунки користувачів;
 - 2) зняття готівкових коштів з рахунків користувачів;
 - 3) ініціювання платіжної операції;
 - 4) емісія платіжних інструментів.
3. Хто з перелічених надавачів платіжних послуг має право надавати платіжні послуги, визначені Законом України “Про платіжні послуги”, без одержання ліцензії та без включення до Реєстру платіжної інфраструктури?
- 1) малі платіжні установи;
 - 2) НБУ;
 - 3) установи електронних грошей;
 - 4) оператори поштового зв'язку.
4. Надає послуги процесингу, клірингу або виконує операційні, інформаційні та інші технологічні функції, пов'язані з наданням платіжних послуг, без залучення коштів за платіжними операціями на свій рахунок...
- 1) технологічний оператор платіжних послуг;
 - 2) користувач платіжної системи;
 - 3) розрахунковий банк;
 - 4) непрямий учасник платіжної системи.
5. Який різновид систем створюють банки з метою забезпечення сприятливих умов для проведення платіжних операцій між своїми філіями?
- 1) міжбанківські;
 - 2) небанківські;
 - 3) системи розрахунків за угодами щодо цінних паперів;
 - 4) внутрішньобанківські.
6. Яка з перелічених платіжних систем є державною?
- 1) УКРКАРТ;
 - 2) PrivatMoney;
 - 3) Фінансовий світ;
 - 4) НПС “Простір”.
7. Яка з перелічених міжнародних платіжних систем НЕ належить до карткових?
- 1) American Express;
 - 2) UnionPay International;

- 3) MoneyGram;
 - 4) DINERS CLUB INTERNATIONAL.
8. Що таке оверсайт?
- 1) діяльність НБУ щодо забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжної інфраструктури;
 - 2) електронний реєстр, що ведеться Національним банком України за допомогою відповідного комплексу організаційно-технічних засобів;
 - 3) сукупність учасників платіжного ринку;
 - 4) діяльність НБУ щодо тестування послуг, технологій та інструментів на платіжному ринку, заснованих на інноваційних технологіях.
9. Для якого з перелічених об'єктів оверсайту застосовують критерій важливості, що передбачає здійснення ним платіжних операцій за правочинами з державними цінними паперами на відкритому ринку?
- 1) емітент електронних грошей;
 - 2) надавач платіжних послуг;
 - 3) технологічний оператор;
 - 4) системно важлива платіжна система.
10. У разі порушення об'єктом нагляду та/або оверсайту вимог законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, та в разі недостатності заходів з управління ризиками, що вживаються для захисту інтересів споживачів платіжних послуг, НБУ НЕ має права застосувати такі заходи впливу...
- 1) письмове застереження;
 - 2) накладення штрафу в розмірі понад 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - 3) накладення штрафу в розмірі від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - 4) виключення з Реєстру.

*Р*озділ 9

Банківські установи на валютному ринку України

- 9.1. *Структура валютного ринку України та його учасники.*
- 9.2. *Економічний зміст валюти та валютних операцій.*
- 9.3. *Призначення та принципи валютного регулювання та валютного нагляду в Україні.*

9.1. Структура валютного ринку України та його учасники

Основною сферою взаємодії суб'єктів валютних відносин та проведення валютних операцій є валютний ринок. Система функціонування валютного ринку, встановлення відповідних нормативно-правових основ та організаційних правил його функціонування є базовою метою валютного регулювання та валютного нагляду в Україні.

Розвиток валютного ринку в Україні розпочався після проголошення незалежності держави. Складовою частиною економічних реформ, спрямованих на перехід до ринкової економіки, стала побудова власного валютного ринку. За своєю функціональною діяльністю валютний ринок в Україні не відрізняється від інших міжнародних та національних валютних ринків. Основне завдання вітчизняного валютного ринку полягає у збалансуванні попиту та пропозиції на іноземну валюту, формуванні валютного курсу та обслуговуванні потреб платіжного балансу держави¹.

Діяльність валютного ринку, ефективність вибраного напрямку залежить від системи його регулювання. Так, у світовій практиці функціонування ринків відомо два методи валютного регулювання – ринковий (саморегулювання під впливом попиту та пропозиції на валюту) і державний (за допомогою прямого чи опосередкованого державного втручання). Зазвичай ці методи доповнюють один одного, однак співвідношення між ними постійно змінюється залежно від конкретної фінансово-економічної ситуації.

Ринкове регулювання валютного ринку діє на основі двох законів – закону вартості і закону балансування попиту та пропозицій і застосовується в умовах економічної стабільності та розвитку. При цьому також має місце і державне регулювання (регламентація державою поведінки суб'єктів валютного ринку та обмеження попиту на іноземну валюту), яке посилюється в умовах кризових ситуацій, тоді як ринковому відводиться другорядна роль. Проблеми у фінансовій сфері України (великі зовнішні та внутрішні борги, відсутність достатніх обсягів валютних резервів та іноземних інвестицій, волатильність валютного курсу) змушують збільшувати державне втручання та регулювання валютного ринку і мінімізувати ринкове регулювання². Це є абсолютно раціональним та виправданим, оскільки валютні відносини впливають на економічну

¹ Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції: навч. посібник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 368 с.

² Там само.

ситуацію, а нестабільність може бути викликана лише середньо-, короткостроковими чинниками як от панічні настрої в суспільстві, сезонні коливання, період виборів та політична криза.

За сферою поширення, тобто за широтою охоплення, можна виділити¹ :

1) Міжнародний валютний ринок, який охоплює валютні ринки країн світу і становить сукупність тісно пов'язаних між собою системою кабельних і супутникових комунікацій світових регіональних валютних ринків. Саме між такими ринками відбувається перелив коштів залежно від поточної інформації і прогнозів провідних учасників ринку щодо можливого положення окремих валют. Сьогодні існують такі міжнародні ринки, як Азійський (з центрами в Токіо, Гонконгу, Сінгапурі, Мельбурні), Європейський (Лондон, Франкфурт-на-Майні, Цюрих), Американський (Нью-Йорк, Чикаго, Лос-Анджелес).

У зв'язку з розташуванням світових регіональних валютних ринків у різних часових поясах міжнародний валютний ринок має можливість працювати цілодобово. На світових регіональних ринках зазвичай котируються не всі валюти, а тільки найбільш вживані учасниками даного ринку, тобто місцеві грошові одиниці та низка провідних вільно конвертованих валют, насамперед резервних.

2) Внутрішній валютний ринок – це валютний ринок у межах однієї держави, тобто ринок, що функціонує всередині даної країни.

Суть та призначення валютного ринку знаходять безпосереднє відображення у його функціях. Основними функціями валютного ринку є²:

- мінімізація ризику, пов'язаного з коливанням обмінних курсів іноземних валют, шляхом формування відповідних механізмів для розподілу цього ризику між різними суб'єктами ринку;
- своєчасне здійснення міжнародних розрахунків шляхом обміну валют різних країн та переказу коштів через міжнародні платіжні операції банківських установ;
- диверсифікація валютних резервів підприємств, банків, держави шляхом своєчасного обміну одних валют на інші та формування портфеля валютних вкладень із найстійкіших валют;
- отримання прибутку учасниками ринку у вигляді різниці, що виникає при обміні іноземних валют унаслідок коливання обмінних курсів;

¹ Івасів Б.С., Прийдун Л.М., Рудан В.Я. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посібник. Тернопіль : Вектор, 2013. 572 с.

² Дзюблук О. В. Валютна політика : підручник. Київ : Знання, 2007. С. 48, 49.

- забезпечення можливості реалізації валютної політики, спрямованої на державне регулювання економічних процесів на національному рівні, а також узгодження відповідних регуляторних заходів у рамках світового господарства.

Валютний ринок України – це сукупність відносин у сфері торгівлі валютними цінностями в Україні між:

- суб'єктами валютного ринку України;
- суб'єктами ринку та їхніми клієнтами (включаючи банки-нерезиденти);
- суб'єктами ринку і Національним банком України;
- Національним банком і його клієнтами, у яких суб'єкти ринку або Національний банк є стороною договору з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей¹.

Торгівлю іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України дозволяється здійснювати виключно Національному банку та суб'єктам ринку або через таких суб'єктів. До суб'єктів валютних операцій відносять резидентів та нерезидентів, які здійснюють валютні операції (рис. 9.1).

У зв'язку з тим, що основними суб'єктами валютного ринку є банки, валютний ринок практично завжди розглядається як ринок міжбанківських угод, основне місце на якому відводиться банкам, які ²:

- відкривають і ведуть валютні рахунки інших учасників ринку з метою здійснення необхідних конверсійних та депозитно-кредитних операцій у валюті;
- акумулюють (через операції з клієнтами) сукупні потреби ринку у валютних конверсіях, залучають і розміщують кошти шляхом співробітництва з іншими банками;
- проводять валютні операції самостійно за рахунок власних коштів з метою отримання прибутку.

¹ Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України: Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>.

² Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції: навч. посібник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2019. 368 с.

Рис. 9.1. Суб'єкти валютного ринку

Джерело: Складено на основі¹.

Як бачимо з рис. 9.1, банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку здійснюють валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами на підставі банківської ліцензії (ліцензія Національного банку на здійснення валютних операцій з торгівлі валютними цінностями в готівковій формі або генеральна ліцензія на здійснення валютних операцій).

Особливості ліцензій НБУ на проведення валютних операцій наведено на рис. 9.2.

Для проведення валютних операцій у комерційних банках створюються підрозділи – дилінгові центри (казначейства), які оснащені спеціальною технікою з метою швидкого укладання угод (у реальному часі) – телефонами, інформаційною та дилінговою апаратурою відомих фірм Рейтер, Телерейт, Блумберг, комп'ютерами тощо. Спеціалісти, які працюють у таких центрах, називаються валютними дилерами. Найбільшу перевагу під час укладання угод валютні дилери віддають програмному забезпеченню агентства Рейтерс (REUTERS). Це пов'язано з тим, що інформаційне та дилінгове обладнання Рейтер-3000, засноване на базі сучасних комп'ютерних технологій, об'єднаних у глобальну світову мережу користувачів, сьогодні є більш надійним засобом укладання угод².

¹ Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України: Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>.

² Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посібник. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 368 с.

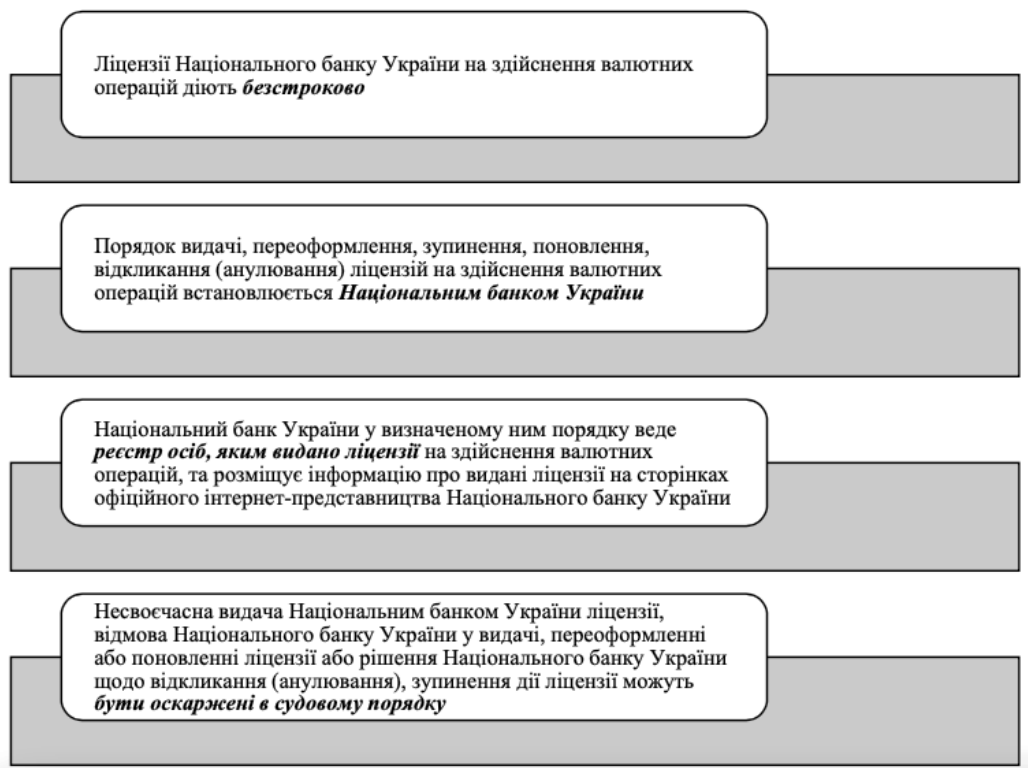

Рис. 9.2. Особливості ліцензій Національного банку України на здійснення валютних операцій

Джерело: Складено на основі¹.

Відповідно до чинного законодавства, банки зобов'язані використовувати засоби Системи підтвердження угод. Під час здійснення купівлі-продажу іноземної валюти або банківських металів на валютному ринку України для підтвердження угод, укладених з іншими банками, вони самостійно приймають рішення щодо використання засобів Системи підтвердження угод².

¹ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

² Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України : Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>

Суб'єкти валютного ринку під час проведення цих операцій повинні здійснювати документальне оформлення кожної валютно-обмінної операції, її своєчасне відображення в бухгалтерському обліку, забезпечувати належний внутрішній контроль за ними, а також створити безпечні умови для роботи з готівкою та її зберігання.

Через окупаційні дії зі сторони рф банкам та небанківським установам України заборонено здійснювати валютно-обмінні операції з банкнотами (банківськими білетами) та монетами Центрального банку рф зі зображенням мап, символів, будівель, пам'ятників, пам'яток археології, архітектури, історії, краєвидів та будь-яких інших об'єктів, розташованих на окупованих рф адміністративно-територіальних одиницях України, та які містять тексти, пов'язані з окупацією рф адміністративно-територіальних одиниць України¹.

Валютні операції здійснюються без обмежень, крім випадків, встановлених законами України, що регулюють відносини у сферах забезпечення національної безпеки, запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, виконання взятих Україною зобов'язань за міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також випадків, запроваджених НБУ. Разом з тим уповноважені установи зобов'язані надавати Національному банку України інформацію про валютні операції, що здійснюються суб'єктами валютних операцій через ці установи, а також про власні валютні операції.

Так, суб'єкти валютних операцій – резиденти – зобов'язані надавати інформацію про їхні валютні операції уповноваженим установам, через які здійснюються такі валютні операції. Своєю чергою, суб'єкти валютних операцій – нерезиденти – зобов'язані надавати інформацію про їхні валютні операції уповноваженим установам, через які здійснюються такі валютні операції, у межах, що стосуються діяльності таких суб'єктів валютних операцій в Україні.

Для проведення аналізу та здійснення регулярних статистичних публікацій НБУ збирає дані про валютні операції. Він визначає зміст, форму, періодичність, строки, спосіб, а також порядок надання інфор-

¹ Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України : Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>

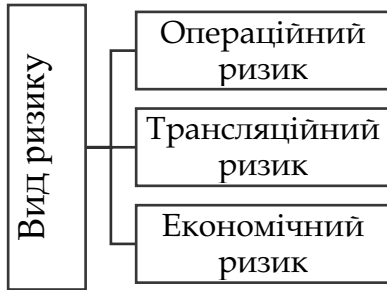

Рис. 9.3. Види валютних ризиків

Джерело: Складено на основі².

мації про валютні операції відповідно до законодавства¹. Інформація з наданих банками повідомлень про договори вноситься до Інформаційної системи в автоматизованому режимі. Як було зазначено вище, однією із функцій валютного ринку є мінімізація валютних ризиків, причиною яких є короткострокові і довгострокові коливання обмінних курсів валют, які визначаються величиною попиту і пропозиції (рис. 9.3).

Основними характеристиками цих ризиків є³:

1. Операційний валютний ризик пов'язаний з торговельними операціями, дивідендними платежами. Він загрожує руху грошових коштів і рівню прибутковості та виникає під час укладання угод на здійснення платежів або отримання коштів у іноземній валюті, які плануються на майбутнє. Якщо зміни курсу відбулися до виплати під час отримання коштів, то компанія може: витратити більше своєї валюти, ніж передбачалося; одержати своєї національної валюти менше за надходження іноземної валюти. У будь-якому випадку притік валюти буде меншим, а відтік більшим, ніж очікувалось.

2. Трансляційний ризик пов'язаний з інвестиціями за кордон та іноземними запозиченнями та впливає на величину показників статей балансу і звіту про прибутки і збитки під час їхнього перерахунку в національну валюту. Його відмінність від операційного полягає в тому, що він не пов'язаний з потоками грошових коштів або величиною виплат. Ризик збитків або зменшення прибутку виникає при складанні консолідованих звітів багатонаціональної корпорації і її іноземних дочірніх компаній. Коли в такій корпорації складаються консолідовані звіти, то відповідні показники іноземних філіалів переводяться з їхньої національної валюти у звітну валюту.

¹ Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредитами, позиками :Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006500-19#Text>

² Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції в сучасних умовах : навч. посібник. Миколаїв : МНАУ, 2012. С. 177, 178.

³ Там само.

3. Економічний ризик стосується майбутніх контрактів та має довгостроковий характер і пов'язаний з перспективами розвитку. Якщо компанія регулярно купує або продає товари за кордон, то вона постійно стикається з ризиком скорочення виручки або зростання витрат, пов'язаних з несприятливою зміною курсів. У міжнародній торгівлі економічний ризик є неминучим. Компанії повинні прагнути до його максимального скорочення.

Разом з тим у кожній угоді, яку укладає банк на валютному ринку, присутні різні ризики. Ці ризики можна розділити на дві основні групи: ринкові ризики і ризики контрагента. Під ринковими ризиками розуміють потенційну загрозу втрат, що виникають унаслідок зміни ринкових цін: процентних ставок, валютних курсів і т. д. Ризики контрагента (партнерські ризики) розглядаються як невиконання партнером прийнятих на себе за угодою зобов'язань¹.

До основних помилок керування валютним ризиком учасниками валютних операцій належать:²

- недостатня сконцентрованість на бізнесі;
- погане прогнозування транзакційних грошових потоків у іноземній валюті;
- інерція і страх зміни процесів, якщо існуюча практика не працює;
- відсутність розуміння, коли починається схильність до валютного ризику;
- структура хеджування, яка не залежить від прогнозів, поглядів чи сподівання на певний курс.

Одним із надійніших заходів щодо хеджування (процес зменшення ризику) валютних ризиків суб'єктами валютного ринку є використання форвардних контрактів. Його можливості – зафіксувати майбутню ціну (курс) купівлі або продажу, а головний ефект – можливість планування своєї діяльності, керуючись наперед зафіксованим курсом³. На сучасному міжнародному ринку існує кілька модифікацій форвардних валютних контрактів, які дають змогу уникнути незручностей, зумовлених обов'язковістю виконання форвардних контрактів. До таких угод належать⁴:

¹ Івасів Б.С., Прийдун Л.М., Рудан В.Я. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посібник. Тернопіль : Вектор, 2013. 572 с.

² Управління валютними ризиками. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/oshveda%20NBU_pr_05022020.pdf?v=4

³ Використання форвардних контрактів для хеджування валютних ризиків на практиці. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/instrumenti-hedjuvannya-valyutnih-rizikiv-biznesu-na-ukrayinskomu-rinku>

⁴ Кудрицька Ж.В., Гнилицька А.Ю. Хеджування валютного ризику. Економіка і суспільство. Вип. 11. 2017. С. 441, 442.

- форвардний опціон із відкритим терміном виконання – дає право обирати дату виконання угоди в межах заздалегідь визначеного періоду часу;
- форвардний контракт із валютним контокорентом – використовується за наявності значних та інтенсивних валютних потоків;
- непрямий форвардний валютний контракт – використовується у разі, коли форвардні курси для певної валюти на ринку не розраховуються;
- форвардний контракт з опціоном анулювання – тісно пов'язаний з опціонами, хоча за економічним змістом це – форвардний контракт, який дає одній зі сторін право відмовитись від виконання зобов'язань.

Незважаючи на низку валютних ризиків, валютний ринок є значною складовою фінансового ринку України, на якому проводяться валютні операції суб'єктами таких відносин. Розглянемо це більш детально у наступному питанні.

9.2. Економічний зміст валюти та валютних операцій

Еволюція міжнародних фінансово-економічних відносин дала поштовх до розвитку міжнародних валютних ринків, створення механізму їхнього введення та обслуговування, розвитку інструментарію та засобу платежу, за допомогою якого здійснення операцій на таких ринках стає можливим. Саме через інтегрованість економік, міжнародної торгівлі грошові знаки держав стають засобом обігу не лише у країні-емітенті, але й у інших країнах. Такі грошові знаки називають валютою. Відповідно до Словника іноземних мов, поняття “валюта” трактують з декількох позицій ¹:

- грошова одиниця країни;
- тип грошової системи, що діє в країні (золота, срібна, паперова);
- іноземні гроші, а також векселі, чеки тощо, використовувані в міжнародних розрахунках (іноземна валюта);
- грошові одиниці, що вільно, без обмежень обмінюються на інші національні валюти і міжнародні платіжні засоби (вільно конвертована валюта).

¹ Словник іноземних слів. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%C2%E0%EB%FE%F2%E0>

У фаховій економічній літературі “валюту” трактують як грошові знаки держав, що застосовуються в розрахунках (від італ. *valuta* – цінність, вартість).

Розрізняють національну та іноземну валюту¹.

Національна валюта (валюта України) – грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають у обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають у обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України. Валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог і зобов'язань.

Іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають у обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають у обігу, кошти в грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших фінансових установ за межами України.

Для кращого розуміння цих двох понять у табл. 9.1 проведено порівняльну характеристику їхніх складових.

Таблиця 9.1

Складові національної та іноземної валюти

Національна валюта	Іноземна валюта
1	2
грошові знаки <i>грошової одиниці України</i> - гривні у вигляді банкнот, монет, у т. ч. обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу	грошові знаки <i>грошових одиниць іноземних держав</i> у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу

¹ Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В.С. Стельмаха. Київ : ЦНДНБУ, УБС, 2009. 404 с.

Закінчення табл. 9.1

1	2
кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у <i>гривні</i>	кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема, у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в <i>іноземній валюті</i>
електронні гроші, номіновані у <i>гривні</i>	електронні гроші, номіновані у <i>грошових одиницях іноземних держав</i> та (або) банківських металах
цифрові гроші <i>НБУ</i>	

Джерело: Складено на основі¹.

Сьогодні головне призначення іноземної валюти реалізується шляхом виконання деяких її функцій²:

- слугує засобом вираження міжнародної міри вартості. На світовому ринку саме валюта як грошова одиниця, котра використовується для міжнародних економічних операцій, виражає ціну того чи іншого товару відповідно до динаміки попиту і пропозиції на нього;
- є міжнародним засобом обігу, що передбачає використання у міжнародному обороті окремих видів національних грошей провідних країн для забезпечення товарообмінних операцій на світовому ринку;
- використовується як резервний засіб, що передбачає формування державними інституціями і суб'єктами ринку резервів ліквідних коштів в іноземній валюті для регулювання міжнародних валютних відносин та мінімізації ризиків у процесі зовнішньоекономічної діяльності;
- є міжнародним засобом перенесення вартості, коли йдеться про врегулювання різних боргових зобов'язань, надання міжнародних кредитів, рух капіталів між країнами, надання різного роду міжнародної допомоги тощо.

¹ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

² Дзюблук О.В. Валютна політика : підручник. Київ : Знання, 2007. С. 22.

Зупинимось більш детально на понятті конвертованості валюти.

Отже, конвертованість як економічна категорія – це такий стан і характер економічної та валютно-фінансової системи, при якому для власників коштів у національній валюті забезпечується свобода здійснення тих чи інших операцій як у певній країні, так і за кордоном. У класифікації форм конвертованості (оборотності) за видами та суб'єктами зовнішньоекономічних операцій розрізняють¹:

1. Повна (вільна) конвертованість означає можливість вільного обміну національної валюти на іноземну для всіх категорій власників і по всіх операціях без обмежень. За умов повної конвертованості здійснюється вільне використання національної грошової одиниці та її обмін для нерезидентів. Вільно конвертованими валютами є валюти країн, де не існує ніяких обмежень як на поточні комерційні операції, так і на операції, пов'язані з рухом капіталів.
2. Часткова (поточна) конвертованість означає, що на певні валютні операції та окремі категорії власників режим конвертованості не поширюється, тобто вводяться певні обмеження (за видами операцій, термінами, категоріями суб'єктів валютного ринку тощо).
3. Неконвертованими валютами є валюти, що повністю зберегли валютні обмеження на всі валютні операції як для резидентів, так і нерезидентів. Це, зазвичай, валюти залежних і економічно слаборозвинених країн, які здебільшого прикріплені до валют колишніх метрополій.

Однак повної конвертованості в широкому економічному розумінні немає навіть у країнах, де відмінено всі валютні обмеження, оскільки і в них залишається інтенсивне регулювання зовнішньої торгівлі, порядку міжнародних розрахунків, внутрішнього економічного життя. Тому, зрештою, ступінь і характер конвертованості валюти пов'язані з системою державного регулювання економіки кожної країни².

Можемо говорити про те, що валютні операції в Україні проводяться з частковою (поточною) конвертованою валютою.

Відповідно до чинного законодавства України, валютною операцією вважають операцію, що має хоча б одну з таких ознак³:

- а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом

¹ Бурковська А.В., Лункіна Т.І. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції в сучасних умовах : навч. посібник. Миколаїв : МНАУ, 2012. С. 28, 29.

² Там само.

³ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

- яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами (окрім операцій, що здійснюються між резидентами у гривнях);
- б) здійснюється торгівля валютними цінностями;
- в) наявний транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.
- Елементи валютної операції подано в табл. 9.2.

Таблиця 9.2

Елементи валютної операції

Елемент	Коротка характеристика
Економічна доцільність (сенс) валютної операції	аргументоване обґрунтування, що така валютна операція спрямована на досягнення економічного результату, економічних або особистих цілей, які не порушують вимоги законодавства України або не спрямовані на такі порушення
Індикатор	установлена Національним банком та уповноваженими установами ознака чи сукупність ознак валютних операцій, учасників валютних операцій та їхніх намірів/дій, що підлягають додатковому аналізу і перевірці та/або дають змогу виявляти сумнівні валютні операції
Учасник валютної операції	суб'єкт валютної операції, його контрагент, а також особи, які діють від їхнього імені або в їхніх інтересах, або особи, від імені або в інтересах яких діють суб'єкт валютної операції, його контрагент
Незначний розмір валютної операції	розмір валютної операції (в еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим Національним банком України на дату здійснення операції), який є меншим за розмір 400 тис. грн
Сумнівна валютна операція	валютна операція, характер або наслідки проведення якої дають підстави вважати, що вона може бути пов'язана з уникненням та/або невиконанням вимог та обмежень, передбачених законодавством України

Джерело: Складено на основі¹.

¹ Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції : Постанова Правління НБУ від 02 січня 2019 року № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008500-19#Г>;

Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n584>;

Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями : Постанова Правління НБУ від 02 січня 2019 року № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#Text>

До валютних операцій належать такі види операцій (табл. 9.3).

Таблиця 9.3

Види валютних операцій в Україні

№	Вид валютної операції	Коротка характеристика
1	2	3
1	Торгівля валютними цінностями	операції з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей, що здійснюються як у готівковій формі (для банківських металів – із фізичною поставкою), так і безготівковій формі (для банківських металів – без фізичної поставки)
2	Транскордонне переміщення валютних цінностей	ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України банківських металів, готівкової валюти
3	Транскордонний переказ валютних цінностей	рух певної суми коштів в Україну або за її межі з метою зарахування цих коштів на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі
4	Купівля іноземної валюти/банківських металів	операція з купівлі іноземної валюти/банківських металів за гривні
5	Продаж іноземної валюти/банківських металів	операція з продажу іноземної валюти/банківських металів за гривні
6	Обмін іноземної валюти/банківського металу	операція з купівлі (продажу) однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту, одного банківського металу в інший або в іноземну валюту
7	Валютні операції на умовах “своп”	валютні операції за двостороннім деривативним контрактом грошового ринку, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти/банківських металів зі зворотним її/їхнім продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій під час укладання договору
8	Валютна операція на умовах “форвард”	валютна операція за форвардним договором (контрактом), умови якого передбачають виконання цієї операції пізніше, ніж на другий робочий день після дня укладання договору
9	Операції на умовах маржинальної торгівлі	безготівкові операції (для банківських металів – без фізичної поставки), які передбачають виконання двох зустрічних зобов'язань з купівлі та продажу однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту/гривні (банківського металу за інший банківський метал/іноземну валюту) та здійснюються без їхньої реальної поставки на валютному ринку України або міжнародному валютному ринку з метою отримання прибутку від зміни валютного курсу або хеджування ризиків

Закінчення табл. 9.3

1	2	3
10	Операція "сторно"	операція з повернення клієнту відповідної суми коштів у національній або іноземній валюті протягом 15 хв. після проведення валютно-обмінної операції в разі відмови клієнта від валютно-обмінної операції
11	Форвардний договір (контракт)	двосторонній деривативний контракт грошового ринку, на підставі якого виникають обов'язки у сторін цього договору щодо купівлі, продажу, обміну в майбутньому іноземної валюти/банківських металів у строк та за курсом іноземної валюти/банківського металу, встановленими під час укладання такого договору. Умови форвардного договору (контракту) можуть передбачати поставку базового активу (іноземної валюти/банківських металів) шляхом його відчуження або здійснення розрахунків за таким договором без поставки базового активу

Джерело: Складено на основі¹.

Разом з тим валютні операції також поділяють на поточні та операції з капіталом (рис. 9.4).

До валютних цінностей належать національна валюта (гривня), іноземна валюта, а також банківські метали. Розглянемо детальніше кожен із трьох елементів.

Отже, гривня – національна грошова одиниця України та єдиний законний платіжний засіб України, емісійним інститутом якої є Національний банк України (далі – НБУ). Її введено в обіг під час грошової реформи 2–16 вересня 1996 року. Код валюти літерний – UAH, код валюти цифровий – 980, скорочена назва – грн, а графічний символ – ₴².

Усі розрахунки на території України проводяться виключно у гривні, крім розрахунків за³:

- 1) операціями зі здійснення іноземних інвестицій та повернення іноземному інвестору прибутків та доходів;

¹ Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України: Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#Text>

² Банкноти і монети. URL : <https://bank.gov.ua/ua/uah>

³ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

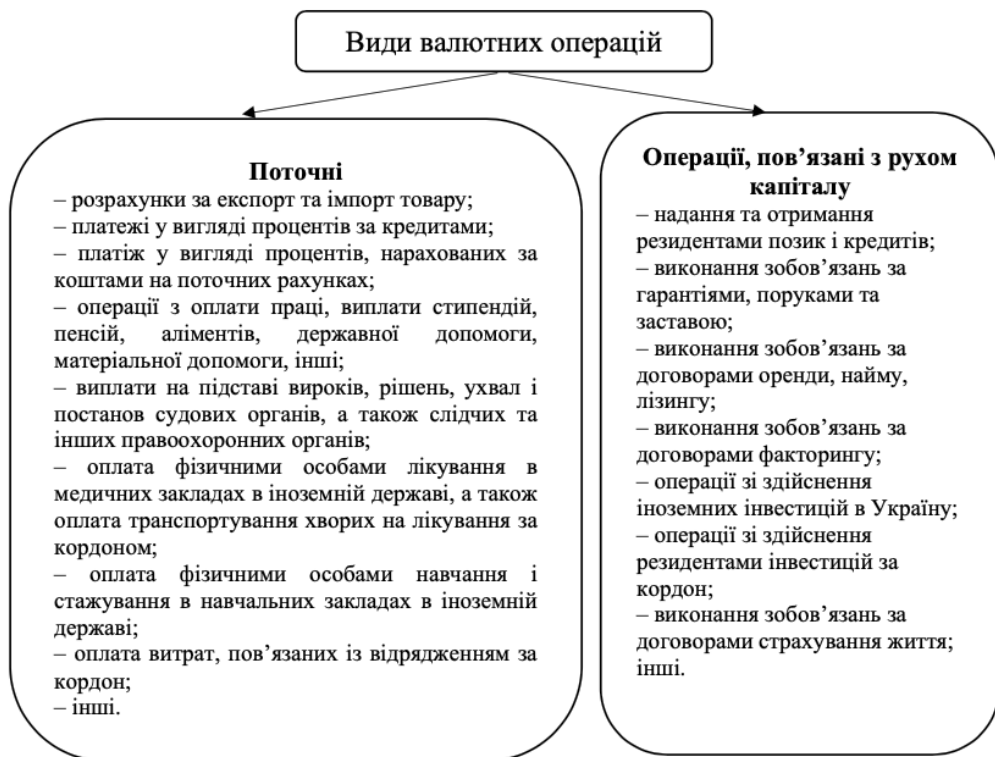

Рис. 9.4. Види валютних операцій в Україні

Джерело: Складено на основі¹.

- 2) операціями банків з надання банківських та інших фінансових послуг на підставі банківської ліцензії;
- 3) операціями з надання фінансових послуг, що надаються небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій;
- 4) операціями з розміщення, виплати грошового доходу та погашення облігацій, казначейських зобов'язань України, номінованих в іноземній валюті;

¹ Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями : Постанова Правління НБУ від 02 січня 2019 року № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#Text>

- 5) операціями з купівлі–продажу державних цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, якщо ініціатором або отримувачем за такою валютною операцією є банк;
- 6) іншими операціями, визначеними Митним кодексом України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Іноземна валюта, як зазначалось вище, це – національні грошові одиниці інших держав. Валютами, з якими здійснюються розрахунки на валютному ринку України, є американський долар (USD) та євро (EUR). Разом з тим НБУ затверджує та оприлюднює на сторінці офіційного Інтернет-представництва Національного банку перелік іноземних валют, до яких він щоденно встановлює офіційний курс гривні. До цього переліку включаються іноземні валюти, що входять до 1-ї групи Класифікатора іноземних валют та банківських металів.

Банківські метали – це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів¹. Найвищі проби банківських металів у зливках і порошках – це проби не нижче ніж: для золота – 995, для срібла – 999, для платини і паладію – 999,5². Щодня НБУ встановлює облікові ціни (без зобов'язань НБУ купувати та продавати зазначені банківські метали за цими обліковими цінами).

Офіційний курс гривні до іноземних валют та облікова ціна банківських металів використовуються резидентами та нерезидентами України для відображення в бухгалтерському обліку операцій з іноземною валютою та банківськими металами, а також для проведення валютних операцій, що здійснюються Національним банком з Державною казначейською службою України.

НБУ для виконання покладених на нього функцій щодо забезпечення накопичення та зберігання золотовалютних резервів купує у суб'єктів господарювання банківські метали та дорогоцінні метали у вигляді брухту за конкурентними цінами. Зміна закупівельних цін проводиться щоденно в разі зміни світових цін на дорогоцінні метали.

¹Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 8 листопада 1997 року № 637/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text>

²Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України : Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>

Офіційний курс гривні до іноземних валют та облікова ціна банківських металів на дату проведення операції використовуються резидентами та нерезидентами України¹:

- 1) ля відображення в бухгалтерському обліку операцій з іноземною валютою та банківськими металами;
- 2) ля проведення валютних операцій, що здійснюються Національним банком з Державною казначейською службою України.

НБУ здійснює торгівлю іноземною валютою та банківськими металами з метою забезпечення виконання функцій, покладених на нього законодавством України. Порядок та умови здійснення валютних інтервенцій на валютному ринку України визначаються нормативно-правовими актами Національного банку. Разом з тим центральний банк має право здійснювати операції з купівлі–продажу іноземної валюти на умовах “своп” із банками та з міжнародними фінансовими організаціями.

Розглянемо особливості проведення валютних операцій суб'єктами валютного ринку. Отже, банки здійснюють (без фізичної поставки)²:

- 1) упівлю, продаж, обмін іноземної валюти та/або банківських металів на валютному ринку України та/або на міжнародному валютному ринку (табл. 9.4);
- 2) ласні операції з торгівлі іноземною валютою/банківськими металами в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції;
- 3) перації з банківськими металами в найвищих пробах банківських металів у зливках і порошках із сертифікатами якості, а також із монетами;
- 4) перації з купівлі–продажу банківських металів без фізичної поставки за дорученням клієнтів–юридичних осіб (окрім банків) за безготівкові гривні;
- 5) перації з торгівлі банківськими металами на міжнародних ринках із визнаними виробниками, юридичними особами та банками–нерезидентами;
- 6) перації на умовах маржинальної торгівлі з іноземними контрагентами (власні операції та операції за дорученням клієнтів). Банки

¹ Про деякі питання встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та внесення зміни до Класифікатора іноземних валют та банківських металів : Постанова Правління НБУ від 10 грудня 2019 року № 148. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-19#Text>

² Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України : Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>

- здійснюють такі операції виключно з іноземними банками та/або іноземними небанківськими фінансовими установами;
- 7) операції з торгівлі іноземною валютою, банківськими металами за дорученням клієнта;
 - 8) валютні операції на умовах “своп” на валютному ринку України: із Національним банком – з іноземною валютою; із іншими банками, клієнтами банку (уключаючи міжнародні фінансові організації) – з іноземною валютою та банківськими металами;
 - 9) валютні операції на умовах “форвард” на валютному ринку України з іншими банками та з клієнтами банку.

Таблиця 9.4

Складові операції з торгівлі іноземною валютою
комерційними банками України

Валютно-обмінні операції	Торгівля банківськими металами
купівля у фізичних осіб – резидентів і нерезидентів – готівки іноземної валюти за: – готівкові кошти в гривні; – безготівкові кошти в гривні з подальшим їхнім зарахуванням на власні поточні рахунки цих фізичних осіб	купівля у фізичних осіб – резидентів і нерезидентів – банківських металів за: – готівкові кошти в гривні; – безготівкові кошти в гривні з подальшим їхнім зарахуванням на власні поточні рахунки цих фізичних осіб
продаж фізичним особам – резидентам і нерезидентам – готівки іноземної валюти за: – готівкові кошти в гривні; – безготівкові кошти в гривні з власних поточних рахунків цих фізичних осіб	продаж фізичним особам – резидентам і нерезидентам – банківських металів за: – готівкові кошти в гривні; – безготівкові кошти в гривні з власних поточних рахунків цих фізичних осіб
обмін фізичним особам – резидентам і нерезидентам – готівки іноземної валюти однієї іноземної держави на готівку іноземної валюти іншої іноземної держави	продаж юридичним особам монет за безготівкові кошти в гривні
	обмін фізичним особам – резидентам і нерезидентам – одного банківського металу на інший банківський метал із фізичною поставкою або готівку іноземної валюти

Джерело: Складено на основі¹.

¹ Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України: Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>

Своєю чергою, небанківські фінансові установи на підставі ліцензії Національного банку України на здійснення валютних операцій здійснюють такі валютні операції, як:

- 1) торгівля валютними цінностями в готівковій формі;
- 2) здійснення платіжних операцій;
- 3) здійснення розрахунків в іноземній валюті на території України за договорами страхування життя;
- 4) факторинг (у частині здійснення розрахунків на території України в іноземній валюті між факторами та клієнтами за операціями з міжнародного факторингу щодо відступлення права грошової вимоги до боржника-нерезидента);
- 5) інші валютні операції, визначені Національним банком України.

Оператори поштового зв'язку надають фінансові платіжні послуги, якщо вони є валютними операціями, фінансові послуги з торгівлі валютними цінностями в готівковій формі на підставі ліцензії НБУ.

Варто додати, що торгівля іноземною валютою в готівковій формі (валютно-обмінні операції) здійснюється уповноваженими установами. Своєю чергою, торгівля банківськими металами з фізичною поставкою здійснюється виключно банками.

Загалом сьогодні в Україні валютне законодавство дозволяє суб'єктам валютного ринку укладати форвардні контракти (з поставкою та без), угоди типу "своп", опціони, а також торгувати ф'ючерсами на біржах.

Транскордонний переказ передбачає ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України фізичними особами, юридичними особами та банками готівкової валюти і банківських металів, право та обов'язки яких наведено у табл. 9.5.

НБУ співпрацює не лише з органами державної влади щодо обміну інформацією, пов'язаною зі здійсненням валютних операцій, з урахуванням положень законодавства про банківську таємницю, а також з органами суб'єктів міжнародного права щодо обміну інформацією, пов'язаною з проведенням валютних операцій.

Таблиця 9.5

Права та обов'язки суб'єктів під час транскордонного переказу валюти¹

Права та обов'язки	Фізичні особи	Юридичні особи	Банки
Здійснення декларування переміщення готівкової валюти і банківських металів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України	так	так	ні
Ввозити в Україну та вивозити за межі України готівкову валюту і банківські метали в сумі/вартістю, що не перевищує в еквіваленті 10 000 євро, без письмового декларування митному органу	так	ні	ні
Ввозити в Україну та вивозити за межі України готівкову валюту і банківські метали в сумі/вартістю, що дорівнює або перевищує в еквіваленті 10 000 євро, за умови її письмового декларування митному органу в повному обсязі	так	ні	ні
Ввозити в Україну та вивозити за межі України готівкову валюту через повноважного представника без обмеження суми на умовах письмового декларування митному органу в повному обсязі за умови, що таке ввезення/вивезення зумовлене господарською діяльністю	ні	так	ні
Ввозити в Україну та вивозити за межі України банківські метали без обмеження суми на умовах письмового декларування митному органу в повному обсязі за умови, що таке ввезення/вивезення зумовлене господарською діяльністю	ні	так	ні
Здійснювати транскордонне переміщення готівкової валюти і банківських металів на підставі банківської ліцензії та відповідних договорів із контрагентами або документа, що замінює ці договори	ні	ні	так
Здійснювати вивезення банківських металів, виготовлених українськими виробниками, за наявності письмової відмови Національного банку від купівлі банківських металів (виготовлених українськими виробниками), які вивозять	ні	так	так

¹ Складено на основі : Про затвердження Положення про транскордонне переміщення валютних цінностей : Постанова Правління НБУ від 02 січня 2019 року № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003500-19#n10>

9.3. Призначення та принципи валютного регулювання та валютного нагляду в Україні

Валютне законодавство є системою нормативно-правових актів, у яких висвітлюються порядок здійснення операцій із валютними цінностями не лише в Україні, але і за її межами. Таке законодавство покликане забезпечити реалізацію державної валютної політики, регулювання національного валютного ринку, нагляд за його суб'єктами.

Нормативно-правовою основою регулювання відносин, що виникають у сфері здійснення валютних операцій, валютного регулювання і валютного нагляду в Україні є Конституція України, закони України, а також нормативно-правові акти. Закони України та інші нормативно-правові акти валютного законодавства, що встановлюють нові обов'язки для суб'єктів валютних операцій або погіршують їхнє становище, не мають зворотної сили.

Національний банк з 7 лютого 2019 року запровадив новий режим регулювання валютних операцій. На базі нової філософії, закладеної в основу прийнятого в 2018 році Закону України "Про валюту і валютні операції", реалізовано головний принцип: "Все що не заборонено – дозволено"¹. Новий закон був прийнятий як частина українських зобов'язань у рамках Угоди про асоціацію між ЄС і Україною і відповідає вимогам Директиви 88/361/ЄЕС, яка проголошує вільний рух капіталу.

Нова база нормативних актів Національного банку складається з восьми ключових Постанов замість 50 (рис. 9.5), що врегульовують порядок та процедури проведення операцій з іноземною валютою для резидентів та нерезидентів, юридичних та фізичних осіб, іноземних та вітчизняних інвесторів, введення та скасування заходів захисту та інше (див. табл. 9.6).

До вступу в силу нового Закону валютні операції в Україні регулювалися Декретом Кабінету Міністрів від 1993 року, який мав юридичний статус закону, іншими законами і численними актами та положеннями. Старі пострадянські валютні правила забороняли інвестиції за кордон як фізичним, так і юридичним особам (умови ліцензування існували лише на папері, але їх неможливо було виконати на практиці) і дозволяли купувати іноземну валюту лише для обмеженого переліку цілей (які мали бути задекларовані і перебували під суворим контролем).

¹ Валютна лібералізація. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/liberalization>

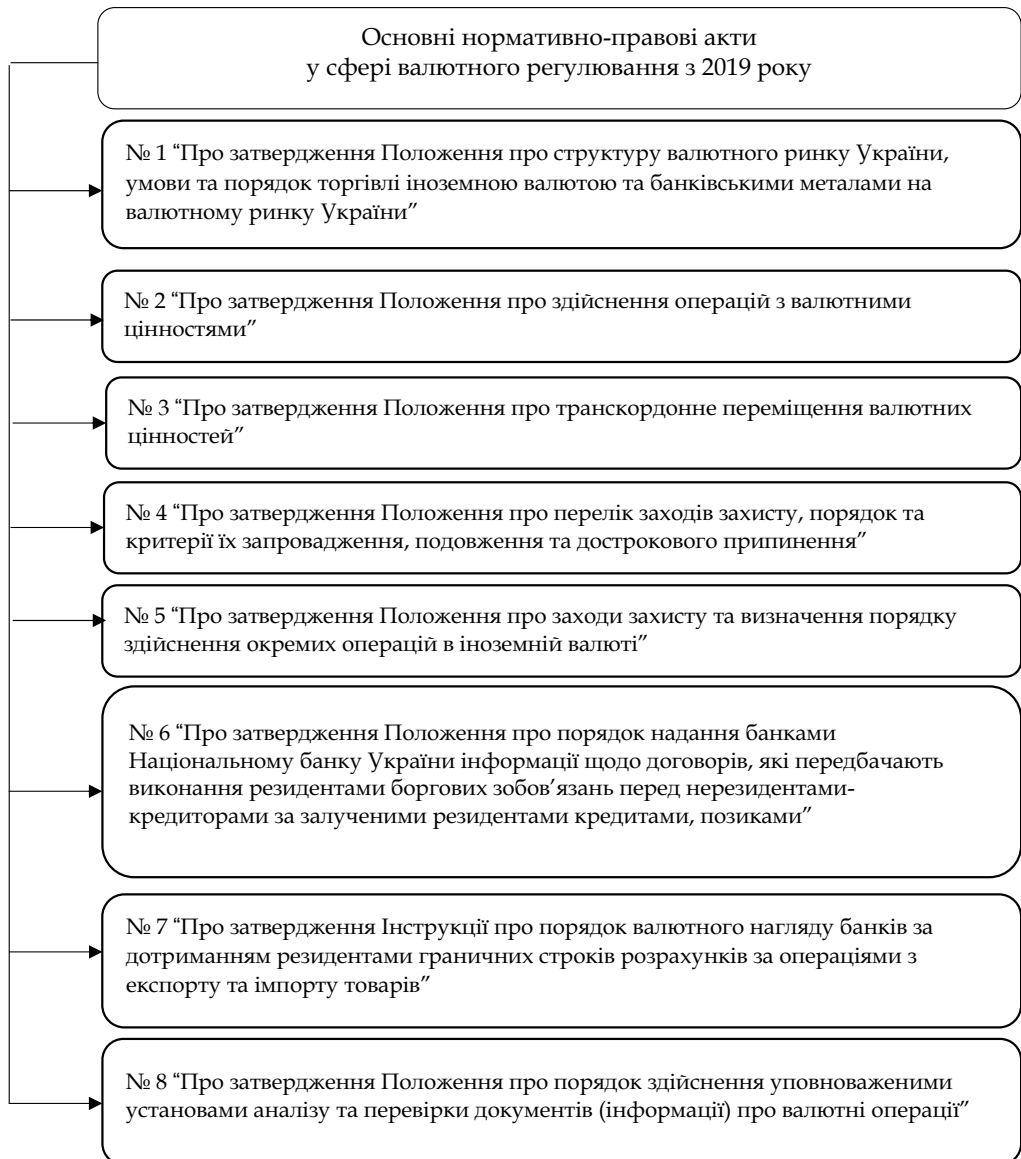

Рис. 9.5. Нормативно-правова основа регулювання валютних операцій в Україні під час лібералізації валютного ринку

Порушники валютного законодавства несли серйозну адміністративну відповідальність: для компанії наслідком виявлених незначних порушень правил, окрім штрафних санкцій, могло бути призупинення всіх транскордонних платежів або режим індивідуального ліцензування кожної транзакції¹.

Таблиця 9.6

Основні зміни валютного регулювання в ході лібералізації валютного ринку²

Суб'єкт	Зміни валютного регулювання
1	2
Фізичні особи-резиденти	<p>1. Скасування контролю за банківськими операціями фізичних осіб, якщо сума таких операцій не перевищує еквівалента 150 тис. грн.</p> <p>2. Спрощення процедури валютообмінних операцій – відтепер можливо купити та продати іноземну валюту за гривні в режимі онлайн без відвідування обмінника чи відділення банку.</p> <p>3. Відкриття рахунків за кордоном стало доступним для більш широкого кола осіб (не обмежуючись колом осіб, що працюють за кордоном), спрощена процедура іноземного інвестування без отримання індивідуальної валютної ліцензії в межах ліміту до еквівалента 50 тис. євро протягом одного календарного року. На протипагу попередньому регулюванню:</p> <p>(1) збільшився ліміт іноземного інвестування завдяки зміні “базової” валюти розрахунку всіх лімітів, встановлених НБУ, з долара США на євро;</p> <p>(2) змінено підхід НБУ з дозвільного (ліцензування) на повідомний (з відповідною реєстрацією таких операцій у системі АІС “Е-ліміти”);</p> <p>(3) контроль за валютними операціями в межах встановленого ліміту перекладено на обслуговуючий банк;</p> <p>(4) скасовано “термінування” іноземного інвестування (термін дії ліцензії обмежувався 3 роками).</p>
Юридичні особи-резиденти	<p>1. “Звужене” коло органів, які могли здійснювати вплив на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності і тиск на таких суб'єктів.</p> <p>2. Скасований (за незначними винятками) валютний нагляд за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків, якщо сума розрахунків є меншою еквівалента 150 тис. грн.</p> <p>3. Введено подовження терміну розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами з 180 до 365 днів, що є безумовним позитивом як для експортерів, так і імпортерів.</p>

¹ Валютна лібералізація в Україні : крок у Європу. Аналітичний бриф Центру економічної стратегії. URL : https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%B1%D1%80%D1%96%D1%84_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0.pdf

² Валютна лібералізація в Україні : крок у Європу. Аналітичний бриф Центру економічної стратегії. URL : https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%B1%D1%80%D1%96%D1%84_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0.pdf;

Звіт про особливості нового валютного законодавства. Аналітичний бриф Центру економічної стратегії. URL : https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Report_on-new-fx-regulations_190306.pdf

Продовження табл. 9.6

1	2
	<p>4. Зменшено з 1 березня 2019 року ліміт обов'язкового продажу валютної виручки з 50 до 30 %.</p> <p>5. Надана можливість накопичувати іноземну валюту для виконання резидентом-кредитором (позичальником) власних боргових зобов'язань перед нерезидентом у рамках чинного кредитного договору.</p> <p>6. Дозволено відкриття рахунків за кордоном та перерахування на такі рахунки іноземної валюти, а також дозволено інвестувати за кордон без отримання індивідуальної валютної ліцензії в межах ліміту у 2 млн євро на рік з відповідним внесенням кожної такої операції в систему АІС "Е-ліміти". При цьому, нагляд НБУ за такою операцією/операціями юридичної особи-резидента-суб'єкта валютного контролю формально зменшується до рівня контролю граничної суми здійснення ним такої операції/операцій у системі АІС "Е-ліміти". Зважаючи на зазначені зміни, зокрема, українські експортери матимуть змогу отримувати оплату за свій товар/послугу на закордонний рахунок та використовувати її для витрат за межами України в межах дозволеного терміну розрахунків (365 днів).</p>
Нерезиденти	<p>1. Розширено можливість інвестування для іноземного інвестора без додаткового конвертування валюти країни походження іноземного інвестора (розширено перелік валют для інвестування).</p> <p>2. Розширено перелік валют, в яких іноземний інвестор може відкривати інвестиційний рахунок (додані валюти 2-ї групи Класифікатора валют).</p> <p>3. Дозволено додаткові можливості щодо:</p> <p>(1) зарахування іноземної валюти на інвестиційний рахунок іноземного інвестора в іноземній валюті та</p> <p>(2) перерахування гривні з-за кордону на всі рахунки такого інвестора в Україні (інвестиційні, поточні, рахунки умовного зберігання (ескроу)).</p> <p>4. Підвищено ліміт для репатріації дивідендів до 7 млн євро на місяць.</p> <p>5. Дозволено відкривати поточні банківські рахунки як у гривні, так і в іноземній валюті. Дотепер єдиний рахунок, який могла відкрити іноземна компанія-нерезидент в Україні, що не мала представництва на території України (окрім ескроу-рахунку, який міг використовуватись у виключних випадках), був інвестиційний рахунок, режим рахунку якого дозволяв обмежене та виключне коло операцій. Це значно ускладнювало і процедуру іноземного інвестування, і процедуру повернення іноземної інвестиції та унеможливило отримання коштів на такий рахунок/списання коштів з такого рахунку за операціями, що не були передбачені режимом інвестиційного рахунку. Це значно знижувало інвестиційну привабливість українських ринків.</p> <p>6. Відтепер, завдяки розширенню можливостей відкриття рахунків іноземними компаніями (не обов'язково іноземними інвесторами) і переліку дозволених операцій по них, іноземні компанії мають змогу:</p> <p>(1) розширити коло операцій та розрахунків по них, не обмежуючись виключно інвестуванням (розрахунки з резидентами за договорами позики; розрахунки за гарантіями/поруками; отримання на свій поточний рахунок грошових коштів на підставі рішень судів або рішень інших органів тощо)</p>

Закінчення табл. 9.6

1	2
	(2) вивчати український ринок без обов'язкового відкриття іноземного представництва (дозволено розрахунки з резидентами за експорт/імпорт товарів (продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав, призначених для продажу/оплатної передачі). Зважаючи на те що раніше присутність іноземних компаній (які не мають в Україні дочірніх компаній/представництв/угод про спільну діяльність) на ринках України штучно обмежувалась, зараз ситуація змінена. Цією новацією НБУ розширив можливості для руху капіталу, обов'язок щодо якого прийнятий Україною та передбачений ст. 145 "Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони".

Питання здійснення валютних операцій, основи валютного регулювання та нагляду регулюються тепер Законом України "Про валюту і валютні операції", відповідно до якого валютне регулювання – це діяльність Національного банку України та в установлених цим Законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами. Основними завданнями валютного регулювання є¹:

- захист національної валюти, що передбачає мінімізацію зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на її купівельну спроможність;
- встановлення оптимального режиму обмінного курсу національної валюти, спроможного збалансувати інтереси експортерів та імпортерів для ефективної участі країни у міжнародному поділі праці;
- регламентація порядку використання іноземної валюти суб'єктами валютного ринку країни, що визначає динаміку його кон'юнктури, а відтак – і стан обмінного курсу;
- захист прав власності на валютні цінності, що є необхідною умовою ефективного руху валютного капіталу та розвитку валютного ринку країни;
- визначення статусу національної валюти, що передбачає встановлення відповідного режиму її конвертованості для забезпечення стратегічних завдань розвитку національної економіки та її участі у світовому господарстві.

Валютне регулювання здійснюється на основі багатьох принципів (рис. 9.6).

¹ Дзюблук О.В. Валютна політика : підручник. Київ : Знання, 2007. С. 41.

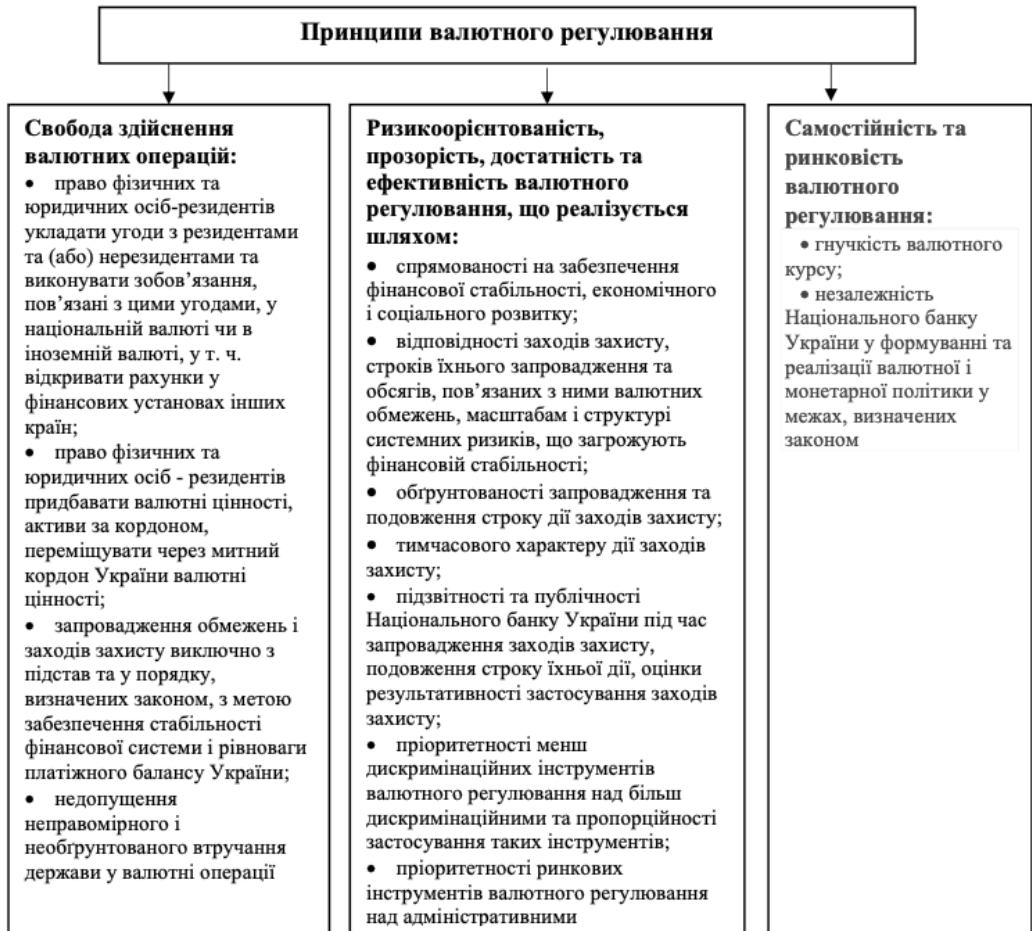

Рис. 9.6. Принципи валютного регулювання в Україні

Джерело: Складено на основі¹.

Валютний нагляд в Україні здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду з метою встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству з урахуванням ризик-орієнтованого підходу.

Відповідно до чинного законодавства, валютний нагляд за уповноваженими установами – нагляд, що здійснюється Національним банком за уповноваженими установами, їхніми структурними підрозділами,

¹ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

уключаючи проведення виїзних перевірок та здійснення безвиїзного нагляду, з урахуванням ризик-орієнтованого підходу з метою забезпечення дотримання уповноваженими установами валютного законодавства та встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству України.

Потрібно додати, що уповноваженою установою може бути – банк, філія іноземного банку, небанківська фінансова установа, оператор поштового зв'язку, який (яка) отримав (отримала) банківську ліцензію або ліцензію. Фактично, це є суб'єкти валютного ринку України. Матрицю прав та обов'язків органів та агентів валютного нагляду наведено в табл. 9.7.

Таблиця 9.7

Матриця прав та обов'язків органів та агентів валютного нагляду

Перелік прав та обов'язків	Органи валютного нагляду		Агенти валютного нагляду (уповноважені особи НБУ)
	НБУ	Державна фіскальна служба	
1	2	3	4
<i>Обов'язки:</i>			
валютний нагляд за уповноваженими установами	+		
валютний нагляд за дотриманням резидентами (крім уповноважених установ) та нерезидентами вимог валютного законодавства		+	
нагляд за виконанням вимог валютного законодавства резидентами (крім інших уповноважених установ) та нерезидентами, що здійснюють валютні операції через ці уповноважені установи			+
запобігання розголошенню комерційної таємниці та іншої інформації, доступ до якої, відповідно до законодавства України, є обмеженим та яка стала їм відомою під час здійснення ними своїх повноважень	+	+	+
<i>Права:</i>			
вимагати у суб'єктів валютних операцій документи, пов'язані зі здійсненням валютних операцій			+
проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства	+	+	

Закінчення табл. 9.7

1	2	3	4
вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок, надання доступу до систем автоматизації валютних операцій, підтвердних документів та іншої інформації про валютні операції	+	+	
у разі виявлення порушення суб'єктом валютної операції валютного законодавства запобігти її проведенню			+
обмінюватись інформацією щодо виявлених порушень валютного законодавства, отриманою ними, з метою реалізації повноважень у сфері валютного регулювання та нагляду	+	+	

Джерело: Складено на основі¹.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та фінансової системи держави, має право запровадити такі заходи захисту (рис. 9.7)

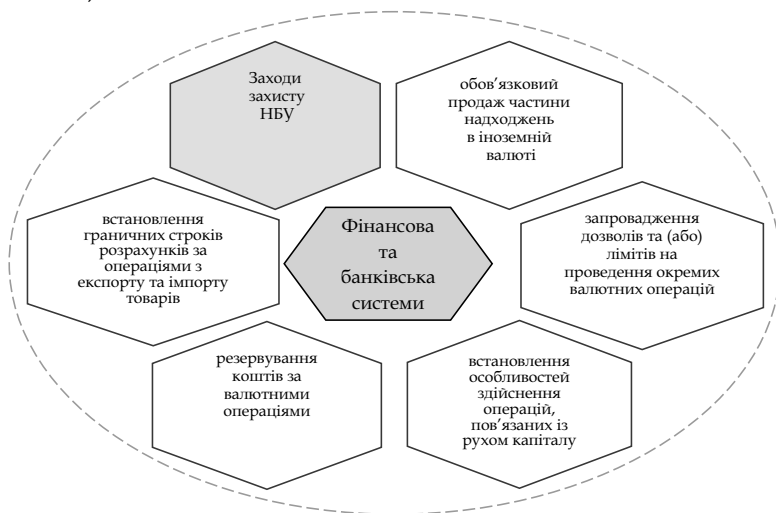

Рис. 9.7. Заходи захисту НБУ фінансової та банківської систем

Джерело: Складено на основі².

¹ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

² Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті : Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>

Загальний строк дії заходів захисту не може перевищувати 18 місяців протягом 24 місяців з дня першого запровадження відповідного заходу захисту. Разом з тим Правління Національного банку України має право достроково припинити дію будь-якого заходу захисту в разі, якщо підстави, через які було запроваджено такий захід захисту, втратили актуальність.

Критеріями для запровадження заходів захисту можуть бути:

- значне зниження курсу гривні до іноземних валют на валютному ринку та/або золотовалютних резервів Національного банку;
- значне зменшення загального обсягу вкладів (депозитів) у банківській системі;
- значне зростання вартості запозичень на зовнішніх ринках або неможливість здійснення таких запозичень;
- ескалація суспільно-політичної та/або геополітичної напруги, що створює ризик для стабільності фінансового сектора України;
- інші ознаки, що можуть свідчити про наявність істотних ризиків для макроекономічної стабільності та стабільності фінансової системи.

Окрім того, Національний банк України протягом трьох місяців з дня запровадження або подовження строку дії заходу захисту, або припинення дії заходу захисту зобов'язаний підготувати та подати Комітету Верховної Ради України, до предметів відання якого належить питання банківської діяльності, звіт про запровадження заходу (заходів) захисту.

Звіт про запровадження заходу (заходів) захисту повинен містити, зокрема¹:

- 1) оцінку ступеня і масштабу кризових явищ у грошово-кредитній сфері, оцінку ознак нестійкого фінансового стану банківської системи та обставин, що стали підставою для запровадження заходів захисту;
- 2) обґрунтування відповідності кожного з передбачених частиною першою цієї статті заходів захисту виявленим системним ризикам і загрозам;
- 3) підтвердження ефективності застосування обраних заходів захисту в сукупності у вигляді оцінки фактичного впливу на забезпечення фінансової стабільності та економічний і соціальний розвиток.

¹ Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення : Постанова Правління НБУ від 2 січня 2019 року № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004500-19#n10>

За порушення вимог валютного законодавства НБУ можуть бути застосовані такі заходи (табл. 9.8).

Таблиця 9.8

Заходи впливу НБУ

Суб'єкт	Нормативно-правова база	Заходи впливу
Банки	Закон України "Про банки і банківську діяльність", Глава 14, ст. 73	<ul style="list-style-type: none"> - письмове застереження; - скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку; - укладання письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та/або вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень; - зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі; - обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами; - заборона надання бланкових кредитів; - накладення штрафів; - відсторонення посадової особи банку від посади; - віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних; - відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку
Уповноважені установи	Закон України "Про валюту і валютні операції", ст. 14	<ul style="list-style-type: none"> - письмове застереження; - обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій; - штрафні санкції; - зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій
Юридичні особи		заходи впливу у вигляді штрафних санкцій
Фізичні особи, посадові особи уповноважених установ, посадові особи юридичних осіб	Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст. 162	попередження або накладення штрафу від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією валютних цінностей

Джерело: Складено на основі¹.

¹ Про валюту і валютні операції : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2473-VIII.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>;

Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 року № 2121-III.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>;

Про адміністративні правопорушення : Кодекс України 07 грудня 1984 року № 8073-X.
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10>

Заходи впливу можуть бути застосовані протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення. За кожне порушення вимог валютного законодавства може бути застосований тільки один із заходів впливу, передбачений законом.

Національний банк має право прийняти рішення про обмеження, зупинення чи припинення здійснення установою окремих видів валютних операцій, зупинення ліцензії в разі¹:

- 1) недотримання, порушення установою вимог, установлених нормативно-правовим актом Національного банку з питань ліцензування валютних операцій (уключаючи вимогу щодо наявності мінімального розміру власного капіталу установи, потрібного для здійснення певних валютних операцій);
- 2) наявності суттєвих порушень вимог валютного законодавства після застосування до установи протягом двох останніх років заходів впливу у вигляді штрафних санкцій;
- 3) невиконання в установлений строк вимог Національного банку щодо усунення порушень у діяльності установи;
- 4) порушення інших вимог нормативно-правових актів Національного банку.

Суттєве порушення небанківською фінансовою установою, оператором поштового зв'язку вимог валютного законодавства – це будь-яке з таких порушень²:

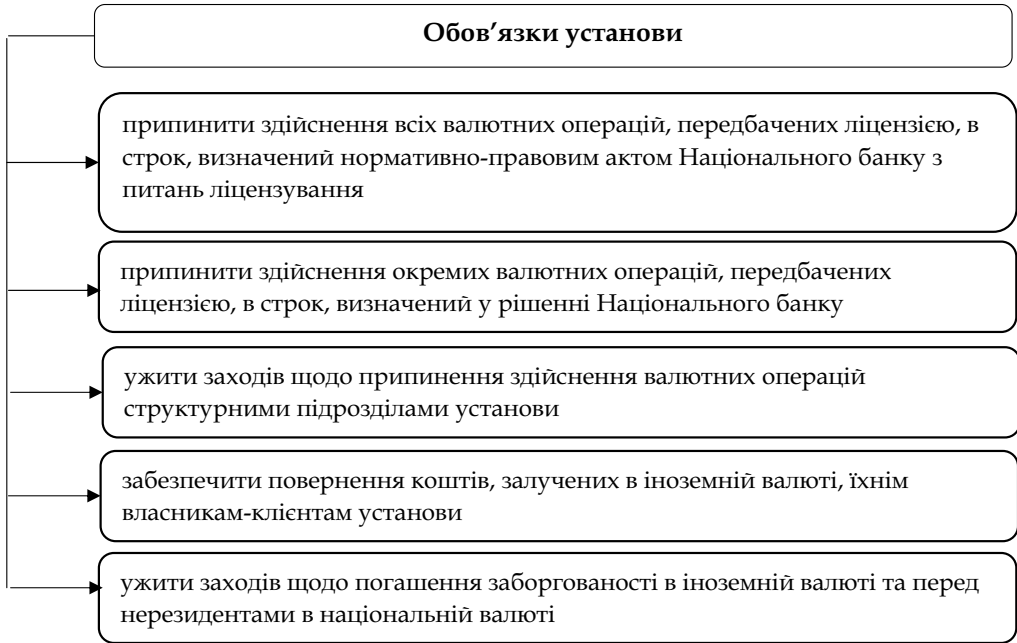
- невідповідність залишків готівкових коштів у касі на момент виїзної перевірки даним звітної довідки про касові обороти за день і залишки цінностей на суму в еквіваленті понад 50 тис. грн;
- ненадання установою доступу уповноваженим працівникам Національного банку до систем автоматизації валютних операцій під час виїзної перевірки інформації/документів про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій;
- неподання, несвоєчасне подання, подання не в повному обсязі, подання недостовірної інформації/документів про валютні операції/їхніх копій (в електронному вигляді/на паперових носіях), подання документів про валютні операції/їхніх копій (у електронному вигляді/на паперових носіях), у яких неможливо прочитати всі написані в них відомості, що необхідні для виконання Національним банком функцій валютного нагляду.

¹ Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Правління НБУ від 3 січня 2019 року № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n15>

² Там само.

Обов'язки установи в разі прийняття Національним банком рішення про припинення валютних операцій або відкликання ліцензії зображено на рис. 9.8.

Рис. 9.8. Обов'язки установи в разі прийняття Національним банком рішення про припинення нею валютних операцій

Джерело: Складено на основі¹.

Разом з тим при НБУ діє контактна група, що є консультативним органом, який створюється з метою обміну інформацією та поглядами між центральним банком України та учасниками ринку щодо актуального стану та шляхів розвитку грошового, валютного ринків, а також ринків процентних та валютних деривативів (далі – ГВД). Результати опрацювання та обговорення питань на засіданні Контактної групи беруться до уваги Національним банком при виконанні покладених на нього законодавством функцій. У разі доцільності вони надсилаються до відома та врахування державним органам та іншим організаціям.

¹ Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Правління НБУ від 3 січня 2019 року № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n15>

Головними завданнями Контактної групи є опрацювання та обговорення питань про¹:

- 1) поточний стан, структуру та засади функціонування ринків ГВД;
- 2) проблеми, загрози та перешкоди для розвитку ринків ГВД;
- 3) визначення шляхів розвитку ринків ГВД та активізації здійснення операцій на них;
- 4) вплив ринків ГВД на інші сегменти фінансових ринків та вплив інших сегментів фінансових ринків, а також глобальних ринків на ринки ГВД;
- 5) індикатори (бенчмарки) грошового і валютного ринків та їхнє використання під час здійснення операцій на фінансових ринках;
- 6) кращі практики роботи на ринках ГВД;
- 7) розвиток регуляторного середовища та його вплив на операції на ринках ГВД;
- 8) коди професійної поведінки/найкращих практик учасників ринків ГВД;
- 9) інші питання, які становлять інтерес у контексті розвитку ринків ГВД.

Головою Контактної групи є член Правління НБУ, куратор блоку “Ринкові операції”, його заступником – директор Департаменту відкритих ринків (ДВР). Функції секретаря групи виконує начальник управління оперативного регулювання грошово-кредитного ринку ДВР. З боку фінансового ринку до Контактної групи входять 25 експертів, рекомендованих банками з найкращим рейтингом активності на грошовому та валютному ринках. Склад цих експертів підлягає щорічній ротації.

Перед початком повномасштабної війни, яку розпочала рф, Національний банк скасував переважну більшість антикризових тимчасових заходів, що були запроваджені з метою стабілізації валютного ринку у 2014–2015 роках. Щодо решти обмежень, які ще зберігалися, регулятор опублікував дорожню карту їхнього поступового зняття та передумов, настання яких є необхідним для переходу до режиму вільного руху капіталу – кінцевої мети валютної лібералізації. Однак війна перешкодила реалізації цих ініціатив, і Національний банк вимушено перейшов до фіксації валютного курсу та запровадження обмежень на валютному ринку. Такі кроки мають тимчасовий характер, і після усунення зовнішніх загроз та нівелювання існуючих ризиків НБУ повернеться до

¹Про затвердження Положення про Контактну групу грошового та валютного ринків : Постанова Правління НБУ від 8 квітня 2020 року № 47. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0047500-20#Text>

лібералізації валютного ринку, як обов'язкової передумови функціонування режиму інфляційного таргетування в Україні.

Питання для самоконтролю

1. Хто є суб'єктами валютного ринку України? Їхня головна роль та функції.
2. Перелічіть особливості ліцензій НБУ на проведення валютних операцій, опишіть процес їхньої видачі та анулювання.
3. Які є види форвардних контрактів, їхні основні переваги?
4. Що належить до валютних цінностей згідно із законодавством України?
5. Які права та обов'язки під час транскордонного переказу валюти є у фізичної особи?
6. Які нормативно-правові акти України становлять законодавчу базу у сфері регулювання валютних операцій під час лібералізації її валютного ринку?
7. Які операції належать до поточних валютних операцій?
8. Назвіть головні завдання валютного нагляду та валютного регулювання в Україні.
9. Які заходи можуть бути застосовані НБУ до банків за порушення вимог валютного законодавства?
10. Що таке конвертованість валюти та які її основні види?

Тестові завдання

1. До суб'єктів валютного ринку України належать:
 - 1) банки, що отримали банківську ліцензію;
 - 2) небанківські фінансові установи, що отримали ліцензію;
 - 3) оператори поштового зв'язку, що отримали ліцензію;
 - 4) усе вищеперелічене.
2. Ліцензії, видані Національним банком України, діють протягом:
 - 1) 12-ти календарних місяців;
 - 2) 24-х календарних місяців;

- 3) 28-ми календарних місяців;
- 4) безстроково.

3. Валютна операція, характер або наслідки проведення якої дають підстави вважати, що вона може бути пов'язана з уникненням та/або невиконанням вимог та обмежень, передбачених законодавством України, це:

- 1) сумнівна валютна операція;
- 2) ризикована валютна операція;
- 3) сіра валютна операція;
- 4) усі відповіді неправильні.

4. Валютна операція за договором (контрактом), умови якого передбачають виконання цієї операції на другий робочий день після дня укладення договору:

- 1) спот;
- 2) форвард;
- 3) ф'ючерс;
- 4) форекс.

5. Незалежність Національного банку України у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом є принципом:

- 1) самостійності та ринковості;
- 2) ефективності;
- 3) прозорості;
- 4) свободи здійснення валютних операцій.

6. До основної помилки керування валютним ризиком учасниками валютних операцій відносять:

- 1) недостатню сконцентрованість на бізнесі;
- 2) погане прогнозування транзакційних грошових потоків в іноземній валюті;
- 3) інерцію і страх зміни процесів;
- 4) усе вищеперелічене.

7. Валютний ризик, який стосується майбутніх контрактів та має довгостроковий характер і пов'язаний з перспективами розвитку, належить до:

- 1) економічного ризику;
- 2) операційного ризику;

- 3) трансляційного ризику;
 - 4) фінансового ризику.
8. Процес зменшення валютного ризику називають:
- 1) хеджуванням;
 - 2) страхуванням;
 - 3) коригуванням;
 - 4) плануванням.
9. Конвертованість валюти, за якої на певні валютні операції та окремі категорії власників режим конвертованості не поширюється, тобто вводяться певні обмеження, є:
- 1) обмеженою конвертованістю;
 - 2) частковою конвертованістю;
 - 3) контрольованою конвертованістю;
 - 4) неповною конвертованістю.
10. Валютна операція вважається незначною, якщо її розмір:
- 1) є меншим за розмір 200 тис. грн;
 - 2) є меншим за розмір 350 тис. грн;
 - 3) є меншим за розмір 400 тис. грн;
 - 4) є меншим за розмір 450 тис. грн.

*Р*ОЗДІЛ 10

Розвиток фінтеху в Україні та світі

- 10.1. Сутність поняття “фінтех” у ринковій економіці.*
- 10.2. Формування Національним банком України стратегії розвитку вітчизняного фінтеху.*
- 10.3. Динаміка впливу фінтех-індустрії на якість та вартість обслуговування клієнтів банків та фінансових посередників.*

10.1. Сутність поняття “фінтех” у ринковій економіці

Фінансовий ринок за останні десять років зазнав кардинальних змін. За цей час він трансформувався з моделі традиційного корпоративного бізнесу банків до цілих екосистем банківського та небанківського ринків. Трансформації продиктовані й новими викликами, що стимулюють активне зростання діджитал-операцій та формують попит на цифрові продукти і сервіси у фінансовій сфері.

Якщо говорити про вплив на економіку від такого розширення ландшафту фінансового ринку, насамперед варто зазначити про соціальний вплив у формі фінансової інклюзії – включення до фінансових екосистем населення, яке перебувало поза їхніми межами, та малого і середнього бізнесу. Щодо економічного впливу, то широке використання інноваційних рішень посилює стійкість фінансової системи через підвищення ефективності витрат та оптимізацію процесів, створюючи умови для гнучкішої адаптації до непередбачуваних подій.

Фінансові технології (більш відомі як Fintech) використовуються для опису нових технологій, спрямованих на вдосконалення та автоматизацію надання і використання фінансових послуг. По суті, фінтех допомагає компаніям, власникам бізнесу та споживачам краще керувати своїми фінансовими операціями, процесами та життям, використовуючи спеціалізоване програмне забезпечення та алгоритми, якими оснащені комп'ютери і все частіше смартфони. Фінтех включає розробку та використання криптовалют, таких як Bitcoin. Незважаючи на те що цей сегмент фінтеху, можливо, містить найбільше заголовків, великі гроші все ще лежать у традиційній світовій банківській галузі та її багатотрильйонній ринковій капіталізації¹.

Загалом термін “фінансова технологія” можна застосовувати до будь-яких інновацій, наприклад, у тому, як люди ведуть бізнес, від винаходу цифрових грошей до подвійного бухгалтерського обліку. Проте після Інтернет-революції та революції мобільного Інтернету/смартфонів фінансові технології вибухово зросли. Фінтех, який спочатку стосувався використання комп'ютерних технологій, застосованих у бек-офісах банків або торгових фірм, тепер описує широкий спектр операцій у особистих та комерційних фінансах, такі, як грошові перекази, внесення чеків за допомогою смартфона в обхід відділення банку, подача заявки

¹ Kagan Julia Financial Technology (Fintech): Its Uses and Impact on Our Lives. URL : <https://www.investopedia.com/terms/f/fintech.asp>

на кредит, залучення грошей для відкриття бізнесу або управління інвестиціями, як правило, без допомоги людини. Відповідно до даних ЕУ, одна третина споживачів користується принаймні двома або більше послугами фінтеху, і ці споживачі також усе більше усвідомлюють фінтех як частину свого повсякденного життя¹.

Фінансові компанії по всьому світу взяли курс на цифровізацію. Усе більше бізнес-процесів стають автоматизованими або доповнюються інноваційними технологіями для підвищення їхньої раціональності та результативності. Так, Lightico виявила, що традиційні банки, які переходять на мобільні, повністю цифрові клієнтські процеси, спостерігають на 33 % швидший процес адаптації, на 67 % – зниження рівня відмов і на 25 % – збільшення конверсії клієнтів. Як виявилось, впровадження фінансових технологій корисне не тільки для клієнтів, а й для збільшення прибутковості банків.

Український ринок характеризувався низкою показників, що швидко зростали і створювали передумови для подальшого динамічного розвитку індустрії фінансових інновацій. Діджитал-тренди в Україні (згідно з інформацією з відкритих джерел, НБУ та платіжних провайдерів) такі ²:

- 42,2 млн населення, 63 % якого регулярно користуються Інтернетом;
- IT-галузь становить 4 % ВВП;
- 36 тис. IT-спеціалістів щорічно випускають ВНЗ;
- Україна посідає четверте місце в світі за рівнем розвитку безконтактних платежів;
- активних карт – понад 38 млн, з них 5,3 млн обладнано безконтактною технологією;
- Україна входить до першої п'ятірки країн за NFC-платежами, понад 20 банків пропонують NFC-сервіси;
- 45 % дорослого населення мають смартфони, 50 % вебтрафіку та 49 % усіх переглядів у Youtube здійснюється з мобільних телефонів;
- розвиток розумних міст – провідний тренд сучасної України. Наприклад, до пандемії щодня у Київському метрополітені оплата понад 200 тис. поїздок здійснювалась безготівково. Громадський

¹ Global FinTech Adoption Index 2019. “Індекс впровадження ЕУ FinTech 2017”, Сторінка 3. URL : https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_gl/topics/banking-and-capital-markets/ey-global-fintech-adoption-index.pdf

² Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток, кешлес та фін-грамотність. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf

транспорт столиці та великих міст обладнується пристроями безготівкової оплати;

- Україна входить у топ-10 країн Європи за оплатою за допомогою девайсів, що носять на тілі чи одязі (так зване wearables), наприклад, годинників, обручок тощо;
- 70 % території України мають покриття мережами 3G+.

Український ринок фінтеху, за даними каталогу UAFIC, налічує понад 100 фінтех-компаній, переважна більшість з яких – провайдери платіжних сервісів, також розвинено онлайн-кредитування та інфраструктурні рішення. Серед великих фінтех-компаній є повністю мобільний банк без жодних фізичних відділень, а також з'являються нові гравці в цій ніші¹.

Розвиток та еволюція фінтеху проходили в три етапи. Перший етап починається від закладки трансатлантичного кабелю телеграфу до розвитку глобальної мережі телефону і захоплює давні взаємодії між технологією та фінансами².

Другий етап охоплює період до світової фінансової кризи, підкріплений оцифруванням традиційних фінансових послуг, починаючи з перших банкоматів і закінчуючи електронним банкінгом. Після світової фінансової кризи швидкість технологічного розвитку зростає та характеризується поширенням стартапів та IT-компаній, що надають фінансові послуги третього етапу розвитку фінтеху³.

Фінтех сьогодні розширив власні масштаби, охоплюючи повний спектр фінансів і фінансових послуг, зокрема застосування фінтех-системи можна розмежувати на п'ять ключових сфер: фінанси та інвестиції; внутрішні операції та управління ризиками; платежі та інфраструктура; безпека даних і монетизація; споживчі інтерфейси.

Новий етап розвитку сегмента фінтеху підтримується:

1. Високим рівнем проникнення мобільних пристроїв (особливо з широкосмуговим доступом до Інтернету) серед молодих і технічно грамотних людей.

¹ Каталог фінтех-компаній України. URL : <https://fintechua.org/market-map>

² Arner Douglas W., Barberis János, and Buckley Ross P. Fintech and Regtech in a nutshell, and the future in a sandbox. URL : <https://www.cfainstitute.org/-/media/documents/article/rf-brief/rfbr-v3-n4-1.ashx>

³ Institute of International Finance, RegTech in Financial Services: Technology Solutions for Compliance and Reporting (Washington, DC: Institute of International Finance, March 2016). URL : https://appgfintech.org.uk/wp-content/uploads/2016/11/regtech_in_financial_services_-_solutions_for_compliance_and_reporting-3.pdf

2. Зростанням середнього класу серед населення, яке є достатньо платоспроможним.

3. Поширенням серед споживачів фінансових послуг думки, що зручність цінується більше, ніж довіра.

4. Відсутністю чи обмеженістю доступу до фізичної інфраструктури банківських послуг.

5. Послабленням державних вимог щодо захисту даних.

Наступна ера фінтеху характеризуватиметься зростаючою монетизацією даних і опорою на цифрову ідентифікацію, яку експерти вважають новим викликом з точки зору майбутньої нормативної бази.

Варто наголосити, що застосування фінтеху має ґрунтовні підстави до зростання у перспективі. Серед основних підстав, які виділяють експерти, варто згадати такі¹:

1. Під час періоду пандемії захворювання COVID-19 більшість людей змушені залишатись онлайн. Звісно, пандемія спричинила значне зростання цифрових платежів, які прогнозовано сповільнюватимуть зростання протягом наступного п'ятирічного прогнозованого періоду 2022–2026 років, оскільки світ відновлює свої можливості працювати після карантинних обмежень.

2. Кількість локальних банкоматів залишатиметься такою самою або зменшуватиметься. Звичним дебетовим і кредитним карткам буде важко зберегти частку ринку, оскільки мобільні платіжні платформи набудуть більшої популярності.

3. Раніше існували лише цифрові збої у внутрішніх платежах, але тепер, після початку повномасштабного вторгнення росії, існує загроза паралельних збоїв у транскордонних платіжних системах.

4. Країни намагатимуться об'єднати свої національні системи швидких платежів, зменшуючи кількість посередників і знижуючи вартість пересилання грошей за кордон.

5. Країни Південно-Східної Азії перебувають у процесі об'єднання своїх систем швидких платежів, щоб дозволити мандрівникам у всьому регіоні купувати товари та послуги за допомогою сканування кодів швидкого реагування з використанням QR-кодів.

Тема відкритого банкінгу та відкритих даних залишатиметься в епіцентрі динамічних змін та інтересу до інноваційних фінансових

¹ Economist intelligence “The Evolution of FinTech”. URL : https://www.eiu.com/n/campaigns/finance-in-2023/?utm_source=google&utm_medium=ppc&utm_campaign=industries-in-2023&gclid=Cj0KCQiA4aacBhCUARIsAI55maExmOS8zHMNEOoyh9-UIzzbafh-6nYmvaSB-B55xir_r06B2ApStbj8aAuRvEALw_wcB

сервісів. Водночас фінтех-компанії та традиційні гравці можуть досягти значної синергії: перші можуть створювати клієнтоорієнтовані пропозиції, а банки – масштабувати ці пропозиції на свої бази клієнтів. Але в результаті ринок отримає передовий пул інноваційних фінансових сервісів, а клієнти – конкурентний ринок та якісніші фінансові продукти і сервіси.

Серед найпопулярніших ніш на ринку фінтеху, з точки зору привабливості для інвесторів та затребуваності у клієнтів, платіжні рішення залишатимуться в пріоритеті, а серед ніш, які активно зростатимуть, будуть такі як кібербезпека, управління даними, регтех, страхування, управління капіталом, рішення для ринку нерухомості, штучний інтелект та біометрика.

Якщо розглянути приклад Goldman Sachs – однієї з найбільших міжнародних інвестиційних компаній, яка має свої представництва у всьому світі, то є очевидним, що третина нинішнього персоналу Goldman Sachs є інженерами і 60 % персоналу володіють навиками STEM (наука, технології, інженерія, математика)¹. Причому Goldman Sachs має більше програмістів та інженерів, які працюють над технічними питаннями, ніж Facebook, що свідчить про значну увагу інвестиційних компаній до нових інформаційних продуктів, що сприяють розширенню аудиторії користувачів, та технології як засобу безпеки та інфраструктури.

10.2. Формування Національним банком України стратегії розвитку вітчизняного фінтеху

Процес нагляду за фінансовим сектором розвивається відповідно до тенденцій на фінансових ринках та інновацій у галузі інформаційних технологій. Поява нових фінансових послуг, збільшення складності та швидкості операцій піднаглядних суб'єктів та їхніх клієнтів, зростання обсягу даних, посилення нормативних вимог регуляторів зумовили виникнення нових напрямів фінансових регулятивних технологій, що сприяють підвищенню ефективності процесів та досягненню стратегічних цілей ефективності та розвитку.

Згідно з системними міжнародними дослідженнями щодо розбудови сталих фінтех-екосистем, зокрема дослідження Deloitte “What makes a

¹ Marino Jonathan Goldman Sachs is a tech company. URL : <https://www.businessinsider.in/goldman-sachs-is-a-tech-company/articleshow/46897984.cms>

successful fintech hub in the global fintech race”¹, є чотири основні складові, які варто розглядати під час побудови сталої фінтех-екосистеми. Серед них: регулювання та процедури, попит, таланти та капітал. Водночас у дослідженні зазначено, що фінтех-екосистема має враховувати особливості локального ринку та історію становлення сектору фінтеху. Також важлива інтеграція локальної фінтех-екосистеми з глобальними екосистемами з метою обміну досвідом, талантами, створення попиту, розроблення єдиних стандартів та практик ефективного втілення тощо.

Детальніше зупинимося на кожній складовій.

Урядові інституції та регулятори мають дотримуватися балансу між промоцією інновацій, конкуренцією та захистом сталого сектору і споживача. Ключове завдання – створити таке нормативне поле, політику та процедури, які стимулювали б розвиток фінтеху, впорядковуючи водночас їхню діяльність та створюючи певні стандарти роботи. Йдеться про регулювання (supportive regulations), яке б стимулювало розвиток фінтеху через акселераційні програми, міжнародні угоди, середовище для тестування інновацій у лояльному регуляторному полі, інші експертно-консультаційні платформи. Яскраві світові приклади подібного підходу – регулятори FCA (UK) та The Monetary Authority of Singapore (MAS), які були першопрохідцями.

Взаємозв’язок між фінансами та технологіями не є новим, хоч складається враження, що він з’явився лише з активним розвитком технологій у XX ст. Але першим прикладом синергії між фінансами та технологіями є рахівниця, саме вона є свідченням давніх стосунків між ними. Однак глобальна фінансова криза 2008 року стала ключовим моментом, який відділив попередні фази розвитку фінансової технології (FinTech) і регуляторні технології (RegTech) від поточної парадигми. Сьогодні FinTech увійшов у фазу швидкого розвитку, яка позначена поширенням стартапів та інших нових учасників, таких як інформаційні технології (IT) та компанії електронної комерції, які фрагментували ринок фінансових послуг. Ця нова ера представляє нові виклики для регуляторів і підкреслює, чому еволюція FinTech є необхідною з паралельним розвитком RegTech. Зокрема, регулятори повинні розробити надійну нову структуру, яка сприятиме інноваціям і довірі ринку завдя-

¹ Brett Louise Deloitte What makes a successful fintech hub in the global fintech race. URL : <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/fr/Documents/services-financiers/inside-magazine-emea-technology.pdf>

ки використанню технологій випередження та контролю¹, наприклад, скорочення термінів регулювання та використання технологій, особливо інформаційних, у контексті регуляторного моніторингу, звітності й відповідності сучасним фінансовим інструментам². Розвиток RegTech проходив у кілька етапів. Парадигма до 2008 р. значною мірою базувалася на надмірній залежності від кількісного внутрішнього управління ризиками системи³. Після цього етапу настала ера, яка починає розвиватися учасниками фінансового ринку та регуляторами, які використовують технології для поліпшення відповідності нормативним вимогам і оптимізації їхніх компонентів. Проте справжній потенціал RegTech полягає в його здатності здійснити глибокий перехід від підходу “знай свого клієнта” до підходу “знай свої дані”, який підкріплюється ефективними процесами збору, форматування, управління та аналізу звітних даних, що супроводжується принципово орієнтованим на дані мисленням.

Попит на фінтех-продукти може стимулювати як держава і публічні компанії, так і b2b-сектор і кінцевий споживач. Чим розвиненіша фінтех-екосистема та сталі зв'язки між її учасниками, тим більший попит на фінтех-продукти та сервіси, а також ступінь розвиненості цього сегмента. Якщо розглянути розвиток традиційного банківського сектору передових країн світу, ринок у процесі набуття сталості дедалі більше інвестує у розвиток взаємодії з інноваційним сегментом, створює акселератори/інкубатори, акцентує увагу на розвиткові талантів та інноваційних продуктів, Наприклад, банк Barclays & Rise (акселератор цього банку), Metlife (страхова компанія) & Lumen Lab (акселератор цієї страхової компанії).

Сьогодні боротьба за таланти виходить на рівень конкуренції юрисдикцій між собою, і це загострює питання створення сталої фінтех-екосистеми, яка б давала змогу розвиватися власним талантам, а також

¹ Arner D., Barberis J., and Buckley R. FinTech, RegTech and the Reconceptualization of Financial Regulation, *Northwestern Journal of International Law & Business*. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1817&context=njilb>

² Chazot Christophe, quoted in Institute of International Finance, *RegTech: Exploring Solutions for Regulatory Challenges* (Washington, DC: Institute of International Finance, October 2015). URL : https://www.iif.com/portals/0/Files/content/Innovation/10_01_2015_regtech_exploring_solutions.pdf

³ Buckley R. and Arner D. *From Crisis to Crisis: The Global Financial System and Regulatory Failure International Banking and Finance Law Book 14*. URL : https://www.amazon.com/Financial-Regulatory-Failure-International-Banking-ebook/dp/B00GUO1E2S/ref=tmm_kin_swatch_0?_encoding=UTF8&qid=&sr

приваблювала глобальний інтелектуальний ресурс. Британія навіть розробила формат Tech Nation Visa, який стимулює приплив у країну талантів та інноваторів. В Україні впроваджено е-резидентство. Чим розвиненіший фінтех-хаб, тим сприятливіший він для інноваторів з усього світу. Це сприяє процесу створення та посилення інноваційної культури, яка посилює розвиток окремих ніш фінтех-ринку. Заглиблюючись у світові практики розвитку талантів у межах глобальних фінтех-хабів, зупинимось на трьох ключових напрямках докладання зусиль: розбудова пулу талантів з експертизою у фінансових сервісах та продуктах; підготовка та розвиток талантів у технологічній сфері (software and hardware) задля перетворення ідей у рішення та розвиток підприємницьких талантів з метою розвитку успішних комерційних можливостей. Чим розвиненіші всі три напрями, тим більше фінтех-хаб має можливостей для досягнення сталого розвитку та конкурентоспроможності на глобальній арені.

Наступний вагомий фактор розвитку фінансових технологій в Україні – це розвиток капіталу. Стартапи потребують доступу капіталу на потреби розбудови та масштабування своїх ідей, вони мігруватимуть туди, де є такий капітал. Саме тому питання доступу до капіталу приватних інвесторів, урядів або корпорацій є драйвером розвитку фінтеху в межах локального хабу. Кількість угод з венчурними інвесторами – барометр розвитку сталої фінтех-екосистеми: чим вищий обсяг венчурних інвестицій, тим вища активність фінтеху. Крім інвестування у стартапи, є потреба у фінансуванні ініціатив неприбуткових акселераторів, регуляторних середовищ та інкубаційних програм для підсилення внутрішніх колаборацій у фінтех-екосистемі. Найбільший обсяг інвестицій залучили ринки США, Німеччини та Британії. В Україні зроблено перший глобальний крок на рівні держави зі створення Українського фонду стартапів, де бізнес має змогу отримати грант у розмірі \$25–75 тис. Заявки до Українського фонду стартапів подають також фінтех-компанії незважаючи на те, що це не є основним його профілем.

Відповідно до стратегічних цілей Уряду України – засади прозорості та відкритості українського ринку є обов'язковими умовами розвитку фінансового сектору держави. Україна ставить за мету цифровізувати ринок та зробити доступним для всіх його учасників.

НБУ розробив власну модель сталої фінтех-екосистеми України – 2025 (рис. 10.1), основою якої є чотири ключові елементи сталих фінтех-екосистем: регулювання та політика, капітал, попит і таланти. Ці елементи утворюють дві півкулі (ліва – регуляторно-інвестиційна, права – акселераційно-кадрова). У взаємодії вони створюють замкнутий

цикл – від зародження інновацій та їхньої акселерації до регулювання інноваційних продуктів, сервісів та їхньої капіталізації. Водночас модель відкрита та інтегрована з глобальними екосистемами.

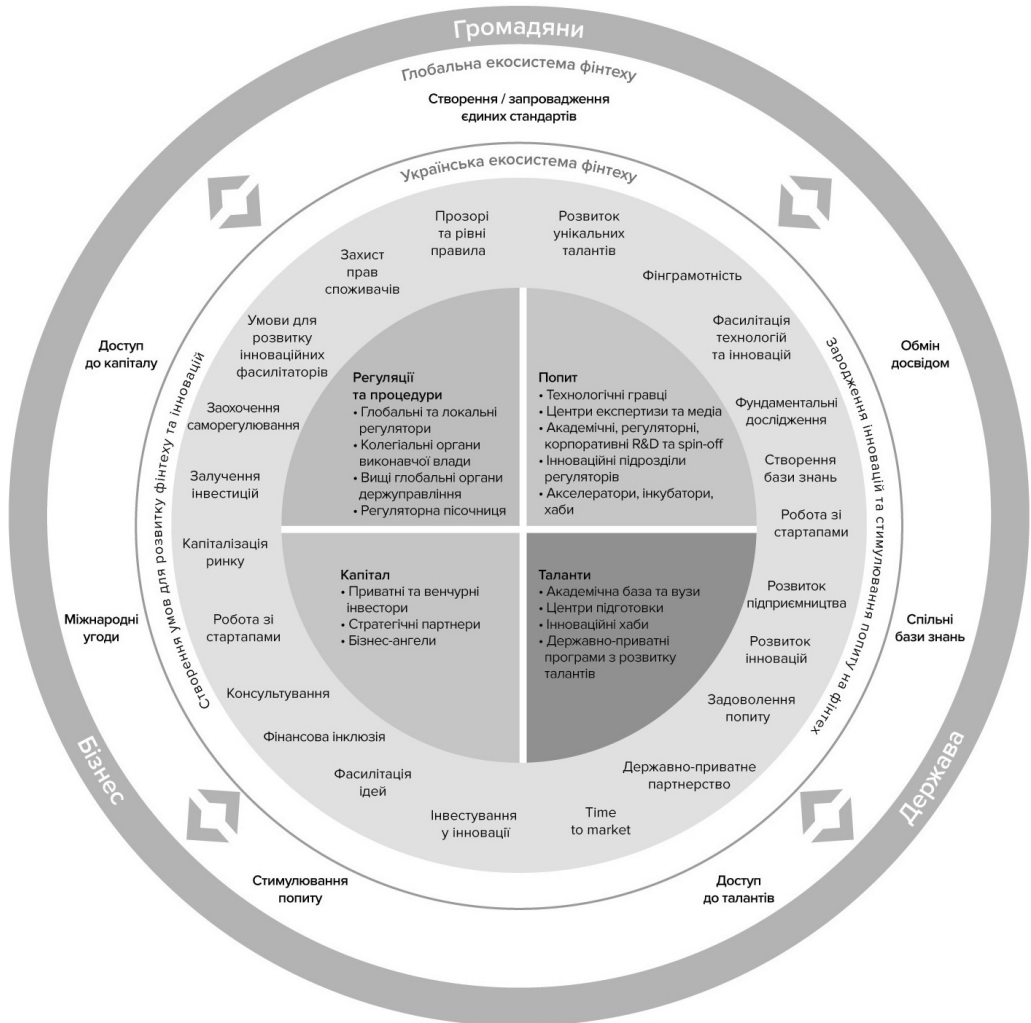

Рис. 10.1. Модель сталої фінтех-екосистеми України¹

¹ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток, кешлес та фінграмотність. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf

Модель сталої фінтех-екосистеми України – 2025 – власна розробка НБУ на базі вивчення міжнародних підходів до розбудови сталих фінтех-екосистем з метою стимулювання розвитку інновацій на фінансовому ринку для появи якісних та доступних фінансових послуг, підсилення стартап-руху та ефективної конкуренції в інтересах захисту споживачів через розвиток кешлес-економіки, підвищення фінансової грамотності та створення сталої фінтех-екосистеми.

Розглядаючи тенденції розвитку світового фінтех-ринку (рис. 10.2), НБУ окреслює ті, що сприяють активному поширенню інформаційних та технологічних трендів¹:

- фінтех-компанії швидко адаптуються до умов турбулентності, розуміючи потреби споживачів, стають агресивнішими у питаннях розширення своєї базової лінійки продуктів та сервісів, переходячи від моно- до мультипропозицій;
- banking-as-a-service платформи пришвидшують рух фінтеху у бік відкриття банківських рахунків;
- частина фінтеху, користуючись лібералізацією регуляторних вимог, отримують банківські ліцензії, створюючи власні банки;
- глобальні регулятори знижують бар'єри щодо виходу на ринок для фінтех-компаній з метою послаблення рівня монополії традиційного сектору та посилення ринкової конкуренції. Британський регулятор FCA, наприклад, був серед перших, хто запустив пілотний проєкт з видачі обмеженої "e-money license", яка дала змогу таким фінтехам, як Revolut, запровадити бізнес платіжних переказів через партнерський банк (chartered bank), що скоротило час виходу на ринок для компанії. Інший приклад – азійський регулятор The НКМА анонсував деталі щодо видачі ліцензії віртуальному банку;
- традиційні гравці дедалі активніше виводять на ринок діджитал-продуктів, проте вони мають низький рівень досвіду взаємодії (UX);
- простежується низький рівень виходу глобального фінтеху на публічні ринки капіталу та IPOs;
- посилення глобального регулювання у сфері криптоактивів та цифрових валют, що пов'язано з динамічним розвитком ринку транскордонних платежів із залученням віртуальних активів,

¹ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток, кешлес та фін-грамотність. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf

а також зростанням інтересу центробанків до розвитку ринку CBDC;

- надання фінтех-гравцям безкоштовного доступу до цифрових платформ та продуктів/сервісів за умов світової пандемії (починаючи з березня 2020 року), що формує новий споживацький досвід та навички.

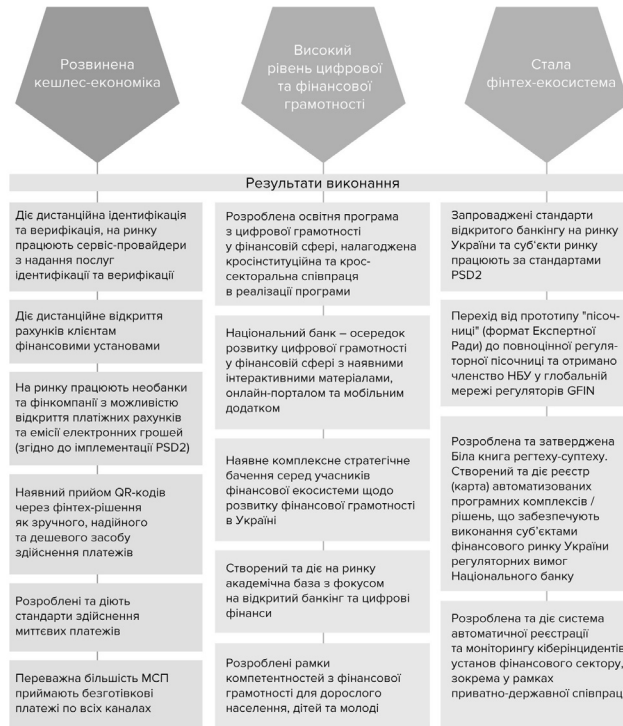

Рис. 10.2. Деталізація напрямів стратегії розвитку фінтеху в Україні¹

Працюючи над стратегією, Національний банк України розробив стійку модель майбутньої української фінтех-екосистеми. Вона має інтегруватися у світовий ландшафт, створювати інституціональні та інвестиційні умови для розвитку цифрових сервісів, а також стимулювати попит на інноваційні фінансові продукти і сприяти розвитку талантів на ринку.

Важливо зазначити, що коли розглядаємо контекст України на тлі світового ринку розвитку фінансових технологій, то бачимо, що в нашій державі ринок фінансових технологій розвивається повільніше, ніж в

¹ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталій розвиток, кешлес та фін-грамотність. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf

інших європейських країнах (рис. 10.3). Причиною цьому є певні законодавчі обмеження та слабка капіталізація компаній, сконцентрованість на вузьких нішах – це переважно платіжні сервіси та онлайн-кредитування. Національний Банк України пропонує таку класифікацію сильних та слабких сторін українського фінтех-ринку¹.

Рис. 10.3. Огляд українського фінтех-ринку²

Сильні сторони українського фінтех-ринку:

- попит, що постійно зростає, на конкурентні фінтех-сервіси та продукти в умовах пандемії;

¹ Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 року. Сталий розвиток, кешлес та фін-грамотність. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finteh2025.pdf

² Там само.

- значний відсоток підприємців – МСП у країні;
 - вдале географічне розташування України;
 - проактивна роль Центробанку в розвитку інновацій;
 - розвинений ІТ-сектор;
 - адаптація національного законодавства до стандартів ЄС (зокрема, PSD2, GDPR);
 - намір Уряду за два роки забезпечити Україну високошвидкісним мобільним покриттям;
 - Україна входить до переліку країн-лідерів за розвитком певних ніш фінтеху (платіжні сервіси, онлайн-кредитування, віртуальні активи);
 - запровадження методів віддаленої ідентифікації та аутентифікації.
- Слабкі сторони українського фінтех-ринку:
- немає сталої фінтех-екосистеми;
 - обмежена кількість діджитал-спеціалістів фінансового ринку;
 - низький відсоток фінансово-обізнаного населення;
 - низька представленість глобальних фінтех-брендів на українському ринку;
 - експортоорієнтований інноваційний сектор;
 - недостатнє покриття країни широкосмуговим доступом до інтернету заважає фінансовій інклюзії, особливо в регіонах;
 - великий відсоток “сірої” економіки в секторі малого та середнього бізнесу;
 - негнучке регулювання у певних сферах економіки;
 - Національний банк не має мандата щодо підтримання розвитку інноваційних проєктів;
 - низька інвестиційна привабливість для зовнішніх інвесторів та відплив капіталу в умовах пандемії через рецесію, а також значні проблеми із припливом інвесторів через триваючу повномасштабну війну.

Цифровізація світової економіки, яку підштовхнула пандемія COVID-19, неминуче призводить до відповідної трансформації фінансового сектору та його засад. Ідучи в ногу зі світовими тенденціями, український фінтех-сектор також помітно розвивається в останні роки і, таким чином, привертає особливу увагу законодавців і регуляторів. Оскільки сфера фінансових послуг завжди жорстко регулюється, органи влади також повинні адаптуватися та стати більш гнучкими, щоб прийняти нову “цифрову” реальність.

Найвизначніші останні вітчизняні регуляторні досягнення у сфері фінтеху:

- запровадження нового законодавства щодо використання електронних підписів на основі стандартів ЄС;
- запуск НБУ системи дистанційної ідентифікації BankID для полегшення доступу клієнтів до фінансових та інших послуг;
- віддалена ідентифікація клієнтів банками, в тому числі за допомогою відеоконференції та кваліфікованого електронного підпису;
- лібералізація регулювання валютного контролю.

У 2020 році НБУ модернізував українське законодавство у сфері електронних грошей, привівши його у відповідність до стандартів ЄС. Зокрема, українські банки тепер зобов'язані здійснювати ідентифікацію та верифікацію клієнтів за допомогою електронних гаманців для купівлі товарів і послуг. Крім того, Закон про боротьбу з відмиванням коштів вимагає ідентифікувати платника в усіх операціях з використанням електронних грошей. Враховуючи нові, більш жорсткі, вимоги, НБУ скасував раніше існуючі обмеження, що застосовуються до транзакцій електронних грошей, за умови, що клієнти були належно ідентифіковані та перевірені.

Е-гроші в Україні можуть випускати тільки банки. Проте небанківські фінансові установи та інші компанії можуть виступати агентами банків і надавати послуги з розповсюдження електронних грошей, поповнення гаманців електронними грошима та проведення розрахунків. Зараз НБУ працює над розробкою та впровадженням електронної гривні – цифрової валюти Центрального банку.

Мабуть, найбільш очікуваним був новий Закон “Про платіжні послуги”, покликаний імплементувати в українське законодавство принципи Директиви ЄС 2015/2366 (PSD2). Цей Закон перерахував та врегулював нові платіжні послуги, заклав основи для так званих стандартів “відкритого банківського обслуговування”, передбачаючи тісну співпрацю між банками та іншими гравцями ринку. Незважаючи на те, що чимало гравців ринку вже фактично пропонували деякі з цих нових послуг (наприклад, послуги з отримання інформації про рахунки), як Національний банк України, так і самі постачальники часто не могли кваліфікувати свою діяльність у контексті застарілих нормативних актів.

Нормативні акти, впровадження яких суттєво вплинуло на ринок, включають законодавство про ДІА-Citi (спеціальна правова база для ІТ-індустрії, що дозволяє Україні створити найпотужніший ІТ-центр у Центральній і Східній Європі), а також законодавство про криптовалюту.

Норми фінансових технологій у всьому світі не встигають за ринком, що швидко розвивається. Стратегія НБУ розвитку фінтеху в Україні до

2025 року передбачає розробку та реалізацію концепції повноцінної регуляторної “пісочниці” для тестування інноваційних проєктів – створення дружного середовища для перспективних стартапів у спеціальному правовому режимі роботи та за умови захисту прав споживачів. Такі “пісочниці” працюють з 2015 року у двадцяти країнах світу та сприяють якісному розвитку фінансових послуг.

Зараз ринки стають більш складними та включають онлайн-сервіси, які вимагають постійної IT-підтримки та обслуговування. Таким способом, схоже, що роль банків на майбутніх складних ринках буде обмежена наданням банківської інфраструктури, тоді як “архітектура” фінансових послуг буде розроблена та підтримувана спеціальними фінтех-компаніями. З регуляторної точки зору, такий режим співпраці поки що маломожливий в Україні, але як тільки наше законодавство буде гармонізовано з європейськими стандартами PSD2 (що очікується найближчим часом), ситуація зміниться.

Загалом діяльність на ринку може передбачати різні правові структури і, таким чином, стосуватися широкого спектра законів про електронну комерцію, права споживачів, банківську таємницю та захист персональних даних. Зважаючи на те що синергія ринку часто досягається шляхом активних перехресних продажів і, відповідно, обміну даними клієнтів, усі ці правові аспекти вимагають ретельного розгляду.

Ще одним трендом вітчизняного ринку є створення необанків – це тип банку, який працює виключно в інтернеті, без традиційних фізичних мереж відділень. Кількість необанків різко зросла в усьому світі за останні роки, ставши особливо популярними у 2020 році з добре відомих причин. Neobank за своєю суттю націлений на індивідуальних клієнтів і прагне поліпшити їхній досвід користувача. Пам’ятаючи про цю головну мету, необанки часто вирішують не шукати банківську ліцензію самостійно, оскільки це досить трудомісткий процес і забирає багато часу, а поклатися на банківську ліцензію традиційної банківської установи, яка діє як партнер у співпраці.

В Україні перший банк у смартфоні Monobank було запущено в кінці 2017 року. Його заснувала компанія Fintech-Band, власниками якої є колишні працівники Приватбанку на чолі з Дмитром Дубілетом і Олегом Гороховським. Жоден банк не пропонував тоді українцям відкриття рахунків після кількох кліків у мобільному застосунку та п’ятихвилинної зустрічі з кур’єром для підписання документів. За 2020 рік Monobank зайняв третє місце за кількістю активних платіжних карт і друге – за портфелем кредитів фізособам. Monobank працює на ліцензії Універсал

Банку Сергія Тігіпка, який торік також запустив свій “банк у смартфоні” – Izibank. Він працює на базі ТАСкомбанка, але з привабливішими умовами. Загалом нині в Україні налічують сім мобільних банків.

У нормативно-правовій базі ЄС необанки можуть працювати на базі “звичайних” ліцензованих банків на основі рішення “банкінг як послуга”. Це стає можливим завдяки підходу “відкритого банківського обслуговування”, запровадженому Директивою PSD2.

Оскільки PSD2 ще не повністю імплементований в українське законодавство, українські необанки винаходять власні моделі співпраці. Зокрема, Monobank працює на основі ліцензії та можливостей Universal Bank, що фактично робить такий необанк роздрібним підрозділом існуючого ліцензованого банку. Проте такий підхід не є виключенням. Деякі європейські фінтех-стартапи, які розширили свій бізнес в Україні в 2020/2021 рр., вирішили слідувати знайомому їм підходу “Open Banking”, коли їхні необанки зараз налагоджують співпрацю з існуючими традиційними банками. За відсутності достатнього законодавства будь-яка така інноваційна структура потребує ретельної уваги з точки зору комплаєнсу, а також тісної співпраці з НБУ як регулятором.

10.3. Динаміка впливу фінтех-індустрії на якість та вартість обслуговування клієнтів банків та фінансових посередників

Фінтех-інструменти з’явилися на світовій фінансовій сцені після глобальної рецесії 2008 року та швидко здобули увагу споживачів, радикально відрізняючись від традиційних банків. Вони сколихнули індустрію завдяки революційній цифровій взаємодії з клієнтами, недорогим або безкоштовним продуктам, простій адаптації, зручності та цілковитій цифровій взаємодії. Тепер фінтех-компанії вдихають нове життя в банківський ланцюг створення вартості, співпрацюючи з провідними компаніями, щоб заповнити прогалини в продуктах і послугах та розширити вибір серед них. Хоча середовище пандемії 2020 року випробувало всю банківську екосистему на міцність, сегменти фінтеху показували зростання.

Поява цифрових платежів за допомогою смартфонів викликала зростання попиту з боку клієнтів на поліпшену зручність і миттєву можливість здійснювати розрахунки за транзакціями, включаючи розвиток платежів у реальному часі. Розгортання систем швидких платежів,

а також перехід до стандартизації QR-кодів різних операторів цифрових гаманців також допомогли більшій кількості продавців приймати цифрові платежі, які в іншому випадку були дорогими, коли здійснювалися за допомогою карток у торгових точках (POS).

Унаслідок зростання цифрових платежів використання готівки та традиційних карток буде під тиском у найближчі роки. Зокрема, дослідження всеукраїнської фінтех-спільноти констатує, що токени Visa показують більшу затребуваність, аніж фізичні картки. У дослідженні йдеться, що Visa випустила свій 4-мільярдний мережевий токен для платежів в електронній комерції, що перевищує кількість фізичних карток, які перебувають у користуванні по всьому світу. Зазначають, що сервіс токенів Visa (VTS) замінює 16-значні номери рахунків на цифровий токен, який може розблокувати лише платіжний гігант.

VTS було запущено у 2014 році, але його використання різко зросло тільки у 2020 році, оскільки з початку пандемії обсяги електронної комерції підвищилися більш ніж на 50 %. Усього за рік кількість токенів майже подвоїлася і сягнула 4 млрд. Ця технологія допомагає захистити базову інформацію про акаунт від шахраїв та зловмисників. Згідно з власним аналізом Visa, для більш ніж 8 600 емітентів і 800 000 продавців її токени призвели до зниження рівня шахрайства на 28 % і збільшення рівня схвалення на 3 %. Джек Форестелл, виконавчий віцепрезидент і СРО Visa, зазначив, що зростання числа емітентів, еквайєрів, продавців і споживачів, які здійснюють операції з токенами Visa, підтверджує, що майбутнє грошей справді цифрове, а цифрові гроші повинні будуватися на довірі¹.

Також важливо зазначити, що фізичні картки широко пов'язані з цифровими платежами на усталених ринках, таких як США та ЄС, і дедалі більше конкурують у Азійсько-Тихоокеанському регіоні, де картки використовуються менше. Прогнозують, що картки програють у цьому регіоні, оскільки платформи цифрових платежів часто пов'язані безпосередньо з банківськими рахунками чи рахунками мобільних телефонів. Навіть у країнах, де домінують фізичні картки, відомим компаніям доведеться вміло маневрувати, щоб збільшити свою частку для того, щоб обійти системи швидких платежів. Одним із факторів на користь платежів за картокою будуть додаткові переваги, такі як страхування та схеми окупності. Крім того, такі компанії, як Mastercard і Visa, вже здійснюють стратегічні придбання технологічних компаній, щоб підвищити свою конкурентоспроможність.

¹ FinTech Ukraine. URL : <https://web.telegram.org/z/#-1173613768>

Часто клієнтів фінансових посередників, зокрема мобільних банків, менше хвилює диференціація цінностей, відповідність продукту до вимог та швидкий зв'язок для вирішення проблемних питань у роботі банку. Протягом останніх двох-п'яти років фінансові технології на шляху до прибутковості починають перетворювати ціну послуги у цінність для покупця, зацікавлені в диференціації вартості, персоналізації та чудовому досвіді клієнтів. Фінтех розширює свої базові пакети продуктів від окремих пропозицій до поєднання кількох пропозицій, розроблених навколо конкретного сегмента клієнтів. Фінтех-компанії займаються запуском супутніх продуктів та послуг протягом усього етапу диверсифікації, широких фінансових потреб своїх клієнтів. Підкріплення доходів від клієнтів і створення та підтримка стабільних джерел доходу – центральна частина з точки зору прибутковості. Фінтех-компанії сегмента бізнес-бізнес (b2b) намагаються побудувати нові моделі партнерства і стратегії виходу на ринок, які зменшують довгострокові продажі циклів.

Основним критерієм успіху компанії у сфері фінансових технологій станом на 2022 рік є не інноваційність, а прибутковість, вважають експерти World FinTech Report 2021¹. Насамперед компаніям варто диверсифікувати пропозиції, щоб створити прибуткову клієнтську базу. У перші роки заснування вони зміцнили свою основну продуктову лінію, залучивши бізнес-клієнтів або застосовуючи модель бізнес-бізнес, інкубатори чи акселератори. Наприклад, великі банки надають пріоритет створенню кількох життєздатних продуктів та вирішують споживче питання, таке як платежі, особисті облікові записи або кредитні картки. Роздрібний фінтех-банкінг завжди починають з агресивної стратегії придбання, що ґрунтується на високоперсоніфікованих і безкоштовних (або за мінімальною ціною) банківських послугах. Споживачі шукатимуть полегшення та універсальності від завищених цін та недостатніх послуг, клієнти вважатимуть таку інноваційну модель фінансових технологій привабливою.

Зважаючи на необхідність підвищувати монетизацію, компанії часто відмовляються від автономного продукту, зосереджуються на формуванні наскрізного досвіду користувача, тобто об'єднують кілька продуктів. Як приклад, Американська компанія Stripe, яка працює у сегменті b2b, розпочинала свою діяльність як платіжна система

¹ Global Fintech Hub Report. The Future of Finance is Emerging: New Hubs, New Landscapes. URL : <https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/08/2018-ccaf-global-fintech-hub-report-eng.pdf>

у 2011 році, та для того, щоб покрити більше потреб користувачів, засновники запустили платформу обробки даних кількох взаємодоповнюючих рішень (Stripe Issuing, Radar, Connect, Terminal і Atlas). Ця платіжна система та комплексні рішення допомогли компанії Stripe долучити тисячі клієнтів (серед яких Amazon, Zoom і Shopify).

На етапі диверсифікації фінтех-компанії починають наближатися до екосистемного банківського обслуговування. Це також відкриває нові можливості для фінансових технологій монетизувати свої продукти, послуги та можливості. Через п'ять років масштабовані фінансово технологічні компанії починають займати вигідні позиції та ставати основними інструментами для своїх клієнтів як постачальники банківських послуг через те, що сервіс зручний для користувачів. Завдяки зручності та зрозумілості проєктів та їхньому масштабуванню, об'єднанню декількох напрямів користувачі стають більш лояльними, залученими та так званими "продавцями" бренду. Це дозволяє компаніям розширюватись через поширення особистого досвіду користувачів. Наприклад, компанія Stripe інвестувала у сильну спільноту особистих стосунків із користувачами з самого початку. Тепер Stripe органічно залучає нових клієнтів без надмірних маркетингових інвестицій.

Сьогоднішня діяльність фінансовотехнологічних компаній є барометром майбутнього банківської справи, не включатиме формування універсальної пропозиції "все для всіх" користувачів. Ймовірно, у цій пропозиції будуть представлені компанії, що працюють у партнерстві з багатьма постачальниками, щоб надавати інтегровані банківські та позабанківські послуги. Екосистемний банкінг процвітає завдяки створенню та розвитку мережевих ефектів, в яких залучається велика клієнтська база.

У межах екосистеми фінансових технологій можуть використовуватись різні можливості для зменшення витрат на залучення клієнтів, зменшення відтоку клієнтів, розкриття можливостей монетизації, доступу до нових і збагачених контекстних даних, стимулювання інновацій за рахунок скорочення часу виходу на ринок і кооперації між спорідненими службами.

Функціонування фінтех-компаній у розрізі екосистеми пропонує більше можливостей монетизації. Зростає кількість фінансових технологій, що диверсифікують свої потоки доходів. Деякі компанії підтримують кілька моделей ціноутворення для ще більшої диверсифікації – дохід за рахунок відсотків, комісії обміну, комісії ринку, ціноутворення платформи та платних продуктів. Упроваджені стратегії можуть допомогти збільшити прибутки, що зумовить поліпшення цінності для клієнта.

Розвиток з моделі мобільного банку до платформи як забезпечення способу життя клієнта є стратегічним перетворенням. Такі екосистеми базуються на залученні клієнтів через сторонні організації для партнерства та надання послуг.

З метою оптимізації витрат на відповідність та уникнення великих штрафів фінтех-компанії, орієнтовані на майбутнє, залишаються на вершині розвитку своєї нормативної та правової культури. Revolut почала міжнародну експансію, найнявши глобальну команду з ліцензування, яка має забезпечити захист різних ліцензій на різних ринках. Команда будує стратегії придбання, засновані на баченні Revolut і видатках, виділених для кожного регіону.

Географічне масштабування має вирішальне значення для підтримки імпульсу зростання, крім того, фінтех-компаніям потрібно продовжувати диверсифікацію пропозиції, коригування досвіду та монетизацію можливостей у нових географічних регіонах для відкриття нових джерел утворення прибутку. Дуже важливо знайти баланс між розробкою власних технологій і аутсорсингом постачальників за низькими витратами при побудові гібридної ІТ-моделі, яка відповідає за роботу банку та трансформацію. Крім того, фірми можуть знизити витрати на операції за рахунок аутсорсингу кваліфікованих працівників. Основна ідея полягає в тому, щоб мати здатність бути гнучким, економним і відповідати конкретним завданням з точки зору ІТ-стратегії.

Наприклад, Starling розповсюдив понад 20 продуктів для бізнес-напрямів. Щоб стимулювати залучення споживачів, банк залучив близько 27 торгових майданчиків, і керівники зазначають про плани додати ще десяток. Торговий майданчик Starling дозволяє легкий доступ до банківських і позабанківських пропозицій, у тому числі страхування (Anorak, Churchill, So-sure), кредити (Credit Ladder), лояльність і квитанції (Flux, Tail) та онлайн-інвестування (Nutmeg, Wealthify і Starling).

В епоху Інтернету та соціальних медіа підприємствам і соціальним стартапам стає набагато простіше знайти своїх інвесторів і благодійників. Краудфандинг – це модель, яка поєднує фінансування стартапу з донорами, які підтримують відповідну ідею чи проєкт через онлайн-платформу, яка об'єднує сторони для запуску ідеї. Перша українська краудфандингова платформа “Спільнокошт” була створена ще у 2012 році.

Через відсутність спеціальної законодавчої бази українські краудфандингові платформи змушені працювати в рамках існуючої правової структури. Наприклад, гроші, пожертвовані прихильниками та надані стартапу, зазвичай кваліфікуються як “благодійний внесок” або “без-

поворотна фінансова допомога”, тоді як самі платформи реєструються переважно як благодійні фонди. Однак до ухвалення спеціального законодавства учасники процесу краудфандингу навряд чи будуть достатньо захищені, а найперспективніші ідеї продовжуватимуть мігрувати на Kickstarter та подібні закордонні платформи.

Краудінвестинг, як випливає з назви, не має нічого спільного з благодійністю. Стартап або розвинений бізнес, який потребує капіталу, вітає “роздрібних” інвесторів, щоб вкласти свої гроші в їхній проєкт в обмін на невелику частку власного капіталу з будь-якими дивідендами. По суті, ця модель дуже схожа на IPO, лише організована на місцевому рівні, а не на фондовій біржі. Отже, це потребує набагато менше підготовчих зусиль і ресурсів. Найяскравіший приклад такого краудінвестування в Україні – це Промприлад – інноваційний громадський простір в Івано-Франківську, розташований у приміщенні старого заводу. Він фокусується на чотирьох сферах розвитку регіону – нова економіка, міський дизайн, сучасне мистецтво та освіта. Проєкт дотримується моделі імпаکت-інвестування, коли інвестори роблять внесок у соціальні зміни в регіоні та отримують прибуток від інвестицій у вигляді дивідендних виплат. Інвестиції в цей конкретний проєкт структуровані шляхом придбання акцій корпоративного інвестиційного фонду, яким керує компанія з управління активами.

Наслідки пандемії зробили роздрібну торгівлю традиційною, а банківське середовище ще більш вимогливим. Банки існують у цьому гromізdkomy середовищі, оперативні витрати зростають, а потоки доходів обмежені. Тому клієнтоорієнтованість з поглядом на зміну інтересів клієнтів і больові точки є потребою часу для гравців екосистеми, які прагнуть створити чи зберегти довіру.

Протягом останнього десятиліття кілька традиційних банків, таких, як Leumi (IL), RBS (Великобританія), JP Morgan (США), Equitable (CA), UOB,SG, Goldman Sachs (США) і Société Générale (Франція), створили дочірні компанії, які працюють лише в цифровому форматі. Вони використали дані клієнтів, управління ризиками та менеджмент, зосереджений на нових можливостях мобільності і гіперперсоналізації.

Незважаючи на те що пандемія сприяла зростанню цифрових платежів і онлайн-роздрібної торгівлі, вони були значною мірою обмежені внутрішніми платіжними потоками. Проте у 2022 році стався ще один шок для платіжних систем – війна в Україні. Очікувалося, що це порушить транскордонні платежі на прогнозований період 2022–2026 років. Після цифрового збою в місцевих роздрібних платежах клієнти дедалі більше вимагають вдосконалення транскордонних

платежів та розрахунків у режимі реального часу, а також розвитку та розробки інтерфейсів прикладного програмування (API; програмних інтерфейсів, які дають можливість двом різним програмним додаткам передавати інформацію одне одному), відкритого банкінгу, системи, яка дозволяє користувачам безпечно обмінюватись фінансовими даними зі сторонніми програмами.

Зараз більшість транскордонних платежів усе ще здійснюється через недосконалу комунікацію банків один з одним, через громіздку мережу банків-кореспондентів для полегшення переказів коштів. Цей потік підтримується у всьому світі – Міжбанківська фінансова телекомунікаційна служба фінансових повідомлень (SWIFT). Мережа використовує більш ніж 11 000 фінансових установ, включаючи банки та фірми з цінних паперів та понад 200 країн.

Однак після початку російсько-української війни США та інші великі держави вирішили видалити росію з мережі SWIFT і навіть заблокувати роботу платіжних каналів картками країни-агресора. Цей крок лише підсилив тенденції, які вже були очевидними. Ще до війни SWIFT напшовхнувся на критику за його відносну негнучкість і відсутність прозорості. Ще більше тривожним є відступ банків-кореспондентів, котрий є наріжним каменем системи SWIFT.

Росія, Китай та Індія намагаються створити альтернативу SWIFT – Систему для передачі фінансових повідомлень (SPFS), Транскордонний міжбанк та Платіжну систему (CIPS) і побудувати структуровані фінанси. Рішення для обміну повідомленнями (SFMS), яке вони можуть створити, щоб уникнути санкцій і збоїв у майбутньому, цікаве, але налаштування і масштабування повноцінного продукту, який міг би стати альтернативним для банківської системи обміну повідомленнями – дорогий і трудомісткий процес. Це також було б обмежене впливом у реальному світі, враховуючи поширеність транскордонних потоків, номінованих у доларах. SWIFT залишатиметься домінуючою мережею, поки країни та кредитори об'єднують свої сили для поліпшення мережі. Уряди країн-учасників SWIFT заохочуватимуть розвиток транскордонних платіжних зв'язків.

Однак очікується збільшення участі державних установ для сприяння розвитку сектору фінтех, сприяння фінансовій інклюзії або сприяння потоку грошових переказів. Сінгапур та їхня технологія – PayNow і Таїланд з PromptPay були першими країнами, котрі об'єднали свої системи швидких платежів у квітні 2021 року. Відтоді створили чи оприлюднили схожі заяви ще більше країн, особливо в Азії. Цьому процесу також сприятиме розвиток центральних банківських цифрових ва-

лют. Ці цифрові валюти спрямовані на забезпечення ефективних та інклюзивних платежів, які традиційними системами не надаються, а також стають надійними альтернативами приватним проектам, таким як, стейблкоїни, криптовалюти, які (теоретично) прив'язують свою вартість до іншої валюти або товару.

Тим часом такі країни, як Китай та Індія, могли б заохочувати міжнародну торгівлю у власній валюті або укладати двосторонні торгові угоди для того, щоб уникнути розрахунків у доларах або євро. Хоча домінування долара США на міжнародній торгівлі залишатиметься незмінним у короткостроковій та середньостроковій перспективі, стратегії та нові платіжні рішення, що розвиваються в Азії, намагатимуться зменшити вплив долара, щоб уникнути витоку своїх валютних резервів і пом'якшити вплив будь-яких майбутніх збоїв.

Прогноз використання технологій, що розвиваються у сфері фінансів, передбачає застосування: API (Application Programming Interface "інтерфейс програмування додатків", програмний інтерфейс програми), токенизація та використання блокчейн-технологій.

Використання "інтерфейсу програмування додатків" (API) кардинально змінило правила роздрібних платежів, забезпечивши наскрізне відстеження платежів і підтвердження транзакцій для всіх залучених сторін. Застосування технологій забезпечує взаємодію в цифровому форматі для ринку фінансових технологій, а також вищий рівень прозорості та безперервний доступ для клієнтів.

Використання токенів – це технологія, яка створює унікальний код для кожної окремої транзакції, проведеної за допомогою API, і з використанням технології блокчейн стала основним способом забезпечення безпеки та підвищення ефективності та прозорості платежів.

Технологія блокчейн передбачає використання зашифрованих розподілених книг, які усувають потребу в будь-яких посередниках, але все ще забезпечують перевірку транзакцій у режимі реального часу та гарантії безпеки цифрових платежів. Платежі в режимі реального часу в контексті розвитку цифрових технологій будуть дещо зупиняти процес розвитку транскордонних розрахунків.

Також більш традиційні фінансові компанії з грошових переказів, такі як Western Union, намагаються використовувати нові технології. Зокрема, вагомим було інноваційне рішення компанії для транскордонних грошових переказів "підключи та працюй", яка використовується все більшою кількістю фінансових установ, щоб запропонувати безпере-

бійні, зручні, надійні та швидкі можливості міжнародних грошових переказів для своїх клієнтів, з'єднуючи їх із більш ніж 200 країнами та територіями та понад 130 валютами. Технологічне рішення White Label Digital Partner від Western Union дозволяє фінансовим організаціям використовувати наявний технологічний інтерфейс клієнта для надання послуг міжнародних грошових переказів. Клієнти можуть фінансувати перекази зі своїх пов'язаних банківських рахунків, гаманців або карток і вибирати оплату своїм одержувачам через найширші мережі світу, якими керує Western Union, маючи доступ до мільярдів банківських рахунків, мільйонів цифрових гаманців і карток і понад півмільйона роздрібних точок. Крім того, надійна екосистема відповідності та ризиків Western Union підтримує партнерів за допомогою перевірки санкцій і заборон, а також оцінки ризиків у реальному часі для виявлення та запобігання шахрайству, а також відповідає місцевим нормативним вимогам щодо виплат¹.

Наступна стратегія, яка може бути використана банками для ефективного використання своїх ресурсів, це створення так званого фінансового супермаркету. Отримавши досвід від деяких великих цифрових компаній, банки можуть запропонувати підібране та перевірене поєднання внутрішніх і сторонніх пропозицій. Ця модель агрегації надає клієнтам простий універсальний доступ до фінансових продуктів і можливість задовольняти численні фінансові потреби через єдиний інтегрований канал.

Commonwealth Bank в Австралії (СВА), наприклад, хотів відігравати більшу роль у процесі покупки житла клієнтом та створив додаток доповненої реальності, який дозволяє користувачам навести камеру свого смартфона на нерухомість і миттєво побачити її поточну ціну та історію продажів. Додаток також містить іпотечний калькулятор та інші фінансові інструменти, а також можливість зв'язатися з місцевими ріелторами. Протягом шести місяців після випуску програми клієнти шукали більше мільйона об'єктів нерухомості, і банк оцінив окупність інвестицій у проєкт у понад 100 %².

¹ Western Union Wins FinTech Breakthrough Award for Consumer Payments Innovation. URL : <https://corporate.westernunion.com/2021/03/16/western-union-wins-fintech-breakthrough-award-for-consumer-payments-innovation/>

² Somesh Khanna, Heitor Martins Six digital growth strategies for banks. URL : <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks>

Ще одна стратегія, наведена у дослідженні McKinsley¹, передбачає монетизацію банками їхніх даних. Більше половини респондентів у сфері фінансових послуг у нещодавньому опитуванні McKinsey заявили, що їхні компанії почали монетизувати дані. Більше того, монетизація даних, здається, корелює з провідною продуктивністю в галузі. Існує кілька способів монетизації даних. По-перше, банк може більш ефективно використовувати свої внутрішні дані для власних операцій шляхом додавання нових аналітичних можливостей. Інший варіант – створення нових пропозицій, таких як звіти або порівняльна аналітика, на основі банківських даних.

Кілька найбільших банків Канади співпрацюють із компанією SecureKey, що базується в Торонто. Компанія надає системі та користувачам, відповідно, дозвіл використовувати облікові дані банку для доступу до онлайн-сервісів федерального уряду. Система працює майже так само, як веб-сайти, які дозволяють користувачам заходити за допомогою свого облікового запису Facebook, за винятком того, що в цьому випадку канадські державні установи надають доступ до онлайн-сервісів, коли відвідувачі вводять свої банківські облікові дані. Банки просто використовують дані, які вони вже мають, щоб підтвердити особу своїх клієнтів.

Більшість банків мають широкий набір ексклюзивної інформації про своїх клієнтів (ключові демографічні дані, місце проживання, спосіб життя). За відповідального використання, з дотриманням нормативних обмежень і конфіденційності, ці банківські дані можна аналізувати, щоб отримати цінну інформацію для компаній у галузях, що не пов'язані з фінансовими послугами, як-от: телекомунікації, роздрібна торгівля, споживчі товари чи автомобілебудування. Банки повинні розглянути цей варіант, якщо вони вже мають інформаційну перевагу над конкурентами або перспективу створити інформаційну перевагу чи розширити існуючу за допомогою зовнішніх інвестицій чи партнерства.

Більшість великих установ уже мають деякі ініціативи, які передбачають реалізацію однієї чи кількох із цих стратегій зростання. Існуючі зусилля можуть надати важливу інформацію про те, які можливості є перспективними та що потрібно для успіху. Тим не менш, більшість таких ініціатив є невеликими, і їх, зазвичай, потрібно розширити, щоб повною мірою скористатися можливостями, які мають великі банки.

Незалежно від того, які стратегії вирішать використовувати банки, їм потрібно буде взяти на себе зобов'язання та інвестувати в нові цифрові можливості в таких сферах, як дизайн, інновації, дані та аналітика,

¹ Somesh Khanna, Heitor Martins Six digital growth strategies for banks. URL : <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks>

персоналізація та цифровий маркетинг. McKinsey зазначають¹, що компанії, які втрачають увагу та розсіюють енергію, намагаючись зробити занадто багато одночасно, часто не досягають успіху. Найефективнішим шляхом є розробка чіткого уявлення про те, які можливості можуть швидко принести найбільшу цінність і сприяти ширшій цифровій трансформації.

Питання для самоконтролю

1. *Поняття “фінтех” та основні підходи до його трактування.*
2. *Етапи розвитку та еволюції фінтеху.*
3. *Тенденції фінтеху в Україні та світі.*
4. *Підстави до зростання застосування фінтеху.*
5. *Який вплив пандемії COVID-19 на розвиток фінтех екосистеми?*
6. *Сутність необанку.*
7. *Роль краудфандингу у реалізації нових проєктів.*
8. *Яка суть роботи SWIFT?*
9. *Законодавчі механізми регулювання фінтеху.*
10. *Стратегії фінтеху у фінансовому секторі.*

Тестові завдання

1. Розвиток та еволюція фінтеху проходили:
 - 1) у три етапи;
 - 2) у чотири етапи;
 - 3) у п'ять етапів;
 - 4) у шість етапів.
2. Який період пов'язують з інтенсивним розвитком фінтеху?
 - 1) початок XX століття;
 - 2) початок XXI століття;
 - 3) до світової кризи 2007–2008 років;
 - 4) після світової кризи 2007–2008 років.
3. Необанк – це:
 - 1) тип банку, який працює виключно в Інтернеті без традиційних фізичних мереж відділень;

¹ Somesh Khanna, Heitor Martins Six digital growth strategies for banks. URL : <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/six-digital-growth-strategies-for-banks>

- 2) тип банку, який працює виключно в фізичній мережі відділень;
 - 3) тип банку, який працює виключно з новими клієнтами;
 - 4) тип банку, який працює виключно з новими продуктами.
4. Що таке краудфандинг?
- 1) аналогія венчурного фінансування;
 - 2) фінансування за допомогою банку;
 - 3) залучення дрібних інвесторів через спеціальну платформу фінансування;
 - 4) залучення державних коштів.
5. Використання токенів – це:
- 1) технологія, яка створює унікальний код для кожної окремої транзакції;
 - 2) технологія, яка використовує один код для кожної транзакції;
 - 3) технологія, яка не створює кодів для транзакції;
 - 4) технологія, яка створює унікальний код тільки для криптовалютної транзакції.
6. Як розшифровується SWIFT?
- 1) Міжбанківська служба фінансових ресурсів;
 - 2) Міжбанківська фінансова телекомунікаційна служба фінансових повідомлень;
 - 3) Міжбанківська телевізійна служба;
 - 4) Українська фінансова телекомунікаційна служба фінансових повідомлень.
7. Найвідомішим українським необанком є:
- 1) Монобанк;
 - 2) Укрсоцбанк;
 - 3) Приватбанк;
 - 4) Ощадбанк.
8. Сильні сторони українського фінтех-ринку:
- 1) попит, що постійно зростає, на конкурентні фінтех-сервіси та продукти;
 - 2) значний відсоток підприємців – МСП у країні;
 - 3) вдале географічне розташування України;
 - 4) усе перелічене.
9. Послуги у сфері фінтеху спрямовані на:
- 1) зростання вартості послуг;
 - 2) зростання швидкості розрахунків;
 - 3) зростання ризику доступу до коштів;
 - 4) зростання кількості посередників.
10. Запровадження е-гривні спрямоване на:
- 1) вилучення готівки з обігу;
 - 2) контроль за використанням кредитних коштів;
 - 3) застосування лімітів у розрахунках;
 - 4) посилення швидкості та безпеки розрахунків.

ЧАСТИНА ІІІ

ІНСТРУМЕНТИ ТА МЕТОДИ БАНКІВСЬКОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ ТА РИЗИКИ

Розділ 11

Операції банків у ринковій економіці

- 11.1. Формування ресурсної бази банків.*
- 11.2. Організація банківського кредитування.*
- 11.3. Операції банків з цінними паперами.*
- 11.4. Розрахунково-касові операції банків.*
- 11.5. Банківські послуги.*

11.1. Формування ресурсної бази банків

Сутність фінансового посередництва, як відомо, полягає у трансформації фінансових ресурсів та їхньому перерозподілі в економічній системі. Банки, як професійні учасники фінансового ринку, виконують операції, акумулюючи тимчасово вільні кошти і формуючи ресурсну базу (пасивні операції) та розміщуючи їх для отримання прибутку (активні операції). Розмір прибутку визначають як різницю між процентними ставками за активними і пасивними операціями (маржа). Отже, первинними операціями банків ми вважаємо пасивні операції, хоча в економічній теорії існує дискусія стосовно цього питання (див. тему 2). Тому дослідження операцій комерційних банків розпочнемо з вивчення процесу формування їхніх пасивів.

Відповідно до джерел формування ресурсів у структурі пасивів банків виділяють:

- власні кошти;
- залучені кошти;
- позичені кошти.

Власні кошти формуються з внесків учасників і прибутку. Їхня частка в структурі пасивів є незначною.

Залучені кошти – це ресурси, які банк залучає на вклади і депозити від фізичних та юридичних осіб.

Позичені кошти – ресурси, які банк позичає на міжбанківському ринку кредитних ресурсів та в НБУ, а також випускає цінні папери власного боргу.

Порівняно з підприємствами інших сфер діяльності власний капітал комерційного банку займає в структурі пасивів незначну питому вагу – приблизно 6–8 %, а в промислових підприємств – 40–60 %. До того ж, його роль у банківському секторі відрізняється від навантаження в інших сферах підприємництва. Якщо для інших підприємств це забезпечення платоспроможності та виконання більшості оперативних функцій, то для банку – страхування інтересів вкладників, пом'якшення негативних наслідків різноманітних ризиків, яких зазнає банк і, менше, – фінансове забезпечення оперативної діяльності.

Власний капітал банку – це кошти, внесені акціонерами, а також кошти, сформовані у процесі подальшої діяльності банку. Згідно з Законом України “Про банки і банківську діяльність”, банківський капітал – це залишкова частка активів після відрахування всіх зобов'язань банку.

Капітал складається з основного (капітал першого рівня) і додаткового (капітал другого рівня) (рис. 11.1). В Україні склад основного і додаткового

Рис. 11.1. Елементи регулятивного капіталу

капіталу регулює Національний банк України, який має право визначати і затверджувати перелік елементів для включення у відповідні категорії капіталу, а також умови та порядок такого включення. Ці питання регулює Інструкція “Про порядок регулювання діяльності банків в Україні”, затверджена Постановою Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 року.

Капітал першого рівня є найстабільнішою частиною власного капіталу банку, бо не пов’язаний з обмеженнями стосовно використання на покриття збитків за результатами банківської діяльності.

Додатковий капітал є менш сталою частиною капіталу, вартість якої може змінюватися залежно від інтенсивності здійснюваної банком політики формування резервів та отриманих результатів діяльності.

Головною складовою власного капіталу є статутний капітал, механізм формування якого визначений організаційно-правовою формою господарювання. В акціонерних товариствах статутний капітал формується як сума номінальної вартості акцій, розміщених серед акціонерів.

Статутний капітал може створюватися лише з власних коштів учасників чи акціонерів. Недопустиме формування статутного капіталу з банківських кредитів, коштів неприбуткових організацій, бюджетних коштів, які мають інше цільове призначення. Банки формують свої статутні капітали лише з грошових внесків засновників (резиденти – тільки в національній валюті, нерезиденти – в національній або іноземній валюті).

У процесі формування статутного фонду банк-акціонерне товариство може випускати два види акцій – звичайні (прості) та привілейовані, при цьому випущені акції повинні бути іменними. Банкам забороняється випускати акції на пред'явника. Привілейовані акції можуть складати не більше 25 % статутного капіталу. У першій емісії можуть бути тільки прості акції. Емісія акцій має бути зареєстрована у Національній комісії з цінних паперів і фондового ринку. Для реєстрації складається проспект емісії, де зазначається інформація про всі параметри емісії (обсяг, вид цінних паперів, фінансовий стан емітента).

Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства можливе шляхом:

- додаткової емісії акцій: старі акціонери мають переважне право викупу акцій нової емісії (щоб не допустити розмивання їхньої частки у статутному капіталі);
- збільшення номінальної вартості акцій: старі акціонери здійснюють доплату до нової номінальної вартості або обмінюють старі акції на меншу кількість нових; якщо такі варіанти не влаштовують акціонера, емітент зобов'язаний викупити акції у власника;
- конверсії боргу у власність: обмін облігацій банку на прості іменні акції, тобто колишні кредитори банку стають його співвласниками, змінюється структура пасивів (фінансовий леверидж); для цього банки випускають так звані конверсійні облігації, умовами випуску яких передбачена можливість обміну за визначеним співвідношенням на акції банку.

Рішення про збільшення чи зменшення статутного капіталу ухвалюють на загальних зборах акціонерів 3/4 голосів акціонерів, присутніх на зборах.

Інші фонди в банку формуються з прибутку, переважно мають чітко визначене цільове призначення і певний порядок використання коштів. Усі фонди, крім резервного, формуються банками добровільно.

Резервний фонд використовується для забезпечення непередбачених витрат, покриття збитків від банківської діяльності, а також виплати дивідендів за привілейованими акціями, якщо для цього недостатньо

прибутку. Він формується у розмірі не менше 5 % річного прибутку банку до досягнення 25 % регулятивного капіталу. НБУ має право вимагати від банку збільшення розміру щорічних відрахувань до резервного фонду, якщо діяльність банківської установи загрожує інтересам його вкладників і кредиторів. Якщо резервний фонд досягнув передбачених законодавством розмірів, то відрахування до нього можна припинити.

Залучені кошти – основне джерело формування банківських кредитних та інвестиційних ресурсів. Вони існують у двох формах: депозитній (депозити) і недепозитній (короткотермінові боргові цінні папери).

Під депозитом розуміють кошти, передані на зберігання у фінансово-кредитну установу з відповідним режимом їхнього використання, що регульований банківським законодавством.

Є такі види вкладів:

- 1) депозити до запитання (безстрокові, трансакційні);
- 2) строкові;
- 3) ощадні рахунки.

Депозити до запитання можуть бути вилучені з банку власником на першу вимогу в готівковій або безготівковій формі. Вони призначені для поточних розрахунків клієнтів. Ресурси, сформовані таким способом, не є надійними для банків, тому банки сплачують зазвичай низький відсоток на залишок коштів. Водночас банки стягують із клієнтів плату у вигляді комісійної винагороди за розрахунково-касове обслуговування.

Строкові депозити мають чітко визначений термін зберігання коштів. Розірвання депозитного договору передбачає штрафні санкції (переважно це відмова у сплаті відсотків). Сума вкладу є незмінною протягом терміну зберігання, якщо інші можливості не обумовлені в договорі. Якщо суму, вкладену спочатку як строковий вклад, власник не вилучає у визначений термін, то в майбутньому він може розпоряджатися нею аналогічно до поточного рахунку. Розрізняють власне строкові депозити та депозити з попереднім повідомленням про вилучення з обумовленим терміном попередження про зняття коштів.

Для вкладника перевага довготермінового вкладання грошей полягає в отриманні вищих процентів. Цей відсоток прямопропорційно залежить від терміну вкладу. Банк, зі свого боку, може сподіватися на можливість використання цих коштів протягом тривалішого часу і, відповідно, збільшити доходи від активних операцій. Строкові вклади не використовують для здійснення платежів, як це роблять з коштами на поточних рахунках. Якщо у випадку саме строкових вкладів після закінчення договірних термінів клієнт автоматично отримує право ви-

лучити їх будь-якого з наступних днів, то строкові вклади з попереднім повідомленням потребують надходження в банк спеціальної заяви вкладника. Термін подання такої заяви заздалегідь обумовлюють і залежно від нього визначають проценти за вкладом.

Строкові вклади є проміжними між вкладками до запитання й ощадними вкладками. Вони відрізняються від ощадних депозитів тим, що мають порівняно невеликий, чітко обумовлений термін розміщення в банку, хоча й більший, ніж за депозитами до запитання. Крім того, розмір строкових вкладів визначений круглими сумами.

Ощадні вклади застосовують для накопичення грошових заощаджень. Для них характерні повільне зростання й те, що використання коштів часто відбувається через кілька років. Ощадні депозити є стійкими у довготерміновому періоді, тому вони дуже вигідні для банків. Ці кошти можна використовувати для фінансування великих позичальників, надання довготермінових позик.

Система страхування вкладів представлена в Україні Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Фонд заснований 1998 року Положенням "Про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування та використання його коштів"; почав діяти лише з прийняттям Закону "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" 2001 року. Сьогодні Фонд діє згідно з Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб".

Участь у Фонді є обов'язковою для всіх банків. Фонд функціонує з внесків банків-учасників (початковий – 1 % статутного капіталу, далі щорічно – у розмірі 0,5 % загальної суми вкладів у національній валюті, у тому числі нараховані відсотки, та 0,8 % загальної суми вкладів в іноземній валюті), внеску НБУ в розмірі 20 млн грн, прибутку від інвестування коштів у державні цінні папери, кредитів НБУ й уряду.

Гарантуються депозити в національній та іноземній валюті фізичних осіб і фізичних осіб-підприємців разом із нарахованими відсотками.

Не гарантується повернення коштів:

- переданих у довірче управління;
- на рахунках, номінованих у банківських металах;
- на рахунках інсайдерів;
- у депозитних сертифікатах на пред'явника.

Виплати починаються з моменту введення тимчасової адміністрації за депозитними договорами, термін яких настав, і з моменту початку ліквідаційної процедури – за депозитними договорами, термін яких не настав.

Банки можуть залучати кошти також за допомогою боргових короткотермінових цінних паперів – депозитних і ощадних сертифікатів, банківських векселів.

Депозитний сертифікат – письмове свідоцтво банку про депонування коштів і отримання власником через зазначений термін депозиту та належних відсотків (продається переважно юридичним особам).

Ощадний сертифікат – це документ, що свідчить про внесення до банку певної суми коштів на фіксований термін із виплатою визначеного відсотка (розміщується серед фізичних осіб).

Перевагою емісії сертифікатів для банків є те, що клієнт, бажаючи вилучити кошти з банку, може продати цінні папери на вторинному ринку, і банк не відчує втрати ресурсної бази. Для клієнта в разі потреби у ресурсах не виникає ризику штрафних санкцій, як у випадку закриття рахунку.

Сертифікати мають ознаки як вкладів, так і цінних паперів. Вони бувають строкові та до запитання; можуть передбачати виплату відсотків чи врахування дисконту; бувають іменні й на пред'явника. Сертифікат на пред'явника можна продати, використати для розрахунків за товари і послуги. Ставки за сертифікатами переважно на 1–2 процентні пункти нижчі від ставок за аналогічними рахунками.

Банківський вексель – безумовне грошове зобов'язання банку про сплату зазначеної у векселі суми векселетримачеві в обумовленому місці та у визначений термін.

Банківський вексель належить до категорії фінансових векселів. Фінансові векселі банків є привабливим інструментом із огляду на їхню високу ліквідність і надійність. Вони вільно обертаються на фінансовому ринку, можуть використовуватись як застава, засіб розрахунку за товари та послуги, як джерело отримання доходу у вигляді процентів. Вексель може швидко та легко змінювати свого власника за допомогою індосаменту.

Нагадаємо, що позичені кошти формуються з позик на міжбанківському ринку і рефінансування НБУ, що використовують для покриття тимчасових розривів ліквідності, та емісії власних боргових зобов'язань, яка є джерелом довготермінових ресурсів банку.

Позичені банком кошти відрізняються від мобілізованих ресурсів (внесків і депозитів) тим, що під час формування позичених коштів банк відіграє активну роль, ініціатива належить йому, а в разі залучення внесків і депозитів роль банку пасивна.

Міжбанківський ринок кредитних ресурсів – це система, що забезпечує купівлю і продаж вільних кредитних ресурсів серед комерційних банків та між комерційними банками і НБУ.

Міжбанківський ринок – це один із сегментів ринку кредитних ресурсів. Його структурі характерні наявність учасників ринку (покупці і продавці), набір фінансових інструментів (депозити і кредити), організацій, що утворюють інфраструктуру ринку (система комунікацій, інформаційна система, СЕП), наявність керівних органів, які впливають на конкуренцію (НБУ).

Учасниками такого ринку є НБУ, його територіальні управління, комерційні банки. Пропозицію на цьому ринку формують банки, які мають тимчасово вільні ліквідні активи. Попит формують ті банки, що відчувають проблеми з поточною ліквідністю.

Позики на міжбанківському ринку є переважно короткотерміновими і не потребують забезпечення. На міжбанківському ринку надають кредити на термін від одного дня до кількох місяців. Позики терміном до місяця називають “короткі гроші”, на два–три місяці – “довгі гроші”.

Процентна ставка за міжбанківськими кредитами переважно нижча, ніж за кредитами, що їх надають суб’єктам господарювання, і пов’язана з обліковою ставкою НБУ.

Міжбанківські розрахунки в Україні регульовані Інструкцією “Про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті”, що затверджена Постановою Правління НБУ № 16 від 03.03.2023 року та Законом України “Про платіжні послуги”. Згідно з Інструкцією, розрахунки між банками можуть відбуватися за посередництвом НБУ через кореспондентські рахунки банків, відкриті в НБУ з використанням електронної пошти НБУ (Система електронних платежів).

НБУ для комерційних банків є “банком банків” і “кредитором останньої інстанції” (про це вже йшлося у темі 3). Він здійснює рефінансування (відновлення ресурсної бази) банків, використовуючи такі інструменти:

- кредити овернайт;
- кредити терміном до 14 та до 90 днів;
- довгострокові кредити рефінансування;
- операції прямого репо;
- операції з власними борговими зобов’язаннями;
- операції з державними облігаціями України;
- валютні свопи;
- кредити екстреної підтримки ліквідності.

Підтримку ліквідності може отримати банк, який відповідає таким вимогам:

- структура власності банку не визнана Національним банком не-прозорою;

- банк за всіма кредитами, наданими Національним банком та операціями прямого репо, не має простроченої заборгованості та несплаченої пені;
- банк уклав з Національним банком генеральний кредитний договір та/або генеральний договір репо;
- банк не віднесено до категорії проблемних (у разі прийняття рішення про підтримання ліквідності банку строком від одного до п'яти років).

Механізм рефінансування в Україні визначений Положенням НБУ "Про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи", затвердженим Постановою Правління НБУ від 17.09.2015 року № 615, Положенням "Про екстрену підтримку ліквідності банків", затвердженим Постановою Правління НБУ № 411 від 14.12.2016 року, а також Положенням "Про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України" (Постанова Правління НБУ № 1 від 02.01.2019 року).

Згідно з Законом України "Про ринки капіталу і організовані товарні ринки", банки України можуть випускати цінні папери власного боргу – облігації.

Облігація – це борговий цінний папір, який засвідчує відносини позики між власником і емітентом. Банк має зобов'язання повернути власнику борг разом з фіксованим доходом.

Банківські облігації можуть бути:

- іменні та на пред'явника;
- процентні і дисконтні;
- конверсійні.

Процентні облігації – це облігації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів. Дисконтні облігації – облігації, що розміщуються за ціною, нижчою, ніж їхня номінальна вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облігації виплачується її власникові під час її погашення, і вона становить дохід (дисконт) за облігацією.

Якщо умовами емісії передбачено, то облігації можуть бути конвертовані в прості акції, тоді залучені за їхньою допомогою кошти переходять у власний капітал банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їхню привабливість для покупців, оскільки ті можуть придбати акції банку в найвигідніший момент. Якщо комерційний банк і надалі хоче утримувати в своєму обороті кошти, запозичені за допомогою облігацій, то він рефінансує попередні випуски. Це відбувається шляхом викупу раніше випущених облігацій за рахунок коштів, отриманих від випуску нових грошових зобов'язань.

Випуск облігацій потребує затвердження НБУ. Вітчизняні комерційні банки мають право випускати облігації лише за умови сплати всіх випущених ними акцій.

Недопустиме розміщення облігацій для формування і поповнення статутного капіталу (якщо не йдеться про конверсійні облігації, що передбачають погашення через обмін на акції банку), а також покриття збитків діяльності зарахуванням доходу від продажу облігацій як результату поточної господарської діяльності.

Отже, сформовані з різних джерел банківські ресурси стають основою для проведення фінансовими установами операцій з їхнього розміщення.

11.2. Організація банківського кредитування

Головним видом активних операцій вітчизняних банків є кредитування. Кредитний портфель у структурі активів має найбільшу питому вагу. Розглянемо, як організовано процес кредитування в комерційному банку.

Банківський кредит – позиковий капітал банку в грошовій формі, який передають у тимчасове користування на умовах повернення, строковості, платності, забезпеченості та цільового характеру використання коштів.

Різноманітність видів банківського кредитування – це не тільки результат розвитку фінансової системи, а й намагання банку створити кредитний продукт, що найбільше відповідає умовам діяльності позичальника і максимально сприятиме простій із ним взаємодії та високій імовірності повернення кредитних коштів.

Кредити класифікують за багатьма ознаками (рис. 11.2).

Класичний процес кредитування складається з п'яти етапів:

- 1) отримання заявки на кредит і співбесіда з позичальником;
- 2) оцінка кредитоспроможності позичальника і ризику, пов'язаного з видачею позики;
- 3) структурування позики – визначення основних параметрів позики та узгодження їх з позичальником;
- 4) укладання кредитного договору і надання кредиту;
- 5) кредитний моніторинг – контроль за виконанням умов договору, сплатою відсотків, поверненням основної суми боргу.

На першому етапі працівник кредитного відділу формує уявлення про клієнта. Відповідно, позичальник обґрунтовує потребу в кредитних ресурсах і свою кредитоспроможність. Для цього до заяви на отримання

кредиту додають: фінансові документи, установчі документи, бізнес-план, документи, що підтверджують право власності на майно, запропоноване у заставу.

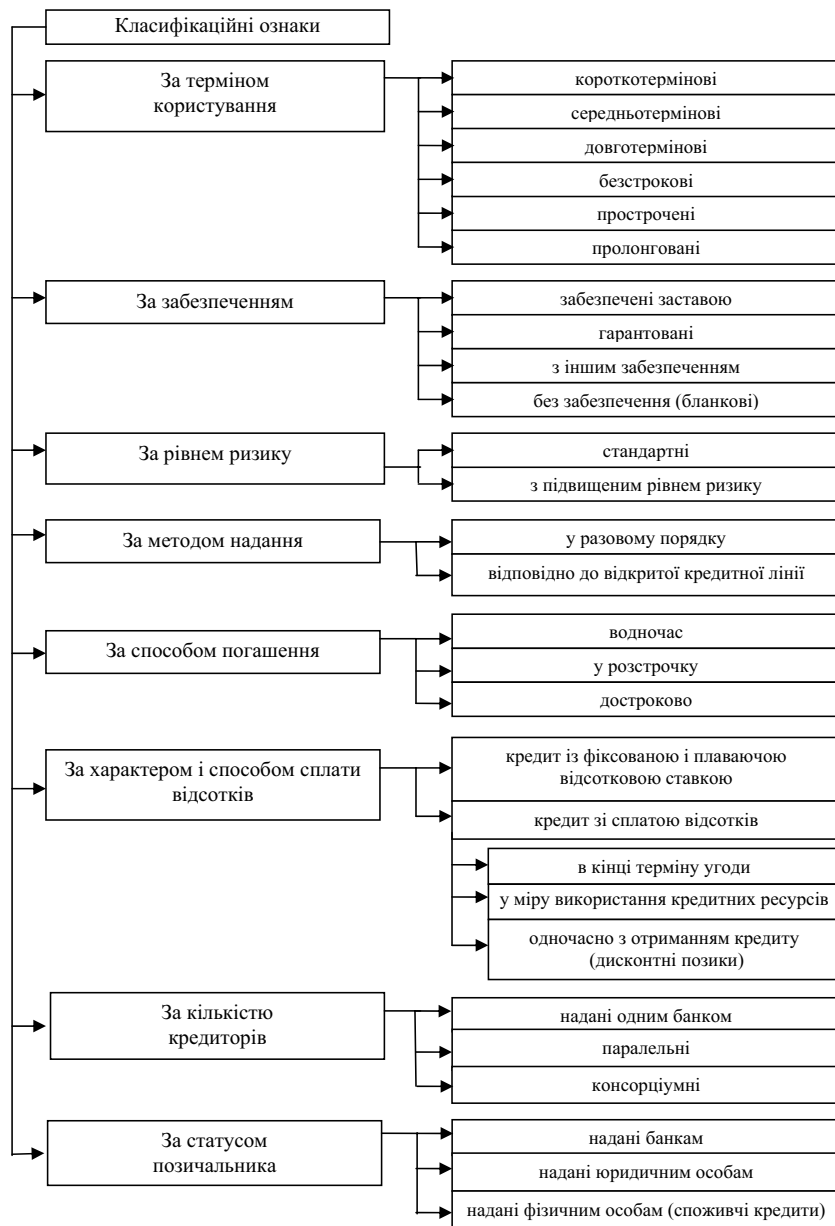

Рис. 11.2. Типологія кредитів

На другому етапі банк детально оцінює кредитоспроможність позичальника та якість запропонованої застави. Кожен банк має власну методику такої оцінки, яка напрацьована досвідом діяльності та закріплена в меморандумі кредитної політики.

Основні економічні показники діяльності позичальника, які беруть до уваги під час оцінки кредитоспроможності:

- ліквідність (коефіцієнти абсолютної, поточної і загальної ліквідності);
- платоспроможність і фінансова стійкість (загальний коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт маневреності власних коштів, коефіцієнт незалежності);
- обсяг реалізації та рентабельність;
- собівартість продукції;
- прибутки і збитки;
- обороти за рахунками;
- склад та динаміка дебіторської та кредиторської заборгованостей;
- наявна кредитна історія.

Крім об'єктивних економічних показників діяльності, банк враховує також суб'єктивні чинники:

- ринкова позиція позичальника;
- залежність позичальника від циклічних і структурних змін в економіці або галузі;
- наявність державних замовлень чи державної підтримки галузі;
- ефективність менеджменту на підприємстві;
- професіоналізм управлінців, керівників, їхня ділова репутація;
- будь-яка інша інформація.

Після детального аналізу кредитоспроможності позичальника ухвалюють рішення про співпрацю з ним або дають обґрунтоване письмове пояснення про відмову у видачі кредиту.

Якщо результати аналізу кредитоспроможності є позитивними й ухвалено рішення про надання кредиту, на третьому етапі банк починає розробляти умови кредитного договору, тобто визначає:

- вид кредиту;
- мету кредитування;
- обсяг кредитування;
- відсоткову ставку за кредитом;
- валюту кредитування;
- форму забезпечення;
- спосіб надання та погашення кредиту.

На четвертому етапі відбувається підписання кредитного договору представниками банку і позичальника. За потреби договір може підписувати ще й третя сторона – гарант.

Кредитний договір складається з таких розділів:

I – Предмет договору (мета кредитування, сума, відсоткова ставка тощо).

II – Умови забезпечення (може містити посилання на додаткові документи, наприклад, на договір застави).

III – Зобов'язання банку.

IV – Зобов'язання позичальника.

V – Права банку.

VI – Права позичальника.

VII – Особливі умови договору (може містити порядок зміни умов договору, порядок вирішення спірних питань).

VIII – Реквізити сторін.

П'ятий етап передбачає здійснення постійного контролю за виконанням умов договору – кредитного моніторингу. Мета кредитного моніторингу – забезпечення своєчасного погашення кредиту разом з відсотками.

У разі несвоєчасного погашення кредитної заборгованості банк застосовує до позичальника санкції – штрафи, які визначають як відсоток від суми непогашеної заборгованості за кожен день протермінування.

Якщо позичальник не може вчасно погасити кредит, то він повинен повідомити про це банк, обґрунтувавши причини неповернення. Тоді банк і позичальник можуть домовитися про реструктуризацію заборгованості – пролонгацію, списання, зміну графіка погашення, зміну відсоткової ставки, зміну форми забезпечення кредиту тощо.

За умови остаточної неплатоспроможності позичальника банк застосовує заставне право – стягнення на майно, яке перебуває в заставі. Або ж банк може ініціювати порушення справи про банкрутство боржника, згідно з Кодексом України з процедур банкрутства.

11.3. Операції банків з цінними паперами

До активних операцій, крім кредитування, належать також банківські інвестиції. Банківські інвестиції поділяють на прямі та портфельні. Під прямими розуміють безпосереднє вкладення в статутний фонд підприємств через купівлю паїв. Портфельні – це придбання цінних паперів: пайових (акцій) та боргових (облігацій).

Портфель цінних паперів – це сукупність придбаних чи отриманих банком цінних паперів, право володіти, користуватися та розпоряджатися якими належить банку.

Портфель цінних паперів залежно від мети і терміну зберігання їх у банках поділяють на:

- портфель на продаж;
- портфель на інвестування.

У портфелі на продаж є цінні папери, придбані для подальшого перепродажу й отримання спекулятивного торговельного доходу. В цьому портфелі цінні папери перебувають досить короткий термін.

У портфелі на інвестування містяться цінні папери, які банк придбав для подальшого утримання й одержання прибутку від володіння у вигляді відсотків за борговими цінними паперами чи дивідендів за акціями. В цьому портфелі цінні папери перебувають триваліший термін. Вони можуть переходити з одного портфеля до іншого у випадку, якщо наміри банку стосовно них змінюються.

Цінні папери у портфелі банку обліковують за ринковою ціною.

Залежно від рівня доходності та ризикованості розрізняють два види портфелів цінних паперів:

- 1) агресивний;
- 2) консервативний.

Агресивний портфель є ризикованішим і зорієнтований на максимізацію прибутку. Його формують переважно з акцій.

Консервативний портфель передбачає мінімізацію ризику, максимізацію ліквідності й відмову від високих прибутків. У ньому містяться переважно облігації та короткотермінові боргові цінні папери.

У випадку ухвалення рішення щодо інвестування банки аналізують основні характеристики фінансових активів. До них належать:

- термін обігу фінансового активу – проміжок часу до кінцевого платежу чи остаточного погашення цінних паперів;
- ліквідність – можливість швидкого перетворення активів у готівку без значних втрат;
- дохід за активом визначається очікуваними грошовими потоками за ним: очікуваними відсотками чи дивідендами; сумами, отриманими від погашення чи перепродажу активу. Розрізняють доходи від володіння і від перепродажу активу. Ставки доходів бувають фіксованими чи плаваючими, реальними чи номінальними;
- ризикованість – відображає невизначеність, що пов'язана з розміром і часом отримання доходу за цим активом. Сукупний ризик інвестування у фінансовий актив дорівнює сумі ризику неплате-

жу, ризику, пов'язаного з терміном обігу, і ризику, пов'язаного з неліквідністю цінних паперів;

- поворотність – відображає розмір витрат обігу або сукупних витрат інвестування у певний фінансовий актив та перетворення його на готівку. Актив називається високоповоротним, якщо його витрати обігу прямують до “нуля”. Основною складовою витрат обігу є спред попиту і пропозиції;
- подільність – це мінімальний обсяг активів, який можна купити чи продати на ринку;
- конвертованість – можливість перетворення фінансового активу на інший;
- механізм оподаткування доходу – визначає, яким способом і за якою ставкою оподатковуються доходи від володіння та перепродажу фінансового активу;
- валюта платежу – це валюта, в якій номінується фінансовий актив. Вітчизняні банки крім формування власного портфеля цінних паперів можуть також відповідно до законодавства України:
 - випускати власні цінні папери (про це йшлося в першому питанні цієї теми);
 - здійснювати посередницькі операції з цінними паперами (у процесі емісії та їхнього обігу);
 - проводити довірчі операції з цінними паперами;
 - виконувати інфраструктурні операції (депозитарний облік, професійні консультації).

Під посередницькими операціями з цінними паперами розуміють виконання доручень клієнтів у процесі емісії та обігу цінних паперів за їхній кошт, але з правом контролю з боку банків за проведенням операцій. Їх поділяють на:

- 1) емісійно-посередницькі;
- 2) торговельно-посередницькі.

До емісійно-посередницьких належать:

- розробка техніко-економічного обґрунтування інвестиційних проєктів;
- формування оптимальних емісійних портфелів для клієнтів (розробка програми залучення інвестицій);
- просування цінних паперів клієнта на фінансові ринки та їхнє обслуговування на вторинному ринку;
- андерайтинг – комплекс послуг з організації та проведення емісії цінних паперів.

Торговельно-посередницькі операції передбачають таке:

- формування оптимальних індивідуальних портфелів цінних паперів для клієнтів;
- ведення брокерської та дилерської діяльності.

Брокерська діяльність – це діяльність від імені, за дорученням і коштом клієнта, унаслідок якої посередник отримує прибуток у вигляді комісійної винагороди.

Дилери укладають договори за свій кошт і від свого імені, а основний їхній дохід – це маржа (різниця між цінами продавця та покупця).

Брокери і дилери є трейдерами (спекулянтами, торговцями) на фінансовому ринку.

Трастові (довірчі) операції з цінними паперами – це діяльність банку як довіреної особи клієнта з управління портфелем цінних паперів від свого імені й на власний розсуд, а також із зобов'язанням збереження і примноження капіталу клієнта за певну винагороду (відсоток від приросту капіталу).

У межах інвестиційної діяльності кожен банк надає консультації щодо стану ринку, його перспектив та оптимальних вкладень у цінні папери. Очевидно, що така діяльність потребує координованої команди аналітиків та програмного забезпечення, на що банки останніми роками витрачають дедалі більше коштів. Адже так відбувається формування прибуткового власного портфеля, залучення нових клієнтів, які, отримавши високоякісну аналітичну інформацію, згодом можуть звернутись і за іншими послугами, та зростання авторитету банку на ринку, що не менш важливо, ніж попередні переваги. Сьогодні провідні українські банки пропонують своїм клієнтам інноваційні послуги в сфері інвестування.

Сенс Банк пропонує інвестиції у мобільному додатку “Sense Super-App”. Можна придбати: акції Apple, Google, Amazon, Facebook, Microsoft, Visa, Coca-Cola, Walmart, Pfizer, McDonald’s та інших великих компаній.

Серед переваг:

- відсутність комісій;
- ціни за курсом американських бірж;
- можна купувати від 1 акції;
- без податкових ризиків.

OTP Bank пропонує відкриття брокерського рахунку для клієнтів Private Banking з тарифним пакетом Elite. Можна придбати: акції компаній з індексів S&P500 та Dow Jones, ETF фондів.

Серед переваг:

- висока ліквідність та підвищена порівняно з іншими інструментами прибутковість;

- захист заощаджень від інфляції в інвалюті;
- можливість диверсифікації ризиків.

Monobank запровадив спеціальний мобільний додаток “mono invest”.

Можна придбати: акції всіх компаній з індексу S&P500 та ETF фондів.

Серед переваг:

- безкоштовне відкриття й обслуговування рахунку;
- відсутня мінімальна сума залишку на рахунку;
- діє акційна комісія на купівлю та продаж – 0,01 %;
- немає комісії за виведення грошей з рахунку на доларову картку monobank.

Отже, вітчизняні банки намагаються активно розвивати напрям інвестування з метою диверсифікації активів та максимізації прибутку.

11.4. Розрахунково-касові операції банків

Банки, як професійні учасники фінансового ринку, виконуючи функції посередників у процесі перерозподілу тимчасово вільних фінансових ресурсів, надають клієнтам різноманітні послуги – здійснюють комісійно-посередницькі операції. Це діяльність банків, пов’язана з виконанням за дорученням клієнтів операцій за певну плату (комісійну винагороду).

Головним видом комісійно-посередницьких операцій є розрахунково-касове обслуговування – здійснення банком розрахунків за дорученням клієнтів, а також приймання готівки, зачислення відповідних сум на рахунки, видача та зберігання готівки.

Операції банків з готівкою називають касовими операціями, а операції в безготівковій формі – розрахунковими операціями.

Банки проводять касові операції згідно з Інструкцією “Про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні” № 103 від 25.09.2018 року.

Отже, до касових операцій належать:

- 1) приймання через касу банку готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки юридичних і фізичних осіб або на рахунок банку;
- 2) видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їхніх рахунків через касу банку;
- 3) приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну касу банку;
- 4) отримання банком, інкасаторською компанією у Національному банку готівки, здавання придатної та не придатної до обігу готівки;

- 5) вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження до Національного банку;
- 6) обмін клієнтам непридатних до обігу та вилучених з обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні;
- 7) оброблення готівки;
- 8) прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків.

Основою для проведення безготівкових операцій є відкриття банківських рахунків, що регламентоване Законом України "Про платіжні послуги". Цим Законом регулюється порядок здійснення банками розрахунків за дорученням клієнтів.

Безготівкові розрахунки – перерахування коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, внесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів. Такі розрахунки банк здійснює на підставі платіжних інструкцій клієнта.

Платіжна інструкція – це розпорядження ініціатора надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції.

Основою безготівкового обороту є те, що платежі здійснюються за дорученням клієнтів, списуючи кошти з одного рахунку і зараховуючи на інший.

Для виконання платіжних операцій з коштами банки мають право відкривати своїм клієнтам такі банківські рахунки:

- 1) вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання коштів, що передаються клієнтом банку на встановлений строк та під визначений процент (дохід) відповідно до умов договору;
- 2) поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту для зберігання коштів і виконання платіжних операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України;
- 3) рахунок умовного зберігання (ескроу) – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зарахування на рахунок коштів та перерахування їх особі, зазначеній клієнтом (бенефіціару), або повернення таких коштів клієнту у разі настання підстав, передбачених договором;
- 4) кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається банком іншому банку для виконання міжбанківських платіжних операцій;
- 5) розрахунковий рахунок – рахунок, що відкривається банком небанківському надавачу платіжних послуг виключно для цілей забезпечення виконання платіжних операцій його користувачів.

Дистанційне обслуговування – це комплекс інформаційних послуг за рахунком клієнта та здійснення за цим рахунком операцій на підставі дистанційних розпоряджень клієнта.

Дистанційне обслуговування може відбуватися за допомогою системи “клієнт–банк”, Internet–банкінгу, телефонного (мобільного) банкінгу.

Система “клієнт–банк” передбачає встановлення банком відповідного програмного забезпечення, центр обслуговування якого є в банку, а клієнт отримує доступ до рахунку за допомогою відповідних програм та паролів.

Система Internet–банкінгу дає змогу користуватися інформаційними джерелами та управляти власними рахунками через сайт банку в мережі Internet та систему паролів, погоджених із банком, тобто не потребує встановлення додаткового програмного забезпечення в клієнта.

Різновидом телефонного банкінгу є мобільний банкінг. Мобільний банкінг – це послуга дистанційного управління банківським рахунком, що дає змогу отримувати інформацію про рахунок та виконувати операції за ним за допомогою мобільного телефону. В такому випадку використовують програмне забезпечення, яке необхідно попередньо встановити в телефоні. Мобільний банкінг також визначають як спосіб адміністрування фінансових послуг за допомогою мобільних технологій. Мобільний банкінг доступний за допомогою технології служби коротких повідомлень (SMS), протоколу бездротових додатків (WAP) та мобільних додатків. У початковій формі він дозволяв клієнтам отримувати інформацію про свої рахунки та операції за допомогою SMS. Після цього фінансові установи надавали більш широкий спектр фінансових послуг через мобільні телефони з підтримкою WAP та Java.

У сучасну епоху інформації та технологій економіка не може досягти мети сталого розвитку, дотримуючись традиційних банківських методів. Тож для країн, що стрімко розвиваються, таких як Україна, автоматизація банківської галузі і запровадження віртуального банкінгу є необхідністю.

Віртуальний банкінг – це термін, який використовують для банківської системи нового покоління і який є автоматизованою доставкою нових і традиційних банківських продуктів та послуг безпосередньо клієнтам за допомогою електронних інтерактивних каналів зв'язку. Це послуга, яка надає клієнтам можливість отримати доступ до своїх рахунків, здійснити транзакції та отримати інформацію про фінансові продукти та послуги через державну чи приватну мережу. У зв'язку з цим виникає поняття “необанк”, або “віртуальний банк”. Цей термін набув поширення кілька років тому, ним описуються компанії сфери фінансових технологій (фінтеху), що пропонують клієнтам традиційні банківські послуги, але виключно у цифровому форматі – без відділень, кас, банкоматів та інших атрибутів традиційного банкінгу.

Сьогодні кількість операцій, які можна здійснювати за допомогою послуг електронного банкінгу, значно більша. Клієнти можуть використовувати цей вид банкінгу для:

- оплати комунальних платежів та страхових внесків;
- переказів коштів;
- консультацій щодо поточних рахунків та залишків заощаджень;
- здійснення іпотечних платежів;
- купівлі різноманітних товарів і послуг онлайн;
- бронювання авіа- та залізничних квитків та ін.

Загалом існує два підходи до пропонування віртуального банкінгу. По-перше, існуючий банк може створити вебсайт і надавати послуги онлайн-банкінгу додатково до традиційних каналів доставки. По-друге, банк може прийняти рішення про створення лише мережевого або віртуального банку, тобто так званого “банку без відділень”.

Інноваційні канали надання послуг віртуального банкінгу включають POS-термінали, банкомати, мобільний банкінг, телефонний банкінг та Інтернет-банкінг.

Одним з найпоширеніших каналів надання нових банківських послуг є POS-термінал, який є електронним пристроєм, що використовується для здійснення операцій з кредитними та/або дебетовими картками в різних закладах, таких як магазини, ресторани та готелі. Це дозволяє клієнтам здійснювати банківські операції за допомогою своїх кредитних або дебетових карток 24 год на добу. POS-термінал зазвичай підключається до головного сервера банку за допомогою телефонної лінії або інших видів зв'язку, наприклад, бездротового з'єднання, і переказує гроші з рахунку покупця на рахунок продавця. POS-термінали доступні, і вони значно полегшують банківські операції.

Інший канал віртуального банкінгу – це банкомат. Банкомат – це автоматичний телекомунікаційний пристрій, який дає змогу споживачам отримувати доступ до банківських послуг без будь-якої необхідності присутності оператора банку. Виділяють такі переваги банкоматів, як доступ до різних банківських операцій, зняття коштів, виплати рахунків, доступ до банківських послуг 24/7. Банкомати також зручні, інноваційні, безпечні та відіграють роль послуги з доданою вартістю для залучення багатьох нових клієнтів. А ще, оскільки вони не потребують постійної присутності людини, тим самим знижуються витрати на обслуговування. Крім того, послуги банкоматів можна знайти в будь-якому місці, що також покращує доступність банківських операцій.

Віртуальний банкінг має численні переваги, наприклад, швидший маркетинг через спрощений доступ до клієнтів, простіший запуск нових

послуг, більш широке розповсюдження інформації, простіше залучення та утримання клієнтів, більші доходи, менші витрати, більший потенціал економії часу, поліпшення комунікацій, а також вища задоволеність та лояльність клієнтів. Цей канал дає змогу споживачам задовольнити більшість своїх банківських потреб за мінімуму посередництва людей. Загалом віртуальний банкінг дає можливість банкам формувати та підтримувати ефективні стосунки зі своїми клієнтами та зменшувати операційні та постійні витрати.

11.5. Банківські послуги

Стрімкий розвиток фінансового ринку, поява нових фінансових інструментів, а також зростання конкуренції між банками, посилення боротьби за клієнтів спонукають сучасні фінансові установи розширювати спектр послуг для задоволення потреб ринку і клієнтів на вищому рівні. Наприклад, окрім кредитних операцій, банки надають ще чимало послуг кредитно-посередницького характеру, що є похідними від кредитних, проте організовані, аби задовольнити специфічні потреби клієнтів. До таких належать лізинг, факторинг та форфейтинг.

Лізинг – це фінансова операція за посередництвом банку, що передбачає передання права користування рухомим або нерухомим майном на тривалий час зі збереженням права власності на об'єкт у лізингодавця.

Факторинг – договір фінансування під уступку права вимоги боргу або інкасування дебіторської заборгованості. Тобто факторинг є посередницькою діяльністю, що передбачає погашення постачальникові близько 80 % вартості боргових зобов'язань у режимі реального часу та решти суми за відрахуванням комісії і відсотка за кредит у термін настання вимог за зобов'язаннями незалежно від оплати їх боржником.

Форфейтинг – це купівля боргу, вираженого в оборотному документі (векселі), у кредитора без права регресу. Форфейтинг використовують у фінансових (для швидкої реалізації довготермінових фінансових зобов'язань) та експортних (для сприяння надходженню готівки до експортера) операціях.

Розвиток міжнародного співробітництва, зростання глобалізаційних процесів створюють об'єктивні передумови для функціонування валютного ринку, де під впливом попиту та пропозиції формується валютний курс та відбуваються операції з купівлі–продажу валютних цінностей. Банки є активними учасниками цього сегмента ринку.

Валютні операції банки здійснюють на підставі Закону України “Про валюту і валютні операції”, Положення НБУ “Про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України” (Постанова Правління НБУ №1 від 02.01.2019 року).

Видами валютних операцій є поточні та строкові, окремо виділяють арбітражні валютні операції.

Поточні валютні операції пов’язані з поставкою валюти в межах трьох днів (короткий термін валютування).

Строкові валютні операції мають довший термін валютування, оскільки поставка відбувається у термін понад три дні (від одного–двох місяців до кількох років).

Арбітражні валютні операції – це операції, метою яких є отримання прибутку завдяки коливанням курсів на певний момент на різних сегментах ринку або різних біржах (валютна спекуляція або “ігри на курсових різницях”). Вони є практично безризиковими, оскільки відбувається одночасна купівля в одному місці та продаж – у іншому.

Поточні угоди визначають поточну ціну валюти. Їхньою метою може бути забезпечення потреб клієнтів в іноземній валюті, конверсія валюти, отримання прибутку від зміни курсу. Виділяють угоди типу ТОД (поставка валюти в день укладання угоди – “сьогодні на сьогодні”), ТОМ (поставка валюти на наступний день після укладання угоди – “сьогодні на завтра”), СПОТ (поставка валюти через день після укладання угоди – “сьогодні на післязавтра”).

Різновидами строкових угод є форвардні та ф’ючерсні угоди, які можуть проводити для спекуляції, конверсії, страхування валютних ризиків. І форвардні, і ф’ючерсні угоди належать до деривативів – документів визначеної форми, які засвідчують право та (або) зобов’язання купувати чи продавати активи в майбутньому за визначеною ціною, до того ж, ціну фіксують у момент укладання угоди.

Форвардні валютні угоди укладають на міжбанківському ринку, а ф’ючерсні – на біржі.

Розмір та курс форвардної угоди узгоджують між продавцем і покупцем. Курс ф’ючерсної угоди визначають на біржі проведенням аукціону; її розмір регламентований. Ф’ючерсну угоду можна укласти лише стосовно валюти, що є в переліку біржі. Ф’ючерсний ринок доступний і для малих інституційних інвесторів, і для індивідуальних. На форвардних ринках діють переважно великі корпорації і банки (йдеться про угоди, значні за обсягами).

Валютний арбітраж – це операція, яка поєднує купівлю чи продаж валюти з подальшим укладанням контругоди для отримання прибутку завдяки різниці курсу на різних ринках (просторовий арбітраж) чи валютним коливанням протягом періоду (часовий арбітраж). Виділяють також спекулятивний (проводять для отримання спекулятивного прибутку) і конверсійний (проводять для здійснення оптимальної з погляду витрат валютної операції) арбітраж, а також простий (з двома валютами) і складний (з трьома і більше валютами).

Нестабільність на валютному ринку змушує інвесторів шукати альтернативні, найнадійніші напрями вкладення коштів для отримання прибутку. В цьому контексті перспективними є операції з банківськими металами, обсяг використання яких невпинно зростає, адже такий вид вкладень не лише дає клієнтам змогу надійно захистити власні кошти від інфляційних процесів, а й забезпечує прибуток у зв'язку зі стабільним зростанням ціни на метали.

До групи банківських металів належать: золото, срібло, платина та паладій.

Банки здійснюють:

1) купівлю, продаж, обмін іноземної валюти та банківських металів на валютному ринку України або на міжнародному валютному ринку;

2) власні операції з торгівлі іноземною валютою, банківськими металами в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції;

3) операції з банківськими металами в найвищих пробах банківських металів у зливках і порошках із сертифікатами якості, а також із монетами;

4) операції з купівлі-продажу банківських металів без фізичної поставки за дорученням клієнтів-юридичних осіб (окрім банків) за безготівкові гривні виключно з використанням поточних рахунків;

5) операції з торгівлі банківськими металами на міжнародних ринках із визнаними виробниками (або їх представниками), юридичними особами, які здійснюють виготовлення (карбування) монет із дорогоцінних металів та банками-нерезидентами;

6) операції на умовах маржинальної торгівлі з іноземними контрагентами (власні операції та операції за дорученням клієнтів). Банки здійснюють такі операції виключно з іноземними банками або іноземними небанківськими фінансовими установами, якщо ці установи мають право здійснювати торгівлю іноземною валютою, банківськими металами відповідно до законодавства країни, де вони зареєстровані, та підпадають під наглядову діяльність відповідних органів нагляду за фінансовими установами іноземних держав;

7) операції з торгівлі іноземною валютою, банківськими металами за дорученням клієнта за курсом та в сумі, визначеними клієнтом у його заяві або дорученні на проведення такої операції, порядок надання яких визначається у договорі між клієнтом та банком;

8) валютні операції на умовах "своп" на валютному ринку України;

9) валютні операції на умовах "форвард" на валютному ринку України з іншими банками та з клієнтами банку.

До валютно-обмінних операцій належать:

1) купівля у фізичних осіб – резидентів і нерезидентів – готівки іноземної валюти за:

- готівкові кошти в гривні;
- безготівкові кошти в гривні з подальшим зарахуванням їх на власні поточні рахунки цих фізичних осіб;

2) продаж фізичним особам – резидентам і нерезидентам – готівки іноземної валюти за:

- готівкові кошти в гривні;
- безготівкові кошти в гривні з власних поточних рахунків цих фізичних осіб;

3) обмін фізичним особам – резидентам і нерезидентам – готівки іноземної валюти однієї іноземної держави на готівку іноземної валюти іншої іноземної держави.

До операцій з торгівлі банківськими металами з фізичною поставкою належать:

1) купівля у фізичних осіб – резидентів і нерезидентів – банківських металів за:

- готівкові кошти в гривні;
- безготівкові кошти в гривні з подальшим зарахуванням їх на власні поточні рахунки цих фізичних осіб;

2) продаж фізичним особам – резидентам і нерезидентам – банківських металів за:

- готівкові кошти в гривні;
- безготівкові кошти в гривні з власних поточних рахунків цих фізичних осіб;

3) продаж юридичним особам монет за безготівкові кошти в гривні;

4) обмін фізичним особам – резидентам і нерезидентам – одного банківського металу на інший банківський метал із фізичною поставкою або на готівку іноземної валюти.

Відсотки за накопичувальні вклади в золоті незначні, однак прибуток інвестора збільшується на розмір зростання ціни металу. Вартість грама металу тим нижча, чим вища маса злитка (це пов'язано з витратами виробництва злитків).

Для проведення операцій із банківськими металами комерційний банк повинен отримати ліцензію НБУ.

Сьогодні в Україні обсяг цього ринку ще невеликий, однак він має значний потенціал зростання, як і інші сегменти фінансового ринку, про які йшлося вище. Роль банків у цьому процесі, очевидно, буде визначальною.

Питання для самоконтролю

1. *Суть та структура власного капіталу банку.*
2. *Різновиди залучених коштів банку.*
3. *Сутність міжбанківського кредитного ринку.*
4. *Інструменти рефінансування комерційних банків НБУ.*
5. *Класифікація банківських кредитів.*
6. *Етапи банківського кредитування.*
7. *Види операцій банків з цінними паперами.*
8. *Розрахунки готівкою в банках.*
9. *Форми безготівкових розрахунків.*
10. *Види валютних операцій банків.*

Тестові завдання

1. Джерела формування власного капіталу – це ...
 - 1) внески учасників;
 - 2) кошти, отримані від продажу депозитних сертифікатів;
 - 3) кошти, отримані від НБУ;
 - 4) кошти, залучені від клієнтів.
2. Основний капітал банку складається з:
 - а) статутного капіталу, який зареєстровано і сплачено;
 - б) розкритих резервів, що оприлюднені банком у фінансовій звітності;
 - в) резервів під стандартну заборгованість за наданими кредитами;
 - г) прибутків банку від поточної діяльності:
 - 1) а;
 - 2) а, б, в;
 - 3) а, б;
 - 4) а, б, в, г.
3. До безстрокових рахунків належать:
 - 1) рахунки до запитання;

- 2) рахунки з попереднім повідомленням про вилучення;
 - 3) ощадні рахунки;
 - 4) правильної відповіді немає.
4. Основне призначення міжбанківських кредитів – це ...
- 1) формування додаткових кредитних ресурсів;
 - 2) купівля валютних цінностей;
 - 3) оновлення основних фондів;
 - 4) підтримка ліквідності банку.
5. Структурування позики – це ...
- 1) формування заявки на кредит;
 - 2) укладання кредитного договору;
 - 3) визначення основних параметрів позики;
 - 4) контроль за використанням коштів.
6. Залежно від рівня доходності та ризикованості розрізняють два види портфеля цінних паперів:
- 1) помірний і активний;
 - 2) прибутковий і збитковий;
 - 3) агресивний і консервативний;
 - 4) короткотерміновий і довготерміновий.
7. Касові операції – це операції ...
- 1) з готівкою;
 - 2) з безготівкових розрахунків;
 - 3) у мережі Internet;
 - 4) з відкриття, ведення рахунків.
8. Дистанційне обслуговування може відбуватися за допомогою системи ...
- 1) “клієнт–банк”;
 - 2) Інтернет–банкінгу;
 - 3) телефонного банкінгу;
 - 4) в усіх перелічених формах.
9. Визначити спільні риси ф'ючерсних і форвардних валютних угод:
- 1) курс і дату поставки валюти фіксують в угоді;
 - 2) реалізуються на міжбанківському ринку;
 - 3) курс узгоджують між покупцем і продавцем;
 - 4) курс визначають на аукціоні.
10. До поточних валютних операцій належать:
- 1) угоди типу ТОД;
 - 2) угоди типу ТОМ;
 - 3) угоди типу СПОТ;
 - 4) усі відповіді правильні.

*Р*ОЗДІЛ 12

Ризик-менеджмент банківської діяльності

- 12.1. Система управління банківськими ризиками.*
- 12.2. Кредитний ризик.*
- 12.3. Ризик незбалансованої ліквідності.*
- 12.4. Процентний ризик.*
- 12.5. Ринковий ризик.*
- 12.6. Валютний ризик та ризики міжнародних операцій.*
- 12.7. Операційний ризик.*
- 12.8. Комплаєнс-ризик та інші нефінансові ризики.*

12.1. Система управління банківськими ризиками

Завдання створення ефективної системи ризик-менеджменту у банківських установах є одним із актуальних у сучасних умовах. Сьогодні не існує єдиного підходу до розкриття сутності та класифікації банківських ризиків, які виникають у процесі функціонування окремого банку та банківської системи загалом:

- 1) як можливість втрат: ризик – це усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами¹; це непередбачуваність та можливість настання подій з негативними наслідками (зазнати збитків, втратити вигоду), зумовлених певними діями або рішеннями, які матимуть місце в майбутньому²;
- 2) як невизначеність щодо майбутнього результату: ризик – це небезпека втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів³;
- 3) як ймовірність настання несприятливих подій: ризик – це ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників⁴.

За визначенням Національного банку України, ризик – ймовірність виникнення збитків або додаткових втрат, або недоотримання доходів, або невиконання стороною договірних зобов'язань унаслідок впливу негативних внутрішніх та зовнішніх факторів⁵. Отже, ризик – це ймовірність (небезпека) втрат (дефолту) банку за умови настання певних негативних подій.

¹ Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. 4-те вид., випр. та доп. Київ : Т-во "Знання", КОО ; Львів : В-во ЛБІ НБУ, 2003. 566 с.

² Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 1. Т. 2. О-Я/ С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій ; за ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 568 с.

³ Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

⁴ Управління банківськими ризиками : навч. посібник / Л.О. Примостка, П.М. Чуб, Г.Т. Карчева та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.О. Примостки. Київ : КНЕУ, 2007. 600 с.

⁵ Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Національного банку України від 11.06.2018 № 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#n85>

З метою здійснення банківського нагляду НБУ виділив суттєві види ризику, а саме¹:

1) кредитний ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання боржником/ контрагентом узятих на себе зобов'язань відповідно до умов договору;

2) ризик ліквідності – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок неспроможності банку забезпечувати фінансування зростання активів та/ або виконання своїх зобов'язань у належні строки;

3) процентний ризик банківської книги – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок впливу несприятливих змін процентних ставок на банківську книгу. Процентний ризик впливає на економічну вартість капіталу банку та чистий процентний дохід банку;

4) ринковий ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок несприятливого впливу факторів ринкового ризику (курсів іноземних валют, процентних ставок та/ або інших факторів) на вартість/ ціну інструментів;

5) операційний ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок недоліків або помилок в організації внутрішніх процесів, навмисних або ненавмисних дій працівників банку або інших осіб, збоїв у роботі інформаційних систем банку, кіберзахисту або внаслідок впливу зовнішніх факторів. Операційний ризик уключає юридичний ризик, однак має виключати ризик репутації та стратегічний ризик;

6) комплаєнс-ризик – імовірність виникнення збитків/ санкцій, додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів, або втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства, ринкових стандартів, правил добросовісної конкуренції, правил корпоративної етики, виникнення конфлікту інтересів, а також внутрішньобанківських/ внутрішньогрупових документів банку;

7) інших суттєвих видів ризиків, на які банк наражається під час своєї діяльності.

¹ Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Національного банку України від 11.06.2018 № 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#n85>

На ефективність функціонування банків впливають також інші види ризиків¹, які систематизовано у табл. 12.1.

Таблиця 12.1

Класифікація банківських ризиків²

СУКУПНИЙ РИЗИК БАНКУ	ФІНАНСОВІ РИЗИКИ	КРЕДИТНИЙ РИЗИК	портфельний ризик
			індивідуальний ризик
			ризик банкрутства
			ризик неплатежу
		РИЗИК ЛІКВІДНОСТІ	ризик балансової ліквідності
			ризик платіжної ліквідності (ризик незбалансованої ліквідності)
			ризик ліквідності ринку
		РИЗИК ЗМІНИ ПРОЦЕНТНОЇ СТАВКИ	ризик зміни вартості активів і пасивів
			ризик часового розриву (GAP)
			базовий ризик
		РИНКОВИЙ РИЗИК	опціонний ризик
			фондовий ризик
	ВАЛЮТНИЙ РИЗИК	товарний ризик	
		ризик трансакції	
		трансляційний ризик	
	РИЗИК ПОРУШЕННЯ НОРМАТИВНИХ ВИМОГ (COMPLIANCE RISK)	ОПЕРАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РИЗИК	економічний валютний ризик
			транзакційний ризик
			документарний ризик
			технологічний ризик
		РИЗИК РЕПУТАЦІЇ	ризик зловживань
			ризик несприйняття іміджу банку акціонерами
ризик несприйняття іміджу банку ринком (клієнтами)			
ЮРИДИЧНИЙ РИЗИК		ризик несприйняття іміджу банку державними органами	
		виникає через порушення або недотримання банком вимог нормативно-правових актів	
СТРАТЕГІЧНИЙ РИЗИК		виникає в результаті неправильних управлінських рішень	
ІНШІ ЗОВНІШНІ РИЗИКИ	ПОЛІТИЧНИЙ РИЗИК	ступінь невизначеності щодо впливу політичної ситуації на результати діяльності банку	
	СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РИЗИК	міра невизначеності щодо можливого впливу на діяльність банку погіршення економічної ситуації в країні, зниження рівня платоспроможності громадян	
	ФОРС-МАЖОРНИЙ РИЗИК	ступінь невизначеності щодо виникнення стихійних лих, які можуть спричинити фінансові збитки банку	

¹ Васюренко О.В., Сидоренко О.М. Банківський нагляд : підручник. Київ : Знання, 2011. 503 с. (Вища освіта ХХІ століття).

² Макаровська Н.Р. Аналіз підходів до управління банківськими ризиками. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. 2011. Вип. 33. С. 294–302.

Різноманітність ризиків, які виникають на рівні конкретного банку, не є вичерпним переліком факторів, що впливають на їхню діяльність. Варто взяти до уваги і те, що глобалізаційні процеси, застосування інноваційних фінансових технологій, діяльність конкурентних фінансових посередників, онлайн-банківництво зміщують акценти впливу ризиків на макроекономічний рівень та посилюють регуляторний вплив наднаціональних регуляторних організацій та заходів на методи та системи управління ризиками банківської діяльності. Зокрема, системна світова фінансова криза 2007–2008 років, яка стартувала з банківського сегмента та завдала йому найбільшої шкоди, довела недостатність вживання заходів управління ризиками на рівні одного банку чи держави та посилила акценти міжнародного співробітництва у сфері розробки заходів банківського регулювання.

Головним напрацюванням у цьому сегменті відносин стало запровадження макропруденційної політики як механізму забезпечення стабільності фінансової системи та здатності протистояти кризовим явищам через формування резервів та буферів у періоди росту та розвитку галузі з метою сприяння сталому економічному зростанню. І хоч бачення макропруденційної політики було сформоване наприкінці 1970-х років, лише у 2009 р. створено Раду з фінансової стабільності, в 2010 р. – Європейську Раду системних ризиків (далі – ESRB), згодом прийнято Базель III, а в 2013 р. – Регламент і Директиву про вимоги до капіталу – CRR/CRD IV, у яких декларуються макропруденційні інструменти.

В Україні Раду з фінансової стабільності створено у 2015 р. у складі керівників Національного банку, Міністерства фінансів, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Офісу Президента з метою напрацювання пропозицій щодо заходів державної політики, спрямованих на досягнення стабільності банківської та фінансової системи держави. Національний банк України у 2018 р. затвердив, а у 2020 р. оновив Стратегію макропруденційної політики, яка визначає вектор діяльності у цій сфері.

Наголосимо, що макропруденційна політика не може повністю нівелювати системні ризики і, зважаючи на відволікання ресурсів на формування буферів, може стримувати економічне зростання, але вона покликана не допустити надмірного накопичення ризиків та знизити ймовірність банкрутств у випадку їхньої реалізації (рис. 12.1).

Рис. 12.1. Система цілей макропруденційної політики¹

Макропруденційна політика реалізується за допомогою інструментів, типово виділяють інструменти капіталу, ліквідності та інші, наприклад, секторальні (табл. 12.2).

Таблиця 12.2

Інструменти макропруденційної політики²

	Назва інструмента	Сутність інструмента	Застосування в Україні
1	2	3	4
Інструменти капіталу	Контрциклічний буфер капіталу (countercyclical capital buffer, ССВ)	Встановлення вищих вимог до капіталу у період кредитної експансії з можливістю зниження вимог або повної його деактивації в моменти економічного спаду з метою зниження проциклічності фінансової системи	У межах 0–2,5 % загального обсягу ризику банку
	Буфер системної важливості для системно важливих фінансових установ (buffer for systemically important banks)	Встановлюються додаткові вимоги до капіталу системно важливих фінансових установ, банкрутство яких може мати серйозні наслідки для фінансової системи та економіки. Також буфер може певною мірою нівелювати окремі конкурентні переваги системно важливих фінансових установ	Від 1 до 2 % загального обсягу ризику. Крім того, для системно важливих банків діє підвищений рівень Н7 – не більше, ніж 20 % (іншим – 25 %)

¹ Стратегія макропруденційної політики. Офіційна сторінка Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-makroprudentsiyanoi-politiki-natsionalnogo-banku-ukrayini>

² Узагальнено на основі даних офіційної сторінки Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua>

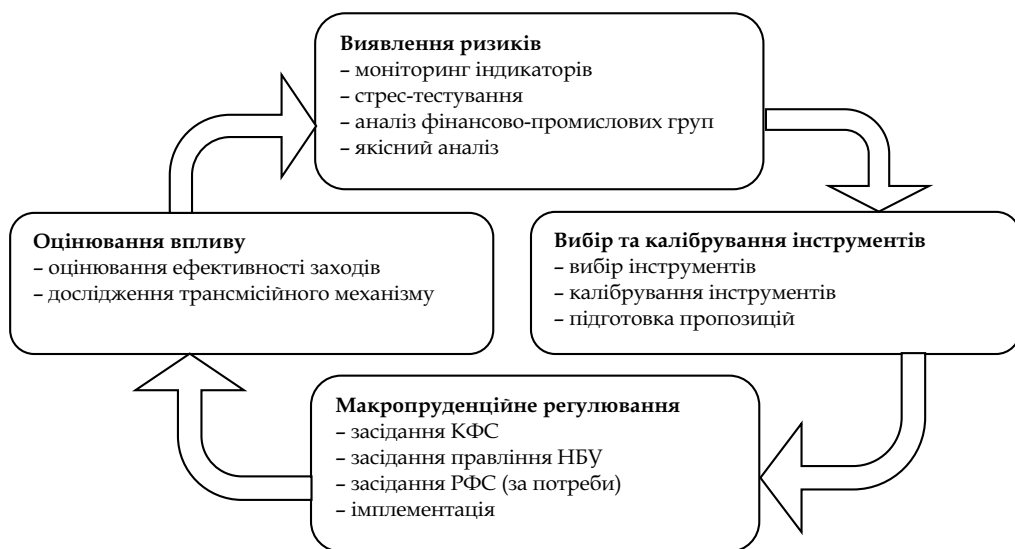
Продовження табл. 12.2

1	2	3	4
	Буфер системного ризику (systemic risk buffer, SRB)	Передбачає формування додаткового запасу капіталу для зниження вразливості до системних ризиків, зокрема, ризиків високої концентрації в секторі, високого рівня взаємопов'язаності, розміру фінансової системи (відносно ВВП), фінансовими інноваціями, що підвищують складність системи. У разі одночасної дії буфера системної важливості і буфера системного ризику банки повинні дотримуватися більшого з них	У межах 0–3 % загального обсягу ризику банку
	Буфер консервації капіталу (capital conservation buffer, CCB)	Мета інструменту – створити запас капіталу в нестресовий період понад мінімальні обов'язкові вимоги для покриття можливих збитків та недопущення порушення мінімальних вимог до достатності капіталу в майбутньому	У розмірі 2,5 % загального обсягу ризику
	Коефіцієнт левериджу (leverage ratio)	Розраховується як співвідношення капіталу I рівня і сукупних активів та позабалансових зобов'язань. Слугує додатковим запобіжником надмірного зростання балансів за умови, якщо ваги ризику активів не відображають фактичної ризиковості операцій. Базельський комітет з банківського нагляду встановив мінімальне значення коефіцієнта левериджу для банків на рівні 3 %	Планується запровадження у майбутньому
Інструменти ліквідності	Коефіцієнт покриття ліквідністю (liquidity coverage ratio, LCR)	Розраховується як відношення суми наявних у банку високоякісних ліквідних активів до чистих відпливів коштів, що очікуються протягом 30 днів у разі виникнення кризових явищ. Регулятори можуть знижувати вимоги до LCR під час системної кризи ліквідності, щоб банки мали змогу сповна виконувати свої зобов'язання перед вкладниками	100 %
	Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (net stable funding ratio, NSFR)	Визначає мінімальну частку стабільного (довгострокового) фондування залежно від ліквідності і залишкової строковості активів банку. Інструмент спонукає банки переорієнтуватися на довгострокові джерела фінансування і не кредитувати на довгий термін, покладаючись виключно на коротке фінансування	100 %

Закінчення табл. 12.2

1	2	3	4
Інші інструменти	Установлення граничного співвідношення розміру кредиту та вартості забезпечення (loan-to-value ratio, LTV)	Інструмент обмежує максимальний розмір кредиту домогосподарствам залежно від вартості забезпечення, що банк отримує за кредитом. Запобігає виникненню бульбашок на ринку нерухомості і надмірному зростанню обсягів іпотечного кредитування	На розсуд банку
	Встановлення граничного співвідношення суми обслуговування боргу та доходу позичальника (debt-service-to-income ratio, DSTI) або загальної суми кредиту та доходу (debt-to-income ratio, DTI).	Інструменти обмежують максимальну суму кредиту, який може отримати домогосподарство залежно від рівня його доходів. Запобігають надмірному зростанню іпотечного або споживчого кредитування та заборгованості домогосподарств. Нині у світовій практиці інструменти, які обмежують кредитування позичальникам (LTV, DSTI, DTI), іноді застосовують як до банків, так і до небанківських фінансових установ	На розсуд банку
	Плани відновлення діяльності та примусові реструктуризації (резолуції)	Завчасна підготовка планів відновлення діяльності. Якщо такий план не спрацює, фінустанова повинна мати план резолюції (виведення з ринку) в оптимальний із точки зору всіх задіяних сторін спосіб	Розробляються банками та щорічно оновлюються
	Підвищені вимоги до розкриття інформації	Регулятор може вимагати від фінустанов частіше або детальніше розкривати певну інформацію. Цей інструмент збільшує поінформованість громадськості про діяльність фінустанов, підвищуючи стійкість фінансової системи	Обов'язок публікувати фінансову звітність та висновки аудиторів, основні положення про діяльність установи, зокрема, про структуру власності, сферу корпоративного управління тощо

Процес реалізації макропруденційної політики проходить у чотири етапи (рис. 12.2).

Рис. 12.2. Цикл макропруденційної політики¹

Побудова аналізу системних ризиків Національного банку України включає такі інструменти²:

- 1) індекс фінансового стресу – індикатор, що відображає поточний рівень напруги у фінансовому секторі України та дає змогу оцінити глибину і тривалість періоду нестабільності фінансових ринків та визначити характер потрясінь фінансової системи та її окремих складових. Розраховується на основі 20 індикаторів (значення від 0 до 1, де 0 – повна відсутність напруги й 1 – найвищий рівень стресу) та публікується у звіті про фінансову стабільність;
- 2) карта ризиків фінансового сектору – аналітичний інструмент для комплексної оцінки та аналізу ризиків у фінансовому секторі протягом найближчого року. Карта ризиків розраховується на основі 40 індикаторів, згрупованих у 7 ризиків, і трансформується у шкалу від 1 до 10, де найвища оцінка 10 (значний рівень

¹ Стратегія макропруденційної політики. Офіційна сторінка Національного банку України. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-makroprudentsynoyi-politiki-natsionalnogo-banku-ukrayini>

² Система моніторингу системних ризиків Національного банку України. Офіційна сторінка Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Systema_monitorynhu_systemnykh_ryzykiv_NBU_19-05-2023.pdf?v=4

- ризик), найнижча 1 (несуттєвість ризику), публікується у звіті про фінансову стабільність;
- 3) індекс фінансового циклу – це інтегральний показник для визначення фази фінансового циклу з метою раннього попередження накопичення та реалізації системних ризиків. Індекс включає 16 індикаторів та публікується у Річному звіті про діяльність Ради з фінансової стабільності;
 - 4) growth-at-risk – це інструмент, що використовується для вимірювання можливого майбутнього зниження темпів економічного зростання залежно від поточних фінансових умов та ризиків для фінансової стабільності шляхом розподілу ймовірностей майбутнього зростання реального ВВП. GaR розраховується на основі 21 індикатора та публікується у Інфляційному звіті;
 - 5) макрофінансова модель для цілей макропруденційної політики використовується для побудови макроекономічних сценаріїв, аналізу ролі макропруденційної політики та аналізу фінансового циклу. Макрофінансова модель поєднує макроекономічний блок та банківський сектор через чотири блоки-коннектори (кредитний ризик, створення кредитів, кредитні та депозитні процентні ставки). Під час побудови розглядають три сценарії: базовий, несприятливий та макропруденційної політики (поєднує несприятливий сценарій і пом'якшення вимог до достатності регулятивного капіталу з 10 до 2 %). Публікується у Річному звіті про діяльність Ради з фінансової стабільності.

До уваги беруться також дані, отримані на основі проведення стрес-тестування – аналізу банків за допомогою сценарного прогнозування впливу погіршення обраних показників на стан банківської системи та конкретних банківських установ. Зважаючи на той факт, що закладена у сценарії ситуація не реалізується, такий аналіз дає можливість протестувати банк на слабкості за певних умов та відреагувати відповідними корективами у діяльності, визначити взаємозв'язки між установами та обсяги можливих збитків «реакції доміно», прорахувати оптимальні варіанти застосування макропруденційних інструментів на мікро- та макро-рівнях. Зазвичай стрес-тестуванню підлягають системні та великі банки, вплив яких на систему є відчутним, на щорічній основі за базовим та несприятливим сценаріями за чотирма ключовими групами показників: обсяги ВВП і виробництва, обмінний курс, інфляція, відсоткові ставки.

Метою управління банківськими ризиками на мікрорівні є підвищення вартості власного капіталу банку з одночасним забезпеченням реалізації цілей багатьох зацікавлених сторін – клієнтів та

контрагентів, керівників, працівників, спостережної ради й акціонерів (власників), органів банківського нагляду, рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів. Система управління ризиками має створюватися відповідно до розміру банківської установи, бізнес-моделі, масштабу діяльності, видів, складності операцій з метою виявлення (ідентифікації) ризиків, проведення оцінки їхньої величини, здійснення моніторингу і контролю ризикових позицій, а також врахування взаємозв'язків між різними категоріями (видами) ризиків.

Належна система управління ризиками відповідає таким принципам¹:

- 1) ефективність – забезпечення об'єктивної оцінки розміру ризиків банку та повноти заходів щодо управління ризиками з оптимальним використанням фінансових ресурсів, персоналу та інформаційних систем щодо управління ризиками банку;
- 2) своєчасність – забезпечення своєчасного (на ранній стадії) виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування та пом'якшення всіх видів ризиків на всіх організаційних рівнях;
- 3) структурованість – чіткий розподіл функцій, обов'язків і повноважень з управління ризиками між усіма структурними підрозділами та працівниками банку, та їхньої відповідальності згідно з таким розподілом;
- 4) розмежування обов'язків (відокремлення функції контролю від здійснення операцій банку) – уникнення ситуації, за якої одна й та сама особа здійснює операції банку та виконує функції контролю;
- 5) усебічність та комплексність – охоплення всіх видів діяльності банку на всіх організаційних рівнях та в усіх його структурних підрозділах, оцінка взаємного впливу ризиків;
- 6) пропорційність – відповідність системи управління ризиками бізнес-моделі банку, його системній важливості, а також рівню складності операцій, що здійснюються банком;
- 7) незалежність – свобода від обставин, що становлять загрозу для неупередженого виконання головним ризик-менеджером, головним комплаєнс-менеджером, підрозділом з управління ризиками та підрозділом контролю за дотриманням норм (комплаєнс) своїх функцій;

¹ Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Правління НБУ від 11.06.2018 № 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#n1113>

- 8) конфіденційність – обмеження доступу до інформації, яка має бути захищеною від несанкціонованого ознайомлення;
- 9) прозорість – оприлюднення банком інформації щодо системи управління ризиками та профілю ризику.

Оцінка ефективності, комплексності та адекватності, створеної банком системи управління ризиками здійснюється Національним банком шляхом аналізу діяльності банку, внутрішньобанківських документів, результатів самооцінювання з боку банку; перевірки процесів, операцій, інструментів з управління ризиками; проведення інтерв'ю з керівниками банку та іншими працівниками банку; оцінки взаємодії ради банку і частоти проведення зустрічей із головним ризик-менеджером та головним комплаєнс-менеджером.

Банк розробляє та періодично актуалізує внутрішньобанківські документи з питань управління ризиками, мінімальний перелік яких визначений законодавчо. Внутрішньобанківські документи з питань управління ризиками мають відповідати стратегії та бізнес-плану банку, декларації схильності до ризиків, бути оформленими, затвердженими, послідовними та мати достатній рівень деталізації.

Декларація схильності до ризиків (RAS – Risk Appetite Statement) – внутрішньобанківський документ, який визначає сукупну величину ризик-апетиту, види ризиків, які банк прийматиме або яких уникатиме з метою досягнення його бізнес-цілей, та рівень ризик-апетиту (схильності до ризику – сукупної величини за всіма видами ризиків та окремо за кожним із ризиків, визначених наперед у межах допустимого рівня ризику, які банк приймає) щодо кожного з них. Зміст декларації схильності до ризиків має доводитися до відома працівників банку, які приймають ризики та несуть відповідальність за них.

Організація системи управління ризиками повинна ґрунтуватися на розподілі обов'язків між підрозділами банку із застосуванням моделі трьох ліній захисту:

- 1) перша лінія – на рівні бізнес-підрозділів банку, включаючи трейдинг-деск, та підрозділів підтримки діяльності банку. Ці підрозділи приймають ризики та несуть відповідальність за них, здійснюють поточне управління ризиками і подають звіти щодо поточного управління такими ризиками;
- 2) друга лінія – на рівні підрозділу з управління ризиками та підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс);
- 3) третя лінія – на рівні підрозділу внутрішнього аудиту щодо перевірки та оцінки ефективності функціонування системи управління ризиками.

Ефективне управління ризиками передбачає:

- вироблення чіткої стратегії щодо управління ризиками в банку;
- встановлення відповідних параметрів управління ризиками на операційному рівні для всіх функціональних підрозділів банку;
- прийняття бізнесових та інвестиційних рішень повинно ґрунтуватися на досконалому кількісному та якісному аналізі ризиків;
- систематичне збирання повної, своєчасної та послідовної інформації, а також забезпечення адекватного зберігання та доступу до неї;

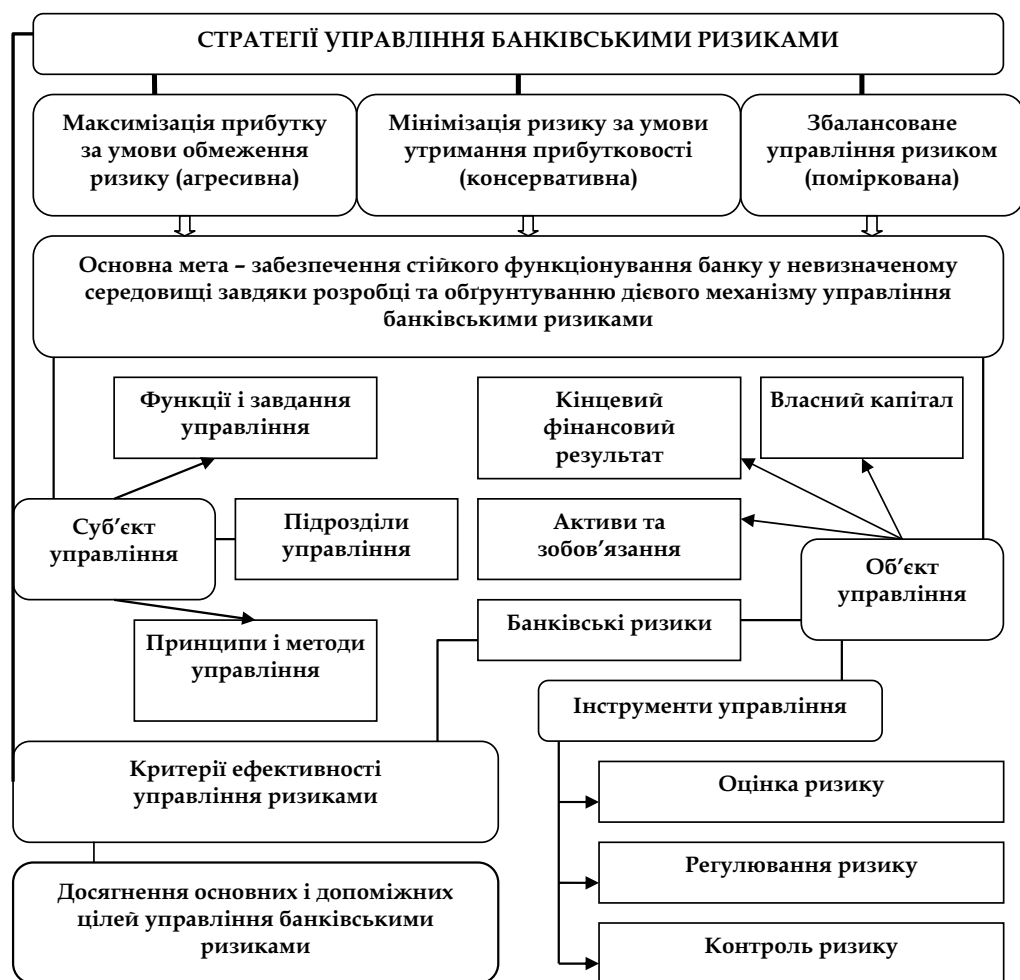

Рис. 12.3. Система управління банківськими ризиками

- розроблення кількісних моделей, що забезпечують аналіз впливу змін в економічному, бізнесовому та ринковому середовищі на профіль ризику банку та пов'язаного з цим впливу на його ліквідність, прибутковість та вартість.

Система управління банківськими ризиками (рис. 12.3) – це комплексна система методів, прийомів і заходів ідентифікації, аналізу та оцінки ризикової ситуації, що передбачає розроблення та обґрунтування спеціальних заходів антиризової діяльності, спрямованих на контроль за ризиками (унікнення ризиків, мінімізація ризиків, лімітування ризиків), пом'якшення ризиків (диверсифікація ризиків, хеджування) та фінансування ризику (передавання ризику, самофінансування)¹.

Організація системи управління має відбуватися з урахуванням таких умов:

- 1) наявності безпосереднього зв'язку між видами ризиків;
- 2) урахування динамічності ризиків;
- 3) існування фінансової залежності банківської установи від клієнтів.

Не існує єдиної універсальної системи управління банківськими ризиками, тому кожен банк розробляє власну програму та системи ризик-менеджменту, що враховують його розміри, географію розміщення структурних підрозділів тощо. Спільним для них є те, що ефективно стратегічне управління ризиками в банках повинно проводитися за такими етапами²: планування ризик-менеджменту, ідентифікація ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування заходів реагування на ризик, прийняття управлінського рішення, оцінка ефективності реалізованих заходів, стратегічний контроль та моніторинг ризику (рис. 12.4).

Планування ризик-менеджменту охоплює перші два етапи процесу стратегічного управління банківськими ризиками: визначення стратегічних цілей відповідно до стратегії розвитку банку; формулювання завдань аналізу ризику; аналіз зовнішнього та внутрішнього середовищ функціонування банку; визначення обсягу фінансових ресурсів, необхідних для подолання ризиків; формування групи експертів з управління ризиками; визначення часового горизонту процесу управління ризиком.

На етапі ідентифікації ризику збирають та опрацьовують інформацію з офіційних і неофіційних джерел (даних фінансової звітності, бізнес-планів, засобів масової інформації), необхідну для аналізу ризику; виявляють джерела, фактори ризику.

¹ Банківський менеджмент: питання теорії та практики : монографія / О.А. Криклій, Н.Г. Маслак, О.М. Пожар та ін. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2011. 152 с.

² Там само.

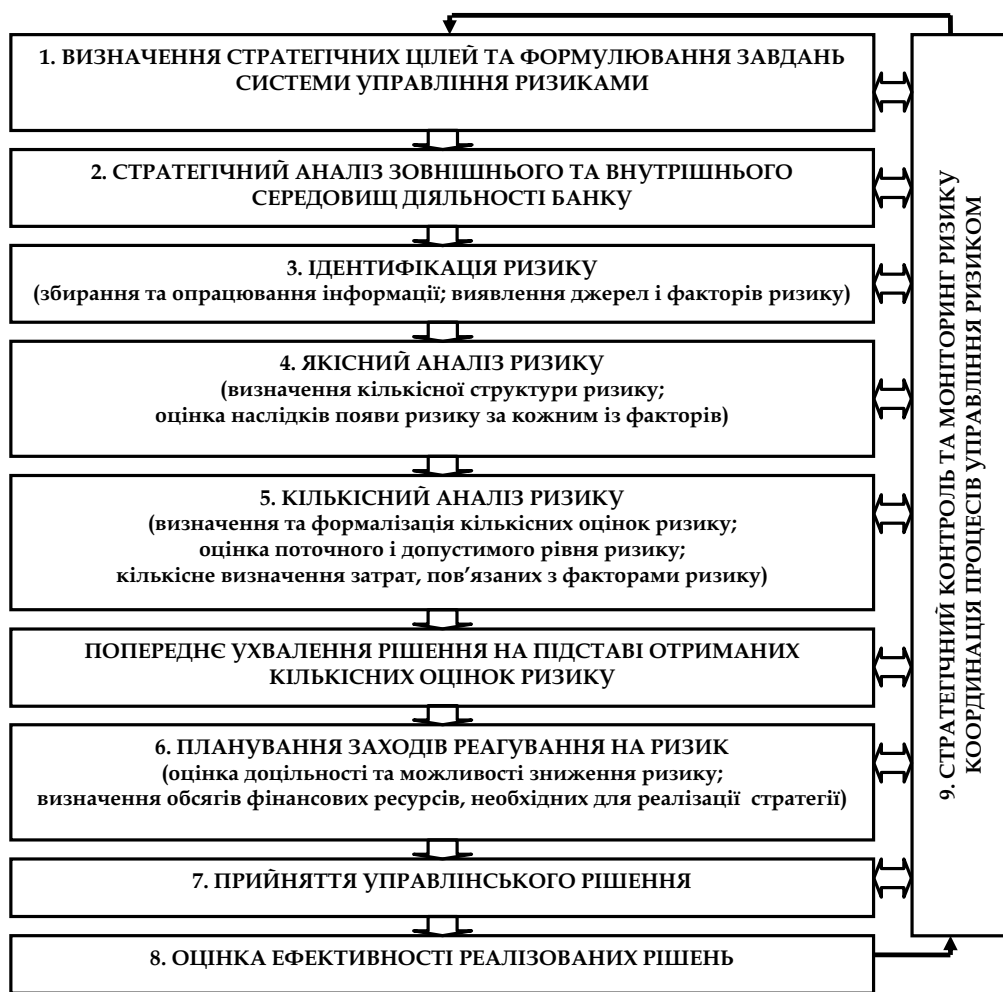

Рис. 12.4. Етапи стратегічного управління банківськими ризиками

На четвертому етапі (якісний аналіз ризику) фіксують фактори ризику; визначають кількісну структуру ризику; розглядають сценарії наслідків появи ризику за кожним із факторів ризику окремо та внаслідок їхнього сукупного впливу; кількісно та якісно оцінюють масштаби наслідків; виконують експертну оцінку ймовірності реалізації сценарію.

На етапі кількісного аналізу ризику визначають кількісні характеристики опису ризику; формалізують невизначеність; оцінюють поточний

рівень ризику; кількісно оцінюють допустимий рівень ризику; кількісно визначають затрати, пов'язані з факторами ризику, аналізують критичні значення; оцінюють можливі збитки, пов'язані з несприятливим розвитком подій; попередньо ухвалюють рішення на підставі отриманих кількісних оцінок ризику.

На етапі планування реагування на ризик прогнозують розвиток ситуації; проєктують стратегії реагування на ризик; визначають обсяги фінансових ресурсів, необхідних для реалізації кожної стратегії; вибирають оптимальну стратегію; аналізують потенційні наслідки реалізації обраної стратегії; вибирають необхідні інструменти регулювання ризику; оцінюють доцільність та можливість зниження ризику; розробляють альтернативи контролю за ризиками; ухвалюють рішення.

Етап ухвалення управлінського рішення передбачає реалізацію заходів з виконання та фінансування прийнятого рішення.

Оцінка ефективності реалізованих заходів проводиться у розрізі результатів обраної стратегії ризик-менеджменту, наслідків її впливу на ризик. Приймається рішення про необхідність заходів коригування.

На етапі стратегічного моніторингу та контролю ризику, який охоплює всі інші етапи процесу стратегічного управління банківськими ризиками, розробляють та реалізують процедури контролю за ризиками поточних позицій, проводять моніторинг ризиків, переоцінюють ризики та коригують антикризові заходи.

У системі управління ризиками банку кожен елемент є важливим, отже, приділяти увагу потрібно не лише зниженню чи уникненню ризику, а й прийняттю ризику, розробленню шляхів лімітування ризиків і диверсифікації портфеля. Детальний аналіз, грамотна класифікація та впровадження нових методичних підходів ризик-менеджменту дають змогу банкові не тільки мінімізувати ризики, а й підвищити конкурентоспроможність на ринку.

12.2. Кредитний ризик

Кредитний ризик є головним видом банківського ризику, ризиком невиконання кредитних зобов'язань перед банком третьої сторони.

На сучасному етапі під час розрахунку кредитного ризику також братимуться до уваги:

- 1) ризик країни – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання доходів унаслідок впливу на діяльність боржника-контрагента несприятливих умов в економічній, соціальній, політичній сферах іншої країни;

- 2) трансфертний ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок того, що у банку або його боржників/контрагентів, які є нерезидентами, немає можливості отримання іноземної валюти за кордоном та/або перерахування її в Україну;
- 3) ризик контрагента складається з передрозрахункового ризику (Pre-Settlement Risk, імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок дефолту контрагента за договором до початку виконання своїх зобов'язань будь-якою зі сторін договору) та ризику розрахунків (Settlement Risk, імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання контрагентом своїх зобов'язань після того, як банк виконав свою частину зобов'язань);
- 4) ризик інвестицій у дочірні компанії – як ризик втрати чи недоотримання коштів від діяльності створених дочірніх компаній.

Політика управління кредитним ризиком повинна обов'язково містити:

- 1) мету, завдання та принципи управління кредитним ризиком;
- 2) організаційну структуру процесу управління кредитним ризиком з урахуванням розподілу функціональних обов'язків між учасниками процесу, їхні повноваження, відповідальність та порядок взаємодії;
- 3) перелік лімітів для контролю за рівнем кредитного ризику та порядок їхнього установаження;
- 4) підходи щодо виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування та пом'якшення кредитного ризику;
- 5) підходи щодо кредитного адміністрування та моніторингу;
- 6) підходи щодо перегляду кредитів, включаючи кредити, надані пов'язаним з банком особам;
- 7) підходи щодо завчасного (на ранньому етапі) виявлення та управління непрацюючими активами;
- 8) підходи щодо здійснення стрес-тестування кредитного ризику;
- 9) перелік та інформаційне наповнення форм управлінської звітності щодо кредитного ризику, порядок та періодичність надання їх суб'єктам системи управління ризиками.

Цілеспрямована робота на зниження кредитних ризиків – головне завдання кредитних структурних підрозділів банківської установи. Умови щодо управління кредитними ризиками створює зважена і ґрунтовно розроблена кредитна політика банку, а також цьому сприяє детальне

розроблення стандартних директив і процедур, які супроводжують оформлення та надання кредиту, системний контроль як на початковій стадії використання кредиту, так і на стадії користування ним (вивчення напрямів витрачання кредитних коштів, аналіз джерел погашення кредиту та сплати відсотків, підготовка кредитної документації, супроводження кредиту забезпеченням заставою та гарантіями).

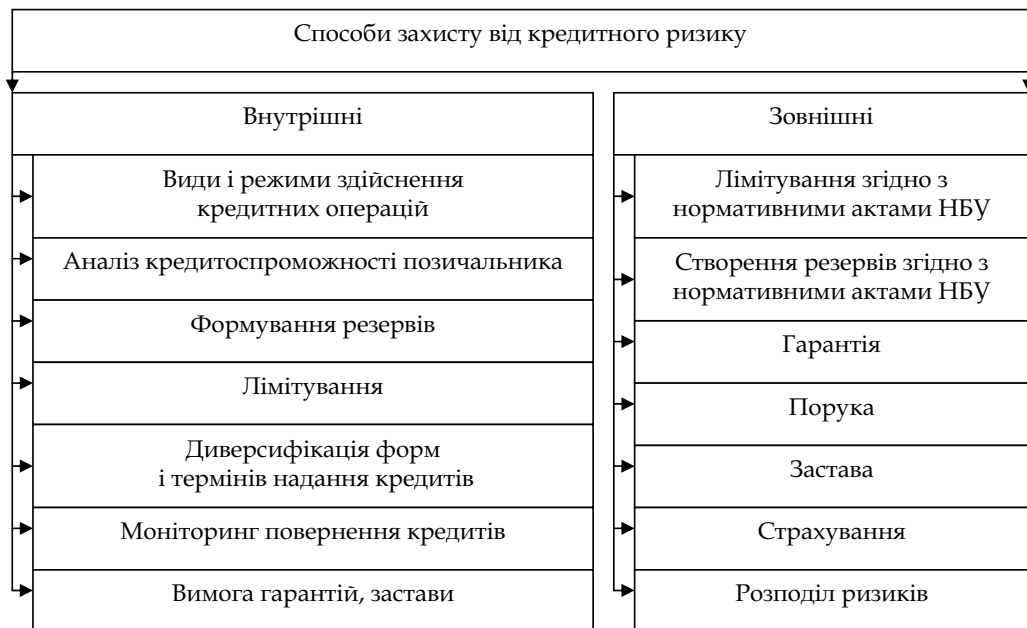
Кредитна політика банку повинна обов'язково містити:

- 1) визначення цільових ринків кредитування та їхні загальні характеристики;
- 2) перелік цільових напрямів кредитування в розрізі видів економічної діяльності, географічних регіонів, видів валюти;
- 3) загальні критерії прийнятності кредитування;
- 4) принципи управління ризиком концентрації;
- 5) загальні умови, на яких мають надаватися кредити: цінові умови, строковість, обсяги, види забезпечення та рівень забезпечення (покриття) заборгованості;
- 6) порядок ухвалення кредитних рішень;
- 7) процедуру делегування повноважень щодо ухвалення кредитних рішень.

Для управління кредитними ризиками банки використовують зовнішні та внутрішні методи (рис. 12.5). Зовнішні способи зниження кредитного ризику передбачають прагнення до перерозподілу ризику шляхом перекидання його частини на інші суб'єкти чи об'єкти правовідносин. До внутрішніх належать способи забезпечення повернення позики.

Серед згаданих методів банки найчастіше використовують такі:

- оцінювання кредитоспроможності позичальника – найважливіший превентивний метод зниження кредитного ризику. На практиці кожен банк має власну розроблену систему критеріїв оцінки позичальника для визначення рейтингу його надійності. Банк, ухвалюючи рішення щодо надання кредиту, здійснює аналіз інформації та проводить всебічну оцінку ризиків. Банк під час схвалення кредитного рішення враховує такі фактори:
 - 1) мету отримання кредиту та джерела його погашення;
 - 2) кредитну історію і поточну платоспроможність боржника, виходячи з фінансових тенденцій попередніх періодів та прогнозів руху грошових коштів за різними сценаріями;
 - 3) життєздатність бізнес-моделі боржника – юридичної особи, фізичної особи – суб'єкта господарювання, а також наявність у нього достатньої компетенції та ресурсів для її реалізації;

Рис. 12.5. Способи захисту і зниження ступеня кредитного ризику¹

- 4) поведінкові моделі боржників фізичних осіб;
- 5) практичний досвід здійснення боржником господарської діяльності, стан галузі економіки, у якій здійснює свою діяльність боржник, та його позицію в ній, ринків збуту продукції/ послуг, що виробляється/ надається боржником, конкурентоспроможність боржника;
- 6) прийнятність та достатність забезпечення, можливість його реалізації;
- 7) додаткові умови кредитного договору, що забезпечують обмеження збільшення в майбутньому кредитного ризику;
- 8) прогнозні дані щодо необхідної суми формування резервів під очікувані кредитні збитки та величини кредитного ризику на момент видачі кредиту;
- 9) репутацію боржника та його здатність/ готовність нести юридичну відповідальність та співпрацювати з банком з усіх питань, що можуть виникати протягом періоду користування кредитом;

¹ Єлейко І.В., Сідак О.В. Особливості мінімізації кредитного ризику банківської установи. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип. 21.8. С. 150–158.

- 10) структуру групи пов'язаних контрагентів та кредитну історію і поточну платоспроможність цих контрагентів. Для цього банк має розробити механізм виявлення ситуацій, коли доцільно класифікувати боржників як групу пов'язаних контрагентів і як окремого боржника;
 - 11) рішення осіб, які відповідають за управління юридичною особою та здійснюють контроль за її діяльністю, щодо отримання кредиту, їх повноваження на прийняття такого рішення;
 - 12) надійність та достатність юридичної позиції банку щодо умов кредитного договору та договорів забезпечення/застави для забезпечення належної співпраці з боржниками/контрагентами/заставадателями.
- контролювання обсягів кредитів, які надаються одному позичальникові, та галузей економіки з метою диверсифікації портфеля та уникнення концентрації кредитів у кількох позичальників. Ліміти напрямів кредитування постійно переглядають, вони виявляються по-різному, наприклад, кредитна лінія, що обмежує запити одного позичальника певною сумою протягом визначеного періоду; ліміти поширюються на обсяги та максимальну суму кредитів, які можуть надаватися відділеннями чи окремими офісами; лімітування здійснюється також НБУ шляхом встановлення економічних нормативів тощо;
 - страхування ризику неповернення кредиту в страховій компанії за кошти позичальника;
 - залучення достатнього забезпечення кредиту – ліквідної застави, яка гарантує повернення позики за умови неплатоспроможності позичальника. Це не знижує потреби в оцінці кредитоспроможності клієнтів, оскільки зміна ринкової ситуації може знизити вартість застави, і банк усе-таки зазнає втрат;
 - формування резервів є обов'язковим згідно з постановою НБУ відповідно до категорії ризику, яка характерна відповідному виду кредиту;
 - кредитний моніторинг може допомогти зменшити втрати банку вже після надання кредиту за допомогою співпраці з позичальником у напрямі реструктуризації чи інших змін умов кредиту, що сприятимуть його поверненню. Крім того, у договорі кредитування можуть бути визначені певні обов'язкові умови – ковенанти, наприклад, постійне інформування про фінансовий стан позичальника, а коли він погіршується – негайне повернення кредиту, обмеження виплати бонусів та дивідендів керівництву боржника тощо;
 - збільшення ціни кредиту відповідно до підвищення ступеня ризику за ним.

Важливим питанням сучасного кредитного ринку є напрацювання уніфікованого реєстру кредитних історій позичальників, що сприяв би посиленню відповідальності боржників та знизив ймовірність отримання кредиту неплатоспроможним позичальником.

Банк розробляє та впроваджує комплексні процедури та інформаційні системи щодо управління ризиками для моніторингу портфеля кредитів на рівні кожної активної операції/групи фінансових активів. Банк у цих процедурах визначає підходи до раннього виявлення у боржників/контрагентів ознак потенційної проблемності, заходи щодо запобігання збільшенню кредитного ризику та перелік управлінської звітності, зокрема, шляхом проведення перегляду кредитів (credit review, перевірка правильності оцінки фінансового стану боржника, коефіцієнтів ймовірності дефолту (PD) та втрат у разі дефолту боржника/контрагента (LGD), ринкової (справедливої) вартості забезпечення, розміру резервів під очікувані кредитні збитки та величини кредитного ризику), верифікації вартості застави тощо.

Банки здійснюють не рідше одного разу на квартал стрес-тестування кредитного ризику для різних короткострокових та довгострокових стрес-сценаріїв, що можуть реалізуватися як для банку, так і для ринку загалом з метою виявлення факторів можливого підвищення кредитного ризику та оцінки відповідності результатів здійснення стрес-тестування встановленому банком рівню ризик-апетиту до кредитного ризику. Банк за результатами здійснення стрес-тестування визначає прогнозовану величину резервів під очікувані кредитні збитки, які необхідно буде сформуєвати, та коригує свої стратегії та процедури управління кредитним ризиком.

Банк розробляє управлінську звітність щодо кредитного ризику, яка повинна обов'язково включати звіти щодо (з урахуванням рекомендації Положення № 351¹):

- 1) концентрації портфеля кредитів у розрізі боржників, груп пов'язаних контрагентів, видів економічної діяльності та географічних регіонів, фінансових класів, бізнес-ліній та продуктів, видів забезпечення за кредитними договорами, видів валют, ризику країни, трансфертного ризику в розрізі іноземних країн;
- 2) розміру та якості портфеля кредитів у розрізі кількості днів прострочення боргу, бізнес-ліній банку та рівня повноважень кожного з колегіальних органів;

¹ Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями : Постанова Правління НБУ від 30.06.2016 № 351. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#n33>

- 3) рівня сформованих резервів під очікувані кредитні збитки;
- 4) розміру кредитного ризику;
- 5) контролю за оцінкою майна, уключаючи результати проведення бек-тестування та верифікації вартості майна;
- 6) впровадження та функціонування системи раннього реагування;
- 7) непрацюючих активів (NPL), списань кредитів, а також обсягу погашення списаних кредитів;
- 8) порушень банком установлених значень лімітів кредитного ризику, а також інформації щодо авторизованих перевищень лімітів;
- 9) результатів стрес-тестування кредитного ризику.

Через повномасштабну війну й погіршення якості активів банків обсяг непрацюючих активів коливається у межах 35–40 %, та робота над очищенням банківських балансів вважається одним з важливих завдань, розв'язання якого сприятиме розширенню кредитування економіки.

Законодавством¹ запропоновано до процесу управління проблемними активами, який охоплює всі етапи життєвого циклу проблемного активу, включати:

- 1) перший етап – раннє виявлення боржників/контрагентів з ознаками потенційної проблемності та боржників/контрагентів, що не мають наміру співпрацювати з банком щодо повернення заборгованості;
- 2) другий етап – реструктуризація/процедура фінансової реструктуризації заборгованості боржника/контрагента;
- 3) третій етап – ужиття заходів, спрямованих на припинення відносин із боржником/контрагентом, із застосуванням інструментів позасудового та/або судового повернення заборгованості, зокрема, добровільне повне або часткове погашення коштів або застосування права на реалізацію заставного майна, примусове стягнення через виконавчу службу, продаж боргу або відступлення права вимоги до боржника, списання заборгованості;
- 4) четвертий етап – управління стягнутим майном.

Отже, управління кредитним ризиком є необхідною умовою прибуткової діяльності банківської установи та стабільності реалізації функцій фінансового посередництва у банківській системі.

¹ Про затвердження Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України : Постанова Правління НБУ від 18.07.2019 за № 97. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097500-19#n18>;

Про затвердження критеріїв та умов визначення банками, в яких державі належить 75 і більше відсотків статутного капіталу, заходів з управління проблемними активами : Постанова КМУ від 15 квітня 2020 р. за № 281. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2020-п#Text>

12.3. Ризик незбалансованої ліквідності

Підтримання оптимального рівня ліквідності банків є однією зі стратегічно важливих передумов фінансової стійкості банківської системи та економічного зростання в країні. За сучасних умов поширеним є підхід до розкриття сутності поняття банківської ліквідності через категорію ризику ліквідності, що пов'язано з поглибленням глобалізаційних процесів у світовій економіці, одним з негативних наслідків яких є виникнення цього виду ризику.

У вузькому розумінні ліквідність розглядають на рівні банку як спроможність залучати кошти із зовнішніх джерел, задовольняти попит на кредитні ресурси, розширювати обсяги операцій відповідно до стратегії розвитку. У випадку неможливості вирішення проблем з дефіцитом фінансових ресурсів у банку, як наслідок, виникають проблеми з виконанням зобов'язань перед клієнтами – у першу чергу, вкладниками. Поширення паніки може спровокувати масове ажіотажне вилучення депозитних коштів та закриття депозитних рахунків вкладниками. У даному випадку ризик зумовлений можливістю масштабного відтоку коштів з банківських рахунків і може призвести не тільки до додаткових витрат, а й до банкрутства банку. У цьому випадку показники ліквідності визначають фінансову стабільність банку, ступінь довіри клієнтів та впливають на ділову репутацію банку.

У широкому розумінні під ліквідністю розуміють ліквідність банківської системи, яку класифікують на внутрішню (здатність виконувати фінансові зобов'язання перед резидентами) та зовнішню (здатність виконувати міжнародні фінансові зобов'язання, повертати борги)¹.

Єдиного уніфікованого визначення ризику ліквідності немає, тому в економічній літературі його ще називають ризиком незбалансованої (недостатньої, надлишкової) ліквідності.

Ризик недостатньої ліквідності виникає, коли втрати банку полягають у набутті ліквідних активів за несправедливою ціною, а надлишкової – у випадку недоотримання доходу в результаті розбалансованості активів та пасивів у розрізі обсягу, терміну та валюти.

Ризик ліквідності – це ризик понесення збитків (втрати частини капіталу) внаслідок нездатності чи неможливості банку своєчасно та без втрат для себе залучати додаткові фінансові ресурси чи реалізувати

¹ Ліквідність банківської системи України: Науково-аналітичні матеріали / В.І. Міщенко, А.В. Сомик та ін. Київ, 2008. Вип. 12. 180 с.

наявні активи для виконання взятих зобов'язань перед кредиторами та вкладниками¹.

Підходи до класифікації ризику ліквідності зображено на рис. 12.6.

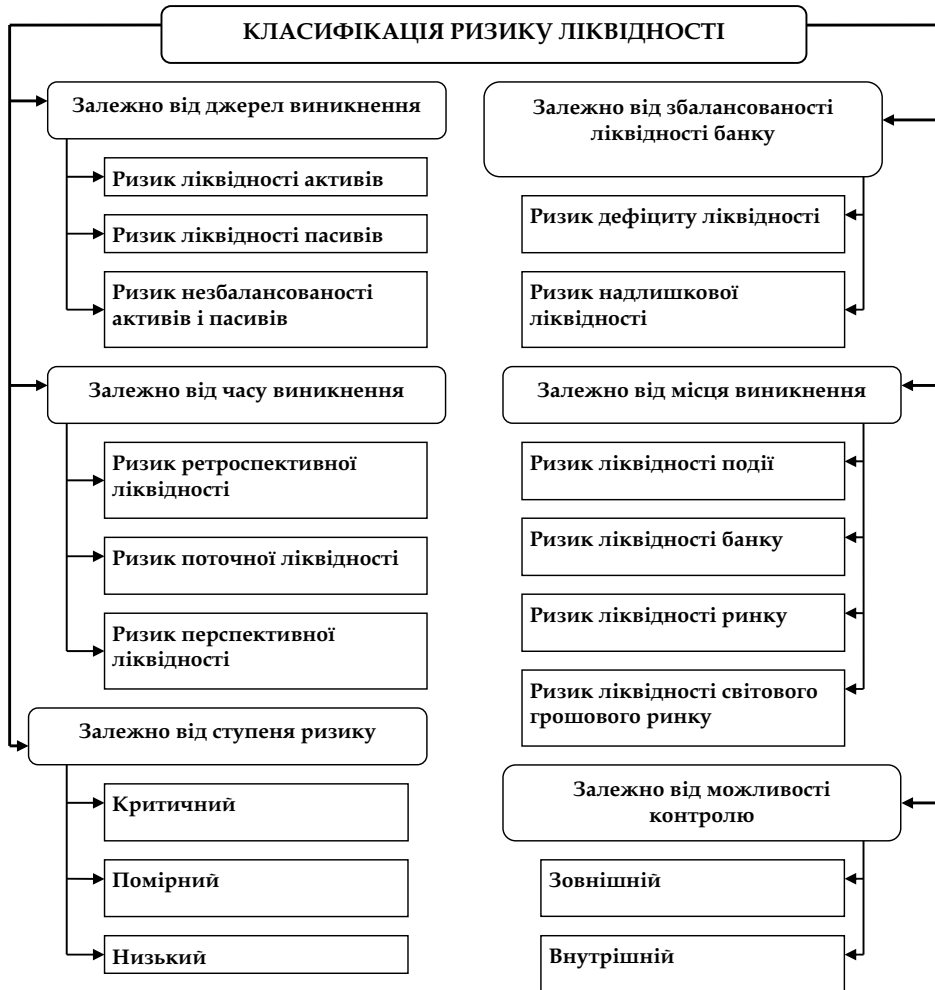

Рис. 12.6. Класифікація ризику ліквідності банку²

¹ Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: Науково-аналітичні матеріали/ В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова, Р.М. Набок, О.Г. Приходько, Н.В. Грищук. Київ, 2008. Вип. 11. 220 с.

² Фінансовий механізм управління ліквідністю банку : монографія / І.М. Бурденко, Є.Є. Дмитрієв, Ю.С. Ребрик, Ю.С. Серпенінова ; за заг. ред. Ю.С. Серпенінової. Суми : Університетська книга, 2011. 136 с.

Національний банк України ризик ліквідності визначає як імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок неспроможності банку забезпечувати фінансування зростання активів та/або виконання своїх зобов'язань у належні строки¹. Отже, ризик ліквідності прямо пов'язаний з ризиком достатності капіталу, оскільки в певний момент банк уважатимуть неплатоспроможним, тому що він не матиме змоги виконати свої зобов'язання.

Ризик втрати банком ліквідності поділяють на:

- балансовий ризик ліквідності – це ризик того, що банк у певний момент часу не зможе виконати свої зобов'язання за рахунок наявних ліквідних активів унаслідок неадекватної структури балансу і незбалансованості між термінами й розмірами погашення активів та пасивів банку. Цей ризик також зумовлюється надмірним впливом коштів із поточних рахунків клієнтів банку (вкладів до запитання), достроковим вилученням вкладниками строкових депозитів, невиконанням або невчасним виконанням зобов'язань перед банком іншими банками (за коррахунками, залученими депозитами, отриманими кредитами) і позичальниками;
- ризик ліквідності ринку – це ризик того, що в певний момент часу виникне ситуація, коли банк не зможе придбати на фінансовому ринку позицію в потрібному розмірі за ринковою ставкою внаслідок недостатності поточних обсягів торгівлі чи низького кредитного рейтингу самого банку-позичальника;
- системний ризик ліквідності – це ризик зародження кризи ліквідності банківської системи загалом.

Національний банк України для оцінки ризику ліквідності рекомендує використовувати такий перелік факторів-критеріїв²:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління ризиком ліквідності;
- обсяг активів балансу та їхній розподіл за ступенем ліквідності відносно структури зобов'язань;
- обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів;
- середньозважена вартість залучених коштів для визначеного банку в зіставленні з банками його порівняльної групи;

¹ Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Правління НБУ від 11.06.2018 № 64. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18#n1113>

² Система оцінки ризиків : методичні вказівки з інспектування банків, затверджені Постановою Правління НБУ від 15.03.2004 за № 104. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04/para01#o1>

- чисті розриви фінансування;
- ліквідність фінансових ринків, на яких можна залучати кошти;
- склад балансових та позабалансових портфельів;
- погіршення репутації банку на ринку, що виявляється у зниженні кредитних рейтингів і підвищенні процентних ставок під час залучення коштів цим банком;
- висновки офіційних і неофіційних рейтингових служб, аналітиків про банк;
- наявність адекватного плану на випадок кризових обставин;
- існування своєчасної, точної та інформативної управлінської інформації;
- рівень і кваліфікація управління та персоналу;
- наявність відповідних механізмів контролю для моніторингу точності інформації і дотримання норм законодавства.

Урахування цих факторів дає змогу оцінювати кількісні параметри ризику ліквідності для розроблення ефективної стратегії управління ним.

Метою управління ліквідністю банку є максимізація прибутковості за умови дотримання економічних нормативів, установлених НБУ.

Управління ризиком ліквідності – це процес, за допомогою якого банк ідентифікує ризики, оцінює їхні величини та ступінь впливу, здійснює моніторинг та контролює ризикові позиції, використовує методи та інструменти, що дають змогу мінімізувати вплив внутрішніх та зовнішніх ризик-факторів на рівень ліквідності установи (рис. 12.7).

Для управління ризиком ліквідності банк може обирати один із трьох підходів¹.

1. Управління активами: акумулювання високоліквідних активів дає змогу банку підтримувати ліквідність за мінімального рівня ризиків. Недоліком цього методу є недоотримання доходів, оскільки високоліквідні активи є низькорентабельними. Мають місце додаткові витрати у вигляді платежів у результаті реалізації активів, погіршення загального стану балансу у разі продажу активів та ризик знецінення активів в умовах нестабільного ринку.

2. Управління пасивами: залучення коштів у необхідній кількості для задоволення попиту на ліквідні ресурси дає змогу підтримувати ліквідність при зростанні дохідності. Високий рівень ризику, обмежений доступ невеликих банків до ринку фінансових ресурсів, ризик

¹ Серпенінова Ю.С. Теоретичні підходи до управління ліквідністю банку. Вісник Української академії банківської справи. 2009. № 1. С. 57–62.

Рис. 12.7. Схема управління ліквідністю банку¹

недоотримання коштів в необхідному обсязі й у визначені терміни, зростання вартості залучених ресурсів у результаті підвищення конкуренції, залежність банку від контрагентів – недоліки цього методу управління ліквідністю банку.

3. Комплексне управління активами і пасивами: накопичення ліквідних активів для забезпечення очікуваного попиту на них і придбання активів на ринку у разі виникнення неочікуваної потреби в ліквідності забезпечують гнучкість, мінімізацію ризиків при одночасному зростанні доходності. Недоліком методу є досить складний комплексний підхід, що потребує наявності висококваліфікованих кадрів, проведення значної аналітичної роботи та затрат часу.

Визначення оптимального рівня ліквідності знаходиться в межах між втратою платоспроможності та збільшенням доходів банку, тому фінансові установи у діяльності повинні дотримуватися таких принципів:

¹ Ліквідність банку: окремі аспекти управління та світовий досвід регулювання і нагляду: Науково-аналітичні матеріали / В.С. Стельмах, В.І. Міщенко, В.В. Крилова, Р.М. Набок, О.Г. Приходько, Н.В. Гришук. Київ, 2008. Вип. 11. 220 с.

- термін, на який продаються ресурси банком (активні операції), повинен відповідати терміну їхнього залучення (“золоте правило” балансу);
- ймовірні втрати банку в результаті передчасного продажу не повинні перевищувати розмір власного капіталу.

Банк розробляє програму фінансування (funding strategy), яка, як частина загальної системи управління ризиком ліквідності, забезпечує диверсифікацію джерел, строків залучення коштів та обов’язково містить:

- 1) перелік пріоритетних ринків/типів контрагентів, від яких планується залучення коштів із зазначенням відсотка до загального обсягу зобов’язань банку;
- 2) строки залучення коштів;
- 3) альтернативні джерела залучення коштів у разі обмеження або відсутності доступу до пріоритетних ринків.

Прогнозування грошових потоків банку має базуватися на контрактних строках (міжбанківське кредитування, погашення кредитів та боргових цінних паперів, повернення депозитів та погашення боргових цінних паперів власної емісії) з урахуванням припущень щодо поведінки клієнтів (відтік коштів клієнтів з поточних рахунків, несвоєчасне погашення кредитів, використання клієнтами коштів у рамках зобов’язань банку з кредитування, які є безвідкличними) та реалізації вбудованих у банківські продукти опціонів (дострокове погашення кредитів, дострокове розірвання строкових депозитів).

Банк для оцінки ризику ліквідності використовує такі інструменти моніторингу:

- 1) аналіз дотримання нормативів ліквідності (коефіцієнта покриття ліквідності (LCR) та коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR)) та норм обов’язкового резервування, установлених Національним банком;
- 2) GAP-аналіз, що відображає часову неузгодженість між вимогами та зобов’язаннями банку (як балансовими, так і позабалансовими) за контрактними або очікуваними строками погашення;
- 3) аналіз концентрації зобов’язань банку за значимими групами контрагентів, інструментами/продуктами, а саме коефіцієнтів концентрації в загальних зобов’язаннях банку;
- 4) моніторинг наявних необтяжених високоякісних ліквідних активів, що підтримуються як можливе забезпечення на випадок реалізації стрес-сценаріїв, уключаючи втрату або погіршення умов залучення незабезпечених і доступних за нормальних умов

- забезпечених джерел фінансування за видами та значимими валютами;
- 5) аналіз інформації про ситуацію на ринку цінних паперів та у фінансовому секторі, а також ринкових характеристик цінних паперів, включених до переліку високоякісних ліквідних активів;
 - 6) аналіз ризику ліквідності банку в межах операційного дня, а саме розрахунок максимального використання ліквідності в межах операційного дня (*maximum daily liquidity usage*); доступної миттєвої ліквідності на початок кожного робочого дня (*available intraday liquidity at the start of the business day*).

На рівень ліквідності банків впливає грошово-кредитна політика НБУ. Серед інструментів впливу центрального банку на показники ліквідності банків другого рівня виділяють: встановлення обов'язкових економічних нормативів (LCR і NSFR), резервні вимоги, операції рефінансування, операції з державними облігаціями України.

Банк створює та підтримує достатній обсяг необтяжених високоякісних ліквідних активів як можливе забезпечення на випадок реалізації стрес-сценаріїв, уключаючи втрату або погіршення умов залучення незабезпечених і доступних за нормальних умов забезпечених джерел фінансування. Банк забезпечує наявність необхідного обсягу необтяжених високоякісних ліквідних активів, який:

- 1) відповідає затвердженому рівню ризик-апетиту щодо ризику ліквідності;
- 2) складається з найбільш високоякісних ліквідних необтяжених активів, які можна використовувати як заставу для залучення коштів у найкоротші строки без значних втрат і дисконтів за різних умов функціонування банку (облігації внутрішньої державної позики, депозитні сертифікати НБУ);
- 3) є достатнім для покриття дефіциту ліквідності, визначеного в результаті здійснення стрес-тестування, як мінімум, за короткостроковими сценаріями.

Національний банк для забезпечення стабільності банківської системи повинен встановлювати і контролювати дисципліну дотримання банками основних економічних нормативів та вимог, застосовувати прозору та зрозумілу політику рефінансування банків, розробляти та впроваджувати нові ефективні системи оцінки та управління ліквідністю. Реалізація НБУ цих принципів разом із ефективно функціонуючими системами управління ліквідністю на рівні окремих банків сприятимуть зростанню конкурентоспроможності банківської системи.

12.4. Процентний ризик

Процентний ризик – це імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок впливу несприятливих змін процентних ставок на банківську книгу. Процентний ризик банківської книги впливає на економічну вартість капіталу банку та чистий процентний дохід банку, що може негативно вплинути на фінансову стійкість банку.

Процентний ризик належить до тих видів ризику, яких банк не може уникнути. Управління процентним ризиком покладається на менеджмент, який ухвалює рішення про встановлення ставок за депозитними і кредитними продуктами. Органи нагляду не вживають заходів регулювання до процентного ризику, лише контролюють ефективність системи ризик-менеджменту.

Класифікацію процентного ризику за джерелами виникнення показано на рис. 12.8.

Рис. 12.8. Класифікація процентного ризику

Ризик зміни ціни активів і пасивів виникає через незбалансованість суми активів і пасивів або строків їхнього погашення.

Ризик зміни кривої дохідності пов'язаний з розбіжністю в часі динаміки процентних ставок за активами і пасивами, а це призводить до зміни конфігурації і форми кривої графіка, що відображає отримання чистого процентного доходу.

Базовий ризик виникає унаслідок:

- залучення банком ресурсів за різними ставками (плаваючою і процентною);
- некоректного обліку реальної вартості ресурсів, зокрема витрат, пов'язаних з формуванням фонду обов'язкових резервів, страхових премій тощо;
- залучення та розміщення коштів у різних валютах.

Опціонні ризики пов'язані як з використанням процентних опціонів, так і зі здійсненням угод, контрагенти за якими мають вибір дати погашення (наприклад, облігації і векселі).

Сутність процентного ризику дає змогу виділити фактори, що впливають на його рівень: внутрішні та зовнішні. У постсоціалістичних економіках, на відміну від розвинених країн, рівень ризику підсилюють, головню, зовнішні чинники. До них належать:

- нестабільність ринкової кон'юнктури;
- правове регулювання процентного ризику;
- політичні умови;
- економічна ситуація в країні;
- конкуренція на ринку банківських послуг;
- взаємовідносини з партнерами та клієнтами;
- міжнародні події.

До внутрішніх факторів процентного ризику можна зачислити:

- відсутність чіткої стратегії банку в галузі управління процентним ризиком;
- прорахунки в управлінні банківськими операціями, що призводять до створення ризикових позицій;
- відсутність розробленої програми хеджування процентних ризиків;
- недоліки планування та прогнозування розвитку банку;
- помилки персоналу під час здійснення операцій.

Головною проблемою на практиці є своєчасне відстеження факторів процентного ризику, у цьому разі процес повинен бути безперервним. Відповідно до виявлених причин виникнення підвищеного процентного ризику необхідно коригувати систему управління ризиком і банком.

Ідентифікація та оцінка процентного ризику – необхідний елемент ефективної системи управління, оскільки без виявлення та аналізу ризику неможливе його управління. Банк вимірює процентний ризик банківської книги як величину зміни економічної вартості капіталу банку (метод EVE) та чистого процентного доходу банку (метод NII) на підставі повного та економічно обґрунтованого переліку змін процентних ставок та стрес-сценаріїв.

Горизонт оцінки процентного ризику банківської книги за методом EVE відображає зміну вартості активів, зобов'язань та позабалансових позицій до кінцевого терміну їхнього утримування без припущення щодо заміни інструмента в разі його закінчення.

Горизонт оцінки процентного ризику банківської книги за методом NII обмежується короткостроковим періодом (до одного року) з ураху-

ванням припущень щодо заміни інструмента або його продовження на такий же термін, але за новою процентною ставкою, не покриваючи вплив зміни процентної ставки в часовому інтервалі, що залишається поза рамками горизонту оцінки.

Банк здійснює оцінку процентного ризику банківської книги як за всіма валютами загалом, так і в розрізі значимих валют.

Банк використовує власний досвід для визначення цих припущень із урахуванням історичної динаміки (як власної, так і банківської системи загалом) за умов різного макроекономічного середовища (зростання/падіння економіки).

Для управління ризиком зміни процентної ставки крім загально визнаних інструментів банк розробляє власні. Такі розробки є ефективнішими в процесі управління, оскільки вони відображають специфіку та масштаби діяльності банку, його систему менеджменту тощо.

Система управління процентним ризиком повинна виконувати поставлене завдання, зміст якого полягає в постійному підтриманні оптимального співвідношення між дохідністю банківських операцій та їхньою ризикованістю за умови підтримання ліквідності. Тому можна стверджувати, що система управління процентним ризиком є складовою управління активами і пасивами як комплексної системи, яка забезпечує стабільність та ефективність функціонування банку.

Ефективність функціонування системи управління процентним ризиком залежить від її організації, яка повинна передбачати:

- наявність у структурі банку постійно діючого органу управління процентним ризиком;
- наявність налагодженого документообігу, що стосується ідентифікації, оцінки, аналізу ризику та безпосередньо створення ризикових позицій;
- розуміння та дотримання методик і процедур на всіх етапах управління процентним ризиком;
- наявність чіткого взаємозв'язку між підрозділами, залученими в процес управління процентним ризиком, а також поділ обов'язків співробітників з оцінки та аналізу ризику та створення ризикових позицій;
- своєчасне реагування на появу нових інструментів та продуктів, що виражається в коригуванні методик і процедур, наявність автоматизованих систем, що дозволяють забезпечити повне розуміння і дотримання співробітниками в практичній діяльності політик і процедур, а також доведення необхідної інформації до відповідних менеджерів;

- контроль за можливими помилками, недбалістю і халатністю персоналу, застосування принципу “чотирьох очей”.

Процес управління процентним ризиком охоплює:

- поточну оцінку процентного ризику;
- ухвалення оперативних рішень з управління процентним ризиком;
- виконання рішень, вжиття заходів з мінімізації процентного ризику;
- прийняття стратегічних рішень з управління процентним ризиком;
- розробку нормативної документації, що регулює управління процентним ризиком у банку;
- контроль процесу управління процентним ризиком.

Для досягнення максимальної ефективності системи ухвалення стратегічних рішень у сфері управління процентним ризиком у ній має бути такий елемент, як зворотний зв'язок. Процентний ризик тісно пов'язаний з іншими видами ризику, з якими стикається комерційний банк у процесі своєї діяльності. Зважаючи на це, очевидно, що рішення з управління процентним ризиком слід приймати, зважаючи на вплив усіх інших фінансових показників банку.

Оцінка процентного ризику повинна бути пов'язана зі стратегією хеджування незбалансованої ліквідності, потенційного впливу на доходи банку платежів за послуги, які чутливі до зміни процентних ставок.

У практичній діяльності менеджмент кредитних організацій використовує різні моделі для визначення ступеня впливу зміни процентних ставок на чистий процентний дохід. Серед таких моделей виділяють три основні: GAP-модель, імітаційне моделювання, дюрацію.

12.5. Ринковий ризик

Ринковий ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок несприятливого впливу факторів ринкового ризику (курсів іноземних валют, процентних ставок та/або інших факторів) на вартість/ціну інструментів. Ринковий ризик включає такі ризики:

1) ризик дефолту, який виникає через невиконання емітентом боргового цінного папера або іншого інструменту своїх контрактних зобов'язань;

2) процентний ризик торгової книги, який виникає через несприятливі зміни ринкових процентних ставок, що впливають на вартість боргових цінних паперів або інших фінансових інструментів;

3) ризик кредитного спреду, який виникає через розширення (збільшення) кредитного спреду між дохідністю до погашення цінного папера та безризиковою дохідністю до погашення (дохідністю до погашення облігацій внутрішньої державної позики, номінованих у національній валюті) з аналогічною дюрацією, яка впливає на ринкову вартість таких інструментів. Розширення кредитного спреду може бути пов'язане як зі зниженням кредитної якості емітента фінансового інструменту, так і з загальними змінами ринкової кон'юнктури;

4) фондовий ризик, який виникає через несприятливі зміни ринкової ціни пайових цінних паперів або інших фінансових інструментів;

5) валютний ризик, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют, що впливають на вартість/ціну інструментів;

6) товарний ризик, який виникає через несприятливі зміни ринкової ціни товарів, що утримуються в торговій та банківській книгах банку;

7) ризик волатильності, який виникає через несприятливі зміни ринкових цін, процентних ставок, ринкових індексів і валютних курсів, що призводять до зменшення вартості опціонів, включаючи вбудовані опціони в інші фінансові інструменти.

Банк уключає до торгової книги інструменти, які одночасно відповідають таким вимогам:

1) немає юридичних обмежень на продаж або повне хеджування;

2) оцінюються на основі бізнес-моделі управління фінансовими активами за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки та переоцінюються щоденно;

3) утримуються від дати первісного визнання з метою подальшого продажу протягом короткого проміжку часу та/або отримання прибутку від короткострокових коливань ціни, та/або фіксування арбітражного прибутку, та/або хеджування ризиків від утримання інструментів торгової книги.

Інструментами, які відповідають таким вимогам, типово є:

1) фінансові інструменти, утримання яких може призвести до виникнення відкритих коротких ризик-позицій;

2) цінні папери за договором андеррайтингу, щодо яких є зобов'язання банку їх придбати;

3) фінансові інструменти, що утримуються банком відповідно до укладених договорів про виконання функцій маркет-мейкера;

4) інвестиції в капітал інституту спільного інвестування;

5) пайові цінні папери, допущені до торгів на організованому ринку капіталу;

6) операції репо, пов'язані з торгівлею, тобто такі, що здійснюються в рамках виконання функцій маркет-мейкера, фіксування арбітражного прибутку або створення коротких ризик-позицій (крім операцій репо, що здійснюються з метою регулювання ліквідності та/або обліковуються за амортизованою собівартістю);

7) опціони, а також інші похідні фінансові інструменти, включаючи вбудовані, базовим активом/базовим показником яких є інструменти власного боргу, пов'язані з кредитним або фондовим ризиками, що утримуються в банківській книзі.

Порядок та процедури управління ринковим ризиком повинні обов'язково містити:

1) процедури щодо виявлення, вимірювання, моніторингу, контролю, звітування та пом'якшення ринкового ризику, уключаючи інструменти/індикатори, що використовуються;

2) опис сценаріїв зміни процентних ставок, цін пайових цінних паперів, ймовірностей дефолту, кредитних спредів, цін товарів та курсів іноземних валют, зміни їхньої волатильності, а також стрес-сценаріїв;

3) опис припущень для продуктів із убудованими опціонами, що використовуються під час вимірювання ринкового ризику;

4) порядок обміну інформацією між учасниками процесу управління ринковим ризиком, уключаючи види, форми і терміни надання інформації;

5) програма проведення стрес-тестування ринкового ризику;

6) порядок складання та перевірки достовірності статистичної звітності щодо ринкового ризику, що подається до Національного банку.

Банки установлюють ліміти ринкового ризику щонайменше щодо:

1) максимально можливої вартості під ризиком (Value-at-Risk, VAR) з довірчою імовірністю не нижчою ніж 99 % або максимально можливих очікуваних втрат (Expected Shortfall) з довірчою імовірністю не нижчою ніж 97,5 % для визначеного банком строку в цілому для всіх видів ринкового ризику з розподілом між торговою та банківською книгами та/або окремо;

2) розміру відкритих валютних позицій в значимих валютах у абсолютному значенні або у відсотках до регулятивного капіталу банку.

Банківські установи використовують під час вимірювання ринкового ризику зрозумілі, повні та документовані припущення, що відповідають бізнес-плану банку, а також історичній ринковій та власній статистиці банку.

Для вимірювання ринкового ризику типово використовуються такі інструменти:

1) для ризику дефолту – порядок оцінки кредитного ризику за активними банківськими операціями, установлений Положенням № 351;

2) для процентного ризику торгової книги та ризику кредитного спреда – будь-який з таких методів:

- модифікованої дюрації, що забезпечує оцінку відносної зміни справедливої вартості боргових інструментів у торговій книзі банку в разі зміни їхньої дохідності до погашення на один базисний пункт;
- вартості під ризиком (VaR);
- очікуваних втрат (Expected Shortfall, ES);

3) для ризику волатильності, фондового, валютного та товарного ризиків – метод вартості під ризиком (VaR) або метод очікуваних втрат (Expected Shortfall, ES).

Безризикових активів немає. Тому управління ризиками є однією з основних складових процесу формування інвестиційного портфеля. Кожен банк, що займається інвестиційною діяльністю, повинен постійно оцінювати ризики своїх інвестицій у цінні папери та активи. Кінцевою метою управління ринковим ризиком є отримання найбільшого прибутку за оптимального, прийняттого для банку співвідношення прибутку й ризику, що відповідає цільовій функції підприємництва.

12.6. Валютний ризик та ризики міжнародних операцій

У зв'язку з інтеграцією України у світовий економічний простір банки, виконуючи функцію фінансових посередників, стикаються з додатковими ризиками, що пов'язані, передусім, з розширенням кількості суб'єктів, що беруть участь в угоді, наявністю різного валютного покриття, законодавства тощо. Серед ризиків, які можна виділити в цьому випадку, є валютний ризик та ризик міжнародних операцій.

Валютний ризик – це небезпека втрат, пов'язана з можливими змінами валютного курсу.

Розрізняють три типи валютного ризику:

- ризик валютних операцій – виникає тоді, коли зміни у валютних курсах відбуваються в період між моментами визначення розміру доходу за результатами певної комерційної операції та здійснення платежів у іноземній валюті;

- ризик перерахунків (балансово-валютний ризик) – компанії змушені з урахуванням змін валютних курсів переоцінювати свої обліково-балансові позиції, виражені в іноземній валюті;
- економічний ризик (конкурентно-валютний ризик) – під впливом змін валютних курсів конкурентні позиції фірми на внутрішніх або зовнішніх ринках, їхня частка в структурі експорту чи імпорту змінюється, впливаючи на фінансовий стан та конкурентоспроможність банку.

Ризик міжнародних операцій охоплює не лише валютний ризик, хоча він домінує, а й чимало інших, зокрема:

- кредитний (експортно-імпортне кредитування, вексельний кредит у формі обліку переказного векселя (тратти), консорціумний/синдикований кредит, проектне фінансування, лізинг, факторинг, форфейтинг тощо);
- ринковий (наприклад, кризовий період 2007–2008 років, що негативно вплинув на всі напрями інвестування);
- операційний (здійснення міжнародних операцій потребує значно вищого рівня кваліфікації персоналу, тому імовірніші помилки під час їхнього виконання);
- ліквідності (неспроможність здійснити зобов'язання спричинить не лише втрату репутації, а й позови до міжнародних судів);
- правовий (виникає в разі незнання працівниками банків способів узгодження законодавчих колізій між нормативними актами різних країн, наприклад, тих, що стосуються векселів);
- ризик країни (виникає внаслідок несплати зобов'язань зовнішніми контрагентами через зміни (політичні, економічні, соціальні тощо) в їхній країні, що не пов'язані з безпосереднім фінансовим станом);
- стратегічний (пов'язаний з недооцінкою менеджментом власної зовнішньоекономічної стратегії діяльності);
- репутаційний (простежується у банків, які не можуть забезпечити належного рівня проведення операцій чи виконання зобов'язань);
- незаконного відмивання тіншового капіталу (зазвичай відбувається переведенням коштів через кордони та офшори);
- інформаційний (пов'язаний з можливістю втручання в інформаційні потоки передавання інформації та шахрайства).

Для мінімізації валютного ризику банки повинні керувати власними валютними позиціями в іноземній валюті. Головними факторами виникнення внутрішнього валютного ризику є: коливання курсів на світових валютних ринках, політична і загальноекономічна нестабіль-

ність, інфляційні очікування, великі обсяги спекулятивних операцій, непередбачуваність валютно-курсової політики НБУ, незбалансованість структури національного валютного ринку. Знижувати рівень ризику операцій з іноземною валютою повинна ефективно збудована система ризик-менеджменту банку; банк може обирати між повним непокритим валютним ризиком, повним хеджуванням валютних ризиків і вибірко-вим хеджуванням валютних ризиків. Політика непокриття валютних ризиків може застосовуватися за стабільних економічних умов. Політика стовідсоткового хеджування означає, що будь-який валютний ризик має бути хеджований як тільки він стає відомим банку. Вибіркове покриття валютного ризику означає допущення відкритої валютної позиції в межах певного рівня зміни курсу. Важливим фактором проблеми мінімізації ризику є практика централізованого регулювання валютної позиції уповноважених банків. У загальному випадку учасники валютного ринку повинні самі визначати той рівень валютного ризику, який вони вважають прийнятним. Однак для тих суб'єктів господарської діяльності, фінансовий стан яких впливає на інтереси значної частини населення, рівень валютного ризику регулюється централізовано через запровадження певних нормативів та вимог (Л13-1, Л13-2).

Система управління валютним ризиком охоплює такі блоки:

- 1) заходи з прогнозування валютних курсів;
- 2) економічну оцінку ризику, його масштабів і можливих втрат;
- 3) визначення методів і механізмів запобігання наслідкам валютного ризику або мінімізації втрат.

Серед методів управління валютним ризиком виділяють дві головні групи:

- хеджування;
- методи прямого страхування валютного ризику.

Хеджування – це мінімізація валютного ризику за позицією спот шляхом відкриття протилежної строкової позиції в тому ж фінансовому інструменті з подальшим її заліком (страхування ризиків за допомогою укладання строкових угод, тобто форвардних, ф'ючерсних, опціонних і угод типу своп). Хеджування валютних ризиків здійснюється проведенням валютообмінних операцій до того, як відбудуться несприятливі зміни валютного курсу, або укладанням угод, які дають змогу компенсувати збитки від таких змін за допомогою паралельних угод із валютою.

Хеджують зазвичай ті ризики, за якими можливі великі втрати, а інші ризики залишають непокритими. Це пов'язано з досить високими витратами хеджування на комісійні й опціонні премії. Проте необхідно враховувати, що зменшення цих витрат може спричинити значні збитки,

пов'язані з великим ризиком. Тому банк має визначити чіткі критерії застосування хеджу та створювати належні страхові резерви, аби прорахунки не зумовили критичної ситуації.

Найпоширенішими методами страхування є форвардні угоди, валютні опціони та своп-операції.

До методів прямого страхування валютних ризиків належать:

- кредитування в іноземній валюті;
- маніпуляція термінами платежу за контрактом;
- дисконтування векселів;
- лімітування;
- вибір форм міжнародних розрахунків і мультивалютні застереження (вибір валюти платежу);
- створення страхових резервів у іноземній валюті.

Для клієнтів банки разом зі страховими компаніями пропонують таку послугу, яка є страхуванням курсового ризику за угодою валютного кредитування (клієнт може застрахуватися від підвищення курсу валюти, в якій видано позику). Страховий випадок настає лише в разі різкого підвищення курсу (наприклад, понад 10 %). Для позичальника це означатиме, що він повинен повертати кредит за завищеним курсом, а страхова компанія компенсуватиме збитки позичальникові в тій частині, яка перевищуватиме 10 % зростання курсу.

Маніпуляція термінами платежу передбачає застосування дострокових виплат у разі очікування підвищення курсу валют і затримку платежів через очікування зниження курсу. Проте застосування цього методу обмежується умовами контракту.

Дисконтування векселів у іноземній валюті полягає в купівлі банком тратти (переказного векселя) та перебиранні ризику валютних коливань і ризику неплатоспроможності боржника. Клієнт може отримати суму боргу до настання терміну платежу, однак з певною знижкою. Дисконтування подібне за змістом до форфетування – передавання права вимоги боргу в іноземній валюті в обмін на негайну сплату банком відповідної суми в національній валюті.

Одним із поширених є метод управління валютними ризиками через лімітування. Лімітування передбачає обмеження обсягів валютних операцій із країнами, контрагентами, клієнтами за певними видами інструментів. Лімітування можна вважати своєрідним методом уникнення ризику, хоча дія його обмежена, проте підсилена іншими інструментами може позитивно впливати на рівень ризику.

Застосування методів управління валютними ризиками має ґрунтуватися на щоденному ретельному аналізі валютного ринку. Для цього

використовується фундаментальний і технічний аналізи. Фундаментальний аналіз ґрунтується на відстежуванні макроекономічної ситуації в країнах-емітентах валют і довгостроковому прогнозуванні. Технічний аналіз ґрунтується на застосуванні новітніх програмних продуктів, що використовують математичні моделі випадкових величин. Технічний аналіз дає змогу передбачити короткострокові зміни курсу. Отже, ці методи аналізу необхідно застосовувати паралельно для отримання ефективного результату.

12.7. Операційний ризик

Останніми роками відбувається зміна головних критеріїв оцінки результативності діяльності банків. Акцент переносять на управління операційними ризиками, що виникають у результаті низької ефективності внутрішніх бізнес-процесів і впливу зовнішніх факторів та загрожують функціонуванню банківської установи на ринку.

Єдиного підходу до розкриття сутності цього виду ризику у банківській практиці немає, що ускладнює ідентифікацію чинників його виникнення.

У Положенні “Про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах” операційний ризик трактують як імовірність виникнення збитків або додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів унаслідок недоліків або помилок в організації внутрішніх процесів, навмисних або ненавмисних дій працівників банку або інших осіб, збоїв у роботі систем банку, або внаслідок впливу зовнішніх факторів.

До складу операційного ризику включають також:

- ризик інформаційної безпеки – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів унаслідок порушення конфіденційності, цілісності, доступності даних в інформаційних системах банку, недоліків або помилок в організації внутрішніх процесів, або настання зовнішніх подій, уключаючи кібератаки або неадекватну фізичну безпеку. Ризик інформаційної безпеки включає кіберризик (ризик виникнення збитків та/або додаткових втрат унаслідок реалізації кіберзагроз);
- ризик інформаційно-комунікаційних технологій – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок несправності або невідповідності інформаційно-комунікаційних технологій бізнес-потребам банку,

що може призвести до порушення їхнього сталого функціонування, або недоліків у організації управління такими технологіями.

В економічній літературі одним з підходів до ідентифікації операційного ризику є його визначення як ризику прямих та побічних збитків у результаті неправильної побудови бізнес-процесів, неефективності процедур внутрішнього контролю, технологічних збоїв, несанкціонованих дій персоналу або зовнішніх впливів¹.

Елементами ідентифікації (ризик-факторами) операційних ризиків є:

- персонал (помилки, шахрайство, порушення конфіденційності);
- технології (невідповідність чи несправність технічних засобів, моделей);
- бізнес-процеси/системи (зміна стратегії, організаційної структури);
- зовнішнє середовище (політичні, економічні чинники).

Системи управління операційними ризиками в українських банках повинні класифікувати події, що несуть операційний ризик, а саме:

- внутрішнє шахрайство;
- зовнішнє шахрайство;
- кадрова політика та безпека діяльності;
- порушення в інформаційній системі банку;
- помилки в управлінні процесами;
- пошкодження матеріальних активів та ін.

Цілями управління операційними ризиками є:

- утримання допустимого керованого рівня операційного ризику;
- швидке реагування на зміни умов середовища функціонування;
- моделювання результатів можливих управлінських рішень;
- оптимізація операційної ефективності банку за допомогою скорочення операційних витрат.

У більшості українських банків діє така система класифікації операційних ризиків².

1. Ризик персоналу – це ризик втрат банку в результаті помилок працівників, шахрайства, недостатньої кваліфікації персоналу, несприятливих змін у трудовому законодавстві тощо.

Для мінімізації впливу ризику персоналу на діяльність банку необхідно підвищувати систему мотивації праці, стандарти банківського

¹ Моделювання оцінки операційного ризику комерційного банку : монографія / О.С. Дмитрова, К.Г. Гончарова, О.В. Меренкова та ін. ; за заг. ред. С.О. Дмитрова. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 264 с.

² Коваленко В.В. Управління операційними ризиками в банківській системі. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 5 (107). С. 189–196.

обслуговування, аналізувати якісні й кількісні показники кадрового забезпечення, підвищувати кваліфікацію персоналу.

2. Ризик процесу – це ризик втрат банку, пов'язаний із помилками у процесах проведення операцій, обліку, звітності, відсутністю повної нормативної бази, недостатністю внутрішнього контролю, неузгодженістю дій працівників тощо. Формування електронних баз бізнес-процесів, щоденний моніторинг головних показників, періодичне тестування відповідності організаційної структури банку дозволять зменшити вплив операційних ризиків на прибутковість.

3. Ризик систем і технологій можна мінімізувати шляхом постійного моніторингу та подальшого впровадження нових та більш ефективних і якісних банківських технологій.

4. Ризики середовища – це ризики втрат, пов'язані з нефінансовими змінами умов функціонування (законодавчі, політичні зміни, зміни системи оподаткування). Для мінімізації впливу цього виду ризику потрібно користуватися послугами зі страхування, підвищувати інформаційну, організаційну та фінансову безпеку банку.

Банк забезпечує управління операційним ризиком, дотримуючись моделі трьох ліній захисту:

1) на першій лінії захисту перебувають бізнес-підрозділи та підрозділи підтримки банку. Вони є власниками всіх операційних ризиків, що виникають у сфері їхньої відповідальності. Зазначені підрозділи відповідають за виявлення та оцінювання операційних ризиків, ужиття управлінських заходів та звітування щодо таких ризиків. На першій лінії захисту банк призначає в рамках підрозділів працівників, відповідальних за внутрішній контроль операційного ризику – ризик-координаторів. До їхніх основних функцій у сфері управління операційним ризиком належать:

- участь у побудові карт процесів (технологічних карт), власниками яких є підрозділи, які також використовуються для організації здійснення цих процесів, а також для побудови та впровадження ефективної системи внутрішнього контролю;
- координація з питань навчання і забезпечення обізнаності працівників підрозділу щодо політики, порядків і процедур з управління операційним ризиком;
- забезпечення виявлення подій операційного ризику на рівні підрозділу та інформування ризик-координатором про такі події;
- повний і своєчасний збір та внесення інформації про події операційного ризику до бази внутрішніх подій операційного ризику та контроль за якістю і повнотою внесеної інформації;

- участь у проведенні стрес-тестування операційного ризику;
- забезпечення проведення підрозділом ідентифікації та оцінки операційних ризиків, притаманних новим продуктам/значним змінам у діяльності банку;
- проведення самооцінки операційних ризиків;
- забезпечення складання підрозділом управлінської звітності щодо операційного ризику тощо.

Структурні підрозділи банку відповідають за дотримання вимог політики, процедур та використання інструментів управління операційними ризиками під час здійснення своєї діяльності;

2) на другій лінії захисту підрозділ з управління ризиками виконує такі функції в частині управління операційним ризиком:

- розроблення, упровадження та постійний розвиток системи управління операційним ризиком;
- оцінка величини операційного ризику банку, уключаючи оцінку на основі інформації, що надається ризик-координаторами підрозділів першої лінії захисту;
- формування зведеної звітності про результати управління операційним ризиком у банку;
- контроль за виконанням заходів щодо уникнення, передавання та пом'якшення операційного ризику;
- контроль за дотриманням граничних значень ключових індикаторів операційного ризику та аналіз причин порушень;
- планування, контроль за проведенням та погодженням результатів сценарного аналізу;
- надання експертного висновку, погодження результатів аналізу та оцінки операційних ризиків, притаманних новим продуктам/значним змінам у діяльності банку/переданим на аутсорсинг функціям, проведених підрозділами першої лінії захисту;
- формування пропозицій щодо політики страхування ризиків банку тощо;

3) на третій лінії захисту підрозділ внутрішнього аудиту здійснює оцінку ефективності системи управління операційним ризиком підрозділами першого та другого рівнів захисту, уключаючи оцінку ефективності системи внутрішнього контролю.

Управління операційними ризиками передбачає сукупність дій з ідентифікації, оцінки, моніторингу та контролю їхньої величини, що супроводжується формуванням звітності з управління ризиками, яка спрямована на забезпечення фінансової стійкості і прибутковості банку у

довгостроковій перспективі. Зокрема, з метою виявлення та вимірювання операційного ризику банки використовують такі інструменти:

1) аналіз результатів перевірок, здійснених підрозділом внутрішнього аудиту та зовнішнім аудитором;

2) створення та ведення бази внутрішніх подій операційного ризику та аналіз накопиченої в ній інформації;

3) ключові показники ризику (Key Risk Indicators – KRI) – кількісні показники, які динамічно змінюються в часі та відображають зміну характеру операційного ризику на ранніх етапах виявлення. Банк визначає перелік показників KRI, порядок їхнього розрахунку та граничні значення, які забезпечують своєчасне та найбільш повне виявлення факторів операційного ризику з метою застосування своєчасних заходів щодо управління ними;

4) самооцінка операційного ризику (Risk Self Assessments) реалізується уповноваженими працівниками банку не рідше ніж один раз на рік:

- проводять аналіз бізнес-процесів банку з урахуванням інформації щодо можливих загроз і вразливостей та оцінюють можливі втрати від них;
- оцінюють ризики бізнес-процесів банку (до впровадження або перегляду контролів), ефективність контрольного середовища (запроваджених контролів) та залишкові ризики (з урахуванням запроваджених або переглянутих контролів);

5) сценарний аналіз (Scenario Analysis) застосовується шляхом формування судження працівниками підрозділу з управління ризиками та підрозділів першої лінії захисту щодо визначення можливих малоймовірних подій операційного ризику з суттєвими наслідками для банку та їхньої кількісної оцінки;

6) створення та ведення бази зовнішніх подій операційного ризику та аналіз накопиченої в ній інформації (External Data Collection and Analysis) підрозділом другого рівня захисту на підставі інформації з відкритих джерел, спеціалізованих баз даних або в рамках обміну інформацією між банками; має містити складові, аналогічні складовим бази внутрішніх подій операційного ризику;

7) вимірювання (Measurement) застосовується підрозділом з управління ризиками шляхом побудови математичної моделі оцінки можливих втрат від операційного ризику на підставі статистичних даних щодо подій операційного ризику;

8) аналіз карт процесів (Business Process Mapping) проводиться з метою виявлення етапів процесів, видів діяльності та організаційних функцій, а також операційних ризиків, притаманних процесам, їхньому

взаємозв'язку з іншими ризиками, наявні контролі та їх недоліки. Цей інструмент застосовується підрозділом з управління ризиками шляхом формування судження щодо визначення можливих подій операційного ризику та їхньої кількісної оцінки на підставі власної експертної думки, а також експертної думки представників підрозділів першої лінії захисту;

9) порівняльний аналіз (Comparative Analysis) застосовують шляхом порівняння результатів застосування різних інструментів з метою об'єктивної оцінки (вимірювання) операційного ризику банку.

12.8. Комплаєнс-ризик та інші нефінансові ризики

Відповідно до вимог Базельського комітету, виділяють досить новий для українського банківського ринку ризик – ризик порушення нормативних вимог (compliance risk). У Методичних рекомендаціях щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України визначено, що комплаєнс-ризик – це ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства України, нормативно-правових актів, внутрішніх положень і правил, а також стандартів саморегулювальних організацій, що застосовують до його діяльності.

Відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду, принципами системи compliance є незалежність, ефективність, постійне удосконалення функції compliance, що охоплює всі рівні ієрархії управління банком і є елементом організаційної культури¹. Основними функціями системи compliance є надання рекомендацій та регулярної звітності вищому менеджменту щодо відповідності нормам законодавства, навчання персоналу, ідентифікація та оцінка комплаєнс-ризиків, розвиток нових бізнес-напрямів, моніторинг і тестування відповідності політики банку умовам середовища².

Ефективна система управління комплаєнс-ризиком має забезпечити:

- об'єктивну та своєчасну оцінку розміру комплаєнс-ризиків;
- достатність та повноту контрольних процедур та заходів щодо управління комплаєнс-ризиком з оптимальним використанням фінансових ресурсів, персоналу та інформаційних систем.

¹ Compliance and the compliance function in banks Basel Committee on Banking Supervision. April. 2005. URL : www.bis.org

² Правдива Л. Удосконалення корпоративного управління в банках та управління комплаєнс-ризиком. Вісник НБУ. 2011. № 7. С. 10–13.

Управління комплаєнс-ризиком типово здійснюється із застосуванням моделі трьох ліній захисту (рис. 12.9).

Рис. 12.9. Три лінії захисту в управлінні комплаєнс-ризиком

Банк із метою виявлення та вимірювання комплаєнс-ризиків використовує інформацію:

- 1) від працівників банку в рамках механізму конфіденційного повідомлення про неприйнятну поведінку в банку / порушення в діяльності банку;
- 2) із бази внутрішніх подій операційного ризику;
- 3) зі скарг клієнтів;
- 4) із особистого звернення працівників банку чи третіх осіб до підрозділу з контролю за дотриманням норм (комплаєнс);
- 5) зі звітів підрозділу внутрішнього аудиту та перевірок зовнішніх аудиторів;
- 6) від регуляторних та контролюючих органів;
- 7) інших джерел інформації, отриманих працівниками підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс) під час своєї діяльності.

Банк розробляє управлінську звітність щодо комплаєнс-ризиків, яка повинна обов'язково включати звіти щодо:

1) продуктів, видів діяльності, процесів, що піддають банк значному комплаєнс-ризикі та впливають на банк у разі його реалізації, а також пропозицій щодо уникнення чи пом'якшення цього ризику;

2) випадків порушень вимог законодавства України [податкового, банківського законодавства, законодавства про захист прав споживачів, трудового, антимонопольного законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення, інших законів, нормативно-правових актів Національного банку та інших регуляторних органів] та внутрішньобанківських документів під час діяльності банку, а також застосованих санкцій до банку або інших негативних наслідків у результаті таких порушень;

3) випадків порушень працівниками банку кодексу поведінки (етики), результатів дослідження їхніх причин та заходів щодо запобігання таким подіям надалі;

4) випадків формування недостовірної звітності для регуляторних і контролюючих органів, а також застосованих до банку санкцій;

5) значних змін у законодавстві та їхніх потенційних наслідків для банку;

6) зовнішньої інформації щодо комплаєнс-ризикі (штрафи, накладені на інші банки, події, що призвели до погіршення репутації інших банків) та їхніх потенційних наслідків для банку;

7) випадків конфлікту інтересів;

8) проведених навчань працівників банку з питань, що належать до функцій підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс).

Для керування комплаєнс-ризиками варто звернути увагу на три моменти:

- оцінити сфери з максимальним ризиком і створити загальні критерії їхньої оцінки;
- оптимізувати нормативи та стандарти посадових і нормативних документів, створити зрозумілий порядок дій, своєчасно інформувати про зміни або нововведення;
- періодично проводити навчання персоналу та перевірки дотримання правил та нормативів.

У банківській практиці часто згадується ризик репутації – ушкодження репутації, що може спричинити фінансові втрати, зменшення клієнтської бази та притягнення банку до адміністративної чи кримінальної відповідальності внаслідок поширення інформації про певний інцидент зовнішнім зацікавленим особам (наприклад, пресі, аналітикам,

клієнтам). Потенційний обсяг ризику репутації кількісно оцінити важко. Одним зі шляхів вимірювання цього ризику є аналіз ринкової вартості банку відразу після поширення інформації і порівняння зі змінами цін акцій конкурентів.

Погіршення якості кредитних портфелів, втрата конкурентних переваг банку на ринку, зниження фінансової стійкості і прибутковості можуть бути проявом моральних ризиків – частини ризиків, яка пов'язана з порядністю або чесністю клієнтів (контрагентів) банку.

Важливою групою методів боротьби з моральними ризиками є зовнішні, що містять нормативне регулювання банківської діяльності, контроль з боку материнської компанії, центрального банку, суспільства. Група внутрішніх методів мінімізації моральних ризиків представлена контролем за позичальником та поведінкою персоналу, страхуванням, веденням баз даних про позичальників, гнучкою системою оплати праці.

Фінансовий сектор успішно адаптувався до роботи з ризиками в умовах повномасштабної війни. Банки безперервно надають послуги, підтримують роботу мережі, зберігають операційну ефективність, прибутковість та нарощують капітал, що є підставою для позитивної оцінки напрацювань управління банківськими ризиками.

Питання для самоконтролю

1. Основні підходи до класифікації банківських ризиків.
2. Макрофінансова політика управління ризиками.
3. Сутність та компоненти системи управління банківськими ризиками.
4. Кредитний ризик та методи управління ним.
5. Методи оцінки та управління ліквідністю банку.
6. Процентний ризик та методи його мінімізації.
7. Ринковий ризик та методи управління ним.
8. Сутність валютного ризик-менеджменту.
9. Види операційних ризиків.
10. Методи мінімізації впливу комплаєнс-ризиків.

Тестові завдання

1. Відповідно до класифікації НБУ, виділяють такі категорії ризику:
 - 1) кредитний, ліквідності, зміни процентної ставки, втрати доходності, валютний, операційно-технологічний, репутації, юридичний, стратегічний;
 - 2) кредитний, ліквідності, зміни процентної ставки, ринковий, валютний, операційний, інформаційний, репутації, юридичний, стратегічний;
 - 3) кредитний, ліквідності, зміни процентної ставки, ресурсний, валютний, операційно-технологічний, моральний, юридичний, стратегічний;
 - 4) кредитний, ліквідності, процентний, ринковий, валютний, операційний, комплаєнс-ризик.
2. Ризики банкрутства та неплатежу належать до групи:
 - 1) ринкових ризиків;
 - 2) кредитних ризиків;
 - 3) ресурсних ризиків;
 - 4) операційних ризиків.
3. Базовий та платіжний ризики належать до категорії ризику:
 - 1) ринкового;
 - 2) ліквідності;
 - 3) ресурсного;
 - 4) зміни процентної ставки.
4. Належна система управління ризиками відповідає таким принципам:
 - 1) ідентифікація, аналіз, контроль та моніторинг;
 - 2) ефективність, структурованість, усебічність та комплексність, прозорість;
 - 3) структурованість, ефективність, квантифікація, контроль та моніторинг ризику;
 - 4) структурованість та вимірювання, контроль та ефективність ризику, оцінка результатів.
5. Ризик персоналу, систем і технологій, бізнес-процесів та зовнішнього середовища функціонування банку відносять до групи:
 - 1) ринкових ризиків;
 - 2) репутаційних ризиків;

- 3) операційних ризиків;
 - 4) моральних ризиків.
6. До методів управління моральними ризиками належать:
- 1) контроль з боку центрального банку та суспільства;
 - 2) нормативне забезпечення, ведення баз даних про позичальників;
 - 3) контроль за поведінкою персоналу, ефективна система уніфікації;
 - 4) неправильної відповіді немає.
7. Процентний ризик складається з:
- 1) ризику зміни ціни активів і пасивів, ризику зміни кривої прибутковості, базового і опціонного ризиків;
 - 2) ризику зміни ціни активів і пасивів, ризику власності, базового і опціонного ризиків;
 - 3) ризику зміни ціни, ризику зміни кривої прибутковості, базового і опціонного ризиків;
 - 4) ризику зміни ціни активів і пасивів, ризику зміни кривої прибутковості, фінансового і опціонного ризиків.
8. Способи захисту від кредитного ризику бувають:
- 1) тривалі і короткострокові;
 - 2) внутрішні та зовнішні;
 - 3) фінансові й математичні;
 - 4) правильної відповіді немає.
9. Розрізняють такі типи валютного ризику:
- 1) дохідний і збитковий;
 - 2) ризик інвестиційних операцій, конкурентно-валютний ризик;
 - 3) ризик перерахунків, конкурентно-валютний ризик;
 - 4) правильної відповіді немає.
10. Серед методів управління валютним ризиком виділяють дві основні групи:
- 1) хеджування та методи математичного страхування валютного ризику;
 - 2) хеджування та методи ринкового страхування валютного ризику;
 - 3) хеджування та методи кризового страхування валютного ризику;
 - 4) хеджування та методи прямого страхування валютного ризику.

*Р*ОЗДІЛ 13

Управління фінансовою безпекою банківських установ

- 13.1. Сутність та значення фінансової безпеки в функціонуванні банківських установ.*
- 13.2. Класифікація загроз фінансовій безпеці банківських установ.*
- 13.3. Система управління фінансовою безпекою банківських установ.*

13.1. Сутність та значення фінансової безпеки в функціонуванні банківських установ

Упродовж останніх років такі явища, як рейдерство, недобросовісна конкуренція, промислове шпигунство, корупція, тіньова економічна діяльність, досягли загрозливих обсягів для національної економіки та спричинили зниження рівня фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. Передусім це стосується найбільш ризикових видів діяльності, зокрема функціонування банківських установ, що пов'язано з численними внутрішніми та зовнішніми загрозами. Попри характерні для даного бізнесу ризики, посилювався деструктивний вплив на діяльність суб'єктів банківської діяльності й унаслідок пандемії COVID-19, а також політичної, економічної та військової нестабільності в країні.

Перелічені вище чинники обґрунтовують гостру необхідність розроблення та впровадження банківськими установами системи захисту від негативного впливу численних внутрішніх та зовнішніх чинників, що потребує, передусім, чіткої їхньої ідентифікації, дослідження типових схем фінансових шахрайств у банківській сфері, корінної зміни кадрової політики, забезпечення захисту конфіденційної фінансової інформації, попередження та протидії посяганням кримінальних елементів на кошти банків та їхніх клієнтів.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну питання забезпечення стійкого функціонування банківського сектору та підтримання фінансової безпеки банківських установ суттєво загострилось. Адже в умовах воєнного стану пріоритетними стали оперативні дії НБУ та усіх суб'єктів банківської діяльності щодо забезпечення безперебійної роботи банківської системи, стримування девальвації національної валюти, відпливу капіталу за кордон, проведення усіх необхідних благодійних внесків для Збройних Сил і гуманітарних потреб України.

Виняткового значення набуває забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківських установ, передусім, з огляду на потребу підтримання високого ступеня довіри до них з боку населення та юридичних осіб. Адже кожен потенційний клієнт при виборі банківської установи керується, передусім, критерієм "безпечна співпраця", який формується на підставі інформації про фінансову стабільність банку та спроможність адекватно оцінювати та протидіяти загрозам. Тому вкрай важливим в умовах військової агресії рф стало подолання панічних настроїв серед населення та збереження довіри до банківської системи.

Проблемам гарантування фінансової безпеки банківських установ присвячено чимало наукових досліджень, однак сьогодні серед учених ще не вироблено чіткого понятійного апарату, адже безпеку банку розглядають у різних спектрах, зокрема: безпеку банків, економічну безпеку, безпеку банківської системи України, фінансову безпеку банку тощо. Розглянемо ці визначення, щоб виявити спільні та відмінні риси їхнього змістового навантаження.

Васильчак С. під безпекою банку розуміє стан стійкої життєдіяльності, за якого забезпечується реалізація основних інтересів і пріоритетних цілей банку, захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників¹.

Марченко О., Пушак Я., Ревак І. вбачають у безпеці комерційного банку стан захищеності інтересів власників, керівництва і клієнтів банку, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх та зовнішніх загроз².

В енциклопедії банківської справи наведено таке визначення безпеки банків: “система заходів, яка забезпечує захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх та внутрішніх загроз...”³.

Ілляш М.⁴ тлумачить безпеку банку як систему заходів, які забезпечують захищеність інтересів власників, клієнтів, працівників і керівництва банку від зовнішніх і внутрішніх загроз. Рівень захищеності характеризується здатністю банку протистояти спробам як прямого несанкціонованого проникнення до приміщень банку зі злочинною метою, так і спробам завдати шкоди банку з боку конкурентів і кримінальних структур шляхом втручання у банківську діяльність, набуття впливу на банк для здійснення фінансових афер і махінацій, відмивання “брудних грошей”, незаконних переказів їх за кордон тощо.

Як бачимо, перелічені визначення в своїй основі мають дещо відмінний підхід – у першому та другому тлумаченнях реалізація основних інтересів банку забезпечується його стійким станом, здатністю протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, в останніх двох визначеннях – системою заходів, які забезпечують цю захищеність, що є не цілком коректним, адже більше характеризує управлінський процес.

¹ Васильчак С.В., Моцьо Р.Ю. Економічна безпека банків та методи її забезпечення. Науковий вісник НЛТУ України. 2009. Вип. 19.12. С. 287.

² Марченко О.М., Пушак Я.Я., Ревак І.О. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. С. 309.

³ Енциклопедія банківської справи України / ред. В. С. Стельмах ; Національний банк України, Інститут незалежних експертів. Київ : Молодь : Ін Юре, 2001. С. 91.

⁴ Ілляш М. Енциклопедія банківської справи України. Київ : Молодь, 2017. С. 63.

У науковій фаховій літературі зустрічається також поняття “безпека банківської системи України”, яку тлумачать як такий стан чинних правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, який відображає рівень захищеності державою фінансово-кредитних відносин між суб’єктами банківської діяльності та гарантує стійке функціонування всієї банківської системи України; забезпечує можливість повної реалізації і захист життєво важливих фінансових та економічних інтересів держави, суспільства та особи; виключає або максимально обмежує деструктивні наслідки від зовнішніх та внутрішніх загроз, недосконалість зовнішньоекономічної, внутрішньогосподарської та бізнесової діяльності¹.

Окремі вчені розуміють під безпекою банківської системи стан банківської системи, за якого забезпечуються умови для її стабільного й ефективного функціонування, максимізації прибутку та оптимального використання її ресурсів для соціально-економічного розвитку країни².

Вовченко Р. вважає, що безпека банківської системи є спроможністю безперервного здійснення та оперативного відновлення банківських операцій та угод суб’єктами банківської діяльності після дії негативних чинників³.

Розглянуті підходи вчених дають змогу простежити відмінності в поняттях “безпека банку”, що характеризується стійким станом життєдіяльності кожної індивідуальної банківської установи, за якого забезпечується реалізація її основних інтересів та захист від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також “безпека банківської системи”, що відображає рівень захищеності державою фінансово-кредитних відносин між усіма суб’єктами банківської діяльності й гарантує стійке функціонування всієї банківської системи України.

Розглянемо спектр наукових поглядів щодо тлумачення категорії “фінансова безпека банківських установ”.

Криклій О. зазначає, що фінансова безпека банку – це такий його фінансовий стан, який характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов’язання,

¹ Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. Банківське безпекознавство : навч. посібник / за ред. М.П. Стрельбицького. Київ : Кондор, 2007. С.46.

² Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. С. 187.

³ Вовченко Р.С. Фінансова безпека банківського сектора економіки України : дис. канд. екон. наук. Київ, 2016. С. 30. URL : <http://ubs.edu.ua/images/PDF/vovchenkodisser.pdf>

а також забезпечує ефективний розвиток банку в поточному та наступних періодах¹.

Барановський О. наводить таке визначення фінансової безпеки комерційного банку: "Сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди установленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкоджати досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує"².

Єпіфінов А. пропонує розуміти під фінансовою безпекою банку такий стан банківської установи, для якого характерні збалансованість та стійкість до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, здатність досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку³.

Деякі автори⁴ тлумачать фінансову безпеку комерційного банку як сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню банком статутних цілей; як стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує.

Дослідження наведеного у працях вчених понятійного апарату, що стосується фінансової безпеки банківських установ, дає змогу зробити висновок, що це комплексне поняття, сутність якого в повному обсязі можливо тлумачити, визначивши його основні характеристики (рис. 13.1).

Загалом же під фінансовою безпекою банківської установи треба розуміти такий рівень її фінансового стану та якості управління, що

¹ Криклій О.А. Науково-методичне забезпечення діагностування кризи на мікро- та макрорівнях банківської системи : монографія. Розвиток банківської системи в умовах трансформації економічного простору : монографія / [Алієва С.С. та ін. ; за ред. Чепелок Г.М., Пантелєєвої Н.М.] ; ДВНЗ "Ун-т банк. справи". Черкаси : ДВНЗ "Ун-т банк. справи", 2016. 413 с.

² Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру. Економіка і прогнозування. 2006. № 1. С. 7-26. С. 13.

³ Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ УАБС НБУ, 2009. С. 145.

⁴ Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. С. 188, 189.

дає змогу безпомилково ідентифікувати наявні та потенційні загрози, протистояти деструктивним діям у внутрішньому та зовнішньому середовищі для захисту пріоритетних фінансових інтересів і досягнення стратегічних та оперативно-тактичних цілей і завдань.

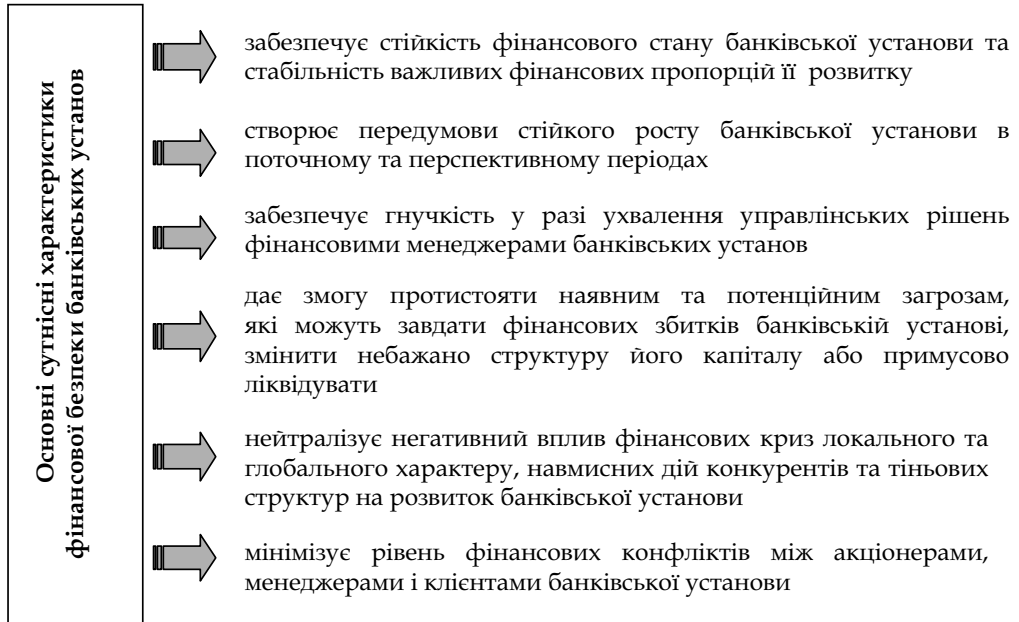

Рис. 13.1. Характеристики фінансової безпеки банківських установ

Дослідивши різноманітність термінологічного апарату в сфері фінансової безпеки банківського сектора та широкий спектр тлумачення окремих понять, важливим є усвідомлення тісного взаємозв'язку та взаємовпливу фінансової безпеки окремих суб'єктів банківської діяльності та фінансової безпеки банківської системи загалом. Адже лише за умови забезпечення збалансованості та стійкості індивідуальних ділових одиниць, що функціонують у банківському секторі України, можна досягти стійкого розвитку банківської системи нашої держави.

13.2. Класифікація загроз фінансовій безпеці банківських установ

Банківські установи функціонують в умовах невизначеності, наявності численних загроз і небезпек, характерних для ринкової економіки. Крім того, дестабілізують стійке функціонування банківської системи України та окремих суб'єктів банківської діяльності такі чинники, як нестабільність політичної і соціально-економічної ситуації в країні, криміналізація суспільства, негативні наслідки пандемії COVID-19. Водночас найбільшим викликом для національної банківської системи стала військова агресія російської федерації, спричинивши багатоміліардну кризу не лише для банківського сектору України, а й для фінансової безпеки держави загалом.

Для створення ефективної системи управління фінансовою безпекою суб'єктів банківської діяльності потрібні ефективні інструменти ідентифікації загроз, що можуть становити небезпеку як індивідуальному банку, так і банківській системі України. Постійний моніторинг основних загроз фінансовій безпеці банку значно полегшує її підтримання на належному рівні, а також дає можливість своєчасно розробляти і здійснювати практичні заходи щодо зниження їхнього негативного впливу чи повної ліквідації.

Зубок М.¹ під загрозами безпеці банку розуміє потенційно можливі або реальні дії зловмисників чи конкурентів, здатні завдати банку матеріальної або моральної шкоди, що виявляються як сукупність чинників і умов, які створюють небезпеку для нормального функціонування банку відповідно до його завдань та інтересів. Інша група вчених² загрозами вважає конкретні і безпосередні форми небезпеки або сукупність негативних чинників чи умов.

Отже, під загрозами фінансовій безпеці банківської установи треба розуміти сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що можуть становити небезпеку для реалізації фінансових інтересів банківської установи та її клієнтів, порушуючи стійкість фінансового стану та стабільність важливих фінансових пропорцій її розвитку.

Єрмошенко М. вважає, що до основних загроз банківської системи належать: низький рівень капіталізації банківської системи; слабкість

¹ Зубок М.І. Безпека банківської діяльності : навч.-метод. посібник. Київ : КНЕУ, 2013. С. 55–58.

² Незаконные методы бизнеса / Сост. Боровик Д.А., Прохоров С.Л., Палатченко С.Н., Ягудин А.А. Киев : "А-ДЕПТ", 2007. Т. 1. С. 173.

вітчизняної системи комерційних банків, неефективне управління грошовими ресурсами, дефіцит фінансових послуг та інструментів; участь банківської системи у тіньовій діяльності та її криміналізація; недостатнє законодавче врегулювання банківської діяльності; недостатній контроль за діяльністю комерційних банків з боку НБУ; низький рівень залучення іноземної валюти і готівки у національній валюті, що є в населення; відсутність достатнього золотого запасу; практична відсутність системи страхування вкладів населення і депозитів підприємств у комерційних банках; платіжна криза і використання пов'язаних з нею сурогатів тощо¹.

Марченко О., Пушак Я., Ревак І. зазначають, що фінансовій безпеці комерційних банків України загрожують: недостатність власних коштів; цілеспрямований підрив їхньої ділової репутації; неповернення виданих кредитів, правова неврегульованість цього напряму банківської діяльності, а також недосконала оцінка ризиків; відсутність у банках даних про недобросовісних позичальників; маніпулювання з кредитними картками, банкоматами; недосконалість у підборі кадрів; надання клієнтами фіктивної інформації; використання фальшивих векселів, цінних паперів і гарантійних листів; вторгнення до банківських комп'ютерних мереж; витік ділової інформації; недосконалість структур забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки банківських установ; підвищений ризик для життя і здоров'я працівників, зайнятих у банківській сфері, через зростання кримінальної активності; недостатність висококваліфікованих фахівців у банківсько-кредитній сфері та правоохоронних органах².

Коваленко В., розглядаючи фінансову безпеку банків через призму організації, вважає за необхідне класифікувати загрози банку відповідно до суб'єктів зовнішнього банківського середовища (клієнтів, партнерів, конкурентів, державних установ, кримінальних угруповань) та суб'єктів внутрішнього середовища (персонал банків в особі спеціалістів та менеджерів відділів банків, неформальних груп, а також адміністрації банків) (табл.13.1).

¹ Єрмошенко М.М. Економічна та соціальна політика. Економічна безпека України: проблеми та перспективи : матеріали круглого столу. Основні засади підвищення фінансової безпеки держави. URL : <http://www.niss.gov.ua/book/journal/ekon.htm#b2>

² Марченко О.М., Пушак Я.Я., Ревак І.О. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. С. 312, 313.

Таблиця 13.1

Загрози безпеці банку¹

Вид загрози	Характеристика загрози
1	2
Загрози безпеці банку з боку зовнішнього середовища	
Загрози з боку клієнтів банку	<ul style="list-style-type: none"> - чи є вони реальними клієнтами, тобто чи потребують конкретних банківських послуг та проводять свої платежі через банк; - чи є вони клієнтами, для яких філософія бізнесу банку збігається із задачами та цілями, яких вони намагаються досягти на ринку; - чи є вони клієнтами, які не можуть завдати шкоди банку, заволодіти цінностями банку
Загрози з боку партнерів банку	<ul style="list-style-type: none"> - чи є вони реальними партнерами банку на ринку, які виконують угоди та взяті зобов'язання, дотримуються нейтралітету та утримуються від вступу до конкурентних груп; - чи це партнери, для яких філософія банку збігається з філософією їхнього бізнесу та не суперечить досягненню поставлених цілей і задач; - чи це партнери, які не вживають ніяких дій, щоб навмисно залучити банк до незаконних операцій
Загрози з боку конкурентів банку	<ul style="list-style-type: none"> - безпосередні конкуренти банку, які беруть участь у конкурентній боротьбі проти банку за конкретними напрямками діяльності; - реальні конкуренти, які за становищем на ринку можуть скласти конкуренцію банку з урахуванням слабких та сильних сторін діяльності; - сумнівні конкуренти – учасники ринку, які фактично не мають змоги конкурувати з банком, проте власними діями підривають авторитет банку
Загрози з боку кримінальних угруповань	<ul style="list-style-type: none"> - реальний кримінал, його конкретні організації; - профани, які видають себе за кримінальні угруповання, однак лише імітують таку поведінку
Загрози з боку держави	<ul style="list-style-type: none"> - дії проти банку законні та протиправні; - приватні чи корумповані; - кваліфіковані або некваліфіковані; - з кримінальним нахилом або тільки з точки зору особистої зацікавленості; - виконані професійно в межах власних повноважень або навмисні з використанням свого службового становища
Загрози з боку громадян держави	<ul style="list-style-type: none"> - чи є такі клієнти громадянами держави; - чи сприймають вони роль та значення банку як об'єкта для "скачування" грошей; - чи мають вони психофізіологічні проблеми; - чи пов'язані вони з криміналом

¹ Коваленко В.В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика : монографія. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. С. 109-111.

Закінчення табл. 13.1

1	2
Загрози безпеці банку з боку внутрішнього середовища	
Загрози з боку власників	<ul style="list-style-type: none"> - чи є вони законослухняними особами, які ведуть свій бізнес прозоро; - їхній бізнес постійний чи для отримання прибутку та самоліквідації; - з якою метою був створений банк: для фінансової підтримки власних структур; для економії фінансових ресурсів у разі здійснення внутрішніх розрахунків та платежів; для створення власної економічної імперії; для маскування кримінального характеру основного бізнесу
Загрози з боку адміністрації банку	<ul style="list-style-type: none"> - професіоналізм та компетентність при виконанні дій з управління банком або навпаки; - чи використовуються тимчасово вільні кошти для цілей особистого збагачення шляхом придбання різних установ; - адміністрація працює тільки за високу заробітну плату та інші форми заохочення; - адміністрація розуміє власну репутацію та пов'язує її з репутацією банку
Загрози з боку менеджерів підрозділів	<ul style="list-style-type: none"> - професіоналізм та компетентність під час виконання дій з управління банком або навпаки; - менеджери, яких цікавить робота у банку чи тільки заробітна плата; - менеджери, які не мають великого практичного стажу роботи в банку, не вміють керувати і професійно контролювати спеціалістів банку та операції, які ті виконують; - менеджери, які працюють у банку і пов'язані з іншими банками, кримінальними структурами
Загрози з боку спеціалістів банку	<ul style="list-style-type: none"> - професіоналізм та компетентність під час виконання дій з управління банком або навпаки; - спеціалісти, яких цікавить робота у банку чи тільки заробітна плата; - спеціалісти, які не вміють зберігати банківської таємниці; - спеціалісти, які намагаються отримати особисту вигоду за місцем роботи та посади; - спеціалісти, які схильні до неформальних контактів з клієнтом; - спеціалісти, які готові погодитися на будь-які угоди з конкурентами; - спеціалісти, які власними діями не зміцнюють корпоративну культуру та репутацію банку на ринку
Загрози з боку неформальних груп	<ul style="list-style-type: none"> - підконтрольні адміністрації та менеджменту банку; - діють спонтанно, у розріз з філософією бізнесу банку; - протидіють конкретним завданням підрозділів банку щодо поставлених цілей; - за своєю суттю більш соціальні або більшою мірою створені на підставі приватних інтересів; - не відіграють роль суб'єкта, який може вирішувати конфліктні ситуації у колективі

Швидкий розвиток інформаційних технологій суттєво розширює можливості для економічної співпраці, обміну інформацією в банківській системі. Водночас зростає кількість злочинів у цій сфері, вини-

кають нові види загроз фінансовій безпеці банку – загрози фінансовій інформації банківських установ.

Загрози інформації в автоматизованих системах поділяють на два класи¹:

- об'єктивні (природні), для яких характерний вплив на об'єкт захисту фізичних процесів або стихійних природних явищ, що не залежать від людини;
- суб'єктивні, пов'язані з діяльністю людини. Серед них можна виділити: ненавмисні, спричинені помилковими діями співробітників і відвідувачів банків, та навмисні, що є наслідком усвідомлених дій порушників. Навмисні загрози можуть виникати як зсередини системи (з боку учасників процесу опрацювання інформації), так і ззовні (з боку сторонніх осіб).

Загрози фінансовій безпеці банківських установ систематизовано на рис. 13.2).

Загрози фінансовій безпеці банківських установ необхідно поділяти на зовнішні і внутрішні. Серед зовнішніх загроз виділяють такі:

- політична та військова нестабільність у державі;
- несприятливі макроекономічні умови: загальноекономічна ситуація в країні та регіонах;
- фінансові кризи державного та світового масштабу;
- недосконалість системи банківського нагляду та регулювання;
- недовіра населення до банківської системи;
- нестійкість та недосконалість нормативно-правової бази у сфері регламентування банківської діяльності;
- необґрунтованість та нестійкість державної політики;
- зловмисний підрив ділової репутації банку;
- недобросовісна конкуренція на ринку банківських послуг;
- рейдерські атаки на банківські установи.

До внутрішніх загроз фінансовій безпеці банків належать:

- недосконалість організації системи фінансового менеджменту в банку;
- недостовірні оцінки прибутковості діяльності банку та капіталу банку і визначення джерел поповнення власного капіталу;
- виникнення конфлікту інтересів між акціонерами;
- необґрунтованість здійснення кредитної діяльності, що супроводжується відсутністю належної оцінки фінансового стану та ділової репутації потенційних позичальників, ринкової вартості їхньої застави, неналежним аналізом кредитного ризику;

¹ Браїловський М.М., Лазарев Г.П., Хорошко В.О. Захист інформації у банківській діяльності. Київ : ТОВ "Поліграфконсалтинг", 2004. 216 с.

Рис. 13.2. Класифікація загроз фінансовій безпеці банківських установ

- високий рівень ризику при здійсненні кредитної діяльності, що характеризується неповерненням кредитних ресурсів позичальниками та недоотриманням прибутку;
- неефективне здійснення валютних операцій, діяльності з залученими ресурсами та цінними паперами;
- відсутність належної системи захисту банківської інформації;
- недосконалість системи добору кадрів, що призводить до фінансового шахрайства, вчиненого працівниками банківських установ.

Злочинні фінансові операції в банківській системі України умовно поділяють на ті, які здійснюють безпосередньо в банківських установах, і ті, якими користуються підприємницькі структури з використанням банківських установ. Аналіз практичної діяльності банківських установ та праць учених, що присвячені дослідженню незаконних методів ведення бізнесу, дає підстави виділити такі види фінансового шахрайства в підрозділах банківських установ відповідно до видів діяльності :

У разі розрахунково-касового обслуговування:

- *крадіжка коштів з каси касиром з надією зникнути до початку ревізії каси.* Наразі в більшості банків цей вид шахрайства неможливий з огляду на жорсткий контроль та щоденну інвентаризацію залишків у касі.
- *фабрикування документів, що приховують нестачу.* Після незаконного взяття грошей з каси і неможливості їх повернути відбувається фабрикування документів на суму нестачі.
- *зумисна крадіжка коштів, що пояснюється випадковою помилкою касира.* За цього способу викрадають невелику суму грошових коштів. Нестачу в касі зловмисник пояснює “несвідомими” помилками.
- *крадіжка коштів сторонньою особою.* Така можливість виникає у випадку потрапляння в приміщення каси сторонніх осіб.
- *приховування залученого депозиту.* За цією схемою клієнту видають усі необхідні документи про залучення його коштів на депозит, проте ці суми не оприбутковують. Після закінчення терміну депозиту гроші повертаються клієнту з неоприбуткованих коштів, покладених на депозит іншим клієнтом (так звана операція “перекриття”).
- *несанкціоноване списання коштів з рахунку клієнта.* Цю схему можна реалізувати, якщо бухгалтер неуважний і не стежить за рухом коштів на рахунку свого підприємства. За таких умов гроші можна списувати на третю організацію.
- *перерахування коштів від імені банку.* Кошти знімають не з розрахункового рахунку клієнта, а роблять платіж від імені банку на фіктивну фірму без документів, що підтверджують операцію.

- *підміна справжньої валюти фальшивою.* Видавання фальшивих грошових купюр і досі є поширеним явищем в обмінних пунктах. У банківських установах можуть відбуватись зловживання, коли клієнтам видають старі і знищені купюри, які важко згодом реалізувати.
- *витягування купюр із пачок.* Якщо клієнт отримує достатньо велику суму коштів, то в банку у нього часто немає змоги перерахувати кількість купюр у кожній пачці. І лише згодом, за межами банку, виявляють нестачу.
- *обман малоосвічених, довірливих та хворих клієнтів.* На практиці дуже часто не лише люди похилого віку, але й чимало осіб середнього віку не завжди уважно читають документи, які підписують, чим можуть скористатись шахраї.
- *списання нестачі на інші банківські відділення.* У разі доступу працівників розрахунково-касового центру до бухгалтерських документів утворену нестачу часто списують на інші відділення банку, де її можуть виявити лише через значний період часу.

У випадку кредитних операцій основними фінансовими злочинами є такі:

- *кредитування позичальників, яких не існує.* За цього виду шахрайства до розгляду ухвалюють фальшиві заяви про надання кредиту, підкріплені недостовірною фінансовою звітністю.
- *кредит під фіктивну заставу чи поручництво.* Типовим для шахраїв явищем є отримання кредиту з подальшим його неповерненням. Можливі випадки, коли працівники банку за винагороду допомагають отримати кредит за відсутності достатньої застави або поручництва. Оцінку реальної вартості застави як перед одержанням кредиту, так і в міру його погашення повинні здійснювати відповідальні за це особи банку, безпосередньо не пов'язані з працівниками, що видають кредит.
- *кредитування з подальшим "відкатом" та подальшим перерозподілом коштів.* За цього виду шахрайства недобросовісні працівники банку можуть надавати кредит своїм співникам, які потім передають їм усі або частину отриманих коштів. У деяких випадках позики можуть списувати на безнадійні борги.
- *необґрунтовані кредити підприємствам, у яких є особиста зацікавленість.* За умов, коли вищі посадові особи банку мають фінансові інтереси у комерційних структурах, можливим є кредитування "своїх" підприємств під пільговий відсоток навіть без застави або поручника.

- *неправомірне звільнення застави*. Банк може зазнати значних збитків через неправомірне звільнення застави під кредит.

Основними причинами, що впливають на зниження рівня фінансової безпеки банківських установ у сфері кредитування, є: недосконалість законодавчої бази, що регламентує банківську діяльність; відсутність розуміння банківськими працівниками можливих загроз при здійсненні кредитних операцій; недобросовісна поведінка позичальників; зловживання окремими посадовими особами своїм службовим становищем під час проведення кредитних операцій.

Головні види шахрайства з залученими ресурсами й цінними паперами такі:

- *передача клієнтської бази банкам-конкурентам*. Інколи працівники середньої ланки банку передають інформацію про своїх клієнтів банкам-конкурентам та працюють з метою задоволення їхніх інтересів.
- *заниження ставок у разі продажу ресурсів на міжбанківському ринку*. Працівник у конфіденційному порядку домовляється з іншим банком про продаж ресурсів за заниженою процентною ставкою. Потім різницю (або частину різниці) у доході за реальною і заниженою ставками віддають працівникові, що забезпечив продаж дешевших ресурсів.
- *приховування частини виторгу від продажу цінних паперів клієнтів*. Клієнти, що продають цінні папери через брокера банку, часто не порівнюють процентний дохід, зазначений у звіті про продаж цінних паперів, отриманому від брокера банку, з ринковим котируванням цінних паперів на дату продажу. Це дає змогу занижувати у звіті про продаж цінних паперів реальну ціну й забезпечувати особистий дохід, часто оформлюваний на третю фірму як комісійні за посередництво. Така діяльність на практиці є малоконтрольованою, тому такі крадіжки можуть довго не виявляти. Цей вид шахрайства трапляється не тільки у разі продажу цінних паперів клієнтів, а й у випадку їхнього придбання, коли у звіті про купівлю цінних паперів наводять ціну, вищу за фактичного біржовий курс.
- *продаж в особистих цілях цінних паперів банку*. Цей вид шахрайства поширений у закордонних та вітчизняних невеликих банках, коли операції з цінними паперами контролює переважно один працівник.
- *зумисна неефективна купівля цінних паперів*. За такого виду шахрайства брокер вступає в угоду з емітентами не дуже вигідних цінних

паперів або тих, ціна на які штучно завищена. Потім він умовляє клієнта купити пропоновані ним цінні папери, одержуючи від емітентів комісійні.

Основними видами фінансових злочинів з валютними операціями є такі:

- *списання коштів з кореспондентських рахунків свого банку в закордонному банку.* З боку працівника банку може бути “нахабне списання” грошей на свій рахунок або рахунок компаньйона. Звичайно для такого списання використовують фіктивні документи.
- *неправильне перерахування курсу валюти.* В умовах постійної й динамічної зміни курсу валют відкриваються додаткові можливості для махінацій. Вони ґрунтуються на неправильному перерахуванні курсів валют.

Серед інших видів фінансових шахрайств виділяють зловживання, що їх вчиняють бухгалтери, шахрайства з банківськими скриньками та фінансові махінації з пластиковими картками.

До шахрайських операцій, які можуть відбуватися через бухгалтерію банку, передусім належать такі:

- *заниження комісійних зборів за рахунками клієнтів.* У цьому випадку суму належних клієнтові комісійних зборів занижують, а різницю відносять на особистий рахунок бухгалтера або на рахунок підставної фірми.
- *маніпулювання з процентами, що нараховують на внески клієнтів.* Таке шахрайство відбувається як завищення фактичних відсотків, які нараховують за рахунками, і використання суми завищення для компенсації фіктивних видатків. У невеликих банках, де бухгалтерам дозволено мати доступ до готівки й чужих бухгалтерських записів, можливості для зловживань розширені завдяки одержанню готівки й приховуванню нестачі за бухгалтерськими проведеннями.

Широкого поширення набуло сьогодні шахрайство з банківськими картками, зокрема такі його види:

- *вдаване опитування в соціальних мережах з розіграшем призів.* Це спосіб шахрайства з метою викрадення коштів з картки шляхом надсилання в соціальних мережах та месенджерах повідомлення про виграш грошових призів від імені банку, для отримання яких необхідно надати інформацію про кредитну картку.
- *телефонний дзвінок з метою отримати секретні дані.* У цьому випадку шахраї обманним шляхом отримують інформацію про платіжну картку по телефону для майбутнього зняття коштів.

- *заміна SIM-карти для доступу до онлайн-банкінгу.* Це спосіб шахрайства, за якого зловмисники отримують доступ до банківського акаунта жертви шляхом заміни SIM-карти.
- *використання незахищених сайтів для вчинення шахрайських дій.* Якщо вебмайданчик використовує застарілу технологію передачі даних без шифрування, здійснювати оплату послуг чи товарів в інтернеті є небезпечно у зв'язку з відсутністю надійного захисту інформації про кредитну карту та високий ризик шахрайства.
- *фішинг.* Шахраї отримують секретну банківську інформацію, створюючи вебсторінки або шляхом відправлення електронних листів на email від імені відомих вебресурсів або банків, послугами яких жертва користується та довіряє.
- *копіювання даних картки при передачі в руки.* Цей вид шахрайства поширений в окремих країнах з високим потоком туристів. Зловмисники у сфері послуг фіксують дані карток клієнтів під час здійснення ними оплати.
- *використання для шахрайських дій незахищених мереж Wi-Fi.* Цей вид шахрайства передбачає викрадення зловмисниками конфіденційної інформації за використання онлайн-банкінгу за допомогою мережі Wi-Fi у публічних місцях.
- *впровадження шпигунських програм у комп'ютери у громадських місцях.* Відомі випадки, коли комп'ютери у місцях загального доступу до інтернету (бібліотеки, інформаційні центри тощо) були обладнані спеціальним програмним забезпеченням для відстежування дій користувачів, запам'ятовування інформації, введеної з клавіатури.
- *скімінг для крадіжки даних картки.* Шахрайство вчиняється шляхом використання спеціального обладнання для крадіжки даних картки (спеціальні накладки на картридж для картки та на клавіатуру для введення пін-коду, прикріплені мінівідеокамери для запису інформації з карток).

Відомі також випадки вчинення шахрайських дій у банківських сховищах, зокрема, шляхом несанкціонованого проникнення в камери для зберігання за відсутності власників за допомогою таємно виготовлених дублікатів ключів клієнтів.

Чітка ідентифікація загроз фінансовій безпеці банківських установ та дослідження можливостей і механізмів вчинення шахрайських дій сприятиме розробленню та реалізації ефективних заходів із протидії їм або мінімізації негативного впливу на фінансову діяльність.

13.3. Система управління фінансовою безпекою банківських установ

Банківська діяльність, як один із найбільш ризикових видів підприємництва, потребує ефективного управління фінансовою безпекою. Головними завданнями управління фінансовою безпекою банківських установ є: оцінювання фінансового стану банку для раннього виявлення ознак його кризового розвитку; визначення масштабів кризи; дослідження чинників, які зумовлюють кризовий розвиток; вжиття заходів щодо запобігання кризам; своєчасне виявлення та протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам банківській діяльності, розроблення і контроль за виконанням заходів щодо гарантування фінансової безпеки.

Управління фінансовою безпекою банківських установ є багаторівневим і охоплює: державне регулювання; управління фінансовою безпекою безпосередньо на рівні банківських установ; недержавну систему гарантування фінансової безпеки банківської діяльності.

Належний рівень фінансової безпеки банківських установ можливий лише за наявності раціональної системи управління. Система управління фінансовою безпекою банківських установ – це сукупність організаційних структур, методів та заходів, що забезпечують захист фінансових інтересів суб'єктів банківської діяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз. Метою становлення і функціонування системи управління фінансовою безпекою банківських установ є забезпечення стабільної та ефективної діяльності, що виражається у виконанні відповідних функцій (рис. 13.3).

Основні об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою банківських установ наведено на рис. 13.4.

Головними об'єктами управління фінансовою безпекою банківських установ є матеріальні цінності, фінансові ресурси, персонал та фінансова інформація банку.

До першої групи суб'єктів управління фінансовою безпекою банківських установ відносяться ті, які є в складі організаційної структури банку. До другої групи належать суб'єкти, які перебувають за межами банківської установи і не підпорядковані його керівництву. Це, насамперед, державні органи, які створюють умови гарантування фінансової безпеки банків. Основними суб'єктами управління фінансовою безпекою банківських установ на державному рівні є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки й оборони України, міністерства та інші центральні органи

Рис. 13.3. Функції системи управління фінансовою безпекою банківських установ

виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, Прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Служба безпеки України.

Першочерговим етапом управління фінансовою безпекою банківської установи та банківської системи загалом є оцінка її наявного рівня, що передбачає визначення індикаторів фінансової безпеки. Індикатори фінансової безпеки банківських установ – це показники функціонування та розвитку банку, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в фінансовій сфері.

Рис. 13.4. Об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою банківських установ

На думку окремих авторів,¹ фінансова безпека банку визначається рівнем його захищеності та ступенем ефективності діяльності, що характеризують такі групи показників:

- показники, які характеризують ефективність діяльності банку;
- показники, які характеризують рівень його захищеності та здатність протистояти кризовим явищам. Так, О. Барановський виділяє такі показники, що характеризують ефективність та рівень захищеності банку (табл. 13.2, 13.3).

¹ Побережний С.М., Пластун О.Л., Болгар Т.М. Фінансова безпека банківської діяльності: навч. посібник для самостійного вивчення дисципліни "Безпека банків". Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. С. 91.

Таблиця 13.2

Показники ефективності діяльності банку¹

Назва показника	Формула розрахунку	Економічний зміст	Норматив
Ефективність операцій з процентними коштами, частка од.	Процентні доходи/ процентні витрати	Характеризує збалансованість процентних операцій банку	Понад 1
Рентабельність активів, %	Чистий прибуток/активи	Характеризує ефективність роботи керівництва банку та рівень віддачі від вкладених коштів	Не нижче середньогалузевого або середнього значення по групі, в яку входить банк
Рівень процентної маржі (кредити-депозити) (чиста процентна маржа), %	(Процентні доходи- процентні витрати)/активи	Характеризує ефективність процентної політики	Не нижче середньогалузевого або середнього значення по групі, в яку входить банк
Ефективність роботи банку, частка од.	Доходи/витрати	Характеризує загальну ефективність роботи банківської установи та її здатність генерувати дохід	Понад 1
Ефективність комісійної діяльності, частка од.	Комісійні доходи/ комісійні витрати	Характеризує здатність банку заробляти наданням комісійних послуг	Понад 1
Прибуток на одного працівника, грн/чол.	Чистий прибуток/ кількість працівників	Характеризує продуктивність (ефективність) працівників банку	Не нижче середньогалузевого або середнього значення по групі, в яку входить банк

¹ Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. С. 558.

Таблиця 13.3

Показники, що характеризують рівень захищеності банку¹

Назва показника	Формула розрахунку	Економічний зміст	Норматив
Ліквідність (миттєва), %	Високоліквідні активи/ поточні пасиви	Характеризує здатність банку своєчасно виконувати свої зобов'язання	Понад 20 % (або 0,2)
Рівень проблемних кредитів, %	Проблемні кредити/ кредитний портфель	Характеризує якість кредитного портфеля, рівень простроченої заборгованості в ньому	До 5 %
Коефіцієнт кредитних ризиків, частка од.	Проблемні кредити/ резерв під кредити	Характеризує рівень покриття резервами потенційних збитків від кредитних операцій	До 1
Коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань, частка од.	Кредити/зобов'язання	Характеризує агресивність кредитної політики банку	Оптимально – 0,53– 0,90; понад 0,90 – низька кредитна стійкість; До 0,53 – загроза збитків
Коефіцієнт достатності капіталу, %	Капітал/(зобов'язання + капітал)	Характеризує співвідношення власних і залучених коштів	Понад 10 %
Співвідношення отриманих і виданих міжбанківських кредитів, частка од.	Кредити видані/ кредити отримані	Характеризує тип кредитної політики, що проводиться банком на ринку міжбанківських запозичень	Якщо понад 1,4, то це загроза для кредитної і фінансової стійкості банку
Загальна валютна позиція, %	Відкрита валютна позиція/капітал банку	Характеризує валютну стійкість банку, наскільки капітал банку покриває можливі збитки у разі несприятливої зміни валютних курсів	До 30–35 %

¹ Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ : Київ. нац. торг.-
екоп. ун-т, 2006. С. 558.

Також до показників-індикаторів безпеки банку відносять темпи зростання прибутковості та показники виконання економічних нормативів, установлених НБУ, зокрема такі (табл. 13.4).

Таблиця 13.4

Економічні нормативи, встановлені НБУ¹

Нормативи	Граничне значення
Норматив адекватності регулятивного капіталу	Не менше 10 %
Норматив достатності основного капіталу	Не менше 7 %
Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента	Не більше 25 %
Норматив великих кредитних ризиків	Не більше восьмикратного розміру регулятивного капіталу
Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами	Не більше 25 %
Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	Не більше 15 %
Норматив загальної суми інвестування	Не більше 60 %
Норматив ризику загальної довгої відкритої валютної позиції	Не більше 5 %
Норматив ризику загальної короткої відкритої валютної позиції	Не більше 5 %
Норматив коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами	100 %
Норматив коефіцієнта покриття ліквідністю в іноземній валюті	100 %
Норматив чистого стабільного фінансування	100 %

Оцінку фінансової безпеки банківської системи, згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29 жовтня 2013 року № 1277, здійснюють з урахуванням таких індикаторів банківської безпеки²:

- частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %;
- співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %;
- частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %;
- співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів;

¹ Офіційний сайт Національного банку України. URL : <http://www.bank.gov.ua/>

² Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

- рентабельність активів, %;
- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %;
- частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %.

Також окремі науковці виділяють такі основні показники безпеки банківської системи [11, с. 196]:

- відношення активів банків до ВВП;
- частка активів недіючих банків у загальній сумі активів комерційних банків;
- розмір чистих внутрішніх активів НБУ (розмір грошової маси і розмір емісій);
- обсяг чистих зовнішніх резервів НБУ (різниця між зовнішніми кредитами і розміщенням валютних активів НБУ за межами країни);
- частка іноземного капіталу в сукупному капіталі банківської системи;
- частка проблемних кредитів у обсязі чистих активів банків;
- співвідношення високоліквідних коштів і поточних пасивів банку;
- співвідношення власних і залучених коштів;
- частка високоліквідних коштів у обсязі чистих активів банку;
- рентабельність чистих активів банківської системи;
- стан сектору банківських депозитів;
- загальний обсяг фонду страхування ризиків;
- обсяги і динаміка отриманого банками прибутку;
- діапазон процентних ставок;
- частка кредитної заборгованості населення у загальному обсязі кредитного портфеля;
- частка залучених коштів населення у загальному обсязі депозитів;
- відношення прибутку до середньорічного капіталу й активів.

Моніторинг та систематичне оцінювання фінансової безпеки банківських установ та фінансової безпеки банківської системи загалом дає можливість забезпечити їхнє ефективне функціонування в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, збільшення асортименту фінансових послуг, викликів політичного та військового характеру.

Важливим кроком у побудові ефективної системи управління фінансовою безпекою банківських установ є захист їхніх матеріальних цінностей. Це потребує комплексного підходу до реалізації заходів організаційного, правового та кадрового характеру, зокрема ведення чіткого їхнього обліку; нормативне забезпечення, яке б регламентувало дії

персоналу банку щодо захисту матеріальних цінностей; забезпечення контролю за їхнім станом, передбачення відповідальності посадових осіб банку за порушення правил захисту матеріальних цінностей.

Серед основних методів захисту банківських операцій, зокрема у разі розрахунково-касового обслуговування, варто виділити такі:

- забезпечення належного контролю за готівкою в касі;
- працівники каси не повинні бути пов'язані з оформленням депозитних договорів або випискою депозитних сертифікатів;
- недопущення сторонніх осіб до каси та налагодження системи контролю у разі здійснення перевірки каси ревізором чи аудитором;
- документи клієнта, який не здатний це самостійно зробити, повинен заповнювати спеціальний працівник, не пов'язаний з розрахунково-касовим обслуговуванням;
- заборона зберігання великих сум готівки в присутності відвідувачів або сторонніх для каси працівників банку;
- усі відправлення коштів повинна перевіряти посадова особа для того, щоб фіктивні переміщення коштів не могли використовуватися для операції "перекриття";
- нестача або надлишки, виявлені в касі, потрібно негайно відобразити у зведеному бухгалтерському обліку;
- скарги клієнта на розрахунково-касовий центр повинна розглядати посадова особа, безпосередньо не пов'язана з працівниками зазначеної структури.

Захист кредитної діяльності банків передбачає такі заходи:

- об'єктивне професійне інформаційно-аналітичне дослідження позичальника;
- колегіальне ухвалення рішення про видачу кредитів та чітке розмежування повноважень працівників банку, що причетні до видачі кредитів;
- ретельна оцінка ринкової вартості застави;
- ефективний супровід кредитних операцій;
- здійснення періодичних перевірок зобов'язань щодо кожного позичальника.

Потрібно розробляти та вживати для попередження зловживань з боку бухгалтерів банку такі заходи:

- ротація обов'язків бухгалтерів, щоб рахунки клієнтів не контролював один працівник;
- періодичні перевірки рахунків банківськими аудиторами;

- контроль за наявністю та правочинністю підпису на всіх документах, пов'язаних із внесенням депозиту;
- усі рахунки, якими тимчасово не користуються, повинні перебувати під контролем одного з банківських службовців із керівного складу;
- особисті рахунки працівників бухгалтерії повинні постійно перевірятися на предмет наявності незвичайних внесків;
- працівники бухгалтерії не повинні мати доступу до готівки касирів.

Наступним кроком у побудові ефективної системи управління фінансовою безпекою банківських установ є захист банківської інформації, що передбачає фізичний захист, захист від несанкціонованого користування, захист електронного документообігу, антивірусний захист.

Важливим в управлінні фінансовою безпекою банківських установ є ретельний підбір добросовісного та компетентного персоналу. З метою попередження можливого у майбутньому шахрайства з боку банківського персоналу в разі прийому на роботу банківських працівників необхідно провести підтверджувальні перевірки біографічних даних кандидатів згідно з усіма відповідними законами, нормативами та морально-етичними нормами, а також відповідно до вимог фінансової компетентності. Як частину зобов'язань за контрактом найманий персонал та підрядники повинні погодити і підписати терміни та умови контракту з найму, що має визначити взаємний рівень відповідальності щодо фінансової безпеки.

Під час аналізування рівня фінансової компетентності потенційних банківських працівників треба взяти до уваги її складові, кожна з яких можна оцінювати за певними критеріями (рис. 13.5):

1. Інтелектуальна складова компетентності передбачає наявність певних знань, потрібних для виконання професійного обов'язку, постійне їхнє оновлення, удосконалення. Потрібно постійно стежити за найновішими досягненнями вітчизняної та зарубіжної науки, що належать до сфери фінансового управління та фінансової безпеки.
2. Нормативна складова компетентності передбачає обсяг прав та обов'язків працівника фінансової служби, встановлених законодавством та посадовими інструкціями банківської установи.
3. Функціональна складова компетентності виражена у здатності працівника діяти, виконувати свої професійні обов'язки.

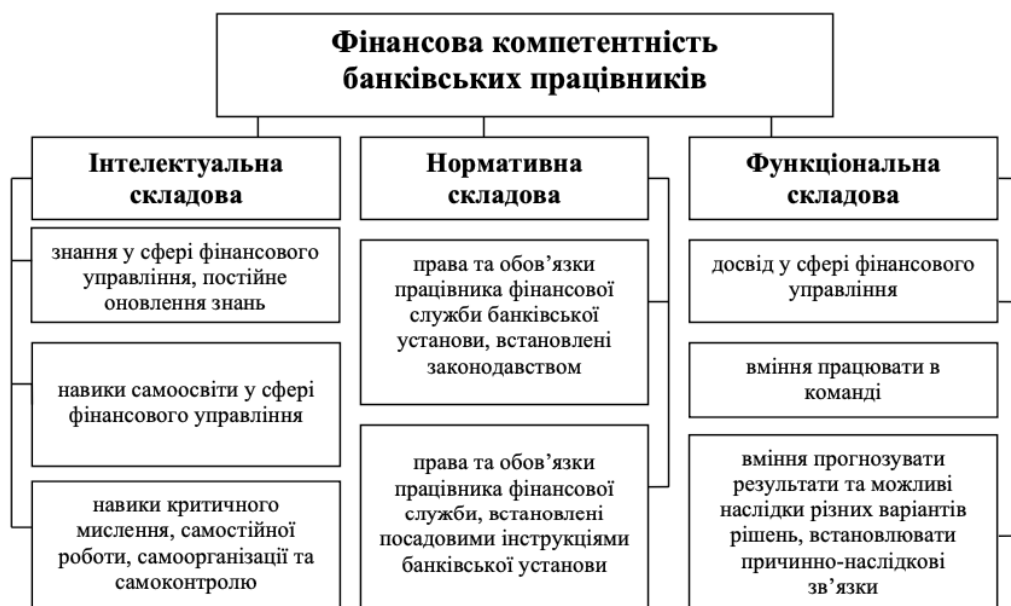

Рис. 13.5. Складові фінансової компетентності працівників банківських установ

Систему управління фінансовою безпекою банківських установ потрібно формувати з урахуванням таких принципів (рис. 13.6):

1. Законність. Усі дії з гарантування фінансової безпеки банківських установ повинні відбуватись на підставі чинного законодавства й не суперечити йому. Внутрішні нормативні документи, які розробляють безпосередньо на рівні банків, повинні ґрунтуватися на чинних правових актах.

2. Системність. Створення та функціонування системи управління фінансовою безпекою банківських установ повинно передбачати поєднання та взаємоузгодження кадрового потенціалу, інструментів, методів та заходів, що використовуються спеціальними службами банків для забезпечення захисту їхніх інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

3. Пріоритетність заходів попередження – виявлення різних деструктивних чинників до того, як вони завдадуть шкоди банку, вжиття заходів щодо уникнення їхнього негативного впливу.

4. Безперервність – система управління фінансовою безпекою банківських установ повинна бути побудована так, щоб безперервно функціонувати, постійно захищаючи інтереси банку в умовах ризику.

5. Конфіденційність. Система управління фінансовою безпекою банківських установ не повинна бути доступною та розкритою для не-санкціонованих осіб, об'єктів або процесів.

6. Формалізація – даний принцип передбачає організаційне й нормативне гарантування функціонування системи управління фінансовою безпекою банківських установ та дає змогу кожному учаснику процесу діяти послідовно, чітко виконуючи покладені на нього обов'язки та вирішуючи поставлені перед ним задачі. Діяльність із забезпечення фінансової безпеки потрібно реалізовувати на засадах єдиного підходу, визначеного в конкретних інструкціях та планах за окремими напрямками.

7. Економність. Система управління фінансовою безпекою банківських установ повинна бути побудована так, щоб витрати на її забезпечення були економічно доцільними, а сума витрат не перевищувала той рівень, за якого втрачається їхнє економічне значення.

8. Компетентність. Управління фінансовою безпекою банківських установ повинні проводити професіонали, які глибоко знають суть проблеми, вміють своєчасно оцінити ситуацію й ухвалити правильне рішення.

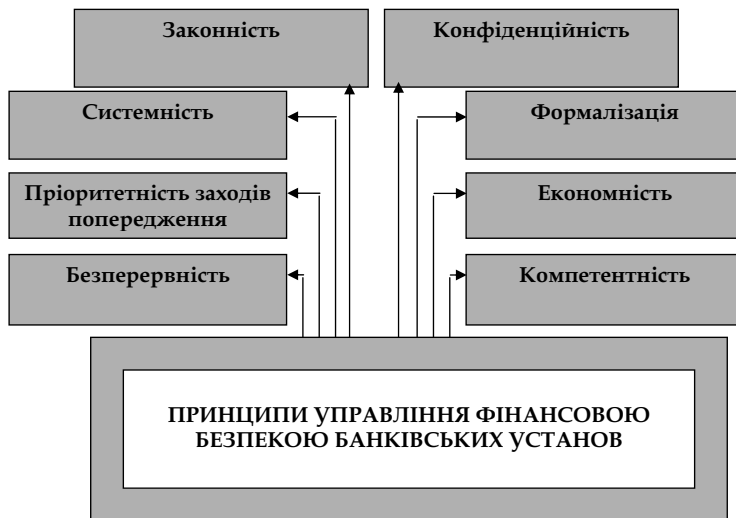

Рис. 13.6. Принципи управління фінансовою безпекою банківських установ

Ефективне управління фінансовою безпекою банківських установ сприяє забезпеченню їхнього стійкого фінансового стану, дозволяє на

ранніх стадіях визначати проблемні зони в їхній діяльності; нейтралізує ризикові та кризові ситуації, попереджує банкрутство й запобігає рейдерству.

Питання для самоконтролю

1. *Сутність економічного поняття “фінансова безпека банківських установ”.*
2. *Основні сутнісні характеристики фінансової безпеки банківських установ.*
3. *Загрози фінансовій безпеці банківських установ.*
4. *Основні класифікаційні ознаки загроз фінансовій безпеці банківських установ.*
5. *Класифікація загроз фінансовій безпеці банківських установ залежно від фінансових наслідків.*
6. *Види фінансового шахрайства під час розрахунково-касового обслуговування.*
7. *Види фінансових злочинів під час здійснення кредитування.*
8. *Сутність та призначення системи управління фінансовою безпекою банківських установ.*
9. *Об'єкти та суб'єкти управління фінансовою безпекою банківських установ.*
10. *Основні принципи формування системи управління фінансовою безпекою банківських установ.*

Тестові завдання

1. Фінансова безпека банківських установ – це:
 - 1) сукупність організаційних структур, методів та заходів, що забезпечують захист фінансових інтересів банківських установ від зовнішніх та внутрішніх загроз;
 - 2) такий рівень її фінансового стану та якості управління, що дозволяють безпомилково ідентифікувати наявні та потенційні загрози, протистояти деструктивним діям у внутрішньому та зо-

- внішньому середовищі з метою захисту пріоритетних фінансових інтересів та досягнення стратегічних та оперативно-тактичних цілей і завдань;
- 3) результат взаємодії елементів системи фінансових відносин, що визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність і використання фінансових ресурсів банківських установ;
 - 4) спроможність забезпечити діяльність за рахунок власних коштів, не допускаючи невикористаної кредиторської заборгованості.
2. Загрози фінансовій безпеці банківських установ – це:
- 1) порушення фінансової рівноваги в діяльності банківської установи;
 - 2) результати вибору альтернативного фінансового рішення спрямованого на досягнення бажаного фінансового результату діяльності при ймовірності понесення збитку;
 - 3) сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що можуть становити небезпеку для реалізації фінансових інтересів банківської установи та їх клієнтів, порушуючи стійкість фінансового стану та стабільність важливих фінансових пропорцій її розвитку;
 - 4) наслідки фінансової кризи, що унеможливають нормальну діяльність банківської установи.
3. До внутрішніх загроз фінансовій безпеці банківських установ відносять:
- 1) небезпека зловмисного підриву ділової репутації банку;
 - 2) неправомірне розтрата коштів банківськими службовцями;
 - 3) недосконалість банківського нагляду та регулювання;
 - 4) глобальні фінансові кризи.
4. За об'єктом управління загрози фінансовій безпеці поділяють на:
- 1) загрози з боку клієнтів банку, партнерів банку, конкурентів банку, кримінальних угруповань;
 - 2) загрози у сфері розрахунково-касового обслуговування, кредитної діяльності, у сфері діяльності із залученими ресурсами й цінними паперами, у сфері валютних операцій;
 - 3) загрози матеріальним ресурсам, фінансовим параметрам банківської діяльності, фінансовій інформації, персоналу банківської установи;
 - 4) передбачувані загрози; частково передбачувані; непередбачувані.

5. Під час розрахунково-касового обслуговування можливі такі види фінансових злочинів:

- 1) крадіжка коштів з каси касиром;
- 2) заниження ставок при продажі ресурсів на міжбанківському ринку;
- 3) приховування частини виторгу від продажу цінних паперів клієнтів;
- 4) необґрунтовані кредити підприємствам, у яких є особиста зацікавленість.

6. Основними шахрайськими операціями, які можуть відбуватися через бухгалтерію банку, є такі:

- 1) несанкціонований овердрафт по рахунку;
- 2) приховування коштів, призначених для придбання цінних паперів;
- 3) продаж в особистих цілях цінних паперів банку;
- 4) підміна справжньої валюти фальшивою.

7. Серед основних методів захисту банківських операцій під час здійснення кредитної діяльності є:

- 1) забезпечення належного контролю за готівкою в касі;
- 2) ретельна оцінка ринкової вартості застави;
- 3) періодичні перевірки рахунків банківськими аудиторами;
- 4) фіксація списку всіх овердрафтів при закритті кожного дня.

8. До функцій системи управління фінансовою безпекою, що реалізуються на рівні банківських установ, належать:

- 1) закріплення в правових нормах фінансових показників та критеріїв банківської діяльності (нормативів);
- 2) розроблення стандартів забезпечення інформаційної безпеки банківських установ;
- 3) забезпечення захищеності майнових цінностей, фінансових ресурсів та фінансової інформації банківських установ;
- 4) забезпечення добросовісної конкуренції у банківському середовищі.

9. Основними суб'єктами управління фінансовою безпекою банківських установ є такі:

- 1) органи управління банківських установ;
- 2) державні органи управління;
- 3) недержавні структури;

- 4) органи управління банківських установ, державні органи управління, недержавні структури.
10. До основних принципів управління фінансовою безпекою банківських установ належать:
- 1) принципи системності, комерційного розрахунку, цільового спрямування;
 - 2) принципи законності, пріоритетності заходів попередження, компетентності, безперервності;
 - 3) принципи безперервності, збалансованості;
 - 4) принципи конфіденційності, наукового обґрунтування, плановості.

*Р*ОЗДІЛ 14

Роль інституту фінансового моніторингу у трансформації соціально-економічних функцій сучасної банківської системи

- 14.1. Інститут фінансового моніторингу як сучасний засіб контролю господарських операцій у глобальному економічному просторі.*
- 14.2. Висвітлення проблеми сумнівних фінансових операцій у рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду.*
- 14.3. Основні документи Вольфсберзької групи з питань протидії відмиванню коштів у приватному банківському секторі.*
- 14.4. Взаємодія підрозділу фінансової розвідки з банківською системою.*
- 14.5. Особливості фінансового моніторингу у банківській сфері України.*

14.1. Інститут фінансового моніторингу як сучасний засіб контролю господарських операцій у глобальному економічному просторі

Сьогодні нелегальні фінансові операції, особливо “відмивання брудних грошей”, настільки тісно переплетені з легальним діловим середовищем, що напрацьовані століттями методи фінансового контролю часто виявляються неефективними. Організована злочинність нині глибоко проникла у глобальну економіку та фінанси. Глобалізація ринків і фінансових потоків поєднується з феноменом їхньої віртуалізації, основою якого є технологічні досягнення, зростання частки електронних грошей і віртуальних активів у розрахунках, інтернет-трейдинг, інтернет-банкінг, мобільні фінансові послуги тощо. В сучасному світі мільйонні суми долають тисячі кілометрів за лічені секунди, а понад шість трильйонів доларів глобального ринку FOREX циркулюють щоденно по земній кулі. З огляду на це, доходи від нелегальної діяльності, одержані в Україні, можуть переміститися через низку тихоокеанських і карибських офшорних юрисдикцій у Нью-Йорк, а далі – у Лондон і Швейцарію швидше, ніж можна дочитати такий абзац. Такі швидкі зміни і породжена ними неусталеність ділового середовища зумовили необхідність перегляду принципів функціонування систем контролю за різними формами нелегальної діяльності.

Активізація нелегального підприємництва в умовах глобалізації потребує від міжнародного співтовариства об'єднання зусиль для ефективного стримування відповідних викликів і загроз. Одним з найважливіших напрямів міжнародного співробітництва у зазначеній сфері є організація системи запобігання і протидії легалізації (відмиванню) нелегальних доходів, яка ґрунтується на єдиних міжнародних стандартах і передбачає поєднання механізмів кримінально-правового переслідування нелегальної діяльності та фінансового моніторингу з акцентом на виявленні операцій, які пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних унаслідок вчинення суспільно-небезпечних протиправних діянь.

Використання в нелегальній фінансово-економічній діяльності дедалі досконаліших методів і технологій ставить перед фахівцями, задіяними у сфері протидії цьому явищу, завдання постійного вдосконалення способів і засобів стримування нелегального підприємництва в контексті дослідження типологій вчинення таких протиправних діянь. Вирішальне значення для забезпечення дієвості політики стримування

нелегального підприємництва і виконання відповідних міжнародних стандартів мають підготовка та послідовне підвищення кваліфікації банківських працівників у сфері фінансового моніторингу сумнівних операцій.

По суті як легальна, так і нелегальна економічна діяльність мають виробничу та перерозподільну (фіскальну) складові. З погляду конкретизації структури нелегального підприємництва зазначимо, що така його фіскальна складова, як надання послуг з відмивання доходів, відіграє вирішальну роль при формуванні мотивації, реінвестиційних можливостей та фінансової спроможності нелегального підприємництва. Наявні результати досліджень тіньової економіки та нелегального підприємництва, як її складової, в інституційному контексті дають підстави стверджувати, що розвиток будь-якої економічної системи зумовлений чинниками культури, яка є сукупністю стереотипів і цінностей, що впливають на поведінку суб'єктів господарювання і, серед іншого, зумовлюють специфіку розвитку нелегального підприємництва як організованої форми економічної діяльності.

Наголосимо, що наприкінці 60-х років ХХ ст. виник новий напрям неінституціоналізму, пов'язаний з вивченням злочинності як економічного феномена, – економічна теорія злочинності (economics of crime), окремим розділом якої стала економічна теорія організованої злочинності (economics of organized crime). Дослідження за цим напрямом дають підстави стверджувати, що динаміка розвитку організованої злочинності тяжіє переважно до економічного феномена, суть якого зводиться до організації нелегальної економічної діяльності з залученням до її здійснення професіоналів ринку фінансових послуг та представників окремих нефінансових видів економічної діяльності та професій.

У 1939 році член Американської асоціації соціологів Е. Сазерленд ужив термін “білокомірцева злочинність” і запропонував визначити його як різновид нелегальної економічної діяльності, яку провадять респектабельні представники соціуму в руслі своєї професійної діяльності¹. До основних видів діяльності “білокомірцевих злочинців”, які є організаційним осередком сучасного нелегального підприємництва, належать такі: шахрайство, фіктивне банкрутство, доведення до банкрутства, хабарництво та інші форми корупції, комп'ютерне шахрайство, шахрайство з дебетовими і кредитними платіжними картками, виробництво фальшивих грошей і цінних паперів, привласнення державного

¹ Sutherland, Edwin H. Is “White Collar Crime” Crime? American Sociological Review. 1945. Is. 10. P. 132-139.

і корпоративного майна, “крадіжка особи” (використання чужих реєстраційних, особових і фінансових документів), нелегальні операції з цінними паперами, використання інсайдерської інформації, нелегальне використання ринку страхових послуг, ухилення від сплати податків, маніпулювання цінами, фіктивне підприємництво, організація “конвертаційних центрів”, “податкових ям”, “скруток”, легалізація (відмивання) доходів, одержаних від нелегальної діяльності тощо.

Значні обсяги кримінальної економіки породили специфічний ринок та різновид білокомірцевого злочинного бізнесу, пов’язаного з наданням послуг у сфері професійної легалізації злочинних доходів. Тому розрізняють так зване “самовідмивання”, коли нелегальний підприємець самостійно займається легалізацією здобутих доходів, та “професійне відмивання” – різновид нелегального підприємництва, що полягає у відмиванні нелегальних доходів клієнтів за винагороду. Особливістю сучасного попиту на послуги з відмивання злочинних доходів є те, що близько 90 % обсягу відмивання нелегальних доходів контролюють “білі комірці” (фінансисти-професіонали, юристи, адвокати, аудиторі, бухгалтері, ріелтери, нотаріуси та ін.), залишаючи лише приблизно 10 % нелегальним підприємцям для самостійного відмивання.

Зазначимо, що аналогічно до того, як ефективний фінансовий сектор стає ключовим чинником розвитку легальної економічної діяльності, наявність безконтрольних каналів відмивання нелегальних доходів є ключовим чинником розвитку нелегального підприємництва. Пояснюють це тим, що сам дохід від злочину, будучи аналогом незавершеного виробництва порівняно з кінцевим продуктом, менш важливий для нелегального підприємця, ніж відмиті доходи нелегального походження. У цьому випадку, чим менш затратні процедури відмивання таких доходів через слабку регуляторну політику держави, тим активніші нелегальні економічні агенти.

На форумі тисячоліття у 2000 році, представники понад 100 країн світу визнали, що проблема відмивання нелегальних доходів у наш час перетворилась в одну з глобальних проблем усього людства (поряд з проблемами бідності, списання заборгованості найбідніших країн, забруднення навколишнього середовища, корупції, торгівлі наркотиками та зброєю тощо), вирішення якої потребує докладання максимальних зусиль міжнародних та національних інститутів¹.

¹ Декларація і програма дій форуму тисячоліття “Ми, народи: зміцнення Організації об’єднаних націй у двадцять першому столітті”. ООН, 26.05.2000. URL : <http://www.un.org/russian/conferen/millennium/forumdec.htm>

Можна обґрунтовано стверджувати, що процес “відмивання” грошей має вирішальний вплив на поточну динаміку і подальші тенденції наростання викликів та загроз, породжених різними формами криміналізації національної та глобальної економіки. Саме тому ефективне конструювання та функціонування системи стримування відмивання нелегальних доходів матиме вирішальне значення у послабленні основних чинників, що зумовлюють нелегальне підприємництво.

Система стримування “відмивання” нелегальних доходів ґрунтується на регламентації таких груп відносин:

- 1) між фінансовими установами й іншими особами, які виконують посередницькі функції під час здійснення фінансових операцій (суб'єктами первинного фінансового моніторингу), з одного боку, і клієнтами цих ділових одиниць, – з іншого;
- 2) між суб'єктами первинного фінансового моніторингу і національним підрозділом фінансової розвідки;
- 3) між суб'єктами первинного фінансового моніторингу і відповідними органами регулювання й нагляду за їхньою діяльністю;
- 4) між національним підрозділом фінансової розвідки і правоохоронними, контролюючими, наглядовими та іншими державними органами;
- 5) між національним та іноземними підрозділами фінансової розвідки;
- 6) між національними суб'єктами первинного фінансового моніторингу;
- 7) між суб'єктами первинного фінансового моніторингу різних країн світу;
- 8) між іншими суб'єктами господарювання – представниками визначених нефінансових видів економічної діяльності та професій і їхніми клієнтами, відповідними органами регулювання й нагляду за їхньою діяльністю, національним підрозділом фінансової розвідки.

Головним аспектом, який визначає специфіку названих відносин, є конфіденційний характер розкриття інформації про фінансові операції клієнтів, яка захищена законами про банківську, комерційну та інші види професійної таємниці.

В Україні для узагальненої назви сукупності інституційних важелів, методів та відповідних механізмів, які використовують з метою стримування (запобігання, своєчасного виявлення і блокування) відмивання нелегальних доходів і пов'язаних з цим явищем сфер нелегальної підприємницької діяльності, використовують термін “фінансовий моніторинг”.

У нашій державі термін “фінансовий моніторинг” у розумінні інституційного механізму та системного утворення має офіційне застосування згідно Закону України від 06.12.2019 р. № 361-IX “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” (далі – Базовий закон)¹. Варто зазначити, що перша редакція Базового закону була ухвалена 28 листопада 2002 року.

Державний фінансовий моніторинг є сукупністю заходів у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму (ПВК/ФТ), які здійснюються національним підрозділом фінансової розвідки, спеціально уповноваженим органом – Державною службою фінансового моніторингу, а також іншими суб’єктами державного фінансового моніторингу, до яких віднесені такі органи державного регулювання і нагляду: Національний банк України; Міністерство фінансів України; Міністерство юстиції України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Міністерство цифрової трансформації України.

Первинний фінансовий моніторинг законодавець визначає як сукупність заходів, які здійснюються відповідними суб’єктами первинного фінансового моніторингу і пов’язані із виявленням порогових та підозрілих фінансових операцій з урахуванням критеріїв та ознак ризику, визначених у статтях 7, 20 і 21 Базового закону, а також у низці підзаконних нормативних актів.

На думку деяких науковців, для більш чіткого визначення поняття “фінансовий моніторинг” необхідно використовувати інформаційний підхід. У свою чергу, для використання вказаного підходу потрібно здійснити стислий огляд понять “постіндустріальне суспільство”, “інформаційна економіка”, “економіка дезінформації”, “інформація”.

У 1959 році професор Гарвардського університету Деніел Белл, виступаючи на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія), уперше вжив поняття “постіндустріальне суспільство”² у розумінні, яке широко використовується в наш час і характеризує суспільство, в якому індустріальний сектор втрачає провідну роль унаслідок

¹ Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 грудня 2019 року за № 361-IX. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 25. С. 171.

² Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / пер. з англ. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2005. 304 с.

зростаючої технологізації. Потенціал вказаного суспільства визначатиметься обсягами та змістом інформації і знань, якими воно володітиме, а також сукупністю взаємодій між людьми, оскільки: 1) основним виробничим ресурсом у ньому буде інформація, а не енергія чи сировина; 2) переважаючим типом виробничої діяльності буде обробка інформації, а не виробництво чи добування матеріальних цінностей; 3) характер базових технологій буде наукоємним, а не капіталоємним чи працеемним.

Найбільш актуальною тенденцією нашого часу є те, що постіндустріальне (інформаційне) суспільство стає економічною реальністю. Інновації в галузі зв'язку та обчислювальної техніки прискорюють темпи будь-яких змін завдяки зведенню майже до нуля часу передачі інформації. Для прикладу, актуальним феноменом сучасних фінансових ринків є поява високочастотного алгоритмічного трейдингу (далі – ВЧТ). Цей тип трейдингу вирізняється мілісекундними швидкостями. Щоб моргнути, людині потрібно 350 мілісекунд, а високочастотному трейдеру для здійснення однієї трансакції необхідно лише одну 64-мільйонну частку секунди¹.

Нові інформаційні технології породжують нові види економічної діяльності, продукти і послуги. Коли йдеться про інформаційне суспільство, необхідно брати до уваги економіку, основний ресурс якої стає невичерпним, однак доступ до нього залишається обмеженим. Водночас потрібно пам'ятати й про зворотний бік такого типу економіки, який можна назвати економікою дезінформації – різновидом сучасної тінізації (криміналізації) процесів господарювання, що породжує новітній тип нелегального підприємництва, який використовує дезінформацію для маскуванню і приховування нелегального змісту своєї діяльності.

Обмежений доступ до інформації, інформаційна асиметрія і висока вартість інформаційного продукту чи послуги (затратність інформації) є причиною суттєвого зростання трансакційних витрат в економіці, які складаються з витрат оцінки об'єкта обміну та з витрат моніторингу й забезпечення дотримання встановлених правил гри. Своєю чергою, за теоремою Р. Коуза², наявність значних трансакційних витрат є причиною виникнення інститутів, завданням яких є максимальне подолання асиметрії у поінформованості, що матиме наслідком удосконалення моделей прийняття управлінських рішень (рис. 14.1).

¹ What Is High-Frequency Trading? 02.02.2021. URL : <https://smartasset.com/investing/high-frequency-trading>

² Coase Ronald H. The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics. 1960. № 3. P. 1-44.

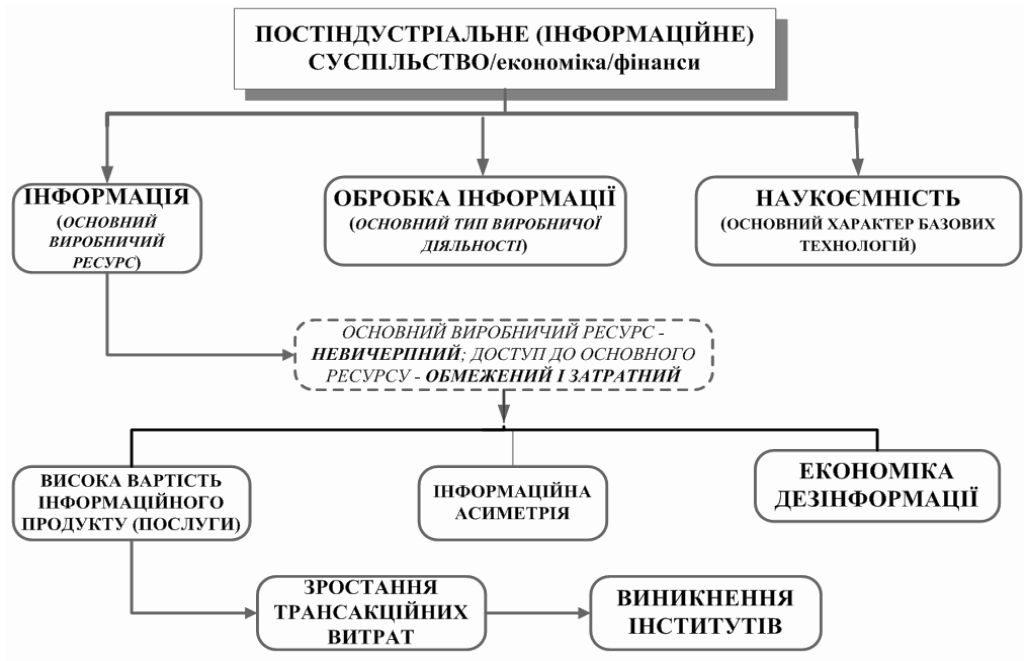

Рис. 14.1. Проблеми обігу інформації в постіндустріальному суспільстві

В Україні базовим інститутом запобігання поширенню економіки дезінформації є інститут фінансового моніторингу. Саме в його системі нагромаджується значний обсяг інформації про сумнівні фінансові операції як на мікро-, так і на макрорівні.

Зазначимо, що у спеціальній літературі є різні, нерідко навіть не сумісні між собою, визначення “інформації”. Однак практично всі численні погляди на сутність інформації концентруються навколо двох концепцій – атрибутивної та функціональної¹.

Згідно з атрибутивною концепцією, інформація – це об’єктивна внутрішня властивість усіх матеріальних об’єктів, яка міститься в усіх системах матеріального світу. Іншими словами, інформація – невіддільний атрибут (властивість) матерії (звідси й назва концепції). Нині чимало вчених-філософів вважають, що доречно говорити про три іпостасі існування матерії: речовина, яка відображає сталість

¹ Відкрита багатомовна Інтернет – енциклопедія. Поняття “інформація”. URL : <http://uk.wikipedia.org>

матерії; енергія, яка відображає рух, зміну матерії; та інформація, яка відображає структуру, організацію матерії. Інформація, згідно з цією концепцією, міститься у формі властивих матеріальним об'єктам структур (така інформація одержала назви: структурна, потенційна, апріорна, внутрішня, інформація "у собі"). З цим підходом пов'язане визначення інформації як відображення різноманітності. За наведеною концепцією інформації, процес пізнання (дослідження) певного феномена розглядають як декодування інформації, що міститься в предметах реального світу – елементах системи.

Другою філософською концепцією є функціональна концепція інформації. Ця концепція пов'язана з розвитком кібернетики – науки про управління та зв'язок у живих організмах, суспільстві та машинах (це дало іншу назву концепції – функціонально-кібернетична). Кібернетика формулює принцип нерозривного зв'язку (єдності) інформації з управлінням, з функціонуванням самокерованих та самоорганізованих систем (технічних, біологічних та соціальних). Прихильники функціональної концепції не визнають існування інформації в неживій природі, а саму інформацію визначають як зміст сигналу або повідомлення, отриманого кібернетичною системою з зовнішнього світу.

За функціонально-кібернетичною концепцією інформації, яка розвинута в працях "батька кібернетики" американського математика Н. Вінера, припускають, що процес управління у названих системах є процесом переробки (перетворення) певним центральним пристроєм інформації, одержуваної від джерел первинної інформації (сенсорних рецепторів) і передавання її в ті ділянки системи, де її сприймають елементи як наказ до виконання певної дії. Після виконання самої дії сенсорні рецептори готові до передавання інформації про ситуацію, що змінилася, для виконання нового циклу управління. Так організований циклічний алгоритм управління та циркуляції інформації в системі¹.

З позицій інформаційного підходу до визначення поняття "фінансовий моніторинг" функціонально-кібернетична концепція інформації є більш відповідною (рис. 14.2). Так, "центральним пристроєм" національної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, який відповідає за процес переробки (перетворення і фільтрації) інформації, є національний підрозділ фінансової розвідки.

¹ Wiener Norbert. *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. Paris : Hermann & Cie Editeurs ; Cambridge : The Technology Press ; New York : Mass., John Wiley & Sons Inc. 1948.

“Сенсорними рецепторами” – основними джерелами первинної інформації – є суб’єкти первинного фінансового моніторингу, правоохоронні органи держави і підрозділи фінансових розвідок іноземних держав. Елементами національної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, які сприймають перероблену і надану національним підрозділом фінансової розвідки інформацію (у формі узагальнених матеріалів) як стимул для виконання тієї або іншої дії, є сукупність правоохоронних органів, державних регуляторів (органів нагляду за діяльністю суб’єктів первинного фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом) та підрозділи фінансових розвідок інших держав.

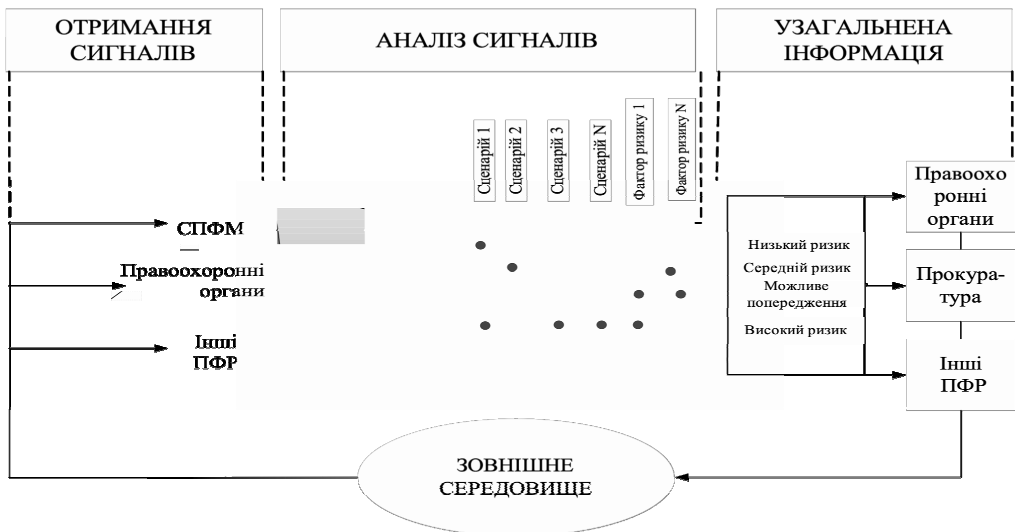

Рис. 14.2. Макрорівнева інституційна модель антилегалізаційного фінансового моніторингу: СПФМ – суб’єкти первинного фінансового моніторингу; ПФР – підрозділ фінансової розвідки

Мікрорівнева функціонально-кібернетична модель антилегалізаційного фінансового моніторингу є фрактальною щодо макрорівневої з урахуванням того, що функцію “центрального пристрою” у ній відіграють суб’єкти первинного фінансового моніторингу (банківські та небанківські фінансові установи, а також спеціально визначені категорії суб’єктів нефінансових видів економічної діяльності, підприємств і

професій), а функцію “сенсорних рецепторів” виконують їхні клієнти (рис. 14.3).

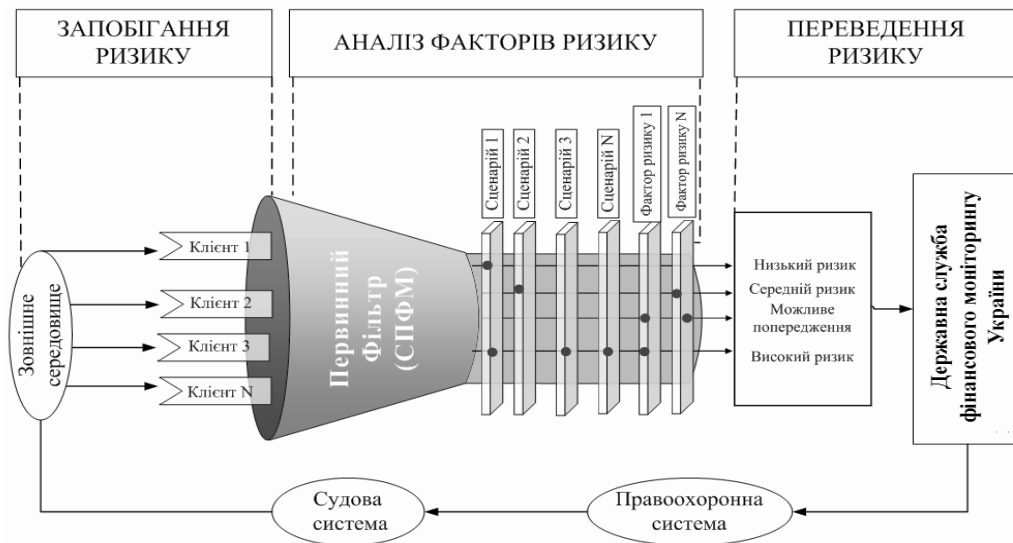

Рис. 14.3. Мікрорівнева інституційна модель антилегалізаційного фінансового моніторингу

Отже, метою антилегалізаційного фінансового моніторингу у постіндустріальному (інформаційному) суспільстві, з економічних позицій, є подолання ситуації асиметричної інформації, яка уможливило використання СПФМ (насамперед банків) з метою проведення через них операцій із відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом.

Використання інформаційного підходу до аналізу національного інституту фінансового моніторингу вимагає конкретизації й уточнення змісту поняття “фінансовий моніторинг”. Нагадаємо, що в межах функціональної концепції інформації ключовим є принцип нерозривного зв’язку (єдності) інформації з управлінням. Розглядаючи категорію “управління” з погляду фінансів (як наукової дисципліни), наголосимо, що управління взагалі та управління державою зокрема пов’язані з розподілом. Розподіляють права й обов’язки, час, простір (територію), матеріальні та фінансові ресурси тощо. Тому не випадково функції управління синтезуються у функціях фінансів (рис. 14.4).

Фінанси – це насамперед розподільчі відносини у грошовій формі. А гроші є системоутворювальним чинником, який пов’язує різні ланки

економіки. В сучасній економіці гроші – незамінний засіб синтезу інформації про економічні ресурси, події та очікування, яка виражена у цінах товарів та послуг, валютних курсах, процентних і податкових ставках тощо. З огляду на наведену вище інтерпретацію грошей, фінанси можна розглядати як форму руху інформації про енергоінформаційний потенціал окремих індивідів та суспільства загалом, а вартість – як міру цього потенціалу. Водночас потрібно мати на увазі й можливість виникнення та циркуляції дезінформації в економічній системі, що призводить до спотвореного бачення енергоінформаційного потенціалу і, відповідно, до хибних управлінських рішень. Рівень позитивного чи негативного впливу фінансів на економіку залежить, передусім, від якості інформаційного забезпечення фінансового механізму. З урахуванням цього наголосимо, що операції з відмивання нелегальних доходів є потужним чинником спотворення інформаційного забезпечення фінансового механізму, а також чинником суспільно небезпечного використання різних елементів цього механізму.

Функції фінансів	Розподільча					Контрольна			
Функції управління	Планування і прогнозування	Організація	Координація	Стимулювання і мотивація	Регулювання	Облік	Аналіз	Контроль	Оцінка

Рис. 14.4. Функціональний синтез фінансів та управління¹

Тому обслуговування банківською системою грошового обігу визначає роль банків не лише як різновиду підприємницьких структур, що працюють заради отримання прибутку, а й зумовлює наявність у банків суспільно необхідної функції – забезпечення достовірності фінансової інформації як мікро-, так і макрорівневої. Ця функція певною мірою вступає у конфлікт з інститутом банківської таємниці, що відображає складність узгодження індивідуальних та суспільних інтересів. Однак ефективність та законність функціонування різних ланок економіки неможливі за умов високого рівня невизначеності та дезінформації. Тому й втілюють у життя політику заміни готівкових розрахунків безготівко-

¹ Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М.І. Крупки. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. С. 41.

вими як прозорішими, обмеження можливостей маскуванню істинної природи господарських операцій та фальсифікації фінансових документів. Основою цієї політики є інститут фінансового моніторингу. Він значною мірою спирається на банки як на джерело інформації. Окрім того, банки можуть відмовлятися від проведення сумнівних операцій, виконуючи функцію своєрідного фільтра господарської діяльності з погляду її легальності.

Відповідно до статті 6 Базового закону, суб'єктами первинного фінансового моніторингу в рамках національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму є:

- 1) банки, страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- 2) оператори платіжних систем;
- 3) товарні та інші біржі, що проводять фінансові операції з товарами;
- 4) професійні учасники фондового ринку (ринку цінних паперів), крім осіб, які провадять діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку;
- 5) оператори поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або послуги зі здійснення валютних операцій;
- 6) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, що надають фінансові послуги на території України;
- 7) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу (крім осіб, які надають послуги в рамках трудових правовідносин):
 - а) суб'єкти аудиторської діяльності;
 - б) бухгалтери, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку;
 - в) суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування;
 - г) адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально;
 - г) нотаріуси;
 - д) суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги;
 - е) особи, які надають послуги щодо створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами;
 - є) суб'єкти господарювання, що надають посередницькі послуги та/або консультаційні послуги під час здійснення операцій з нерухомим майном;

- ж) суб'єкти господарювання, що здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них;
- з) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри;
- и) суб'єкти господарювання, які здійснюють торговельну діяльність культурними цінностями та/або надають посередницькі послуги в такій діяльності;
- 8) постачальник послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів;
- 9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

В Україні банки є головною категорією суб'єктів первинного фінансового моніторингу (СПФМ), яка виявляє близько 99 % усіх підозрілих фінансових трансакцій, що проходять через фінансову систему України і містять ознаки, що свідчать про можливе проведення цих операцій з метою відмивання злочинних доходів. Тому дієва система запобігання використанню банківської системи України у проведенні через неї підозрілих фінансових операцій є першочерговим завданням у контексті вдосконалення заходів державного і первинного фінансового моніторингу. Фінансовий моніторинг починається з ідентифікаційних процедур щодо осіб, які є клієнтами банків, оскільки належна ідентифікація клієнта є фундаментом оцінки ризику проведення ним нетипових, підозрілих, нехарактерних, сумнівних фінансових операцій¹.

Розподіл і перерозподіл благ може відбуватися як внаслідок легальної діяльності господарюючих суб'єктів, так і внаслідок вчинення різних нелегальних діянь – шахрайства (у тому числі з фінансовими ресурсами), привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, фіктивне банкрутство тощо. Наведений аргумент є одним з ключових при необхідності повсякчасної реалізації ще однієї фундаментальної функції фінансів – контрольної. Дія інституту фінансового моніторингу зосереджена на реалізації саме контрольної функції фінансів. Водночас важливим елементом структури фінансового механізму, з яким безпосередньо пов'язане функціонування інституту фінансового моніторингу, є інформаційне забезпечення. Тому фінансовий моніторинг варто розглядати як систему використання інформаційних важелів стримування відмивання нелегальних доходів (рис. 14.5).

¹ Глущенко О.О., Вороніна Р.М. Банки в системі антилегалізаційного фінансового моніторингу. Науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету "Наука і економіка". 2012. Вип. № 4. Т. 2. С. 101-108.

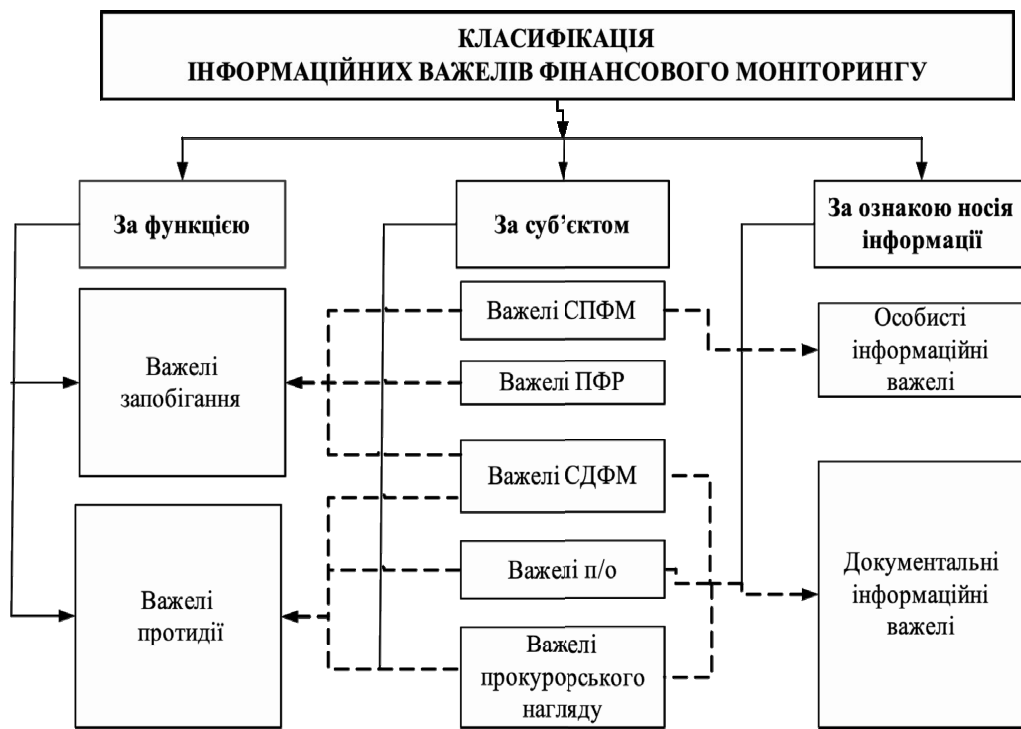

Рис. 14.5. Інформаційні важелі інституту фінансового моніторингу (п/о – правоохоронні органи)

Своєю чергою, під інформаційним важелем варто розуміти інформацію у формі опрацьованого та узагальненого інформаційного продукту, реакція на який стримує або стимулює певні дії. Правоохоронним та іншим державним органам для проведення ефективних фінансових розслідувань необхідно мати доступ до відповідної інформації (з ознаками банківської, комерційної та професійної таємниці), розкриття якої в загальному порядку ускладнене правовими нормами та потребує значних затрат часу й людських ресурсів.

Відповідно до пункту 2 статті 16 Закону України “Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення”, подання інформації суб’єктом первинного фінансового моніторингу Державній службі фінансового моніторингу України в установленому порядку не є порушенням професійної таємниці, таємниці страхування, банківської або комерційної таємниці.

Порядок розкриття банківської таємниці регламентується статтею 62 Закону України “Про банки і банківську діяльність”¹, відповідно до пункту 5 якої інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, на його запит щодо фінансових операцій, пов’язаних з фінансовими операціями, що стали об’єктом фінансового моніторингу (аналізу) згідно із законодавством щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також учасників зазначених операцій.

Деталізований порядок розкриття банківської таємниці Державній службі фінансового моніторингу України міститься у підпункті 3.8. пункту 3 та у пункті 6 Постанови Правління Національного банку України від 14.07.2006 року № 267 “Про затвердження правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці”².

Головним результатом аналізу слабких сторін системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, на момент ухвалення рішення про необхідність її міжнародного розвитку стало усвідомлення того, що правоохоронні органи мають обмежений доступ до інформації про підозрілі на предмет відмивання нелегальних доходів фінансові операції. Тому важливо було залучити учасників фінансової системи до діяльності з запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, з одночасним дотриманням умов, необхідних для збереження довіри клієнтів до фінансових установ і для продовження ефективного функціонування цих установ³.

Країни-учасниці відповідних міжнародних інститутів дійшли висновку про те, що впровадження відповідних систем, які зобов’язують фінансові установи розкривати інформацію про підозрілі фінансові операції, потребує створення центральних органів у межах кожної національної юрисдикції, які б отримували, аналізували, опрацьовували інформацію та забезпечували її подальше передавання компетентним

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 року № 2121-III. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

² Про затвердження правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці : Постанова Правління Національного банку України від 14 липня 2006 року № 267. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0935-06>

³ William C. Gilmore. Dirty Money : The Evolution of Money Laundering Countermeasures. Council of Europe Publishing. 2nd ed. 1999. P. 155.

органам в узагальненій формі. З іншого боку, враховуючи глобальний характер проблематики запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, створення національних підрозділів фінансової розвідки було зумовлене також необхідністю забезпечити адекватний механізм міжнародного обміну інформацією про підозрілі фінансові операції.

На критерії вибору стратегії і конкретних механізмів функціонування міжнародної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, суттєво вплинули такі чинники¹:

- традиційні заходи кримінально-правового характеру, передбачені Віденською конвенцією ООН від 20.12.1988 року “Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин”, не могли забезпечити необхідного ефекту, зокрема, через невіршену проблему обмеженого доступу правоохоронних органів до інформації, яка містила банківську, комерційну та інші види професійної таємниці²;
- обов’язкова умова щодо активної участі фінансових установ у заходах з запобігання використанню фінансової системи в злочинних цілях. Ця обов’язкова умова ефективного запобігання відмиванню нелегальних доходів відображена в Декларації Базельського комітету банківського нагляду “Про запобігання злочинному використанню банківської системи в цілях відмивання грошей”, прийнятій у 1988 році³;
- результати таких сучасних процесів, як глобалізація фінансових і товарних ринків, лібералізація руху капіталу, розвиток інформаційних технологій, які сприяють суттєвому прискоренню і здешевленню міжнародних трансфертів. Ці чинники зумовлюють необхідність постійного аналізу сучасних фінансових технологій і типологій їхнього використання для здійснення операцій з відмивання нелегальних доходів;
- необхідність універсалізації (стандартизації) сукупності захисних

¹ Глущенко О.О. Критерії вибору структури системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Стратегія формування відкритої господарської системи в Україні : матеріали Міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. С. 72, 73.

² Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Постанова Верховної Ради Української РСР від 25 квітня 1991 року № 1000-XII. Відомості Верховної Ради. 1991. № 24. С. 277.

³ Basel Committee on Banking Supervision Statement : Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money laundering. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbsc137.pdf>

механізмів і синхронізації їхнього впровадження та використання в межах всіх без винятку країн і територій. Відповідно, ефективність національних систем запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів залежить від того, наскільки чітким є дотримання чинних стандартів усіма фінансовими посередниками, включаючи фінансові установи та інших осіб, які забезпечують функціонування фінансової системи країни.

З урахуванням наведених вище чинників за основу формування міжнародної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, узято системний підхід, який побудований на поєднанні кримінально-правових і фінансово-економічних механізмів.

Створення у 1989 році Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням (ФАТФ) прийнято вважати початком активної боротьби з легалізацією злочинних доходів на міжнародному рівні. Однак головні принципи, які стали основою 40 рекомендацій ФАТФ, були розроблені в національних законодавствах держав – засновниць цієї організації. Саме досвід цих держав, який налічував не одне десятиліття, дав змогу створити умови для ефективної боротьби з відмиванням доходів.

Концепція системного підходу до запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, була виражена у 40 рекомендаціях ФАТФ у 1990 році та отримала подальший розвиток у змінах і доповненнях до них, зроблених у 1996, 2003, 2012 роках¹. Системність 40 Рекомендацій ФАТФ полягає в такому:

- максимально широкому охопленні питань, пов'язаних з організацією запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів на міжнародному і національному рівнях;
- тісному взаємозв'язку з міжнародними конвенціями, резолюціями, директивами та іншими актами спеціалізованих міжнародних організацій, які регулюють питання запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом;
- наданні національним юрисдикціям можливості проявляти певну гнучкість у ході імплементації в національне законодавство та подальшої реалізації 40 Рекомендацій (з урахуванням національної специфіки та особливостей правової системи).

Рекомендації ФАТФ, по суті, є зведенням у єдину систему сукупності організаційних принципів, правових норм та інститутів у сфері запо-

¹ Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Берлінська редакція 2003 року. Міжнародний документ від 25 вересня 2003 року № 835-001. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=835_001

бігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом. Цей висновок підтверджений пунктом 7 Резолюції 1617 (2005) Ради Безпеки ООН, яка закликала всі держави дотримуватись всеохопних міжнародних стандартів запобігання та протидії відмиванню доходів, відображених у 40 Рекомендаціях ФАТФ¹.

14.2. Висвітлення проблеми сумнівних фінансових операцій у рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду

Наприкінці 1974 року під егідою Банку міжнародних розрахунків на підставі укладеної десятима розвиненими країнами угоди (так званий Базельський конкордат) створено Комітет регулювання та нагляду за банківською діяльністю (Committee on Banking Regulation and Supervisory Practices), який частіше називають Базельським комітетом з банківського нагляду (Basel Committee on Banking Supervision). Сьогодні до складу Базельського комітету (далі Комітет) входять представники центральних банків або інших органів банківського нагляду (у разі, якщо наглядові функції не входять до компетенції центрального банку) Бельгії, Великої Британії, Німеччини, Іспанії, Італії, Канади, Люксембургу, Нідерландів, США, Франції, Швейцарії, Японії, а також Австралії, Бразилії, Китаю, Індії, Південної Кореї, Мексики, Швеції та інших. Європейська комісія бере участь у роботі Базельського комітету на правах спостерігача.

Базельський комітет не має офіційних наднаціональних повноважень у сфері регулювання наглядової діяльності, і його висновки та рішення не мають обов'язкової юридичної сили. Цей орган розробляє загальні норми та принципи банківського нагляду, а також рекомендації з впровадження передового досвіду у цій сфері. Передбачено, що відповідні національні органи влади вживуть необхідних заходів законодавчого або іншого характеру для впровадження рекомендацій Комітету, які оптимально відповідають конкретним національним умовам. Метою діяльності Комітету є сприяння зближенню підходів різних країн у сфері банківського нагляду, тоді як завдання досягнення глибокої гармонізації національних норм та правил не ставиться. Водночас у діяльності з усунення прогалін у міжнародному наглядовому режимі Комітет керується двома основними принципами: жодна іноземна банківська установа не

¹ Резолюція № 1617 (2005), прийнята 29 липня 2005 року Радою Безпеки ООН на її 5244-му засіданні. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_d53

повинна бути поза наглядом і нагляд повинен бути адекватним. Комітет усіляко заохочує розвиток співробітництва між своїми членами та наглядовими органами інших країн, якому, зокрема, сприяють Міжнародні конференції органів банківського нагляду.

Декларація про запобігання злочинному використанню банківської системи з метою відмивання коштів, прийнята Базельським комітетом у грудні 1988 року, уперше встановила міжнародні стандарти протидії відмиванню коштів для фінансової системи¹.

У Декларації викладені основні принципи та процедури, які повинні бути запроваджені адміністрацією банку з метою сприяння боротьбі з відмиванням доходів, у тому числі визначення особи клієнта та співробітництво з правоохоронними органами. Цей документ складається з двох частин: досить великої Преамбули, яка розкриває причини та мету його прийняття, і порівняно короткої Заяви про принципи. У Преамбулі Декларації зазначено, що банки та інші фінансові установи можуть мимоволі бути використані як посередники для переказу або вкладення коштів, отриманих унаслідок злочинної діяльності. Довіра суспільства до банків та, відповідно, їхня стабільність можуть бути підірвані, якщо в суспільній думці банки асоціюватимуться зі злочинцями. Крім того, банки самі можуть зазнати прямих збитків від шахрайства або через необережність у виявленні небажаних клієнтів, або через зниження добропорядності своїх працівників, пов'язаних зі злочинцями.

З цих причин Базельський комітет вважає, що органи банківського нагляду повинні сприяти встановленню відповідних етичних стандартів професійної поведінки для банків та інших фінансових установ. На думку членів Базельського комітету, прийнятий документ є загальною Заявою про етичні принципи, які спонукають керівництво банків увести ефективні процедури з такими цілями:

- належна ідентифікація всіх осіб, які ведуть справи з їхніми установами;
- відмова від здійснення операцій, які не видаються законними;
- досягнення співпраці з правоохоронними органами.

Базельський комітет зазначає, що Декларація не є правовим документом та її виконання залежне від національної практики та законодавства. В окремих країнах банки можуть підпадати під жорсткіше правове регулювання у цій сфері, і Декларація не покликана замінити або знизити рівень цих вимог. Метою Декларації є посилення загальних стандартів,

¹ Basel Committee: Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money-laundering. 1988. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbsc137.htm>

спрямованих на запобігання відмиванню коштів. Згідно з Преамбулою, наглядові органи, представлені в Комітеті, зобов'язуються у межах своєї компетенції сприяти вжиттю всіма банками у країнах-членах заходів, відповідних цій Заяві. Для забезпечення всесвітнього поширення Комітет також рекомендує застосовувати положення Декларації наглядовим органам інших країн.

У 1997 році Базельський комітет опублікував "Основні принципи ефективного банківського нагляду", які охоплюють широке коло питань, у тому числі протидію відмиванню доходів, та використовуються як керівництво до дій органами банківського нагляду в більшості країн світу. У спільній групі, яка розробляла "Основні принципи", брали участь, окрім членів Комітету, представники наглядових органів семи країн. Один з 25 основних принципів (15-й) передбачає перевірку органами банківського нагляду наявності в банку адекватних регламентів, положень та інструкцій (включаючи суворі правила "Знай свого клієнта"), які сприяють дотриманню високих етичних та професійних норм у фінансовому секторі та запобіганню навмисного або ненавмисного використання банку кримінальними елементами. Правила "Знай свого клієнта", що називаються також "Належна перевірка клієнта", є найважливішою частиною ефективної системи запобігання та протидії відмиванню нелегальних доходів та фінансуванню тероризму кожної країни¹.

У доповнення до "Основних принципів" Базельський комітет у 1999 році видав "Методологію основних принципів", яка містить обов'язкові та додаткові критерії оцінки дотримання кожного з 25 принципів. "Методологію основних принципів" можна використовувати як для проведення самооцінок наглядовим органом кожної країни, так і для зовнішніх оцінок національної банківської системи, які проводять, наприклад, по лінії Міжнародного валютного фонду та Світового банку. Щодо 15-го принципу "Методологія" містить 11 спеціальних та 5 додаткових критеріїв оцінки адекватності положень і процедур "Знай свого клієнта". Зокрема, передбачено обов'язок органу банківського нагляду періодично перевіряти відповідність встановленим вимогам систем внутрішнього контролю з метою протидії відмиванню коштів, а також систем з запобігання, виявлення шахрайства та інформування про такі випадки. Наглядовий орган повинен мати достатні повноваження для забезпечення виконання встановлених вимог у сфері протидії

¹ Core Principles for Effective Banking Supervision. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 1997. URL : <http://www.bis.org/publ/bcb30a.htm>

відмиванню коштів, включаючи право на вжиття заходів щодо притягнення до адміністративної чи іншої відповідальності банків, які не виконують таких вимог (обов'язковий критерій 9)¹.

У травні 2001 року Комітет опублікував документ про основні елементи Заяви про співробітництво між органами банківського нагляду, положення якого рекомендується використовувати для налагодження відносин, зокрема у формі меморандуму про взаєморозуміння, між органами банківського нагляду різних країн (а також, якщо це можливо, між органами банківського нагляду та іншими органами фінансового регулювання).

Базельський комітет у жовтні 2001 року прийняв докладний документ за принципами "Знай свого клієнта", названий "Належна перевірка клієнтів банками". Ці принципи базуються на Заяві про запобігання та основному принципі № 15, але мають конкретніші вказівки щодо основних елементів норм "Знай свого клієнта". У цьому документі є заклик прийняти та реалізувати рекомендації ФАТФ та вказівка на необхідність відповідності принципів "Знай свого клієнта" рекомендаціям ФАТФ.

"Належна перевірка клієнтів банками" складається з таких п'яти розділів²:

I. Вступ (пункти 1–7), у якому викладені загальні підходи Базельського комітету до цієї проблеми.

II. Значення вимог програми "Знай свого клієнта" для органів банківського контролю та банків (пункти 8–17), що описують ризики, яких зазнають банки за відсутності адекватних правил організації програми "Знай свого клієнта".

III. Основні елементи вимог програми "Знай свого клієнта" (пункти 18–59), включаючи правила та процедури:

1. Ухвалення рішень про доцільність роботи з клієнтом.
2. Ідентифікації клієнтів, у тому числі:
 - загальні вимоги до ідентифікації;
 - специфічні питання ідентифікації;
 - трастові, фідучіарні рахунки та рахунки на пред'явника;
 - рахунки корпорацій;
 - рекомендації;
 - рахунки клієнтів, які відкривають їх через професійних посередників;

¹ The Core Principles Methodology. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 1999. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs61.htm>

² Customer due diligence for banks. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2001. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs85.htm>

- відомі діячі;
 - заочні клієнти;
 - кореспондентські відносини банків.
3. Постійний моніторинг рахунків та операцій.
4. Управління ризиками.
- IV. Роль органів банківського нагляду.
- V. Впровадження принципів “Знай свого клієнта” у міжнародному контексті.

У пункті 3-му цього документа підкреслюється тісний зв'язок програми “Знай свого клієнта” з боротьбою проти відмивання коштів, яка входить до сфери компетенції ФАТФ. Водночас Базельський комітет не прагне дублювати діяльність ФАТФ. На думку Комітету, фахово розроблена програма “Знай свого клієнта” відіграє важливу роль у формуванні безпеки та надійності банків, а також цілісності усієї системи фінансово-кредитних установ. Виражаючи повну підтримку заходів, спрямованих на прийняття та реалізацію Рекомендацій ФАТФ, Базельський комітет та Офшорна група банківських інспекторів підтверджують відповідність викладених у даному документі вимог цим Рекомендаціям, а також свою готовність розглянути питання про прийняття жорсткіших вимог, які можуть бути запропоновані ФАТФ у процесі перегляду її Рекомендацій.

У січні 2003 року робоча група Базельського комітету з питань міжнародної банківської справи ухвалила документ “Банки-оболонки і реєстраційні офіси”¹. Цей документ окреслює спектр питань, пов'язаних з тим, як банки з розгалуженою міжнародною мережею відокремлених структурних підрозділів управляють своїми глобальними фінансовими операціями. Серед іншого, у цьому документі визначені ті різновиди структурних підрозділів міжнародних банків, які генерують значні проблеми, з погляду унеможливлення здійснення ефективного банківського нагляду, – “банки-оболонки” і “реєстраційні офіси”, – розглянуті підходи для нівелювання негативних наслідків їхнього функціонування.

Базельський комітет у лютому 2003 року прийняв додаток до документа “Належна перевірка клієнтів банками”, яким затвердив “Загальний порадишник з питань відкриття рахунків та ідентифікації клієнтів”². Важливість зазначеного “Порадишника” пов'язана з тим, що ідентифікація є одним з найсуттєвіших елементів програми належної перевірки

¹ Shell banks and booking offices. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2003. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs95.htm>

² General Guide to Account Opening and Customer Identification: Attachment to Basel Committee publication “Customer due diligence for banks”. 2003. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs85annex.htm>

клієнтів банками, оскільки саме ефективні ідентифікаційні процедури сприяють забезпеченню банківських установ від реалізації репутаційних, операційних, правових та концентраційних ризиків. Ідентифікація відіграє вирішальну роль у політиці відповідності вимогам антилегалізаційного законодавства, а також є обов'язковою передумовою виявлення банківських рахунків, пов'язаних з фінансуванням терористичних актів.

Зазначений документ концентрує увагу на найдієвіших механізмах, які банки можуть використовувати при розробці та підвищенні ефективності власних програм ідентифікації клієнтів. У "Пораднику" значну увагу приділено питанню необхідності розмежування різних типів клієнтів, насамперед у розрізі двох основних груп – індивідуальних та інституційних. Іншим аспектом зосередження уваги є різні типи ризиків, які пов'язані з різними групами клієнтів. Не менш важливим питанням, яке належним чином відображене в "Пораднику", є необхідність приділення уваги різним типам фінансових трансакцій з урахуванням рівня ризику, які генерують останні в контексті їх можливого використання для відмивання злочинних доходів (операції з публічними діячами, відкриття рахунків без індивідуального контакту з клієнтом тощо). Новітніми стали підходи, запропоновані у "Пораднику" для розмежування різних ідентифікаційних документів за критерієм можливості їх підробки і фальшування ідентифікаційних відомостей у них відображених. Не менш важливою новацією, яка згодом була перенесена у Берлінську (третю) редакцію 40 Рекомендацій ФАТФ, стала порада зберігати всі ідентифікаційні документи впродовж п'яти років після закриття рахунку, а також зберігати всі документи, на підставі яких була здійснена фінансова операція, упродовж п'яти років після її проведення.

Порадник складається з двох частин, присвячених різним аспектам ідентифікації клієнтів. Частина А стосується збору та перевірки тієї інформації, що необхідна для належної ідентифікації фізичних осіб, які відкривають рахунки чи бажають здійснити фінансові операції. Частина В стосується збору і перевірки інформації, необхідної для ідентифікації юридичних осіб. Відповідно, друга частина поділяється ще на два компоненти – перший з них стосується корпорацій, а другий – інших типів юридичних осіб.

У жовтні 2004 року Базельський Комітет видав черговий важливий документ у антилегалізаційній сфері – "Консолідований ризик-менед-

жмент на основі політики знай свого клієнта"¹. Документ підкреслює важливість запровадження всеохоплюючого ризик-орієнтованого підходу до особи клієнта за всіма видами господарської діяльності, якими той займається.

Консолідований ризик-менеджмент на основі політики "Знай свого клієнта" базується на встановленні централізованого процесу координації і поширення відповідних заходів обачності, керуючись доступом до зведеного масиву інформації, яка акумулюється в розрізі банківських установ. Доступ до зведеної інформації, яка є продуктом взаємодії та інформаційного обміну, сприяє поглибленню ідентифікаційних процедур і підвищенню ефективності відповідних даних. Принцип консолідації відповідного ризик-менеджменту може застосовуватись як щодо окремого банку з розгалуженою мережею філій, так і щодо групи незалежних банківських установ, які взаємодіють між собою, обмінюючись необхідною інформацією як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У квітні 2006 року Базельський комітет опублікував для ознайомлення та коментарів оновлені редакції "Основних принципів"² та "Методології"³, які були затверджені на черговій Міжнародній конференції органів банківського нагляду у місті Мерида (Мексика) у жовтні 2006 року.

Оновлені редакції цих документів підготовлено з урахуванням досвіду їхнього практичного застосування та виявлення недоліків. У процесі розробки проектів Комітет тісно взаємодіяв з іншими міжнародними інституціями, що розробляли відповідні стандарти та контролювали їхнє виконання. До таких організацій належать: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Міжнародна організація комісій з цінних паперів, Міжнародна асоціація органів нагляду за страховою діяльністю, Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей.

У першому з зазначених документів питанням запобігання використанню банківської системи у злочинних цілях присвячений принцип 18-й, який загалом збігається з принципом 15-м попередньої редакції "Основних принципів": "органи банківського нагляду повинні вста-

¹ Consolidated KYC ("know-your-customer") Risk Management. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2004. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs110.htm>

² Core Principles for Effective Banking Supervision. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2006. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs129.htm>

³ The Core Principles Methodology. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2006. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs130.htm>

новлювати наявність у банках адекватних регламентів, положень та інструкцій, включаючи суворі правила “Знай свого клієнта”, які сприяють дотриманню високих етичних і професійних стандартів у фінансовому секторі і перешкоджають тому, щоб банківську установу використовували навмисно чи ненавмисно для здійснення злочинної діяльності”.

У новій редакції “Методології” щодо принципу 18-го передбачено 12 основних та 1 додатковий критерій, які значною мірою збігаються з відповідними положеннями 40 Рекомендацій ФАТФ у редакції 2003 року. При цьому, зокрема, вказується, що під “наглядовим органом” у частині перевірки дотримання банками законодавства про запобігання злочинній діяльності можуть розумітися не тільки звичайні органи банківського нагляду, а й підрозділи фінансової розвідки, якщо останні наділені відповідними повноваженнями.

До основних критеріїв оцінки адекватності положень і процедур політики “Знай свого клієнта” “Методологією” віднесено такі:

1. Закони і підзаконні нормативні акти чітко окреслюють обов’язки і повноваження органу банківського нагляду та інших компетентних органів нагляду, у разі їх наявності, пов’язані з наглядом за здійсненням заходів внутрішнього банківського контролю та з дотриманням законів і постанов, спрямованих на запобігання використанню банків у злочинній діяльності.

2. Орган банківського нагляду повинен встановлювати наявність у банках адекватних регламентів, положень та інструкцій, які сприяють дотриманню високих етичних і професійних стандартів у фінансовому секторі та перешкоджають тому, щоб банківська установа використовувалась навмисно чи ненавмисно для здійснення злочинної діяльності. Відповідні регламенти й положення передбачають заходи щодо запобігання та виявлення злочинної діяльності, а також повідомлення про виявлену підозрілу діяльність, що має надаватись спеціально визначеним органам влади.

3. Крім повідомлення національному підрозділу фінансової розвідки чи іншим спеціально визначеним органам влади, банки повідомляють відповідному органу нагляду про підозрілі фінансові операції або випадки шахрайства, якщо вони є суттєвими з погляду безпеки або репутації банку.

4. Орган банківського нагляду повинен встановлювати, чи запровадили банки політику “Знай свого клієнта” і процеси, які належним чином документуються і доводяться до відома відповідних працівників банку. Така політика і процеси мають також бути належним чином інтегрованими в систему повного ризик-менеджменту банку. Програма

консолідованого ризик-менеджменту на основі політики “Знай свого клієнта” повинна відображати такі суттєві аспекти:

- політику налагодження ділових відносин з клієнтом, у межах якої треба ідентифікувати ті відносини, що не прийнятні для банку;
- програми ідентифікації, перевірки ідентифікаційних даних і належних заходів обачності щодо особи клієнта; зазначені програми охоплюють перевірку кінцевого вигодоодержувача (бенефіціарного власника) і ризик-орієнтовані процедури періодичної перевірки відповідних даних з метою гарантування того, що вони є актуальними;
- процедури моніторингу і виявлення незвичних або потенційно підозрілих фінансових операцій, особливо у розрізі клієнтів, зачислених до групи високого ризику;
- винесення на рівень керівництва рішень про встановлення ділових відносин з високоризиковими клієнтами, такими, як публічні діячі, чи продовження ділових відносин з клієнтами за умови виявлення підвищеного ризику, пов'язаного з ними;
- чіткі правила щодо того, яку інформацію, що пов'язана з ідентифікацією і з проведенням фінансових операцій, треба зберігати й упродовж якого періоду. Такі записи мають зберігатись щонайменше упродовж п'ятирічного періоду.

5. Орган банківського нагляду повинен встановлювати, чи розроблена банками політика посиленних заходів обачності щодо кореспондентських відносин з іншими банками. Така політика і процеси повинні охоплювати:

- збір достатньої інформації про банки-респонденти, яка дає змогу повною мірою зрозуміти суть їхнього бізнесу, а також те, яким чином здійснюється нагляд щодо них;
- відмову у встановленні або продовженні кореспондентських відносин з іноземними банками, в яких не запроваджені адекватні заходи контролю та запобігання злочинному використанню їхніх установ, або ж щодо яких відсутні процедури ефективного нагляду з боку відповідних органів, або з тими банками, які вважаються банками-оболонками.

6. Орган банківського нагляду повинен періодично підтверджувати наявність у банків адекватних механізмів контролю для запобігання, ідентифікації і повідомлення про потенційні зловживання фінансовими послугами з боку їхніх клієнтів, включно з операціями, які стосуються відмивання злочинних доходів.

7. Орган банківського нагляду має наділятися адекватними повноваженнями для вжиття заходів регуляторного (адміністративного, цивільного чи кримінально-правового) впливу на банки, які не виконують своїх обов'язків щодо запобігання злочинній діяльності.

8. Орган банківського нагляду повинен встановлювати наявність у банках:

- вимоги для підрозділів внутрішнього аудиту або ж до зовнішніх експертів, пов'язані з проведенням незалежної оцінки відповідної політики, процедур і засобів ризик-менеджменту. Орган нагляду має володіти правом доступу до їхніх звітів;
- політики і процедур призначення відповідальних за здійснення антилегалізаційного моніторингу працівників, які займають посади на рівні керівництва банківської установи, й яким інші працівники зобов'язані повідомляти про кожен виявлений факт потенційного зловживання фінансовими послугами банку;
- адекватної політики перевірки ділової репутації особи (найманих працівників банку), яка дає змогу впевнитися в високих етичних і професійних стандартах осіб, які працевлаштовуються в банк;
- постійних програм навчання працівників банку з питань застосування політики "Знай свого клієнта" і методів виявлення злочинних і підозрілих фінансових операцій.

9. Орган банківського нагляду повинен встановлювати факт наявності в банку чітких правил і процедур, якими регулюються питання повідомлення про виявлені факти зловживання фінансовими послугами банку локального управлінського персоналу, чи спеціально визначеної особи, або ж їх обох. Орган нагляду також встановлює, що банки володіють адекватними інформаційними системами для своєчасного доведення до адресатів відповідної підозрілої інформації.

10. Закони і підзаконні нормативні акти повинні забезпечувати гарантії працівникові банківської установи щодо уникнення відповідальності за надані ним повідомлення про виявлені підозрілі фінансові операції до відповідних органів влади.

11. Орган регулювання має бути наділений правом інформування національного підрозділу фінансової розвідки чи іншого спеціально визначеного органу про виявлені ним підозрілі фінансові операції. Крім того, орган банківського нагляду має бути наділений правом обмінюватися інформацією з судовими органами влади про підозри щодо вчинення злочинної діяльності.

12. Орган регулювання має бути наділений правом взаємодії та прямого чи опосередкованого обміну інформацією про підозрілі фінансові

операції з відповідними національними чи іноземними органами нагляду за фінансовим сектором.

Додатковим методологічним критерієм оцінки адекватності положень і процедур політики “Знай свого клієнта” є такий:

- у тому випадку, коли зазначене не належить до компетенції жодного іншого органу влади в країні, орган банківського нагляду має володіти власними ресурсами і спеціалізованими експертами для розслідування злочинної діяльності.

За умов популяризації віртуальних активів, у Заяві, опублікованій 13 березня 2019 року, Базельський комітет закликав банки провести адекватну юридичну перевірку та мати чітко відпрацьовану систему управління ризиками та боротьби з шахрайством, відмиванням грошей та фінансуванням тероризму¹. Ризики від прямого або непрямого впливу криптовалюти повинні враховуватись у процесах оцінки внутрішнього капіталу та достатності ліквідності банку: “Перш ніж купувати криптоактиви або надавати супутні послуги, банк має провести всебічний аналіз ризиків. Банк повинен публічно розкривати інформацію про будь-які суттєві ризики, пов’язані з використанням криптоактивів або пов’язаних з ними послуг, у рамках свого регулярного розкриття фінансової інформації, та вказувати порядок обліку таких ризиків відповідно до внутрішнього законодавства та нормативних актів”. Базельський комітет звинуватив криптоактиви, популярність яких продовжує зростати, у створенні загрози для банків та фінансової стабільності. Він стверджує, що криптовалюти не є надійним заміном грошей і небезпечні як засіб обміну або накопичення. Комітет стверджує, що криптовалюти також дуже нестабільні і наражають банки на ризики, включаючи випадки шахрайства та фінансування тероризму.

14.3. Основні документи

Вольфсберзької групи з питань протидії відмиванню коштів у приватному банківському секторі

Вольфсберзька група була заснована у 2000 році 11-ма найбільшими банками світу:

- ABN Amro N.V. (Нідерланди);
- Banco Santander Central Hispano S.A. (Іспанія);
- Barclays Bank (Англія);

¹ Statement on crypto-assets. URL : https://www.bis.org/publ/bcbs_nl21.htm

- Citigroup (США);
- Credit Suisse Group (Швейцарія);
- Deutsche Bank AG (ФРН);
- HSBS (США);
- J.P. Morgan (США);
- Chase Manhattan (США);
- Societe Generale (Франція);
- UBS AG (Швейцарія).

Пізніше Chase і Morgan об'єднались і стали називатись J.P. Morgan Chase, а потім до цієї групи приєднались Goldman Sachs (США) та Bank of Tokyo-Mitsubishi Ltd. (Японія).

Метою Вольфсберзької групи, що отримала назву від швейцарського замку Вольфсберг, у якому відбулось її перше засідання, є розробка принципів запобігання та протидії відмиванню доходів у приватному банківському секторі. Проте ці принципи формально не мають юридичної сили та є публічним зобов'язанням банків-учасників дотримуватись певних етичних правил. Враховуючи реальний вплив членів Вольфсберзької групи, які контролюють значну частину світового грошового обігу, прийняття ними таких принципів слугує дієвим стимулом для їх виконання іншими приватними банками. Також Вольфсберзька група розробляє комплекси принципів у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму.

У жовтні 2000 року були опубліковані 11 принципів протидії відмиванню доходів у приватних банках (переглянуті у травні 2002 року), які стосуються ідентифікації особи клієнта, включаючи встановлення реальних власників рахунків, а також дій у разі виявлення незвичних або підозрілих операцій¹.

Вольфсберзькі принципи охоплюють такі положення:

1. Встановлення відносин з клієнтом: загальні рекомендації

1.1. Загальні положення

1.2. Ідентифікація:

1.2.1. Клієнт.

1.2.2. Бенефіціарні власники.

1.2.3. Рахунки, відкриті на ім'я керуючих коштами та аналогічних посередників.

1.2.4. Особи, які діють на основі довіреності.

1.2.5. Разові клієнти та клієнти, яким надаються електронні банківські послуги.

¹ Wolfsberg AML Principles on Private Banking. 2002. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/privat-banking.html>

- 1.3. Перевірка.
- 1.4. Номерні або кодовані рахунки.
- 1.5. Офшорні юрисдикції.
- 1.6. Нагляд.
2. Встановлення відносин з клієнтами: ситуації, що потребують додаткової перевірки або уваги.
 - 2.1. Загальні положення.
 - 2.2. Індикатори.
 - 2.3. Затвердження рішення керівництвом банку.
3. Оновлення інформації про клієнтів.
4. Дії під час виявлення незвичних або підозрілих обставин.
 - 4.1. Визначення поняття незвичної або підозрілої діяльності.
 - 4.2. Виявлення незвичної або підозрілої діяльності.
 - 4.3. Дії у разі виявлення незвичної або підозрілої діяльності.
5. Моніторинг операцій.
6. Відповідальність за контроль.
7. Інформування керівництва.
8. Навчання та підготовка персоналу, інформування.
9. Зберігання інформації.
10. Виключення та відхилення від правил.
11. Організація протидії відмиванню коштів у банку.

У січні 2002 року Вольфсберзька група виступила з Заявою “Про стримування фінансування тероризму”, яка передбачає підвищення внеску фінансових установ у вирішення цієї проблеми. Заява передбачає застосування процедур “Знай свого клієнта” у розширеному обсязі шляхом пошуку за списками відомих або підозрюваних терористів, а також вжиття додаткових заходів “Належної перевірки клієнтів банками” у разі, коли наявні незвичні або підозрілі операції. Особливо ретельна перевірка необхідна у тих ситуаціях, коли клієнти пов’язані з секторами або сферами діяльності, які за інформацією компетентних органів часто використовуються для фінансування тероризму. У Заяві зазначено про необхідність розширення міжнародного співробітництва та прийняття спеціальних рекомендацій ФАТФ як керівництва до дії¹.

Вольфсберзька група у листопаді 2002 року опублікувала 14 принципів боротьби з відмиванням доходів у банках-кореспондентах, які регламентують встановлення і підтримку банківських кореспондентських відносин у світовому масштабі. Згідно з зазначеними

¹ Wolfsberg Statement on The Suppression of the Financing of Terrorism – January 2002. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/financing-terrorism.html>

принципами, міжнародним банкам забороняється вести справи з “банками-оболонками” (які не мають фізичної присутності на території своєї реєстрації). Крім того, пропонується використовувати спеціальну методику оцінки та контролю ризику для забезпечення потрібного рівня належної перевірки, яка проводиться банком щодо його клієнтів з банків-кореспондентів. Документ має таку структуру¹:

1. Преамбула.
2. Кореспондентські відносини.
3. Відповідальність та нагляд.
4. Належна перевірка з урахуванням ризику.
5. Стандарти належної перевірки.
6. Посилена належна перевірка.

Так, під час оцінки потенційного ризику пропонують враховувати таку інформацію про банк клієнта:

- місцезнаходження;
- структура власності та управління;
- діловий портфель;
- клієнтура.

У 2003 році Вольфсберзька група виступила із Заявою “Про моніторинг, перевірку та пошук”, покликаною доповнити раніше прийняті стандарти в частині розвитку заснованих на врахуванні ризику процесів моніторингу, перевірки та пошуку операцій клієнтів. Згідно з Заявою, банки повинні мати відповідні процеси, що забезпечують виявлення незвичної діяльності або операцій. Оскільки не всі незвичні операції або види діяльності обов’язково у всіх випадках підозрілі, банки повинні мати можливість проаналізувати та визначити, чи є конкретні операції або види діяльності підозрілими, зокрема, на предмет потенційного зв’язку з відмиванням коштів (принцип 3-й). Вольфсберзька група рекомендує здійснювати моніторинг операцій на основі врахування профілю ризику (принцип 4-й). Для моніторингу операцій з урахуванням ризику потенційного відмивання коштів рекомендується розробити моделі ризику, що надають інструменти ранжування факторів ризику. Відповідний процес моніторингу операцій повинен забезпечувати порівняння інформації про операції з виявленими факторами ризику (наприклад, географічне місце проведення операції, тип пропонованих фінансових продуктів та тип клієнта, який бере участь в операції) з

¹ Wolfsberg AML Principles for Correspondent Banking – November 2002. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/corresp-banking.html>

різними способами відмивання коштів та іншими незаконними діями, щоб визначити, чи є ця операція незвичною або підозрілою¹.

Керівники провідних банків світу – членів Вольфсберзької групи – під час своїх зустрічей неодноразово публічно визнавали існування значних ризиків протиправного використання фінансових установ і пов'язані з цими ризиками труднощі, а також часткову неспроможність законодавців ужити всеохоплюючі, своєчасні та інформаційно-симетричні заходи протидії відмиванню злочинних доходів через розгалужену мережу фінансових установ і широкий спектр фінансових інструментів, які пропонуються клієнтам цих установ. Саме такий стан справ спонукав керівництво провідних банків світу до паралельного (щодо державного регулювання) відпрацювання власних критеріїв обачності стосовно клієнтської бази, продуктів і послуг фінансових установ. Метою власних критеріїв обачності було створення механізму виявлення, оцінки та управління ризиком використання банківських установ у сумнівних фінансових операціях. Цей механізм покликаний убезпечити фінансові установи, насамперед, від реалізації ризику втрати ділової репутації (внаслідок оприлюднення інформації про відмивання злочинних доходів фінансовою установою та застосування санкцій до неї з боку правоохоронної системи держави у разі виявлення відповідних фактів). Ризик втрати ділової репутації належить до особливого типу пов'язаних ризиків, оскільки внаслідок його реалізації фінансова установа втрачає довіру основної клієнтської бази, що неминуче призводить до настання ризику ліквідності, правового ризику, ризику неспроможності (банкрутства) установи. Зважаючи на це, банки-члени Вольфсберзької групи основну увагу вирішили приділити розробці ефективного інструментарію статистичної оцінки ризиків відмивання злочинних доходів.

У сукупності принципів і правил, розроблених Вольфсберзькою групою до середини 2000-х років, були переглянуті й доповнені мінімальні стандарти встановлення особи клієнта, які передбачали поряд зі звичайними ідентифікаційними документами витребування інформації про таке:

- причину і ціль відкриття рахунку в банку;
- передбачувана активність за банківським рахунком (кількість фінансових операцій, які клієнт планує здійснювати впродовж місяця);
- походження майна (грошових коштів, майнових прав тощо);

¹ Wolfsberg Statement on Monitoring Screening and Searching – September 2003. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/monitoring.html>

- основний переважний вид економічної діяльності;
- додаткові рекомендації або періодична перевірка ідентифікаційних відомостей про особу клієнта.

Крім того, банки Вольфсберзької групи встановили, що підставою для перевірки активності використання банківського рахунку клієнтом мають стати три першочергові критерії:

- походження власника рахунку або відправника платежу (переказу);
- галузевий ризик (ризик виду економічної діяльності);
- віднесення особи клієнта до категорії публічних діячів.

У березні 2006 року Вольфсберзька група своєю Заявою оприлюднила “Методику протидії відмиванню доходів для пайових інвестиційних фондів та інститутів спільного інвестування”. У документі підкреслюється важливість зазначених інститутів для диверсифікації інвестиційних ризиків та професійного управління вільними фінансовими ресурсами, водночас підкреслюється необхідність приділення значної уваги ризикам використання інститутів спільного інвестування, пайових інвестиційних фондів, хедж-фондів, взаємних інвестиційних фондів акцій в операціях з відмивання злочинних доходів¹.

Тоді ж була оприлюднена ще одна з найважливіших заяв Вольфсберзької групи “Порадник з питань ризик-орієнтованого підходу для управління антилегалізаційними ризиками”². Документ звертає увагу на значні труднощі у розмежуванні легальних фінансових операцій і нелегальних, разом з тим, запроваджуючи ризик-орієнтований підхід, банківським установам рекомендується звертати першочергову увагу на розмежування клієнтів і продуктів (фінансових послуг) за рівнем ризику можливого їх використання в операціях з відмивання злочинних доходів.

“Порадник з питань ризик-орієнтованого підходу для управління антилегалізаційними ризиками” має таку структуру:

1. Основи раціонально розробленого ризик-орієнтованого підходу.
2. Можливість застосування ризик-орієнтованого підходу до існуючих (раніше взятих на обслуговування) клієнтів банку.
3. Змінні, які треба враховувати при оцінці ризику.
4. Заходи і засоби контролю високоризикових ситуацій.

¹ Wolfsberg Statement – Anti-Money Laundering Guidance for Mutual Funds and Other Pooled Investment Vehicles. March 2006. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/mutual-funds.html>

² Wolfsberg Statement – Guidance on a Risk Based Approach for Managing Money Laundering Risks. March 2006. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/risk-based-approach.html>

5. Ризик країни.
6. Ризик клієнта.
7. Ризик послуг (продуктів, інструментів).
8. Тренінги і навчання.
9. Ризик-орієнтований підхід і фінансування тероризму.
10. Висновки.

У лютому 2007 року Вольфсберзька група у тісній співпраці з міжнародною організацією Трансперенсі Інтернешнл, яка опікується питаннями протидії корупції, а також з Базельським інститутом управління розробила та оприлюднила черговий документ – “Заяву проти корупції”¹. Метою Заяви було привернути увагу фінансових установ до необхідності детальнішої розробки заходів, які сприяли б протидії корупції шляхом унеможливлення використання корупційних доходів відповідними категоріями найбільш уразливих осіб (публічних діячів) до вчинення корупційних діянь, які можуть бути клієнтами цих фінансових установ і використовувати ці установи для розміщення корупційних доходів і подальшого здійснення фінансових операцій, пов’язаних з відмиванням таких доходів.

Вольфсберзька група у квітні 2007 року оприлюднила заяву “Про стандарти платіжних повідомлень”². Суть стандартів зводиться до вдосконалення платіжних повідомлень у межах системи SWIFT для уможливлення відстежування інформації про кінцевого вигодоодержувача (бенефіціара) у розрізі кожного міжнародного платежу. Згідно з оновленими стандартами, від членів міжнародної міжбанківської системи передачі інформації і здійснення платежів (SWIFT), очікувалось внесення відповідних змін у платіжні повідомлення до листопада 2008 року.

У січні 2009 року оприлюднені “Вольфсберзькі принципи торговельних фінансів” – документ, розроблений з метою деталізації заходів, що мають вживатися банківськими установами з метою блокування нелегальних фінансових трансакцій у сфері торгівлі³. Згідно з документом, торговельні фінанси в широкому контексті охоплюють розрахункові операції між покупцями і продавцями різних груп товарів, робіт і послуг як у межах окремої держави, так і під час здійснення експортно-

¹ The Wolfsberg Statement against Corruption. February 2007. URL : http://www.wolfsberg-principles.com/statement_against_corruption.html

² Wolfsberg Group, Clearing House Statement on Payment Message Standards. April 2007. URL : http://www.wolfsberg-principles.com/pdf/WG-NYCH_Statement_on_Payment_Message_Standards_April-19-2007.pdf

³ The Wolfsberg Trade Finance Principles - January 2009. URL : [http://www.wolfsberg-principles.com/pdf/WG_Trade_Finance_Principles_Final_\(Jan_09\).pdf](http://www.wolfsberg-principles.com/pdf/WG_Trade_Finance_Principles_Final_(Jan_09).pdf)

імпортних операцій. Відповідні розрахунки уможливають організацію великої кількості способів маскуванню джерел походження і місця знаходження злочинних доходів через здійснення розрахункових операцій за фіктивними (псевдотоварними) операціями, операціями за завищеними і заниженими цінами, карусельними зовнішньоекономічними операціями, які формують фіктивне право на відшкодування податку на додану вартість, тощо. Поява “Вольфсберзьких принципів торговельних фінансів” зумовлена появою у червні 2008 року типологічного дослідження ФАТФ “Краща практика з питань протидії відмиванню доходів у сфері торгівлі”¹.

Відповідно до принципів Вольфсберзької групи, основою політики будь-якого банку повинно бути правило, згідно з яким відносини встановлюються тільки з тими клієнтами, законне походження джерел доходів або фінансування яких може бути у розумних межах підтверджене. Вольфсберзька група вважає, що її рекомендації можуть бути корисними для регулювання відносин у межах приватного банківського сектору. При цьому розуміється, що конкретні механізми протидії відмиванню доходів можуть визначатись на розсуд банку.

У червні 2021 року Вольфсберзька група ухвалила Заяву про демонстрацію ефективності програми фінансових установ у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Згідно з цією заявою, кожна фінансова установа повинна мати можливість продемонструвати ефективність, розкриваючи свою унікальну історію, засновану на її ризиках та відповідній програмі боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму (ВК/ФТ). Ефективність фінансової установи, що стосується визначених пріоритетів або програми боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму загалом, варто оцінювати на основі її відповідності законам і нормативним актам, оскільки вона розроблена для надання надзвичайно корисної інформації уряду. Важливо те, як фінансова установа створює та підтримує обґрунтований і заснований на ризиках набір засобів контролю для зменшення ризиків її використання у незаконній діяльності. Група вважає, що розробка, оцінка та вимірювання наслідків реалізації програм боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму на основі ефективності допоможе досягти мети ФАТФ щодо створення більш ефективної системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, знижу-

¹ The FATF best practices paper on trade based money laundering and terrorist financing. June 2008. URL : <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/9/28/40936081.pdf>

ючи рівень ускладнень для законних клієнтів та підтримуючи уряди у досягненні їхніх цілей інтеграції населення у ринок фінансових послуг¹.

14.4. Взаємодія підрозділу фінансової розвідки з банківською системою

Перші національні підрозділи фінансової розвідки було створено на початку 90-х років ХХ ст. Новостворені підрозділи фінансової розвідки почали взаємодіяти один з одним, проміжним результатом чого стало створення у 1995 році неофіційної міжнародної групи (асоціації) підрозділів фінансової розвідки "Еґмонт" (названої так за місцем першої зустрічі в готелі "Еґмонт-Аренберг Палас" в Брюсселі)². Метою групи "Еґмонт" стало створення для національних підрозділів фінансової розвідки єдиного форуму для посилення підтримки національних систем запобігання та протидії відмиванню доходів і координації ініціатив різних країн у цій сфері. Така підтримка охоплює питання щодо розширення й систематизації обміну фінансово-розвідувальною інформацією, підвищення компетентності та розвиток професійної майстерності персоналу національних підрозділів фінансової розвідки, сприяння в удосконаленні комунікацій між підрозділами фінансових розвідок з застосуванням новітніх технологій, а також сприяння у створенні національних підрозділів фінансових розвідок у всьому світі³.

Зазначимо, що у червні 2003 року ФАТФ на черговому пленарному засіданні ухвалила переглянуту редакцію своїх Рекомендацій (так звана Берлінська редакція Рекомендацій ФАТФ). Берлінською редакцією 26-ї Рекомендації ФАТФ національним юрисдикціям прямо запропоновано створити підрозділи фінансової розвідки, які є національними центрами для одержання, запиту, аналізу й передачі повідомлень про підозрілі фінансові операції та іншої інформації щодо потенційного відмивання нелегальних доходів. Підрозділ фінансової розвідки повинен мати доступ, безпосередній чи опосередкований, на регулярній основі до фінансової, адміністративної та правоохоронної інформації,

¹ The Wolfsberg Group Statement on Demonstrating Effectiveness. URL : https://www.cbr.ru/Content/Document/File/126309/St_Dem_Ef.pdf

² The Egmont Group Financial Intelligence Units (FIUs). URL : http://www.egmontgroup.org/about_egmont.pdf

³ Statement of purpose of the Egmont Group of Financial Intelligence Units. URL : http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/statement_of_purpose.pdf

яка йому необхідна для належного виконання своїх функцій, включаючи аналіз повідомлень про підозрілі фінансові операції. У поясненні до 26-ї Рекомендації ФАТФ зазначено, що в разі створення підрозділу фінансової розвідки країна повинна розглянути питання про подання заяви на вступ до Егмонтської групи. Країни повинні враховувати Протокол про цілі Егмонтської групи та її Принципи обміну інформацією між підрозділами фінансової розвідки для випадків відмивання грошей. Ці документи визначають важливі принципи стосовно ролі та функцій підрозділів фінансової розвідки, механізмів обміну інформацією між ними¹. У лютому 2012 році була ухвалена нова редакція Рекомендацій ФАТФ, у якій загалом відтворено попередні ідеї щодо організації підрозділів фінансової розвідки.

Національні підрозділи фінансової розвідки – члени групи “Егмонт” зобов’язуються діяти згідно з її принципами: “Про обмін інформацією щодо прецедентів відмивання коштів між підрозділами фінансової розвідки”. Ці принципи передбачають умови міжнародного обміну інформацією, обмеження на використання даної інформації і вимоги до конфіденційності².

Незалежно від типу (моделі) національний підрозділ фінансової розвідки має виконувати три основні функції:

- отримання інформації з питань запобігання та протидії відмиванню доходів;
- аналіз отриманої інформації;
- поширення проаналізованої інформації серед національних і міжнародних компетентних органів з метою запобігання та протидії відмиванню доходів.

У доповнення до основних функцій національному підрозділу фінансової розвідки незалежно від його організаційно-правової форми (моделі) може бути доручено виконання низки додаткових функцій:

- нагляд і регулювання;
- розслідування;
- правоохоронні заходи і заморожування активів;
- навчання;
- дослідження.

¹ Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Берлінська редакція 2003 року. Міжнародний документ від 25 вересня 2003 року № 835-001. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=835_001

² Principles for Information Exchange between Financial Intelligence Units for Money Laundering and Terrorism Financing Cases. URL : http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/princ_info_exchange.pdf

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу, відповідно до 40 Рекомендацій ФАТФ, зобов'язані інформувати національний підрозділ фінансової розвідки про будь-яку підозрілу на предмет відмивання нелегальних доходів діяльність своїх клієнтів, а також надавати іншу запитувану в них інформацію, пов'язану з фінансовими операціями, яка стала об'єктом фінансового моніторингу.

Незважаючи на те, що на підрозділи фінансової розвідки, які входять до складу групи "Еґмонт", покладаються однакові основні функції, що полягають в отриманні, аналізі й подальшій передачі фінансової інформації компетентним органам з метою стримування відмивання нелегальних доходів, дані підрозділи в багатьох випадках різняться між собою. Сьогоднішні національні юрисдикції, які стоять перед проблемою створення чи реформування відповідних підрозділів, мають вибір з низки різноманітних варіантів їхнього створення та організації.

На характер взаємодії підрозділу фінансової розвідки з банками та іншими суб'єктами первинного фінансового моніторингу (СПФМ) значною мірою впливає його тип. Різниця у підходах до організації національних підрозділів фінансової розвідки зумовлена, насамперед, тим, що на початок 90-х років минулого століття, коли організовувались перші такі служби, єдиний стандарт їхньої організації був відсутній. З часом окреслились дві переважаючі тенденції в організації національних підрозділів фінансової розвідки¹:

- 1) підрозділ фінансової розвідки як додатковий механізм правоохоронної діяльності у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів;
- 2) підрозділ фінансової розвідки як "буфер" між фінансовими установами і правоохоронними органами.

Рисунки 14.6–14.8 ілюструють зазначені позитивні й негативні сторони різних типів підрозділів фінансової розвідки. Підрозділ фінансової розвідки (ПФР) адміністративного типу організовується таким чином, що або входить до структури адміністративного органу, або, залишаючись "автономним", є підзвітним певному адміністративному органу, або ж є незалежним адміністративним органом. Найбільш поширена модель передбачає створення адміністративного ПФР у структурі або під наглядом міністерства фінансів чи центрального банку.

Варто наголосити на тому, що підрозділ фінансової розвідки адміністративного типу найдоцільніше організовувати й розбудовувати у країнах з усталеними формальними і неформальними інститутами, які

¹ Masciandaro D. Money Laundering : The Economics of Regulation. European Journal of Law and Economics. 1999. № 7 (3). P. 225–240.

регулюють взаємовідносини індивідів між собою та індивідів з державою. Йдеться про високий рівень самосвідомості та громадянської свідомості суб'єктів ринку, а також про повагу до традицій доброчесності й віджилантизму. Прикладами країн з підрозділами фінансової розвідки адміністративного типу є Австралія, Бельгія, Іспанія, Канада, Нідерланди, Україна, США та Франція¹.

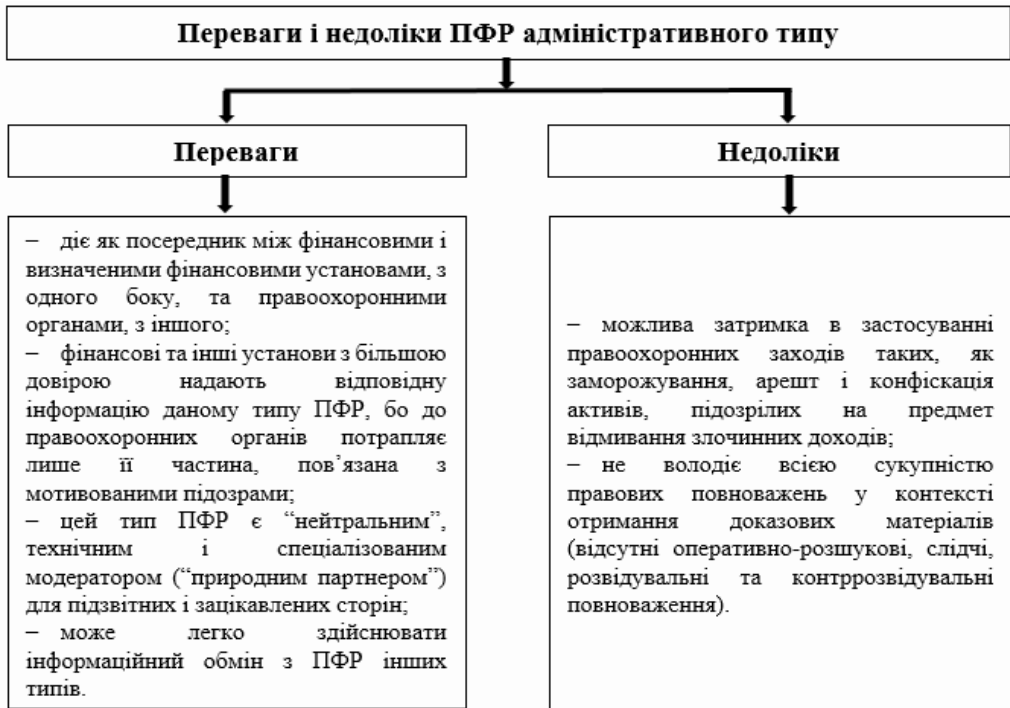

Рис. 14.6. Переваги і недоліки ПФР адміністративного типу

З рис. 14.7 очевидно, що підрозділ фінансової розвідки правоохоронного типу зазвичай створюється у структурі правоохоронних відомств, що є найпростішим способом сформувати цей орган. Незважаючи на окреслені переваги, такий тип ПФР має низку суттєвих недоліків, які в середньо- та довгостроковій перспективі здатні негативно вплинути на ефективність функціонування інституту фінансового моніторингу тієї країни, яка вибрала цю модель організації свого національного ПФР.

¹ Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки. URL : <https://egmontgroup.org/>

Рис. 14.7. Переваги і недоліки ПФР правоохоронного типу

ПФР такого типу створено в Німеччині, Австрії, Великій Британії, Швеції, Угорщині, Естонії.

ПФР судового або прокурорського типу створюється в рамках судової гілки державної влади і найчастіше під юрисдикцією прокуратури. Цей тип ПФР є характерним для європейської континентальної правової традиції, за якої прокурори є частиною судової системи, а їхні повноваження охоплюють також нагляд за органами слідства. ПФР судового (прокурорського) типу зазвичай створюються й успішно працюють у тих країнах, в яких найсильніше захищена на законодавчому рівні банківська таємниця і, з огляду на це, розкриття цієї таємниці потребує у кожному випадку прямої участі органів суду чи прокуратури. Рис. 14.8 відображає узагальнений перелік переваг і недоліків ПФР судового (прокурорського типу). Прикладами країн з ПФР судового (прокурорського) типу є Кіпр і Люксембург.

ПФР змішаного (гібридного) типу різною мірою поєднують у собі характеристики трьох розглянутих вище типів ПФР. По суті, ця модель ПФР є спробою поєднання в одній організації переваг різних типів

ПФР. Необхідно також зазначити, що до гібридних ПФР належать і такі адміністративні ПФР, до яких відряджають співробітників різноманітних регулюючих, наглядових і правоохоронних органів, які, водночас, продовжують виконувати повноваження свого основного відомства. До країн, які створили ПФР гібридного типу, належать, зокрема, Данія і Норвегія.

Рис. 14.8. Переваги і недоліки ПФР судового (прокурорського) типу

Визначальним чинником ефективності роботи підрозділу фінансової розвідки є інформація, що надходить від суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в діяльності яких у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів можна виділити такі ключові аспекти:

- застосування єдиних стандартів належної перевірки клієнтів, включаючи їхню ідентифікацію та встановлення реальних бенефіціарів (кінцевих вигодоодержувачів) за кожною проведеною фінансовою операцією;
- фіксування ідентифікаційних даних та інших відомостей про операції клієнтів і зберігання ідентифікаційних даних клієнтів та документів, пов'язаних зі здійсненням фінансових операцій такими клієнтами для використання цих даних правоохоронними органами;

- приділення особливої уваги всім складним, значним операціям клієнтів, а також незвичним схемам їхнього здійснення у випадку, якщо такі операції не мають явної економічної або видимої законної мети;
- надання повідомлень про підозрілі операції до національного підрозділу фінансової розвідки.

Відповідно до міжнародних стандартів, найсуворіші вимоги висуваються до наглядового та регуляторного режиму щодо таких базових суб'єктів первинного фінансового моніторингу, як банки, професійні учасники ринку цінних паперів і страхові компанії, на яких, серед іншого, поширюється дія Базових принципів щодо запобігання та протидії відмиванню доходів, встановлених документами Базельського комітету банківського нагляду, Міжнародної асоціації страхового нагляду та Міжнародної організації комісій з цінних паперів¹.

Враховуючи глобальний, транскордонний характер проведення фінансових операцій, які пов'язані з відмиванням нелегальних доходів, будь-який банк чи інша фінансова установа у будь-якій країні може стати або ланкою у відповідному ланцюгу здійснення нелегальних фінансово-господарських операцій, або ж суб'єктом стримування цієї нелегальної діяльності. Для запобігання використанню фінансової системи в злочинних цілях важливе значення має не тільки надання фінансовими установами інформації уповноваженим державним органам, але й їхня взаємодія з іншими фінансовими установами (у тому числі зарубіжними) в контексті вжиття відповідних запобіжних заходів.

14.5. Особливості фінансового моніторингу у банківській сфері України

У Базовому законі поняття “фінансовий моніторинг” визначене як сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії, що включають проведення державного

¹ Basel Committee on Banking Supervision Statement : Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money laundering. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbcs137.pdf>;

Guidance paper on anti-money laundering and combating the financing of terrorism. URL : http://www.iaisweb.org/_temp/Guidance_paper_on_anti_money_laundering_and_combating_the_financing_of_terrorism.pdf;

Anti-money laundering Guidance for collective investment schemes. URL : <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCPD205.pdf>

фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу. Деталізація змісту поняття “фінансовий моніторинг” у тому розумінні, в якому він виписаний законодавцем, вимагає наведення визначень перелічених вище основних термінів Базового закону. Так, відповідно до його статті 1:

- державний фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, що вживаються суб'єктами державного фінансового моніторингу і спрямовуються на виконання вимог цього Закону та іншого законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму. Своєю чергою, державний фінансовий моніторинг поділяється на:
- державний фінансовий моніторинг спеціально уповноваженого органу – сукупність заходів зі збору, обробки та аналізу інформації про фінансові операції, що подається до спеціально уповноваженого органу суб'єктами первинного і державного фінансового моніторингу та іншими державними органами, відповідними органами іноземних держав, іншої інформації, що може бути пов'язана з підозрою в легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванні тероризму та/або фінансуванні розповсюдження зброї масового знищення та/або з іншими незаконними фінансовими операціями, а також заходів з перевірки такої інформації згідно із законодавством України та інших заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню грошей і фінансуванням тероризму;
- державний фінансовий моніторинг інших суб'єктів державного фінансового моніторингу – сукупність заходів, які здійснюються відповідними суб'єктами державного фінансового моніторингу, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів.
- первинний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу і спрямовані на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії;
- об'єкт фінансового моніторингу – дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання таких активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їхніх учасників.

Базовим законом та низкою підзаконних нормативних актів з питань здійснення фінансового моніторингу визначено такі обов'язки суб'єкта первинного фінансового моніторингу:

1) стати на облік у Державну службу фінансового моніторингу України;

2) здійснювати ідентифікацію та вивчення клієнта;

3) забезпечувати виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

4) забезпечувати управління ризиками щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та розробляти критерії ризиків;

5) забезпечувати реєстрацію фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

6) повідомляти Державну службу фінансового моніторингу України про: фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу; про розбіжності між відомостями про кінцевих бенефіціарних власників клієнта, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, та інформацією про кінцевих бенефіціарних власників, отриманою суб'єктом первинного фінансового моніторингу в результаті здійснення належної перевірки клієнта;

7) сприяти працівникам Державної служби фінансового моніторингу України в проведенні аналізу фінансових операцій, що стали об'єктом фінансового моніторингу;

8) надавати на запит Державної служби фінансового моніторингу України додаткову інформацію з приводу фінансових операцій, які стали об'єктом фінансового моніторингу, копії первинних документів, на підставі яких були проведені такі операції та пов'язані з ними фінансові операції, відомості про їхніх учасників, а також іншу інформацію, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, таємницю страхування, копії документів, необхідні для виконання покладених на Державну службу фінансового моніторингу України завдань;

9) надавати на запит Державної служби фінансового моніторингу України інформацію (у тому числі копії документів), необхідну для виконання ним запиту, що надійшов від підрозділу фінансової розвідки іноземної держави;

10) надавати на запит Державної служби фінансового моніторингу України інформацію щодо відстеження (моніторингу) фінансових операцій клієнта, операції якого стали об'єктом фінансового моніторингу;

11) надавати на запит відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу інформацію, необхідну для перевірки фактів порушення вимог законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів;

12) вживати заходи щодо запобігання розголошенню (зокрема особам, стосовно фінансових операцій яких проводиться перевірка) інформації, що подається Державній службі фінансового моніторингу України, та іншої інформації з питань фінансового моніторингу (у тому числі про факт подання такої інформації або отримання запиту від Державної служби фінансового моніторингу України);

13) зберігати документи щодо ідентифікації осіб, які провели фінансові операції, що, згідно з Базовим законом, підлягають фінансовому моніторингу, а також усі документи, що стосуються ділових відносин з клієнтом, не менше п'яти років після завершення ділових відносин, а всі необхідні дані про операції – не менше п'яти років після завершення операції (терміни зберігання документів можуть бути продовжені відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу);

14) забезпечувати на документальний запит безперешкодний доступ суб'єкта державного фінансового моніторингу та правоохоронних органів до документів або інформації, що міститься в них, відповідно до вимог Базового закону;

15) за дорученням Державної служби фінансового моніторингу України, наданим з метою виконання запиту підрозділу фінансової розвідки іноземної держави про зупинення відповідної фінансової операції як такої, що може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, зупиняти проведення або забезпечити моніторинг фінансових операцій відповідної особи;

16) забезпечувати розроблення та постійне оновлення правил, програм проведення фінансового моніторингу з урахуванням актуалізованих вимог законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів;

17) щорічно проводити внутрішні перевірки своєї діяльності на предмет дотримання законодавства у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів;

18) забезпечувати підвищення кваліфікації працівників, відповідальних за проведення фінансового моніторингу, шляхом проходження навчання не рідше одного разу на три роки;

19) вживати на постійній основі заходи з підготовки персоналу до виявлення фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу відповідно до Базового закону, шляхом проведення освітньої та практичної роботи;

20) виявляти фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

21) проводити аналіз фінансових операцій, спрямований на виявлення тих, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу;

22) з'ясувати мету та характер майбутніх ділових відносин з клієнтами;

23) постійно оновлювати інформацію про зміст діяльності клієнта та його фінансовий стан;

24) проводити аналіз відповідності фінансових операцій, що проводяться клієнтом, наявній інформації про зміст його діяльності та фінансовий стан;

25) вживати належні заходи для обмеження ризику зловживань, пов'язаних з послугами, що надаються з використанням новітніх технологій, зокрема забезпечують проведення операцій без безпосереднього контакту з клієнтом;

26) самостійно здійснювати класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, визначених Державною службою фінансового моніторингу України та суб'єктами державного фінансового моніторингу, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, і вживати застережні заходи щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій;

27) здійснювати визначені новою редакцією Базового закону заходи стосовно іноземних фінансових установ, з якими суб'єктом первинного фінансового моніторингу встановлено кореспондентські відносини; стосовно публічних діячів або пов'язаних з ними осіб, а також стосовно благодійних та неприбуткових організацій.

Контроль за виконанням суб'єктами первинного фінансового моніторингу вимог Базового закону в контексті вжиття ними належних заходів обачності щодо своїх клієнтів, виявлення, реєстрації та подання Державній службі фінансового моніторингу України інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, а також щодо інших аспектів, пов'язаних з організацією проведення первинного фінансового моніторингу, здійснюється суб'єктами державного фінансового моніторингу – відповідними органами регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Сьогодні, відповідно до частини 1 статті 18 Базового закону, державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму здійснюються щодо банків і філій іноземних банків; страховиків (перестраховиків), страхових (перестрахових) брое-

рів, кредитних спілок, ломбардів, інших фінансових установ, реєстрацію чи ліцензування яких здійснює Національний банк України; операторів поштового зв'язку, які надають фінансові платіжні послуги та/або послуги поштового переказу, та/або послуги із здійснення валютних операцій; операторів платіжних систем; філій або представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України; інших юридичних осіб, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги, – Національним банком України.

Головною місією Державної служби фінансового моніторингу України є виконання функцій центрального елемента організаційної структури національного інституту фінансового моніторингу та національної системи запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Державна служба фінансового моніторингу України, як центральний елемент національної системи запобігання та протидії відмиванню доходів, покликана об'єднати у цій сфері всіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу та їхніх регуляторів, з одного боку, і всю систему державних правоохоронних органів, – з іншого.

Стратегічною ціллю Державної служби фінансового моніторингу України є забезпечення становлення і розвитку принципово нового, інтелектуального механізму та інституційної інфраструктури стримування нелегального підприємництва і криміналізації національної фінансової системи та економіки, шляхом недопущення використання законодавчо визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в операціях з відмивання нелегальних доходів. Головним завданням Державної служби фінансового моніторингу України є здійснення сукупності заходів зі збору, аналізу й узагальнення інформації щодо підозрілих на предмет відмивання нелегальних доходів фінансових операцій, яка надходить від суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Вирішальною функцією Державної служби фінансового моніторингу України є надання до правоохоронних органів, згідно з їхньою компетенцією, узагальнених матеріалів, за наявності достатніх підстав уважати, що фінансові операції, які стали об'єктом фінансового моніторингу, можуть бути пов'язані з відмиванням нелегальних доходів.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний самостійно здійснювати класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, визначених Спеціально уповноваженим органом та органами, що здійснюють регулювання та нагляд за їхньою діяльністю, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом,

або фінансуванням тероризму, і вживати застережних заходів щодо клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення ними таких операцій.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний вживати такі заходи:

1) стосовно іноземних фінансових установ, з якими встановлено кореспондентські відносини в порядку, визначеному відповідним суб'єктом державного фінансового моніторингу:

- а) забезпечувати збір інформації про зміст діяльності фінансової установи та її фінансовий стан, репутацію, а також про те, чи була ця установа об'єктом застосування заходів впливу з боку органу, що здійснює регулювання та нагляд за її діяльністю у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- б) встановлювати, які заходи вживаються установою для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- в) з'ясувати на підставі одержаної інформації достатність та ефективність заходів, які здійснює іноземна установа щодо боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- г) відкривати кореспондентські рахунки іноземним фінансовим установам та в іноземних фінансових установах з дозволу керівника;

2) стосовно публічних діячів або пов'язаних з ними осіб, факт належності до яких клієнта або особи, що діє від його імені, суб'єкт виявляє відповідно до внутрішніх процедур під час встановлення ділових відносин з клієнтом та у процесі його обслуговування (особами, пов'язаними з публічними діячами, є члени сім'ї та інші близькі родичі, юридичні особи, власниками істотної участі або контролерами яких є публічні діячі або їхні близькі родичі):

- а) встановлювати з дозволу керівника суб'єкта первинного фінансового моніторингу відносини з публічними діячами та пов'язаними з ними особами;
- б) вживати заходи для з'ясування джерел походження коштів таких осіб;
- в) проводити з урахуванням рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу моніторинг операцій, учасниками або вигодоодержувачами яких є публічні діячі або пов'язані з ними особи, у порядку, визначеному для клієнтів високого ризику;

3) стосовно благодійних та неприбуткових організацій вживати заходи для обмеження ризику їх використання з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму на підставі рекомендацій відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу.

Вживання заходів, передбачених законодавством з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, забезпечується безпосередньо суб'єктом первинного фінансового моніторингу, його філіями, іншими відокремленими підрозділами та дочірніми підприємствами, у тому числі розташованими в державах, у яких рекомендації ФАТФ не застосовуються або застосовуються недостатньою мірою, в межах, визначених законодавством такої держави. У разі якщо застосування зазначених заходів не дозволяється законодавством такої держави, суб'єкти первинного фінансового моніторингу зобов'язані повідомити Спеціально уповноважений орган та відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу про неможливість вжиття зазначених заходів.

Одночасно суб'єкт первинного фінансового моніторингу вживає відповідні запобіжні заходи, спрямовані на: посилення ідентифікації клієнтів до встановлення ділових відносин з особами або компаніями цих країн; систематичне повідомлення про фінансові операції з клієнтами відповідних країн; попередження представників нефінансового сектору про те, що операції з фізичними або юридичними особами у відповідних країнах можуть містити ризик відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу з метою виконання покладених на нього цим Законом завдань має право звертатися з запитами до органів виконавчої влади, правоохоронних органів, Національного банку України, юридичних осіб, які в установленому законодавством порядку інформують про результати розгляду такого запиту.

Вимоги щодо перевірки фінансовими установами бездоганної ділової репутації та відповідності професійним критеріям кандидатів на зазначені у цій частині статті посади встановлюються відповідними суб'єктами державного фінансового моніторингу. Відповідальність за організацію дотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму несе керівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу, відповідно до законодавства, зобов'язаний на підставі поданих офіційних документів або

засвідчених в установленому порядку їхніх копій здійснювати ідентифікацію клієнтів, які проводять фінансові операції. Додаткові дані для вивчення клієнта можуть бути одержані від клієнта, а також з інших джерел, якщо така інформація є публічною (відкритою).

Ідентифікація та вивчення фінансової діяльності здійснюються у разі:

- встановлення ділових відносин з клієнтами;
- виникнення підозри в тому, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму;
- проведення фінансової операції, що підлягає фінансовому моніторингу;
- проведення разової фінансової операції без встановлення ділових відносин з клієнтами на суму, що дорівнює чи перевищує суму 400 тис. грн.

Залежно від ризику проведення операцій з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму ідентифікація клієнта здійснюється також у разі проведення ним фінансової операції на суму, незалежно від того, проводиться така операція одноразово чи як кілька операцій, які можуть бути пов'язані між собою. У разі виникнення сумнівів у достовірності чи повноті наданої інформації про клієнта суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний вжити заходи для перевірки та уточнення інформації стосовно ідентифікації такого клієнта (особи).

Особливості здійснення ідентифікації (спрощеної ідентифікації) та вивчення фінансової діяльності суб'єктами первинного фінансового моніторингу залежно від специфіки їхньої діяльності встановлюються органами, які, відповідно до Базового закону, виконують функції регулювання і нагляду за цими суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право витребувати, а державні органи зобов'язані протягом десяти робочих днів надати відповідно до законодавства інформацію стосовно ідентифікації клієнта. Зазначена інформація надається безоплатно. Перелік таких органів та порядок надання інформації визначаються Кабінетом Міністрів України. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право витребувати, а клієнт зобов'язаний надати інформацію стосовно ідентифікації його особи, змісту діяльності та фінансового стану, необхідну для виконання таким суб'єктом вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

У разі ненадання клієнтом, з яким налагоджено ділові відносини, необхідної інформації для ідентифікації та вивчення фінансової діяльності суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний відмовити йому в проведенні подальших фінансових операцій. Ідентифікація клієнта здійснюється до/або під час встановлення ділових відносин, укладення правочинів, але до проведення фінансової операції, відкриття рахунку.

Суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний здійснювати управління ризиками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму з урахуванням результатів ідентифікації та вивчення фінансової діяльності клієнта, послуг, що надаються клієнту, аналізу операцій, проведених ним, та їхньої відповідності фінансовому стану і змісту діяльності клієнта. Оцінювання ризиків суб'єктом первинного фінансового моніторингу здійснюється за відповідними критеріями, зокрема за типом клієнта, географічним розташуванням країни реєстрації клієнта або установи, через яку він здійснює передання (отримання) активів, і видом товарів та послуг.

Для зменшення виявлених ризиків суб'єкт первинного фінансового моніторингу повинен вживати заходів, що, зокрема, охоплюють: здійснення поглибленої ідентифікації клієнта та перевірку особи клієнта протягом певного періоду, включаючи його власників; додаткові вимоги до клієнта при відкритті рахунка чи встановленні відносин з ним; збільшення частоти проведення перевірок особи клієнта, включаючи його власників; збір інформації з метою формування уявлення про діяльність клієнта, природу та рівень операцій, що проводяться ним; посилений моніторинг операцій, що проводяться клієнтом.

Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність", банк – це юридична особа, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків і яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги.

Відповідно до статті 47 вищенаведеного Закону, до банківських послуг належать:

- 1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;
- 3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо: 1) інвестицій; 2) випуску власних цінних паперів; 3) ви-

пуску, розповсюдження та проведення лотерей; 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей; 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій); 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг; 8) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; 9) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їхнє виконання у грошовій формі; 10) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); 11) лізингу; 12) розрахунків; 13) надання кредитів.

Унікальність банків як суб'єктів первинного фінансового моніторингу полягає в універсальності їхніх можливостей та компетенцій на ринках фінансових послуг. Функціонально саме банки здатні забезпечити комплексне запобігання проникненню у фінансову систему країни доходів, одержаних злочинним шляхом: належної ідентифікації та вивчення особи клієнта; з'ясування у клієнтів економічного змісту їхніх операцій; запитів та встановлення легальності джерел походження коштів клієнта; обґрунтованості здійснення фінансових операцій; ідентифікації та вивчення учасників розрахунків; виявлення фінансових операцій з ознаками обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу.

Керівники та працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу, відповідальні за проведення фінансового моніторингу, у разі порушення вимог Базового закону несуть відповідальність згідно з законом. Детальніше особливості фінансового моніторингу в банківській сфері України висвітлені у Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженому Постановою Правління НБУ від 19.05.2020 р. № 65¹.

Банк зобов'язаний забезпечити належну організацію внутрішньо-банківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу. Метою належної організації внутрішньобанківської системи ПВК/ФТ та проведення первинного фінансового моніторингу є:

- 1) виконання вимог законодавства України у сфері ПВК/ФТ;
- 2) можливість належним чином виявляти порогові та підозрілі фінансові операції (діяльність) та повідомляти про них СУО;

¹ Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Правління Національного банку України від 19 травня 2020 року № 65. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>

3) запобігання використанню послуг та продуктів банку для проведення клієнтами фінансових операцій з метою ВК/ФТ.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку на підставі ризик-орієнтованого підходу організовує та проводить відповідно до статті 8 Закону про ПВК/ФТ внутрішні перевірки щодо дотримання банком вимог законодавства України у сфері ПВК/ФТ (у тому числі щодо достатності вжитих банком заходів для забезпечення функціонування належної системи управління ризиками ВК/ФТ).

Підрозділ внутрішнього аудиту банку під час проведення внутрішніх перевірок має обов'язково проаналізувати питання достатності та ефективності запровадженої в банку СА для виконання банком обов'язків СПФМ.

Підрозділ внутрішнього аудиту банку за результатами проведених ним внутрішніх перевірок готує звіти, висновки та пропозиції та здійснює контроль за усуненням виявлених порушень.

Банк зобов'язаний скласти план заходів щодо усунення виявлених порушень законодавства України та/або недоліків у сфері ПВК/ФТ з метою мінімізації ризиків ВК/ФТ та недопущення порушень у майбутньому (далі – план зменшення ризиків) не пізніше 15 робочих днів з дати затвердження радою банку/керівником філії іноземного банку аудиторського звіту.

Банк зобов'язаний вжити заходів з виконання плану зменшення ризиків у визначені у ньому строки.

Національний банк у разі встановлення під час перевірки, що підрозділ внутрішнього аудиту банку не забезпечує належного здійснення внутрішнього контролю за дотриманням банком вимог законодавства України у сфері ПВК/ФТ (у тому числі щодо достатності вжитих банком заходів для забезпечення функціонування належної системи управління ризиками ВК/ФТ), розглядає питання про відповідність/невідповідність ділової репутації керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку в порядку, встановленому нормативно-правовим актом Національного банку.

Внутрішні документи банку з питань ПВК/ФТ розробляються банком з урахуванням вимог законів України, що регулюють питання ПВК/ФТ, цього Положення, нормативно-правових актів Національного банку, Міністерства фінансів України, прийнятих для виконання та відповідно до цих законів, рекомендацій ФАТФ, Базельського комітету з банківського нагляду, результатів національної оцінки ризиків та ризик-профілю банку, рекомендацій Національного банку та типологічних досліджень Державної служби фінансового моніторингу України.

Банк, який є учасником групи, має право використовувати у своїй діяльності процедури/програми/інші документи з питань ПВК/ФТ, які розроблені та затверджені головною (материнською) організацією цієї групи (за умови, що банк може надати такий документ на запит Національного банку).

Внутрішні документи банку з питань ПВК/ФТ мають враховувати особливості та напрями діяльності банку, особливості різних типів клієнтів, а також імплементацію банком ризик-орієнтованого підходу. Банк повинен забезпечити актуальність внутрішніх документів банку з питань ПВК/ФТ, ураховуючи зміни до законодавства України у сфері ПВК/ФТ та події, що можуть вплинути на ризики ВК/ФТ банку. Банк оновлює внутрішні документи банку з питань ПВК/ФТ на постійній основі, але не пізніше трьох місяців із дня набрання чинності змінами до законодавства України з питань ПВК/ФТ та/або встановлення банком подій, що можуть вплинути на ризики ВК/ФТ. Банк самостійно визначає та документує порядок віднесення внутрішніх документів банку з питань ПВК/ФТ до документів з обмеженим доступом та порядок доступу до них працівників банку і третіх осіб.

Банк зобов'язаний у своїй діяльності застосовувати ризик-орієнтований підхід, що має бути пропорційним характеру та масштабу діяльності банку. Ризик-орієнтований підхід має застосовуватися банком на безперервній основі та забезпечувати виявлення, ідентифікацію, оцінку всіх наявних та потенційних ризиків ВК/ФТ, притаманних діяльності банку (ризик-профілю банку) та його клієнтам, а також передбачати своєчасне розроблення заходів з управління ризиками ВК/ФТ, їх мінімізації. Банк документує процес застосування ризик-орієнтованого підходу таким чином, щоб бути здатним продемонструвати його суть (зокрема те, у чому полягає різниця в підходах), прийняті банком рішення під час його застосування та обґрунтованість таких рішень.

Ризик-орієнтований підхід повинен ґрунтуватися на двоетапній оцінці ризиків та містити:

1) оцінку ризик-профілю банку:

- виявлення та оцінку ризиків ВК/ФТ, притаманних діяльності банку;
- аналіз наявних заходів з управління ризиками ВК/ФТ для їхнього зниження (мінімізації);
- визначення ризик-апетиту банку у сфері ПВК/ФТ (прийняттого для банку рівня ризику ВК/ФТ);

2) оцінку ризик-профілю клієнта:

- виявлення та оцінку первинного ризику ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) з клієнтом;

- аналіз наявних заходів з управління ризиками ВК/ФТ для їхнього зниження (мінімізації) до прийнятного для банку рівня ризику ВК/ФТ (у межах ризик-апетиту банку у сфері ПВК/ФТ);
- оцінку залишкового ризику ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) з клієнтом.

Банк має право здійснити оцінку ризику ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) одночасно для групи клієнтів (один груповий ризик-профіль), виокремивши таких клієнтів у відповідні категорії на основі чітко визначених та зафіксованих у внутрішніх документах банку з питань ПВК/ФТ параметрів (зокрема соціального статусу, використання однакових видів послуг, загального обсягу фінансових операцій). Якщо ділові відносини (фінансова операція без встановлення ділових відносин) із клієнтом відповідають таким параметрам, банк присвоює таким діловим відносинам (фінансовій операції без встановлення ділових відносин) із клієнтом рівень ризику, встановлений для такого ризик-профілю. Банк надалі на постійній основі забезпечує контроль відповідності ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) із клієнтами, що виокремлені в окремий ризик-профіль відповідним параметрам такого ризик-профілю.

Шкала для класифікації рівнів ризику ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) обов'язково має містити високий та неприйнятно високий (підкатегорія високого ризику, який є максимально високим ризиком, що не може бути прийнятий банком) рівні ризику. Банк запроваджує власну скорингову ризик-модель і самостійно визначає вхідні дані та інформаційні джерела для проведення оцінки ризиків, алгоритм (модель) проведення оцінки ризиків та шкалу визначення рівнів ризиків.

Усі рівні ризику ділових відносин (фінансової операції без встановлення ділових відносин) із клієнтом (як первинні, так і залишкові) відображаються банком в анкеті клієнта із зазначенням дати їх встановлення/зміни.

Банк документує перелік критеріїв ризику, притаманних конкретним діловим відносинам (фінансовій операції без встановлення ділових відносин) із клієнтом на відповідну дату, а також перелік заходів з управління ризиками ВК/ФТ, що вживалися банком з метою зниження рівня первинного ризику до встановленого банком залишкового ризику. Банк зобов'язаний надати на запит таку інформацію про критерії ризиків та вжиті заходи щодо управління ризиками ВК/ФТ. Банк визначає перелік та обсяг необхідних до вжиття заходів для ефективного управління

ризиками ВК/ФТ у межах попередньо визначеного прийняттого рівня ризиків банку.

Наглядова рада банку призначає відповідального працівника банку в порядку, визначеному установчими документами банку та законодавством України. Відповідальний працівник банку може бути призначений за посадою:

- 1) на рівні члена правління банку, який є керівником окремого підрозділу із ПВК/ФТ або якому такий підрозділ підпорядковується (далі – відповідальний працівник банку – член правління);
- 2) на рівні керівника окремого підрозділу із ПВК/ФТ (далі – відповідальний працівник банку – керівник підрозділу).

Відповідальний працівник банку безпосередньо підпорядковується раді банку та звітує перед нею.

Банк має право прийняти рішення про одночасне виконання функцій відповідального працівника банку та керівника підрозділу контролю за дотриманням норм (комплаєнс) на умовах суміщення. Відповідальним працівником/виконуючим обов'язки відповідального працівника банку не може бути голова правління банку/керівник філії іноземного банку, головний бухгалтер банку та його заступники, керівник структурного підрозділу банку, який безпосередньо надає банківські та інші фінансові послуги клієнтам, керівник банку, якому безпосередньо підпорядкований такий структурний підрозділ банку.

Банківська група розробляє та впроваджує єдині правила з питань ПВК/ФТ з урахуванням вимог законодавства України, що регулюють питання ПВК/ФТ. Єдині правила з питань ПВК/ФТ, якщо учасником банківської групи є небанківські фінансові установи, повинні містити особливості здійснення такими установами заходів із ПВК/ФТ. Єдині правила з питань ПВК/ФТ банківської групи поширюються на всіх учасників, що входять до такої банківської групи.

Питання для самоконтролю

1. Що таке фінансовий моніторинг?
2. Хто належить до суб'єктів фінансового моніторингу?
3. Яка структура системи фінансового моніторингу?
4. Що таке "білокомірцева злочинність"?
5. Які бувають види незаконних фінансових операцій?

6. Які міжнародні організації беруть участь у боротьбі з незаконним використанням фінансової системи?
7. Які ознаки сумнівних фінансових операцій?
8. Які документи висвітлюють міжнародні стандарти функціонування системи запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом?
9. Яка роль Базельського комітету банківського нагляду в запобіганні та протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму?
10. Яка мета створення Вольфсберзької групи?

Тестові завдання

1. Фінансовий моніторинг – це:
 - 1) процес опрацювання інформації про сумнівні фінансові операції;
 - 2) функція деяких державних органів та ділових одиниць;
 - 3) сукупність заходів, пов'язаних з запобіганням та протидією незаконним фінансовим операціям;
 - 4) немає правильної відповіді.
2. У системі фінансового моніторингу банки мають такий статус:
 - 1) суб'єкти державного фінансового моніторингу;
 - 2) суб'єкти первинного фінансового моніторингу;
 - 3) суб'єкти приватного фінансового моніторингу;
 - 4) спеціально визначені суб'єкти фінансового моніторингу.
3. Фінансовий моніторинг, головню, передбачає роботу:
 - 1) з інформацією;
 - 2) з фінансовими ресурсами;
 - 3) з матеріально-технічними ресурсами;
 - 4) з фінансовими інструментами.
4. В Україні система фінансового моніторингу утворилась:
 - 1) унаслідок еволюційного розвитку вітчизняної правоохоронної системи;
 - 2) унаслідок еволюційного розвитку вітчизняної фінансової системи;
 - 3) з ініціативи міжнародних організацій;
 - 4) з ініціативи міністерства фінансів США.

5. ФАТФ – це:

- 1) група розробки фінансових заходів у боротьбі з відмиванням незаконних доходів;
- 2) міжнародне об'єднання фінансових розвідок різних країн;
- 3) міжнародне об'єднання служб фінансового моніторингу різних країн;
- 4) немає правильної відповіді.

6. Банки займаються фінансовим моніторингом з метою:

- 1) отримання прибутку;
- 2) економічного зростання;
- 3) управління ризиками;
- 4) усі відповіді правильні.

7. Система фінансового моніторингу:

- 1) скасовує банківську таємницю;
- 2) обмежує банківську таємницю;
- 3) не впливає на банківську таємницю;
- 4) ускладнює поняття банківської таємниці.

8. Про сумнівні фінансові операції банк інформує:

- 1) клієнтів, які їх здійснюють;
- 2) підрозділ фінансової розвідки;
- 3) 1 і 2;
- 4) немає правильної відповіді.

9. Основи міжнародної концепції запобігання та протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму визначає:

- 1) Базельський комітет;
- 2) Вольфсберзька група;
- 3) ФАТФ;
- 4) Егмонтська група.

10. З ініціативи недержавних фінансових установ було створено:

- 1) Базельський комітет;
- 2) Вольфсберзьку групу;
- 3) ФАТФ;
- 4) Егмонтську групу.

КЛЮЧІ ВІДПОВІДЕЙ ДО ТЕСТІВ

Розділ 1. Основи функціонування банківської системи

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	1	3	3	2	4	2	1	1	4	3

Розділ 2. Еволюція поглядів на економічну роль банківництва

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	3	2	2	2	1	3	2	1	3	2

Розділ 3. Центральний банк в економічній системі держави

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	3	1	2	3	4	2	1	2	4	2

Розділ 4. Банківська система у казначейському обслуговуванні бюджетних коштів в Україні

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	3	1	1	2	1	4	2	3	2	3

Розділ 5. Основи організації діяльності банків в Україні

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	4	4	3	2	3	4	3	4	2	3

Розділ 6. Діяльність банківських об'єднань

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	2	4	2	1	2	3	2	1	2	1

Розділ 7. Взаємодія банків з іншими професійними учасниками фінансового ринку

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	4	3	2	4	1	2	4	3	2	3

Розділ 8. Платіжний ринок України

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	1	3	2	1	4	4	3	1	4	2

Розділ 9. Банківські установи на валютному ринку

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	4	4	1	1	1	4	1	1	2	3

Розділ 10. Розвиток фінтеху в Україні та світі

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	1	4	1	3	1	2	1	4	2	4

Розділ 11. Операції банків у ринковій економіці

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	1	2	1	4	3	3	1	4	1	4

Розділ 12. Ризик-менеджмент банківської діяльності

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	4	2	4	2	3	1	1	2	3	4

Розділ 13. Управління фінансовою безпекою банківських установ

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	2	3	2	3	1	1	2	3	4	2

Розділ 14. Роль інституту фінансового моніторингу у трансформації соціально-економічних функцій сучасної банківської системи

Номер тесту	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Правильна відповідь	3	2	1	3	1	3	2	2	3	2

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги.

Банківська система – це сукупність усіх банківських установ, що функціонують у тій чи іншій країні в певний історичний період, перебувають у тісному взаємозв'язку між собою, утворюючи специфічну економічну й організаційно-правову структуру, яка забезпечує функціонування грошового ринку та економіки загалом.

Банківська система касового обслуговування бюджетів – це система касового виконання бюджетів, за якої рух бюджетних коштів проходить через систему рахунків, відкритих в уповноважених банках, діяльність яких у цій сфері координує центральний (національний) банк.

Банківські картелі – угоди між великими банками для проведення єдиної дивідендної політики, запровадження однакових процентних ставок тощо.

Банківські концерни – угоди між формально незалежними банками під фінансовим контролем наймогутнішого з них за допомогою скуповування контрольного пакета акцій.

Банківські синдикати, або консорціуми, – угоди між декількома великими банками для спільного здійснення великих прибуткових фінансових операцій, зазвичай для випуску цінних паперів.

Банківські трести – угоди між декількома великими банками для об'єднання їхніх капіталів і спільного управління ними.

Банк-оболонка – установа-нерезидент (банк, інша фінансова установа, установа, що здійснює діяльність, подібну до діяльності фінансових установ), що не має фізичної присутності в країні реєстрації та ліцензування та не є частиною регульованої фінансової групи, що підлягає ефективному консолідованому нагляду. Наявністю фізичної присутності вважається фактичне розміщення і функціонування в країні органів управління зазначених установ-нерезидентів. Наявність в країні лише уповноважених представників зазначених установ або персоналу, який не належить до керівництва таких установ, не вважається наявністю фізичної присутності.

- Безпека банку** – стан захищеності інтересів власників, керівництва і клієнтів банку, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх та зовнішніх загроз.
- Безпека банківської системи** – стан чинних правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, який відображає рівень захищеності державою фінансово-кредитних відносин між суб'єктами банківської діяльності та гарантує стійке функціонування всієї банківської системи України.
- Бюро кредитних історій** – юридична особа, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, що складає кредитну історію. Бюро накопичує, зберігає та опрацьовує інформацію, яка становить кредитну історію позичальника, та обмінюється нею із суб'єктами господарювання, які надають кредити або товари й послуги з відтермінуванням платежу.
- Високий ризик** – результат оцінки ризику суб'єктом первинного фінансового моніторингу, що базується на результатах аналізу сукупності критеріїв, передбачених законодавством та внутрішніми документами суб'єкта первинного фінансового моніторингу, та який свідчить про високу ймовірність використання суб'єкта первинного фінансового моніторингу для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення.
- Внутрішня платіжна система Казначейства** – це автоматизована система Казначейства, яка забезпечує проведення платіжних операцій в межах казначейської системи та взаємодію зі системою електронних платежів Національного банку (СЕП НБУ) для проведення платіжних операцій, пов'язаних із виконанням бюджетів та обслуговуванням інших клієнтів Казначейства.
- Внутрішньодержавна платіжна система** – це платіжна система, в якій оператором платіжної системи є резидент та яка здійснює діяльність і забезпечує виконання платіжних операцій виключно в межах України.
- Єдиний казначейський рахунок** – це рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку для обліку коштів та проведення розрахунків у системі електронних платежів Національного банку України, на якому консолідуються кошти державного та місцевих бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування, кошти інших клієнтів, які відповідно до зако-

нодавства знаходяться на казначейському обслуговуванні (включаючи кошти, зараховані на єдиний рахунок платника податків).

Загрози фінансовій безпеці банку – сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що можуть становити небезпеку для реалізації фінансових інтересів банківської установи та її клієнтів, порушуючи стійкість фінансового стану та стабільність важливих фінансових пропорцій її розвитку.

Інститут спільного інвестування – це корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) коштів інвесторів для отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

Казначейська система касового обслуговування бюджетів – це система касового виконання бюджетів, за якої всі операції з касового виконання бюджетів (зарахування доходів, проведення операцій з бюджетними коштами, розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів, облік операцій з виконання бюджетів) покладені на фінансові органи або Казначейство.

Колекторство – це законне конвеєрне стягнення великої кількості переважно однотипних (однакова кількість однотипних документів, які підтверджують борг і відрізняються лише особистими даними позичальника) та безспірних боргів (немає про що сперечатися з боржником: він має повернути гроші і сплатити нараховані відсотки та санкції).

Комерційний агент – юридична особа або фізична особа-підприємець, яка діє від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок особи, яку вона представляє під час надання платіжних послуг на підставі відповідного договору.

Комплаєнс-ризик – імовірність виникнення збитків/санкцій, додаткових втрат, або недоотримання запланованих доходів, або втрати репутації внаслідок невиконання банком вимог законодавства, ринкових стандартів, правил добросовісної конкуренції, правил корпоративної етики, виникнення конфлікту інтересів, а також внутрішньобанківських/внутрішньогрупових документів банку.

Користувач платіжних послуг – фізична особа або юридична особа, яка отримує чи має намір отримати платіжну послугу як платник або отримувач (або обидва одночасно) та/або є власником електронних грошей (цифрових грошей Національного банку України), а в разі надання послуг банком – клієнт банку.

- Кредитна спілка** – це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах для задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за допомогою об'єднаних грошових внесків.
- Кредитний ризик** – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок невиконання боржником/контрагентом узятих на себе зобов'язань відповідно до умов договору.
- Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом**, – будь-які дії, пов'язані зі вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких доходів, чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом.
- Ломбард** – це фінансова установа, винятковим видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам за допомогою власних або залучених коштів, під заставу майна на визначений термін і під відсоток, а також надання супутніх послуг.
- Міжнародна платіжна система** – це платіжна система, в якій оператором платіжної системи є резидент або нерезидент та яка здійснює діяльність на території двох і більше держав, однією з яких є Україна, і забезпечує виконання платіжних операцій у межах цієї платіжної системи, у тому числі з однієї держави до іншої.
- Недержавний пенсійний фонд** – це фінансова організація, що емітує та продає пенсійні зобов'язання навзаєм отриманих від фізичних і юридичних осіб пенсійних внесків та вкладає одержані гроші в фінансові інструменти.
- Непринятно високий ризик** – максимально високий ризик, що не може бути прийнятий суб'єктом первинного фінансового моніторингу відповідно до внутрішніх документів з питань фінансового моніторингу.
- Непрямий учасник платіжної системи** – учасник платіжної системи, який надає користувачам послуги з виконання платіжних операцій на підставі договору, укладеного з прямим учасником платіжної системи, якому надано право на укладання таких договорів оператором платіжної системи.

Об'єкт фінансового моніторингу – дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання таких активів з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників.

Оверсайт платіжної інфраструктури – діяльність НБУ щодо забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжної інфраструктури, що включає:

- а) моніторинг платіжної інфраструктури;
- б) оцінювання платіжної інфраструктури на відповідність вимогам законодавства та міжнародним стандартам оверсайту;
- в) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності платіжної інфраструктури;
- г) надання рекомендацій щодо удосконалення діяльності платіжної інфраструктури та/або застосування заходів впливу.

Оператор платіжної системи – юридична особа, яка встановлює правила платіжної системи, виконує інші функції для забезпечення її діяльності та несе відповідальність за її роботу.

Операційний ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок недоліків або помилок в організації внутрішніх процесів, навмисних або ненавмисних дій працівників банку або інших осіб, збоїв у роботі інформаційних систем банку, кіберзахисту або внаслідок впливу зовнішніх факторів. Операційний ризик уключає юридичний ризик, однак має виключати ризик репутації та стратегічний ризик.

Первинний фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу і спрямовані на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Підозра – припущення, що ґрунтується на результатах аналізу наявної інформації та може свідчити про те, що фінансова операція або її учасники, їхня діяльність чи походження активів пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та/або фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення, або із вчиненням

іншого кримінального правопорушення або діяння, за яке передбачені міжнародні санкції.

Платіжна операція – будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього.

Платіжна послуга – передбачена Законом України “Про платіжні послуги” діяльність надавача платіжних послуг з виконання та/або супроводження платіжних операцій.

Платіжна система – система для виконання платіжних операцій із формальними та стандартизованими домовленостями і загальними правилами щодо процесингу, клірингу та/або виконання розрахунків між учасниками платіжної системи.

Платіжний ринок – сукупність учасників платіжного ринку та правовідносин між ними щодо надання платіжних послуг.

Процентний ризик банківської книги – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок впливу несприятливих змін процентних ставок на банківську книгу. Процентний ризик впливає на економічну вартість капіталу банку та чистий процентний дохід банку.

Прямий учасник платіжної системи – учасник платіжної системи, який надає послуги користувачам з виконання платіжних операцій на підставі договору, укладеного з оператором платіжної системи.

Реєстр платіжної інфраструктури – електронний реєстр, що ведеться Національним банком України за допомогою відповідного комплексу організаційно-технічних засобів, у якому зазначаються відомості про надавачів платіжних послуг та інших осіб, відомості про яких підлягають включенню до Реєстру відповідно до Закону України “Про платіжні послуги”.

Ризик – це ймовірність (небезпека) втрат (дефолту) банку за умови настання певних негативних подій.

Ризик ліквідності – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок неспроможності банку забезпечувати фінансування зростання активів та/або виконання своїх зобов'язань у належні строки.

Ризик-орієнтований підхід – визначення (виявлення), оцінка (переоцінка) та розуміння ризиків легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та/або фінансування розповсюдження зброї масового знищення, а також вжиття відповідних заходів щодо управління ризиками

у спосіб та в обсязі, що забезпечують мінімізацію таких ризиків залежно від їхнього рівня.

Ринковий ризик – імовірність виникнення збитків або додаткових втрат або недоотримання запланованих доходів унаслідок несприятливого впливу факторів ринкового ризику (курсів іноземних валют, процентних ставок та/або інших факторів) на вартість/ціну інструментів.

Розрахунковий банк – уповноважений оператором відповідної платіжної системи банк, що бере участь у проведенні розрахунків у платіжній системі.

Система управління фінансовою безпекою банківських установ – це сукупність організаційних структур, методів та заходів, що забезпечують захист фінансових інтересів суб'єктів банківської діяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Страхова компанія – це суб'єкт ринку фінансових послуг, який, приймаючи внески фізичних та юридичних осіб, бере на себе захист їхніх майнових інтересів від настання ймовірних ризиків.

Суб'єкти платіжних операцій – це користувачі (платники, отримувачі) та відповідні надавачі платіжних послуг.

Технологічний оператор платіжних послуг – юридична особа, що надає послуги процесингу, клірингу або виконує операційні, інформаційні та інші технологічні функції, пов'язані з наданням платіжних послуг, без залучення коштів за платіжними операціями на свій рахунок.

Тимчасово вільні бюджетні кошти – це кошти державного бюджету, спеціального фонду місцевого бюджету або отримані за надання платних послуг кошти навчального закладу, які обліковуються на рахунках у Казначействі і розміщення яких на депозитних рахунках у банках не призведе до втрати платоспроможності (спроможності своєчасно і в повному обсязі здійснювати платежі за всіма зобов'язаннями) державного бюджету, місцевого бюджету чи навчального закладу впродовж періоду, на який заплановане розміщення таких коштів на вкладних банківських рахунках.

Тимчасовий касовий розрив загального фонду державного бюджету – недостатня спроможність проведення ДКСУ у межах відповідного періоду платежів відповідно до взятих бюджетних зобов'язань за загальним фондом державного бюджету розпорядників та одержувачів бюджетних коштів у межах фактичних та очікуваних надходжень загального фонду державного бюджету на відповідний період.

- Тимчасовий касовий розрив місцевого бюджету** – недостатня спроможність місцевого бюджету на конкретну дату погасити за рахунок наявних та очікуваних грошових активів загального фонду (у тому числі залишків бюджетних коштів), крім субвенцій, трансфертів іншим бюджетам та коштів резервного фонду, бюджетні фінансові зобов'язання за захищеними видатками.
- Управління ризиками** – заходи, що вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу щодо створення та забезпечення функціонування системи управління ризиками, що передбачає, зокрема, визначення (виявлення), оцінку/переоцінку (вимірювання), моніторинг, контроль ризиків, з метою їх мінімізації.
- Учасник платіжної системи** – юридична особа, яка, на підставі договору про участь у платіжній системі, надає користувачам послуги з виконання платіжних операцій за допомогою цієї системи та відповідно до законодавства має право надавати такі послуги.
- Фінансова безпека банку** – рівень його фінансового стану та якість управління, що дає змогу безпомилково ідентифікувати наявні та потенційні загрози, протистояти деструктивним діям у внутрішньому та зовнішньому середовищі для захисту пріоритетних фінансових інтересів і досягнення стратегічних та оперативно-тактичних цілей і завдань.
- Фінансовий моніторинг** – сукупність заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.
- Фінансові компанії** – це інститути фінансового ринку, які можуть надавати такі види фінансових послуг, як: залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного повернення їх; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, у тому числі і на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; торгівля валютними цінностями; факторинг; переказ коштів.
- Фінансові посередники** – спеціалізовані інститути, що опосередковують рух фінансових ресурсів, залучаючи їх через розміщення фінансових інструментів власного випуску (у тому числі виражених у вигляді цінних паперів) серед індивідуальних та інституційних інвесторів і вкладаючи акумульовані таким способом кошти в різноманітні фінансові активи.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Банк 126
Банківська система 16
Банківське регулювання 85
Банківські послуги 488
Банківський нагляд 86
Власний капітал банку 330
Грошово-кредитна політика 81
Єдиний казначейський рахунок 108
Залучені кошти банку 330
Загрози фінансовій безпеці банківських установ 411
Інвестиційні посередники 210
Касове обслуговування бюджетів 94
Кредитні інститути 199
Лізинг 205
Оверсайт 256
Ощадні договірні інститути 206
Платіжний ринок 232
Платіжні операції 233
Платіжні послуги 233
Платіжні системи 239
Позичені кошти банку 330
Управління ризиками 359
Факторинг 205
Фінансова безпека банківських установ 408
Фінансове шахрайство в банківських установах 419
Фінансовий моніторинг 438
Фінансові посередники 192
Фінансові супермаркети 217
Фінтех 302
Форфейтинг 349
Центральний банк 62

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. A cross-impact analysis of the bank payment card market parameters and non- financial sectors' indicators in the Ukrainian economy / Aleksey Mints, Oleh Kolodiziev, Mykhailo Krupka, Bohdana Vyshyvana, Lesya Yastrubetska. Banks and Bank Systems. 2022. 17(2). P. 163–177.
2. Anti-money laundering Guidance for collective investment schemes. URL : <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD205.pdf>
3. Basel Committee on Banking Supervision Statement : Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money laundering. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbsc137.pdf>
4. Basel Committee: Prevention of criminal use of the banking system for the purpose of money-laundering. 1988. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbsc137.htm>
5. Consolidated KYC (“know-your-customer”) Risk Management. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2004. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs110.htm>
6. Core Principles for Effective Banking Supervision. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 1997. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs30a.htm>
7. Core Principles for Effective Banking Supervision. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2006. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs129.htm>
8. Customer due diligence for banks. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2001. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs85.htm>
9. Demchyshak N. Crowd technologies in funding innovative projects in terms of development of the digital economy in Ukraine. The role of technology in the social-economic development of the post-quarantine world / ed. by Magdalena Gawron-Łapuszek. Katowice : Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. P. 11–24.
10. Demchyshak N., Brochkovska O. Formation fintech ecosystem in Ukraine: conceptual fundamentals and prospects in conditions of post-pandemic economic recovery. The economics of postpandemics: prospects and challenges. OKTAN PRINT. Praha, 2021. P. 22–36.
11. Demchyshak N. B., Misiurak Y. I. Instruments for promoting the development of the fintech market in Ukraine in conditions of postpandemic economic recovery. Transformation of the Economy,

- Finance and Management in a Pandemic: the Development of Digital Technologies. Kielce (Poland) : Publishing House "Baltija Publishing". 2021. P. 208–225.
12. General Guide to Account Opening and Customer Identification: Attachment to Basel Committee publication "Customer due diligence for banks". 2003. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs85annex.htm>
 13. Gilmore William C. Dirty Money : the Evolution of Money Laundering Countermeasures. Council of Europe Publishing. 2nd ed. 1999. P. 155.
 14. Guidance paper on anti-money laundering and combating the financing of terrorism. URL : http://www.iaisweb.org/_temp/Guidance_paper_on_anti_money_laundering_and_combating_the_financing_of_terrorism.pdf
 15. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. 1936.
 16. Principles for Information Exchange between Financial Intelligence Units for Money Laundering and Terrorism Financing Cases. URL : http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/princ_info_exchange.pdf
 17. Shell banks and booking offices. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2003. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs95.htm>
 18. Statement of purpose of the Egmont Group of Financial Intelligence Units. URL : http://www.egmontgroup.org/files/library_egmont_docs/statement_of_purpose.pdf
 19. Schumpeter Joseph A. The Theory of Economic Development. 1911.
 20. The Core Principles Methodology. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 1999. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs61.htm>
 21. The Core Principles Methodology. Bank for International Settlements: Basel Committee on Banking Supervision. 2006. URL : <http://www.bis.org/publ/bcbs130.htm>
 22. The Egmont Group Financial Intelligence Units (FIUs). URL : http://www.egmontgroup.org/about_egmont.pdf
 23. The FATF best practices paper on trade based money laundering and terrorist financing. June 2008. URL : <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/9/28/40936081.pdf>
 24. The level of digital transformation affecting the competitiveness of banks / O. Kolodiziev, M. Krupka, N. Shulga, M. Kulchytsky, O. Lozynska. Banks and Bank Systems. 2021. Vol. 16, Is. 1. P. 81–91.

25. The Wolfsberg Group Statement on Demonstrating Effectiveness. URL : https://www.cbr.ru/Content/Document/File/126309/St_Dem_Ef.pdf
26. The Wolfsberg Statement against Corruption. February 2007. URL : http://www.wolfsberg-principles.com/statement_against_corruption.html
27. The Wolfsberg Trade Finance Principles. January 2009. URL : [http://www.wolfsberg-principles.com/pdf/WG_Trade_Finance_Principles_Final_\(Jan_09\).pdf](http://www.wolfsberg-principles.com/pdf/WG_Trade_Finance_Principles_Final_(Jan_09).pdf)
28. What Is High-Frequency Trading? 02.02.2021. URL : <https://smartasset.com/investing/high-frequency-trading>
29. Wiener Norbert. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris : Hermann & Cie Editeurs ; Cambridge : The Technology Press ; New York : Mass., John Wiley & Sons Inc. 1948.
30. Wolfsberg AML Principles for Correspondent Banking. November 2002. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/corresp-banking.html>
31. Wolfsberg AML Principles on Private Banking. 2002. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/privat-banking.html>
32. Wolfsberg Group, Clearing House Statement on Payment Message Standards. April 2007. URL : http://www.wolfsberg-principles.com/pdf/WG-NYCH_Statement_on_Payment_Message_Standards_April-19-2007.pdf
33. Wolfsberg Statement – Anti-Money Laundering Guidance for Mutual Funds and Other Pooled Investment Vehicles. March 2006. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/mutual-funds.html>
34. Wolfsberg Statement – Guidance on a Risk Based Approach for Managing Money Laundering Risks. March 2006. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/risk-based-approach.html>
35. Wolfsberg Statement on Monitoring Screening and Searching. September 2003. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/monitoring.html>
36. Wolfsberg Statement on The Suppression of the Financing of Terrorism. January 2002. URL : <http://www.wolfsberg-principles.com/financing-terrorism.html>
37. Банківська система України: інституційні зміни та інновації : монографія / Л. О. Примостка, М. І. Дибя, І. В. Краснова та ін. ; за заг. ред. Л. О. Примостки. Київ : КНЕУ, 2015. 434 с.
38. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. Суми : ДВНЗ “УаБС НБУ”, 2010. 187 с.
39. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. 759 с.

40. Береславська О. І. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посібник. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 368 с.
41. Барна М. Ю., Руцишин Н. М. Розвиток банківської системи України у контексті державної політики відновлення економічного зростання : монографія. Львів : Растр-7, 2022. 407 с.
42. Благун І. І. Банківська система України в умовах турбулентності фінансового ринку: теорія, методологія, практика : монографія. Івано-Франківськ : ДВНЗ Прикарп. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2020. 363 с.
43. Браїловський М. М., Лазарев Г. П., Хорошко В. О. Захист інформації у банківській діяльності. Київ : ТОВ "Поліграфконсалтинг", 2004. 216 с.
44. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Міжнародні кредитно-розрахункові та валютні операції в сучасних умовах : навч. посібник. Миколаїв : МНАУ, 2012.
45. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
46. Валютна лібералізація в Україні : крок у Європу. Аналітичний бриф Центру економічної стратегії. URL : https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%B1%D1%80%D1%96%D1%84_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0.pdf
47. Валютна лібералізація. URL : <https://bank.gov.ua/ua/markets/liberalization>
48. Версаль Н. І. Фінансові шоки в банківській системі України: теорія, практика та шляхи адаптації : монографія / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Ямчинський О. В., 2019. 470 с.
49. Використання форвардних контрактів для хеджування валютних ризиків на практиці. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/instrumenti-hedjuvannya-valyutnih-rizikiv-biznesu-na-ukrayinskomu-rinku>
50. Вовченко Р. С. Фінансова безпека банківського сектора економіки України : дис. канд. екон. наук. Київ, 2016. 237 с. URL : <http://ubs.edu.ua/images/PDF/vovchenkodisser.pdf>
51. Господарський кодекс України за від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
52. Гроші та кредит : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 408 с.
53. Гроші та кредит : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2001. 599 с.

54. Декларація і програма дій форуму тисячоліття “ Ми, народи : зміцнення Організації об’єднаних націй у двадцять першому столітті”. ООН, 26.05.2000. URL : <http://www.un.org/russian/conferen/millennium /forumdec.htm>
55. Демчишак Н. Б. Формування цифрової економіки та фінансове регулювання інноваційної діяльності в Україні: сучасна парадигма і секторальні пріоритети : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 526 с.
56. Демчишак Н., Андрушко Л. Інновації та розбудова галузі фінтех в Україні. Національна економічна діяльність і міжнародні економічні відносини: сучасний стан та тенденції розвитку : монографія. Полтава : ПП “Астра”, 2020. 251 с.
57. Демчишак Н. Б., Білані С. В. Фінансово-правові аспекти та перспективи розвитку ринку віртуальних активів в контексті зміцнення національної безпеки України. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України. Полтава, 2021. С. 26–38.
58. Демчишак Н. Б., Іванюк А. С. Розвиток архітектури фінансового ринку України в умовах цифровізації та зміцнення національної безпеки. Основні тенденції та перспективи розвитку підприємництва в Україні : монографія / за ред. І. В. Юрка, В. І. Місюкевич, П. Ю. Балабана. Полтава : ПУЕТ, 2022. С. 101–117.
59. Демчишак Н. Б., Козак Д. А. Фінансова інклюзія як основа розвитку фінтех-екосистеми та цифровізації суспільства в Україні. Міжнародні економічні відносини та національна економічна діяльність: сучасний стан, проблеми та тенденції розвитку. Полтава : ПП “Астра”, 2021. С. 59–74.
60. Дзюблюк О. В. Валютна політика : підручник. Київ : Знання, 2007.
61. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах реформування економіки. Київ : Поліграф-книга, 2000. 512 с.
62. Дропа Я. Б. Фінансові ресурси розвитку національної економіки : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 520 с.
63. Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки. URL : <https://egmontgroup.org/>
64. Енциклопедія банківської справи України / за заг. ред. В. С. Стельмаха. Київ : Молодь, Ін. Юре, 2001. 680 с.
65. Єрмошенко М. М. Економічна та соціальна політика. Економічна безпека України: проблеми та перспективи : матеріали круглого столу. Основні засади підвищення фінансової безпеки держави. URL : <http://www.niss.gov.ua/book/journal/ekon.htm#b2>

66. Забезпечення умов стабільного функціонування банківського сектору України : монографія / [О. М. Колодізєв, О. В. Бойко, І. О. Губарева та ін.]. Харків : ХНЕУ, 2010. 310 с.
67. Звіт про особливості нового валютного законодавства. Аналітичний бриф Центру економічної стратегії. URL : https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/Report_on-new-fx-regulations_190306.pdf
68. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності : навч.-метод. посібник. Київ : КНЕУ, 2013. 154 с.
69. Івасів Б. С., Прийдун Л. М., Рудан В. Я. Міжнародні розрахунки та валютні операції : навч. посібник. Тернопіль : Вектор, 2013. 572 с.
70. Ілляш М. Енциклопедія банківської справи України. Київ : Молодь, 2017. 680 с.
71. Інструкція про безготівкові розрахунки в національній валюті користувачів платіжних послуг : Постанова Правління Національного банку України від 29.07.2022 № 163. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-22#Text>
72. Інструкція про виконання міжбанківських платіжних операцій в Україні в національній валюті : Постанова Правління НБУ від 03.03.2023 № 16. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0016500-23#Text>
73. Інтеграційні процеси на фінансовому ринку України : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова, д-ра екон. наук І. О. Школьник і д-ра екон. наук Ф. Павелки ; [А. О. Єпіфанов, І. О. Школьник, Ф. Павелка та ін.]. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. 258 с.
74. Інтегрована система управління ризиками банку : монографія / Н. П. Шульга та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Н. П. Шульги. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. 439 с.
75. Казначейська система : підручник / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватий, д-ра екон. наук, проф. О. П. Кириленко, Т. Я. Слюз. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 364 с.
76. Клапків Л. М., Клапків Ю. М., Свірський В. С. Консолідація банківського та страхового бізнесу: теоретико-методологічні домінанти та тенденції розвитку : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2019. 183 с.
77. Коваленко В. В. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи: методологія і практика : монографія. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 228 с.
78. Коваленко В. М., Коваленко О. В. Розвиток фінансової системи України в умовах глобалізації : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 236 с.

79. Коваленко В. М. Фінансова система України: теорія, методологія, практика : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 450 с.
80. Коваленко М. М. Ринкове саморегулювання банківського сектора та першочергові напрямки його розвитку. Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2011. Вип. 4 (35). URL : http://www.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2011_4/index.html
81. Конкуренція (законодавство і практика). URL: <http://www.kisilandpartners.com/rus/knowledge/articles/877>
82. Концепція з управління ліквідністю на 2020–2023 роки: Розпорядження від 04.11.2020 № 1375 / Кабінет Міністрів України. URL : [https://mof.gov.ua/storage/files/concept_UKR\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/concept_UKR(1).pdf)
83. Костюченко О. А. Правові аспекти банківської діяльності : посібник. Київ : Криниця, 2003. 320 с.
84. Корнєєв В. В. Криптовалюти як нові інструменти фінансових ринків. Реформації соціально-економічного розвитку України : монографія / за ред. В. Г. Горника, В. В. Корнєєва, О. В. Царенко. Київ : Гельветика, 2018. С. 316–322.
85. Корнєєв В. В. Мікст і соло у грошово-кредитній політиці. Дзеркало тижня. 2019. URL : https://zn.ua/ukr/macrolevel/mikst-i-solo-u-groshovo-kreditniy-politici-332165_.html
86. Корнєєв В. В. Модифікації сучасного фінансового ринку: клієнтоорієнтованість і розширення сфери фінансових послуг. Реформації соціально-економічного розвитку України : монографія / за ред. В. Г. Горника, В. В. Корнєєва, О. В. Царенко. Київ : Гельветика, 2018. С. 271–282.
87. Корнєєв В. В. Цифрові валюти центробанків та приватні криптовалюти: єдність різноманіття. Мінфін. 2021. URL : https://minfin.com.ua/ua/2021/07/09/67702102/?fbclid=IwAR2lRYCg3ivP23XbuYK_vZlR-K6ks7D0WLhFae6vpYEIQntQkXVa_79Q40U
88. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.
89. Криклій О. А. Науково-методичне забезпечення діагностування кризи на мікро- та макрорівнях банківської системи : монографія. Розвиток банківської системи в умовах трансформації економічного простору : монографія / [С. С. Алієва та ін. ; за ред. Г. М. Чепелюк, Н. М. Пантелеєвої] ; ДВНЗ "Ун-т банк. справи". Черкаси : ДВНЗ "Ун-т банк. справи", 2016. 413 с.
90. Крупка М. І., Андрущак Є. М., Пайтра Н. Г. Банківські операції : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 312 с.

91. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенлі Л. Макроекономіка / пер. з англ. ; наук. ред. пер. Т. Панчишина. Львів : Просвіта, 1997. 671 с.
92. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.
93. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
94. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / за ред. В. С. Стельмаха. Київ : ЦНДНБУ, УБС, 2009. 404 с.
95. Нікіфоров П.О. Інституціональний вимір трансформаційних процесів у фінансовій системі України: теоретичні підходи та прикладні аспекти. Сучасні тенденції інституціональних трансформацій фінансової системи України : монографія / за заг. ред. П. О. Нікіфорова. Чернівці : Технодрук, 2018. 348 с.
96. Нікіфоров П. О. Координація фіскальної та монетарної політики України: інституціональний вимір проблем і перспектив. Фіскальна та монетарна політика економічного розвитку України : монографія / за заг. ред. П. О. Нікіфорова, І. Я. Ткачук. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 211-226.
97. Нікіфоров П. О., Крауз Н. М., Крауз К. М. Регулювання грошового ринку інструментами монетарної політики. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2022. № 2(10). С. 77-90.
98. Нікіфоров П. О., Третьякова О. В., Харабара В. М. Fintech інновації у забезпеченні фінансової інклюзії банками України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія Економіка*. 2021. Вип. 834. С. 49-53. URL : <http://econom.chnu.edu.ua/journal/index.php/ecovis/article/view/168>
99. Офіційний сайт Національного банку України. URL : www.bank.gov.ua
100. Підхомний О. М., Ревак І. О. Легалізація економіки в забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання та держави. Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 7-29.
101. Побережний С. М., Пластун О. Л., Болгар Т. М. Фінансова безпека банківської діяльності : навч. посібник. Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. 112 с.
102. Положення про Державну казначейську службу України : Постанова від 15.04.2015 № 215 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text>

103. Положення про залучення комерційних агентів для надання фінансових платіжних послуг : Постанова Правління НБУ від 02.08.2022 № 168. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0168500-22#Text>
104. Положення про порядок здійснення авторизації діяльності надавачів фінансових платіжних послуг та обмежених платіжних послуг : Постанова Правління НБУ від 07.10.2022 № 217. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0217500-22#Text>
105. Положення про порядок здійснення оверсайту платіжної інфраструктури в Україні : Постанова Правління НБУ від 24.08.2022 № 187. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0187500-22#Text>
106. Порядок бухгалтерського обліку окремих активів та зобов'язань бюджетних установ : Наказ від 02.04.2014 № 372 / Міністерство фінансів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0426-14#Text>
107. Порядок виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова від 9.06.2021 № 590 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#n9>
108. Порядок відкриття та закриття рахунків у національній валюті в органах Державної казначейської служби України : Наказ від 22.06.2012 № 758 / Міністерство фінансів України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-12#Text>
109. Порядок зарахування до державного бюджету коштів, що отримуються установами України, які функціонують за кордоном : Постанова від 10.11.2010 № 1037 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://www.kmu.gov.ua/nras/243806837>
110. Порядок казначейського обслуговування державного бюджету за витратами : Наказ від 24.12.2012 № 1407 / Міністерство фінансів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0130-13#Text>
111. Порядок казначейського обслуговування доходів та інших надходжень державного бюджету : Наказ від 29.01.2013 № 43 / Міністерство фінансів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0291-13#Text>
112. Порядок обслуговування Державною казначейською службою установ України, які функціонують за кордоном : Постанова від 03.11.2010 № 998 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-2010-%D0%BF#Text>

113. Порядок обслуговування коштів місцевих бюджетів у частині бюджету розвитку та власних надходжень бюджетних установ в установах банків державного сектора : Постанова від 14.05.2015 № 378 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2015-%D0%BF#Text>
114. Порядок отримання та погашення позик на покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевого бюджету, у фінансових установах : Наказ від 09.08.2002 № 627 / Міністерство фінансів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0710-02#Text>
115. Порядок покриття тимчасових касових розривів загального фонду державного бюджету : Постанова від 31.03.2021 № 307 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/307-2021-%D0%BF#Text>
116. Порядок покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів : Постанова від 29.12.2010 № 1204 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1204-2010-%D0%BF#Text>
117. Порядок розміщення вищими і професійно-технічними навчальними закладами на вкладних (депозитних) рахунках в установах банків державного сектору економіки тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг : Постанова від 26.08.2015 № 657 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/657-2015-%D0%BF#Text>
118. Порядок розміщення на поточних рахунках в банках державного сектору та використання власних надходжень державних і комунальних вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів культури, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти, та здійснення контролю за використанням власних надходжень : Постанова від 02.09.2015 № 719 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2015-%D0%BF#Text>
119. Порядок розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів на вкладних (депозитних) рахунках у банках : Постанова від 12.01.2011 № 6 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6-2011-%D0%BF#n8>
120. Правила системи електронних платежів Національного банку України : Рішення Ради Платіжної організації системи електронних платежів Національного банку України від 13.07.2017 № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr001500-17#Text>

121. Про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10>
122. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
123. Про валюту і валютні операції : Закон України від 7.02.2019 № 2473-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
124. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту споживачів при врегулюванні простроченої заборгованості : Закон України від 19.03.2021 № 1349-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1349-20#Text>
125. Про внесення змін до деяких законів України щодо створення та ведення Кредитного реєстру Національного банку України та вдосконалення процесів управління кредитними ризиками банків : Закон України від 06.02.2018 № 2277-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2277-19#Text>
126. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.09.2019 № 79-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79-20#Text>
127. Про депозитарну систему України : Закон України від 06.07.2012 № 5178-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text>
128. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 8.11.1997 № 637/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text>
129. Про деякі питання встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та внесення зміни до Класифікатора іноземних валют та банківських металів : Постанова Правління НБУ від 10.12.2019 № 148. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-19#Text>
130. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 6.12.2019 року № 361-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n584>

131. Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Правління НБУ від 3.01.2019 № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n15>
132. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті : Постанова Правління НБУ від 2.01.2019 № 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>
133. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : Постанова Правління Національного банку України від 19.05.2020 № 65. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>
134. Про затвердження Положення про здійснення операцій із валютними цінностями : Постанова Правління НБУ від 02.01.2019 № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002500-19#Text>
135. Про затвердження Положення про Контактну групу грошового та валютного ринків : Постанова Правління НБУ від 8.04.2020 № 47. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0047500-20#Text>
136. Про затвердження Положення про перелік заходів захисту, порядок та критерії їх запровадження, подовження та дострокового припинення : Постанова Правління НБУ від 2.01.2019 № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004500-19#n10>
137. Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків : Постанова Правління Національного банку України від 25.12.2014 № 863. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-14#Text>
138. Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими установами аналізу та перевірки документів (інформації) про валютні операції : Постанова Правління НБУ від 02.01.2019 № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008500-19#Text>
139. Про затвердження Положення про порядок ідентифікації та визнання банківських груп : Постанова Правління НБУ від 9.04.2012 № 134. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-12#Text>
140. Про затвердження Положення про порядок нагляду на консолідованій основі за небанківськими фінансовими групами : Постанова Правління НБУ від 2.11.2021 № 128. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0128500-21#Text>
141. Про затвердження Положення про порядок надання банками Національному банку України інформації щодо договорів, які передбачають виконання резидентами боргових зобов'язань перед нерезидентами-кредиторами за залученими резидентами кредита-

- ми, позиками : Постанова Правління НБУ від 2.01.2019 № 6. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006500-19#Text>
142. Про затвердження Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп : Постанова Правління НБУ від 20.06.2012 № 254. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1178-12#n21>
143. Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України : Постанова Правління НБУ від 2.01.2019 № 1. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#n10>
144. Про затвердження порядків розміщення тимчасово вільних коштів Єдиного казначейського рахунку шляхом придбання облігацій внутрішньої державної позики і розміщення тимчасово вільних коштів Єдиного казначейського рахунку та коштів валютних рахунків державного бюджету на депозитних рахунках : Постанова від 19.01.2011 № 65 / Кабінет Міністрів України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65-2011-%D0%BF#Text>
145. Про затвердження правил зберігання, захисту, використання та розкриття банківської таємниці : Постанова Правління Національного банку України від 14.07.2006 № 267. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0935-06>
146. Про інститути спільного інвестування : Закон України від 05.07.2012 № 2299-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>
147. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14#Text>
148. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
149. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>
150. Про організацію формування та обігу кредитних історій : Закон України від 23.06.2005 № 2704-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-15#Text>
151. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#top>
152. Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : Постанова Верховної Ради Української РСР від 25.04.1991 № 1000-XII. Відомості Верховної Ради. 1991. № 24. С. 277.

153. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.07.2006 № 3480-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
154. Про створення внутрішньої платіжної системи Державного казначейства : Постанова Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 15.09.1999 № 1721. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1721-99-%D0%BF#Text>
155. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80#Text>
156. Про фінансовий лізинг : Закон України від 04.02.2021 № 1201-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#n231>
157. Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>
158. Резолюція №1617 (2005), прийнята 29.07.2005 Радою Безпеки ООН на її 5244-му засіданні. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_d53
159. Розрахункова фондова система. Офіційна Інтернет-сторінка. URL : <http://rfs.in.ua/About.aspx>
160. Сорок Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Берлінська редакція 2003 року. Міжнародний документ від 25 вересня 2003 року № 835-001. URL : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=835_001
161. Стійкий розвиток в умовах соціально-орієнтованої економіки : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Прохорової В. В. Харків : Вид-во "Смугаста типографія", 2016.
162. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL : <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>
163. Страхувий і перестраховий ринки в епоху глобалізації : монографія / О. В. Козьменко, С. М. Козьменко, Т. А. Васильєва та ін. Суми : Університетська книга, 2011. 388 с.
164. Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П., Гіжевський В. К. Банківське безпекознавство : навч. посібник / за ред. М. П. Стрельбицького. Київ : Кондор, 2007. 602 с.
165. Фінанси в трансформаційній економіці України : навч. посібник / за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. 614 с.
166. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ УАБС НБУ, 2009. 295 с.

167. Фінансовий супермаркет Finance.ua. URL : <https://new.finance.ua/ua>
168. Формування монетарної політики Національного банку в контексті забезпечення сталого розвитку економіки України : монографія / Колодізев О. М., Губарева І. О., Огородня Є. М. ; Харк. нац. екон. ун-т ім. С. Кузнеця. Харків : ІНЖЕК, 2015. 325 с.
169. Франкел Б. Постіндустріальні утопісти / пер. з англ. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2005. 304 с.
170. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підручник / за ред д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2017. 526 с.
171. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. Київ : КНЕУ, 2005. 556 с.
172. Юрій С. І., Стоян В. І., Даневич О. С. Казначейська система : підручник : 2-ге вид., змін. й доп. Тернопіль : Карт-бланш, 2006. 818 с.
173. Яструбецька Л. С. Фінансова безпека суб'єктів підприємництва в Україні в умовах гібридних загроз : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 370 с.

Навчальне видання

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Підручник

*2-ге видання,
перероблене і доповнене*

Автори:

М. Крупка, Є. Андрушак, І. Барилюк, В. Бодаковський, Б. Вишивана,
О. Глущенко, Н. Жмурко, К. Ільїна, В. Кміть, Ю. Кудляк, О. Микуляк,
М. Мрочко, Н. Пайтра, О. Підхомний, І. Приймак, Л. Яструбецька

Редактор *Р. П. Спринь*
Комп'ютерне верстання *Н. М. Лобач*
Обкладинка *В. О. Рогана*

Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 42,2. Тираж 300 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні "Коло",
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.